

1397/124

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE ISTORIE

130898
130902

Conf. univ. dr. RADU MANOLESCU
Asist. univ. FLORENTINA CAZAN

PRELEGERI DE ISTORIE
UNIVERSALĂ MEDIEVALĂ

Vol. III

CENTRUL DE MULTIPLICARE AL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
- 1973 -

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota 11 291466

Inventar 789366

A 44-569

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE ISTORIE

Conf. univ. dr. RADU MANOLESCU
Asist. univ. FLORENTINA CAZAN

PRELEGERI DE ISTORIE
UNIVERSALĂ MEDIEVALĂ

Vol. III

130898

108285

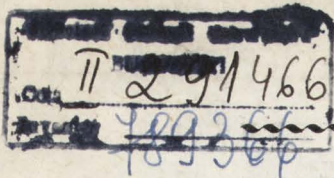

CENTRUL DE MULTIPLICARE AL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
- 1973 -

II 291466

RMF 330/95

Volumul III reprezintă o continuare a volumelor I și II ale „Prelegerilor de istorie universală medie“, editate de Ministerul Învățămîntului în 1966.

Acest volum este o reeditare, cu unele modificări redacționale, a fasciculelor III IV și V ale „Prelegerilor de istorie universală medie“, tipărite de C.M.U.B. în 1970—1971 și destinate a completa volumele I și II ale seriei de prelegeri menționate. El este destinat studenților din anul II, secția Istorie, cursuri de zi și fără frecvență și secția de Istorie-Geografie, cursuri de zi.

Textul a fost analizat în colectivul catedrei de istorie universală medie, modernă și contemporană, care a fost de acord cu multiplicarea în actuala redactare.

SOCIETATEA FEUDALĂ ÎN EUROPA APUSEANĂ ÎN SECOLELE IX—XV

Caracterele generale ale feudalismului se împletesc cu trăsăturile sale specifice, generate de condițiile proprii de dezvoltare ale fiecărei țări sau grupuri de țări. Caracterele sale generale au căpătat o formă clasică spre sfârșitul feudalismului timpuriu și în perioada feudalismului dezvoltat, în secolele IX—XV, în apusul Europei și îndeosebi în Franța, considerată de Friedrich Engels drept „centru al feudalismului în evul mediu”¹.

Proprietatea funci- ciară feudală — baza feudalismului

Baza feudalismului o constituie proprietatea funci-
ciară feudală, deoarece pe teme-
lia ei, într-o epocă în care pământul re-
prezenta bogăția esențială, au apărut și
s-au dezvoltat relațiile de producție feuda-

le între feudalul proprietar funci-
ciar și țăranul deținător al
lotului de pământ. Totodată, pe baza aceleiași proprietăți funci-
ciare feudale s-au format și relațiile feudo-vasalice între seniorul care acorda pământul și vasalul care îl primea.

Deoarece între proprietarul funci-
ciar feudal și țăranul deți-
nător al lotului sau între seniorul care acorda feudul și vasalul
care îl primea se stabileau o serie de obligații reciproce, pro-

---

¹ Prefața lui *Fr. Engels* la ediția a treia a operei lui *K. Marx*: „Oprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte”, ediția a III-a, București, E.P.L.P., 1954, p. 8.

prietatea feudală era condiționată de îndeplinirea anumitor obligații, era o proprietate incompletă, de fapt o stăpînire feudală asupra pămîntului.

DOMENIUL FEUDAL

Economia naturală Proprietatea funciară feudală era reprezentată de domeniul feudal. Domeniul feudal, constînd de obicei dintr-un sat format din gospodării țărănești aservite, era un organism social-economic complex, care îndeosebi în epoca de apogeu a economiei naturale, în secolele IX—XI, își satisfăcea necesitățile materiale esențiale prin resurse proprii. „În condițiile economiei naturale — arată V. I. Lenin — societatea era compusă dintr-o mulțime de unități economice de același fel (familii țărănești patriarhale, comunități sătești primitive, domenii feudale), fiecare unitate de acest fel avînd o activitate economică care cuprindea toate felurile de muncă, începînd cu extracția diferitelor feluri de materii prime și terminînd cu prezentarea lor definitivă pentru consum“¹. Fiecare gospodărie țărănească în parte și domeniul feudal în ansamblul său își satisfăceau necesitățile materiale prin resurse proprii, în cadrul unei activități economice în care se îmbinau agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, iar schimbul în interior și mai ales cu exteriorul domeniului era redus, fiind limitat la procurarea de sare, metale, cereale în vreme de recoltă slabă sau mirodenii și alte articole scumpe pentru uzul clasei dominante. Unul dintre cele mai însemnate izvoare privitoare la funcționarea și organizarea domeniilor regale carolingene din epoca de apogeu a economiei naturale îl constituie „capitularul despre domenii“ (capitulare de villis), datînd de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, dar ale cărui date sînt valabile, în ansamblu, și pentru celelalte domenii feudale de atunci sau din secolele imediat următoare. Oglîndînd economia naturală a domeniului și satisfacerea necesităților sale materiale prin resurse proprii, articolul 63 al capi-

---

¹ V. I. Lenin, Opere complete, vol. 3, București, Editura politică, 1961, p. 21—22.

tularului prevede că „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniile sale, administratorii noștri trebuie să le aibă pe domeniile noastre“.

Articolele „capitularului despre domenii“ amintesc variatele activități economice care se desfășurau în cadrul domeniilor : agricultură, viticultură, grădinărit, pomicultură, creșterea vitelor, porcilor, oilor, caprelor, cailor, păsărilor și albinelor ; se amintește de întreținerea morilor, eleșteelor și pădurilor și de prepararea diferitelor produse alimentare : untură, carne sărată, vin, bere, brânză, unt etc. ; alte articole pomenesc de extragerea, pe unele domenii, a minereurilor, de existența a numeroși meșteșugari domeniali : potcovari, cizmari, dulgheri, strungari, armurieri și a atelierelor textile (ginecee) în care lucrau femei, precum și de practicarea, în anumite împrejurări, a vânzării sau cumpărării de produse.

Colonizarea internă și progresul în agricultură în secolele XI—XIII În secolele IX—X înzestrarea domeniilor cu inventar agricol era slabă : pluguri grele de lemn, cu unele piese de fier, cu roți, trase de 2—3 perechi de boi și pluguri ușoare, fără roți, unelte agricole simple, aproape numai de lemn. În tehnica agricolă erau îmbinate practica asolamentului cu două tarlale, în care anual o jumătate din pământul arabil era lăsat nelucrat pentru a se reface și a celui cu trei tarlale, în care se lăsa nelucrat anual numai o treime din pământ, folosindu-se și o rotație a culturilor de toamnă și primăvară. Ca urmare a înzestrării agricole slabe și a tehnicii agricole înapoiate, producția era redusă, recolta reprezentând în medie de 3 ori semănătura.

În secolele XI—XIII în Europa apuseană a avut loc un însemnat și amplu progres în agricultură, constind, în esență, în extinderea suprafețelor cultivate, în îmbunătățirea tehnicii și în creșterea producției agricole. Aceste fenomene au fost determinate de progresul forțelor de producție în meșteșuguri, care a oferit unelte mai bune și mai numeroase pentru tehnica agricolă, defrișări, desteleniri și desecări, de renașterea vieții orășenești și de creșterea populației, care au făcut să sporească cererea de alimente și materii prime pentru populația în creștere din mediul urban și rural și pentru meșteșugurile orășenești ; totodată, stăvilirea invaziilor arabe,

normande și maghiare a pus capăt unei însemnate surse de insecuritate și distrugere de bunuri materiale și vieți ome- nești, care stinjeniseră în secolele IX—X progresul economic din Europa apuseană.

În acțiunea de extindere a suprafețelor agricole și de co- lonizare internă rolul decisiv l-a jucat țărănimea, prin a cărei muncă au fost valorificate prin deșteleniri, defrișări sau de- secări imense întinderi de pământ neproductiv. Cum însă acțiu- nea de colonizare se desfășura, în genere, în cadrul domeniilor sau pe alte întinderi de pământ aflate în proprietate feudală, roadele colonizării le-au cules feudalii laici și bisericești, care și-au sporit numărul țăranilor dependenți și clăcile, dijmele și alte venituri datorate de țăranii de pe pământurile colonizate.

Extinderea suprafețelor agricole în cadrul colonizării in- terne s-a realizat prin lărgirea suprafețelor arabile în interio- rul domeniului, prin întemeiere de sate noi de colonizare, nu- mite în izvoare de obicei villae novae sau villeneuve sau prin înjgheburile unor gospodării noi, izolate.

În Europa apuseană și centrală colonizarea internă s-a des- fășurat îndeosebi în Franța de nord, est și centru, în Țările de Jos, în Anglia de sud și sud-est, în Italia nordică, în Spania în cadrul „recuceririi“ țării de la arabi, în Germania de nord și est.

Paralel cu acțiunea de colonizare internă, au avut loc și îmbunătățirea utilajului și a tehnicii agricole și creșterea pro- ducției agricole. S-a răspândit tot mai mult plugul greu pe roți și a crescut numărul uneltelor cu părți de fier. Totodată s-a extins din ce în ce asolamentul cu trei tarlale, care a devenit predominant și se foloseau tot mai mult îngrășămintele de na- tură animală și chiar minerală. Drept urmare, producția de cereale a crescut, recolta reprezentând de 4—5 ori semănătura. iar alimentația oamenilor s-a îmbunătățit.

Extinderea suprafețelor cultivate și creșterea producției agricole pe de o parte și dezvoltarea orașelor, pe de altă parte, au avut ca urmare intensificarea schimbului de mărfuri între sat și oraș. Orașul a devenit o piață de vânzare-cumpărare a produselor agricole-pastorale ale satului, stimulând, prin posi- bilitățile de desfacere create, creșterea producției din mediul ru- ral. De aceea, în secolele XI—XIII s-a intensificat comerțul cu cereale, vin, vite, porci, păsări, plante textile, lemne, având

ca urmare lărgirea producției și a schimbului de mărfuri și a pieții interne. Progresul economic a fost urmat și de un însemnat spor demografic.

Către sfârșitul secolului al XIII-lea în apusul Europei procesul de colonizare internă s-a încetinit iar apoi s-a oprit. După defrișările masive din secolele XI—XIII și pe măsura sporirii cererii de lemn, pădurile, împuținată ca întindere, au crescut ca valoare economică, începând să fie cruțate de tăiere și exploatate mai rațional. Creșterea vitelor cerea de asemenea, în condițiile pășunatului natural și ale lipsei de culturi furajere, pășuni întinse, care nu puteau fi transformate în ogoare. Așadar, necesitatea păstrării unui echilibru între ogoare, pășuni și păduri a avut ca urmare încetinirea și apoi oprirea colonizării interne. În afară de aceasta, în unele țări au acționat și cauze specifice. În Spania procesul de colonizare a fost oprit, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, o dată cu încetarea progreselor „recuceririi“, care antrena în lupta de eliberare de sub dominația arabă și în ocupare de noi pământuri mase însemnate de țărani. În Germania răsăriteană colonizarea, făcută sub conducerea feudalității germane și a bisericii catolice și îmbinată cu cotropirea pământurilor slavilor polabo-baltici și apuseni, a fost și ea oprită pe măsura întăririi statelor ceh și polon care, către mijlocul secolului al XIII-lea, au stăvilit expansiunea germană spre răsărit.

Încetinirea și oprirea procesului de extinderea suprafețelor și randamentul agricol încă variabil și redus, de 4-5 ori semănătura, au făcut totuși ca, în condițiile sporului demografic de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea în genere și în deosebi al celui din orașe, agricultura să nu poată satisface pe deplin cerințele interne de produse agricole. Drept urmare, a avut loc o creștere a prețurilor produselor agricole, caracterizată totodată și prin mari variații de prețuri, în funcție de anii cu recolte bune sau slabe, de pace sau de războaie. Cu toată urcarea prețurilor agricole, dificultățile gospodăriei țărănești, care nu dispunea decât de prisoase reduse pentru piață, s-au agravat, ca urmare a creșterii redevențelor în bani față de feudali și a impozitelor percepute de statul feudal în curs de centralizare.

Insuficiența în genere a producției agricole a fost agravată în primele decenii ale secolului al XIV-lea de un ciclu de ani cu producție deficitară, care au provocat în Europa de apus pe-

rioad de foamete. De aceea și epidemia de ciumă bubonică din anii 1348—1349, gășind o populație subalimentată și cu o slabă rezistență biologică, a făcut ravagii înspăimântătoare, secerînd probabil $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ din populația unor țări din Europa apuseană. Desfășurarea războiului de 100 de ani pe teritoriul Franței, îndeosebi între anii 1340-1380, a provocat noi distrugerii materiale și pierderi de vieți omenești și dezorganizarea vieții economice. Ciuma și războiul au agravat considerabil criza din mediul rural : satele s-au depopulat, ogoarele au rămas nelucrate ca urmare a scăderii populației și deci și a mîinii de lucru, ducînd la o mare lipsă de cereale și la urcarea prețurilor produselor agricole. Statul feudal, oglîndînd interesele clasei dominante feudale, a elaborat legi și regulamente care stabileau maximul de salarii pentru zilierii agricoli și calfe, ca, de exemplu, „statutul celor ce muncesc“ din Anglia din anii 1349, 1351, 1361, sau ordonanța regală din 1351 din Franța privind salariile din regiunea Parisului. Agravarea situației maselor populare, îndeosebi din mediul rural, ca urmare a foametei și a impozitelor față de stat și a stabilirii maximului de salarii, a determinat de aceea izbucnirea marilor răscoale țărănești din Europa apuseană din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Secolul al XV-lea reprezintă, în schimb, îndeosebi de la mijlocul său, o epocă de redresare economică în mediul rural. În Franța, după terminarea Războiului de 100 de ani, a avut loc o nouă și vastă acțiune de defrișare și deștelenire a terenurilor depopulate și lăsate în paragină. Un număr însemnat de țărani din provinciile mai puțin încercate de război, beneficiînd de scutiri parțiale de sarcini senioriale și de impozite către stat s-au stabilit în provinciile depopulate din vestul, centrul și sudul țării. Totodată a avut loc și o îmbunătățire a tehnicii agricole, începînd să se practice asolamentul cu 4 tarlale și s-au extins culturile specializate (vii, grădini, plante industriale), a crescut producția agricolă globală și pe unitatea de suprafață. Un deosebit avînt a luat, adesea însă în detrimentul culturilor agricole, creșterea animalelor : vite și oi în Franța, oi în Anglia, Spania și Italia. În Anglia transformarea ogoarelor în pășuni pentru oi prin „îngrădirea“ sau, „împrejmuirea“ proprietăților și alungarea tăranilor de pe domeniile nobilimii, urmare a cererii crescînde de lînă pentru piața internă și externă, a început să se desfășoare în ritm grăbit încă din secolul al XV-lea, vestînd marile prefaceri din secolul următor.

Totodată, paralel cu agricultura și creșterea vitelor, a crescut în sate, îndeosebi în Anglia, numărul meșteșugurilor rurale legate de prelucrarea postavului.

Structura domeniului feudal

Domeniul feudal, constînd de obicei dintr-un sat aservit (villa) cuprindea două părți : rezerva feudală și loturile țăranilor.

Rezerva feudală (terra indominita) era partea de domeniu exploatată direct de către proprietarul feudal prin munca țăranilor dependenți sau a argaților agricoli, produsele revenind în întregime proprietarului. Rezerva feudală consta din curtea seniorială, complex economic cuprinzînd castelul, locuințele slugilor, ateliere, hambare, grajduri, magazii, precum și pămînturi de arătură, vii, livezi, pășuni, terenuri nelucrate, păduri, eleștee etc., care erau parte grupate, parte răspîndite pe cuprinsul domeniului.

Loturile țăranilor (mansa, hoba, tenures) constau din gospodăria, pămîntul arabil, via, grădina, livada etc., aflate în posesiunea lor ; totodată țăranul avea drept de a folosi cu anumite îngrijiri, pășunea pentru vite sau pădurea pentru fructe sălbatice, pentru hrănit porci și vite sau pentru procurat lemne de foc și de construcție. Așadar, mansa sau tenura reprezenta un ansamblu de posesiuni și drepturi de folosință, care-i dădeau țăranului posibilitatea să-și ducă gospodăria. Pentru mansa el era dator să presteze clacă și felurite corvezi pe rezerva seniorială și să dea dijme în natură din roadele și din unele produse casnice ale gospodăriei sale și censuri în bani.

Împărțirea domeniului în rezervă feudală și loturi țărănești era urmarea economiei naturale dominante, în condițiile căreia curtea seniorială putea fi întreținută numai prin exploatarea rezervei senioriale, lucrată de țăranii dependenți de pe domeniu și prin dijmele în produse datorate tot de țăranii dependenți. obligații în muncă și produse pe care ei erau siliți să le îndeplinească pentru tenurile pe care le dețineau de la proprietarul feudal al domeniului.

Raportul între întinderea rezervei feudale și tenurilor a variat în funcție de epocă. În epoca carolingiană, în secolele IX—X, ca urmare a unei populații mai rare și a procesului

incă incomplet de aservire a țărănimii, rezerva feudală era destul de întinsă. Astfel, pe le 829, potrivit polipticului (inventarului) mănăstirii Saint Germain des Prés de lângă Paris, cele 21 de domenii, pentru care s-au păstrat date sigure, ale mănăstirii, însumau în total 34.350 ha, din care rezervele feudale cuprindeau 17.600 ha, iar tenurile 16.750 ha; în ansamblu deci, rezervele se echilibrău cu tenurile. Desigur, în cadrul fiecărui domeniu, raportul era variabil, în unele predominând rezervele feudale, iar în altele tenurile. Rezervele feudale ale mănăstirii cuprindeau pământ de arătură și nelucrat, vii, livezi, pășuni și păduri, iar tenurile pământ de arătură, livezii și vii, țărani având drept de folosință asupra pădurilor și pășunilor din rezerva feudală.

Începând cu secolul al XI-lea în Europa apuseană, ca urmare a procesului de colonizare internă, a încheierii, în linii mari, a aservirii țărănimii și a creșterii populației, sporind numărul țăranilor dependenți de pe domenii, s-au produs modificări și în raportul dintre rezerva feudală și tenure. Rezerva feudală s-a redus tot mai mult pe măsură ce creștea suprafața ocupată de mansele țărănești, al căror număr sporea. Totodată, creșterea tot mai accentuată a numărului țăranilor de pe domenii în condițiile ridicării producției pe unitatea de suprafață. a avut ca urmare reducerea întinderii unei manse. Astfel, dacă în epoca carolingiană întinderea unei manse varia în jurul a 10—15 ha, în secolele XI—XIII varia în jurul a 7—8 ha sau chiar mai puțin, oglindind nu numai creșterea populației de pe domenii, ci și cultivarea mai intensivă a pământului și sporirea producției agricole, care îngăduiau unei familii să se întrețină dintr-o gospodărie cu o suprafață mai redusă. Totodată, ca urmare a treptatei convertiri a rentelor în muncă și produse datorate de deținătorii lotului de pământ în rentă în bani (cens), mansa sau tenura a început să fie numită din secolele XIII—XIV censivă.

Restrângerea rezervei feudale și creșterea întinderii manse-
lor au avut ca urmare reducerea considerabilă a exploatării
directe a domeniului de către proprietarul feudal. De aceea, și
totodată în condițiile procesului treptatei eliberări a țăranilor
din șerbie, în secolele XIV—XV a început să dețină o pondere
tot mai mare, alături de censivele țărănești ereditare, pentru

care deținătorul plătea o dare sau cens fix, sistemul arendării de loturi de pământ pe termen scurt, cuantumul arenzii fiind variabil, în funcție de evoluția prețurilor.

Organizarea domeniului feudal. Senioria rurală

Funcționarea domeniului feudal ca un organism social-economic de sine stătător, care își satisfăcea necesitățile materiale prin resurse proprii și ai cărui locui-

tori se aflau în stare de dependență feudală față de proprietarul domeniului, a avut ca urmare funcționarea sa și ca un organism administrativ, judiciar, fiscal și militar autonom. Începând cu secolul al VII-lea, tot mai mulți mari proprietari de domenii, în-deosebi eclasiastici, din Galia merovingiană, iar apoi din alte țări, au început să primească de la regalitate privilegiul de imunitate, potrivit căruia le era transferat dreptul de a exercita atribuțiile administrative, judiciare, fiscale, militare asupra teritoriului și oamenilor domeniului în locul puterii centrale, tot mai puțin capabilă de a îndeplini prin mijloace proprii aceste atribuții.

Carolingienii, în condițiile lipsei de slujbași locali îndestulători, au încercat să folosească imunitatea pentru cirmuirea imensului lor stat. După destrămarea imperiului carolingian și slăbirea puterii centrale, începând cu mijlocul secolului al IX-lea, imunitatea s-a generalizat, marii proprietari imuniști transformându-se, prin preluarea aproape a tuturor funcțiilor publice locale, în cirmuitori teritoriali cu atribuții administrative, judiciare, fiscale și militare întinse. Ei au folosit aceste atribuții pentru a-și întări autoritatea asupra populației dependente de pe domenii și chiar a celei libere din preajma domeniului lor, devenind adevărați șefi locali, care, prin proprii slujbași, administrau, judecau și dădeau pedepse, strîngeau dări, ridicau oști. Astfel, începând cu mijlocul secolului al IX-lea, domeniul feudal a început să se transforme într-o seniorie, organism autonom, atît din punct de vedere social-economic, cît și administrativ, judiciar, fiscal și militar, în fruntea căreia se află seniorul, mare proprietar feudal și totodată șef local. Această fărîmițare feudală din Europa apuseană a început să fie

treptat înlăturată, din secolele XII-XIII, pe măsura centralizării statului și a recuperării de către puterea centrală a funcțiilor publice, uzurpate anterior de marii seniori imuniști..

ȚĂRĂNIMEA. RELAȚIILE DINTRE ȚĂRANII DEPENDENȚI ȘI FEUDALI

Categoriile țăranimii în evul mediu În Europa apuseană în secolele IX—X a avut loc procesul de desăvârșire a contopirii diferitelor categorii de producători direcți de pe domeniile feudale în clasa țăranilor dependenți. În clasa țăranilor dependenți intrau șerbii, dependenți față de proprietarul domeniului atât personal, cit și pentru lotul de pământ pe care îl dețineau și țăranii liberi ca persoană, dar dependenți pentru lotul de pământ pe care îl posedau de la proprietarul funciar. În sfârșit, separat de ei, s-a mai păstrat o categorie de țăranii liberi ca persoană și mici proprietari de pământ (alodliști).

Șerbii („servi“) constituiau categoria cea mai numeroasă a țăranimii dependente din perioada feudalismului dezvoltat. Ei proveneau din sclavi rurali înzestrați cu o gospodărie sau din coloni și țăranii odinioară liberi, iar ulterior ajunși în stare de dependență personală față de proprietarul funciar. Situația lor de dependență personală față de stăpînul domeniului se constată atît din calitatea care li se atribuie în izvoare : „homines de capite et de corpore“, adică oameni depinzînd cu capul și cu trupul de stăpînul lor, cit și din servituțiile sau obligațiile care le grevau persoana. În Anglia ei erau numiți villani.

Țăranii liberi ca persoană dar dependenți pentru lotul de pământ pe care îl dețineau pe domeniu, deci țăranii „liberi în dependență“, proveneau din coloni („coloni“), din țăranii ajunși prin eliberare într-o stare de dependență mai ușoară („coliberti“) sau din „oaspeți“, („hospites“), țăranii colonizați pe domenii în timpul colonizării interne din secolele XI—XIII. Ei erau considerați liberi ca persoană, dar pentru lotul pe care îl posedau pe domeniu aveau obligații în muncă, în natură sau în bani față de feudal.

Marea majoritate a șerbilor sau a țăranilor „liberi în dependență“ posedau un lot de pământ pe domeniul feudal; exista

însă o minoritate dintre ei care nu aveau pământ, lucrind ca argați pe rezervă sau la curtea seniorială și fiind hrăniți sau uneori și plătiți de stăpînul domeniului.

În sfîrșit, paralel cu clasa țăranilor dependenți s-a mai păstrat și o categorie de țărani liberi ca persoană și totodată mici proprietari de pământ (alodiști) care pentru pămîntul lor nu depindeau de vreun senior și nici nu aveau vreun fel de obligații feudale, fiind, așadar, „oameni fără senior“. Ei erau însă tot mai puțini în părțile apusene ale fostului imperiu carolingian, fiind treptat aserviți de marii proprietari funciari laici și bisericești și mai numeroși în părțile sale răsăritene sau în Anglia, unde procesul de feudalizare se desfășura într-un ritm mai lent.

Relațiile dintre țăranii dependenți și feudali

Relațiile dintre țăranimea dependentă și feudali erau generate de existența proprietății feudale asupra pămîntului — baza feudalismului. Feudalul avea drept de proprietate asupra domeniului pe care erau așezați țăranii dependenți și drept incomplet de stăpînire asupra șerbilor. La rîndul său, țăranul dependent avea drept de posesiune asupra lotului de pământ pe care-l lucra și drept de proprietate asupra inventarului și vitelor cu care lucra. Referindu-se la relațiile dintre feudali și țăranii șerbi de pe domeniu, V. I. Lenin arată că „o condiție a acestui sistem de gospodărie este dependența personală a țăranului de moșier. Dacă moșierul n-ar avea putere directă asupra țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pământ și care își duce gospodăria proprie. Prin urmare, este necesară o constrîngere extraeconomică“. Totodată — arată V. I. Lenin — țăranul șerb „trebuie să fie legat de pământ, pentru că altfel moșierului nu i-ar fi fost garantate brațele de muncă“¹. Feudalii își puteau exercita constrîngerea extraeconomică asupra țăranilor dependenți de pe domeniu folosind organele lor administrative, judiciare și militare — vâtafi și agenți administra-

¹ V. I. Lenin, Opere complete, vol. 3, București, Ed. politică, 1961, p. 180—181.

tivi, tribunal seniorial, slujitori înarmați — care, în caz de nesupunere a țăranilor, îi puteau sili să-și îndeplinească obligațiile feudale față de stăpînul domeniului.

Obligațiile feudale ale țăranilor dependenți Obligațiile țăranilor dependenți variau în funcție de nivelul dezvoltării economice, de starea juridică a țăranului, șerbii avînd sarcini mai grele decît țăranii „liberi în dependență“, de raportul între întinderea rezervei feudale și a manselor țăărănești, de împotrivirea țăărănimii față de exploatarea feudală, de anumite împrejurări particulare, ca raportul între diferitele ramuri ale agriculturii și creșterea vitelor, mărirea recoltelor și a altor produse, războaie, epidemii etc.

Obligațiile feudale ale țăărănimii dependente pot fi împărțite în două mari grupuri :

a. servituțile personale sînt caracteristice numai șerbilor și apăsau asupra persoanei acestora ;

b. obligațiile reale erau impuse atît șerbilor cît și țăranilor „liberi în dependență“ și grevau asupra lotului de pămînt deținut de aceștia.

Servituțile personale

Servituțile personale apăsau asupra persoanei șerbului, oglindind starea lui de dependență personală față de feudal și erau următoarele.

Legarea de pămînt a șerbului era dictată de nevoia feudalului de a-și asigura brațele de muncă pe domeniu. Șerbul nu se putea strămuta decît cu încuviințarea stăpînului de domeniu, plătind pentru aceasta o taxă de strămutare. Adesea șerbii se eliberau de legarea de pămînt prin fuga pe alt domeniu, în regiuni de colonizare sau la oraș. Dacă stăpînul nu-l reclama sau nu-l găsea după un an și o zi de la fugă, șerbul devenea liber.

Ca urmare a legării lor de glie, șerbii de ambele sexe nu se puteau căsători în afara domeniului fără încuviințarea stăpînului, deoarece, în acest caz, unul dintre soți trebuia să părăsească domeniul pentru a se stabili în noua gospodărie.

Căsătoria în afara domeniului („forismaritagium“) se putea face numai cu învoirea seniorului de la care pleca unul din soți și în schimbul unei taxe. Uneori seniorii, în cazul unor căsătorii reciproce ale șerbilor de pe domeniile lor, efectuau și schimburi de șerbi.

Starea de dependență personală a șerbului era oglindită și de obligația de a plăti o dare specială, capitația („capitatio“, „census capitis proprii“).

Pentru a intra în posesia gospodăriei la moartea capului familiei, văduva sau copiii șerbului erau obligați să achite o taxă de intrare în stăpînirea averii, numită dare de „mînă moartă“ („manus mortua“), care consta, de obicei, din cea mai bună vită din gospodărie.

În sfîrșit, ca urmare a stării lor de oameni lipsiți de libertate personală, șerbii nu puteau depune mărturie în proces împotriva unui om liber și nu puteau pătrunde în rîndurile clerului.

Oglindind poziția ostilă a țărănimii față de servituțile personale, acestea erau numite în Spania „obiceiuri rele“ („malos usos“).

Totodată, o caracteristică a șerbiei era și faptul că șerbii erau supuși la obligații reale nelimitate, potrivit nevoilor și bunului plac al stăpînului, „ad misericordiam domini“. În polipticul mănăstirii Saint Germain des Prés se menționează că serbul este obligat să presteze clacă „atit cît i se poruncește“. Fiind obligați la clacă și dare în bani (talie) arbitrar, în Franța se spunea că șerbii sînt „supuși la talie și corvoadă după bunul plac“ al stăpînului („taillables et corvéables à merci“), iar în Anglia că „șerbul nu știe seara ce are de făcut a doua zi“.

Obligațiile reale Obligațiile reale erau impuse atît șerbilor, cît și țărănilor „liberi în dependență“ și grevau asupra lotului de pămînt deținut de ei. Forma de căpetenie a obligațiilor reale ale țărănimii dependente o reprezintă renta funciară feudală, a cărei esență și forme au fost analizate în adîncime de Karl Marx¹.

---

¹ *Karl Marx*, Capitalul, vol. III, partea 2, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 736—765.

Renta feudală reprezintă forma sub care, pe baza proprietății funciare feudale, feudalul își însușea produsul supra-muncii producătorilor direcți, a țăranilor dependenți așezzați pe domeniul său. Renta feudală poate lua forma prestației în muncă — renta în muncă sau clacă, a redevenței în produse — renta în produse sau dijma sau a plății în bani — renta în bani sau cens. „În toate aceste forme ale rentei funciare: renta în muncă, renta în produse, renta în bani (ca simplă formă transformată a rentei în produse) — arată Karl Marx — cel care plătește renta este presupus a fi întotdeauna adevăratul cultivator și posesor al pământului, a cărui supramuncă neplătită merge direct la proprietarul funciar”¹.

În decursul evului mediu cele trei forme ale rentei feudale au coexistat în condițiile precumpănirii uneia dintre ele. La început a precumpănit renta în muncă, apoi cea în produse, iar apoi cea în bani.

Renta în muncă și în produse au predominat în condițiile economiei naturale, în cadrul căreia domeniul își satisfăcea necesitățile materiale prin resurse proprii, adică prin produsele rezervei feudale, exploatată prin claca țăranilor dependenți și prin produsele gospodăriei țărănești, sub forma dijmei în natură. Renta în bani presupune însă existența unui schimb de mărfuri și a unei circulații bănești mai dezvoltate, în condițiile cărora țăranul să poată realiza banii necesari plății rentei în bani.

Renta în muncă (claca)

Claca a predominat, în genere, în perioada feudalismului timpuriu, în condițiile economiei naturale și ale unei rezerve feudale întinse, a cărei exploatare necesita un mare număr de zile de clacă. Claca consta în efectuarea muncilor agricole: arat, semănat, secerat, cosit, a transportului și prelucrării produselor, a întreținerii și reparațiilor morii, elbeșteelor etc.

În condițiile unei tehnici rudimentare și ale unei productivități scăzute a muncii, precum și ale unei rezerve întinse și ale unei populații dependente relativ încă puțin numeroase, în

¹ *Ibidem*, p. 755.

Europa de apus în epoca carolingiană, în secolele VIII—X, claca era grea, efectuată de țăran cu brațele sau cu carul „atît cît i se poruncește“, de obicei cam 3—4 zile pe săptămînă.

Efectuîndu-se pe rezerva feudală și într-un număr de zile de lucru separate în timp și spațiu de munca depusă de țăran în și pentru gospodăria sa, „în forma muncii de clacă, supra-munca este precis delimitată față de munca necesară“¹.

Drept urmare, intensitatea muncii țăranului pe rezerva feudală era deosebită de cea din gospodăria sa, pe rezervă lucrînd fără interes, iar în gospodăria sa cu trager de inimă. Arătîndu-și nemulțumirea de stăpîni feudali, călugării de la mănăstirea Marmoutier din Alsacia constatau în 1117 producțivitatea redusă a muncii de clacă a țăranilor dependenți, plîngîndu-se de „lipsa de grijă și de folos, de încetineala și de lenea celor care o făceau“.

Renta în produse (dijma) Slabei productivității a muncii de clacă i s-au adăugat, începînd cu secolul al XI-lea, unele transformări care au dus treptat la convertirea rentei în muncă în rentă în produse. S-au îmbunătățit uneltele și metodele de muncă și în procesul colonizării interne a crescut populația domeniului, iar rezerva feudală a fost împărțită în loturi de pămînt date țăranilor spre cultivare, transformări care au avut ca urmare reducerea volumului de muncă necesar exploatării rezervei feudale și deci treptata convertire a clăcii în dijme în natură.

Renta în produse, în condițiile economiei naturale predominante a domeniului, consta în redevențe, în proporții variabile, din toate produsele gospodăriei țărănești: cereale, de obicei a noua sau a zecea parte, fîn, legume, vin, miere, lapte, ouă, păsări, porci și vite, uneori produse ale meșteșugurilor casnice, ca obiecte de lemn, țesături etc. Prin urmare, „această rentă în produse sub forma ei pură... presupune tot economie naturală, adică presupune ca condițiile gospodăririi sînt produse în întregime sau cel puțin în cea mai mare parte chiar în gospodărie însăși, că sînt înlocuite și reproduse direct din chiar produsul brut al acesteia. Ea mai presupune îmbinarea

¹ *Karl Marx*, Capitalul, vol. 1, Ed. politică, București, 1960, p. 260.

industrii casnice țărănești cu agricultura”¹. Convertirea rentei în muncă în rentă în produse a avut ca urmare în apusul Europei treptata scădere a clăcii. Dacă în secolele IX—X claca se ridica la câteva zile pe săptămână sau 100—150 zile pe an, în secolele XI—XIII ea s-a redus treptat, ajungând la câteva săptămâni, iar apoi la câteva zile pe an.

În sistemul predominării rentei în natură, țăranul dependent cedând o parte din produsele gospodăriei sale feudalului, atît munca necesară, care dă naștere produsului necesar cît și supramunca, care dă naștere plusprodusului, adică dijmei, se desfășurau pe lotul de muncă al țăranului, nefiind despărțite, ca în cazul rentei în muncă, în timp și spațiu. De aceea „în cadrul acestei relații, producătorul direct dispune mai mult sau mai puțin de întrebuințarea întregului lui timp de muncă, cu toate că, la fel ca și mai înainte, o parte din acesta, la început aproape toată partea lui excedentară, aparține în mod gratuit proprietarului funciar”². Disponind de mai mult timp de lucru în gospodăria sa, efectuînd munca nesupravegheat neconținut de vătaful feudalului, țăranul muncea cu o intensitate sporită, cu o productivitate superioară a muncii. De aceea trecerea de la dominația rentei în muncă la cea a rentei în produse a însemnat un progres în activitatea agricolă.

Renta în produse reprezintă totodată o formă de tranziție spre renta în bani, a cărei apariție și răspîndire presupun condiții economice schimbate.

Renta în bani (censul)

Unele dări sporadice în bani apăruseră încă din epoca carolingiană, dar ele ocupau un loc cu totul redus în economia domoanială. Apariția orașelor, a schimbului de mărfuri permanent între oraș și sat și intensificarea circulației bănești au dat posibilitate țăranilor, începînd cu secolele XII—XIII, de a-și desface pe bani produsele gospodăriei lor la oraș și de a putea plăti feudalilor renta în bani. Referindu-se la premisele economice ale apariției rentei în bani, Marx constată că „transformarea, la început sporadică, apoi pe scară mai mult sau

¹ Karl Marx : Capitalul, vol. III, partea 2, p. 748—749.

² Ibidem, p. 748.

mai puțin națională, a rentei în produse în rentă în bani presupune deja o dezvoltare mai însemnată a comerțului, a industriei orașenești și în genere a producției de mărfuri, prin umare a circulației bănești”¹.

Renta în bani reprezintă deci o „simplă formă transformată a rentei în produse”, pe care țaranul o plătește feudalului „sub forma plusprodusului transformat în bani”².

Feudalii, ale căror nevoi bănești creșteau neconținut în secolele XII—XIII, au preferat convertirea rentei în muncă și îndeosebi a rentei în produse în rentă în bani, realizată de țărani prin desfacerea produselor gospodăriei lor prin mijloacele de transport și pe riscul lor, asigurându-și astfel venituri bănești regulate, sub forma unui cens plătit la date fixe.

Deoarece renta în bani era cunoscută de obicei sub numele de cens, în unele țări, ca de pildă Franța, lotul de pământ al țaranului dependent care plătea feudalului cens a început să fie denumit și el censivă.

Renta în bani a devenit predominantă în secolele XIII—XV în Anglia, Țările de Jos, Franța, Italia nordică și centrală, Germania.

Urmările evoluției formelor rentei feudale

Procesul de convertire a rentei în muncă în rentă în produse și în rentă în bani a avut însemnate urmări social-economice.

Reducerea sau chiar dispariția clăcii i-au creat țaranului dependent posibilitatea de a-și folosi mai bine timpul de muncă în gospodăria sa. Putința de a-și desface, după achitarea obligațiilor feudale, prisosurile gospodăriei la oraș i-a stimulat intensificarea muncii și inițiativa, în vederea obținerii unor surplusuri și a vinderii lor pe piață. Legătura cu piața și posibilitatea desfacerii prisosurilor a favorizat însă îndeosebi pe țărani care posedau pământ mai mult, vite mai numeroase și unelte mai bune și care au început să folosească în gospodăriile lor, temporar sau permanent și forța de muncă străină. Unii țărani mai înstăriți au început să arendeze și parcele de pământ seniorial.

¹ *Karl Marx*, Capitalul, vol. III, partea 2, p. 750.

² *Ibidem*, p. 755, 750.

Reducerea sau dispariția clăcii și deplasarea țăranului la piață pentru a-și desface produsele și a obține bani pentru cens au făcut tot mai lipsită de sens dependența personală a țăranului, creindu-se astfel premisele eliberării din șerbție.

Convertirea rentei în muncă și în produse în rentă în bani, sub forma unui cens fix, a avut ca urmare, în condițiile scăderii valorii banilor din secolele XIII—XV, devalorizarea acestuia, ducând la scăderea veniturilor feudaliilor. De aceea, pentru a compensa devalorizarea censurilor fixe, feudaliile au început să practice tot mai intens sistemul arendării unor parcele de pământ pe termen scurt, stabilind cuantumul în funcție de evoluția prețurilor. De aceea, pe unele domenii veniturile obținute din arenze întreceau valoarea censurilor fixe. În unele regiuni, ca în sudul Franței sau în centrul și sudul Italiei, arenda se percepea și în natură, reprezentând uneori jumătate din recoltă, ca în cazul formei de arendă italiană, numită „mezzadria“.

Alte obligații feudale

Pentru a-și spori veniturile, feudaliile, ale căror nevoi bănești creșteau necomtenit, au mărit sau au introdus noi obligații care, sub înfățișări și practici felurite, reprezentau, de fapt, tot forme ale rentei feudale. Ele erau percepute de feudal în calitate fie de proprietar funciar, fie de șef local, sub a cărui autoritate, derivată din privilegiul de imunitate, se găseau oamenii de pe domeniul său.

Feudaliile încasau dări, îndeosebi bănești, pentru folosirea de către țăranii a unor bunuri de uz comun ca pădurea, islazul, apele, uzurpate de seniori și incluse în cadrul rezervei senioriale. Ei impuneau populației numeroase obligații aducătoare de noi venituri, rezervându-și o serie de monopoluri senioriale ca : dreptul exclusiv de a ține moară, cuptor de pâine, teasc pentru struguri sau mășline, instalație pentru prepararea berei, circiumă, silind pe țăranii de a le folosi în schimbul unor taxe. Seniorul exercita adesea și dreptul de prioritate în desfacerea propriilor produse sau în cumpărarea unor mărfuri de la negustorii care treceau prin domeniu, după care putea să-și vândă produsele sau să cumpere mărfuri și populația domeniului.

Uzurpînd o serie de funcții publice, seniorul judeca, dădea sentințe și încasa amenzi, percepea taxe pentru trecerea mărfurilor pe moșia sa sau peste podurile de pe cursurile de apă de pe domeniu, impunea locuitorilor sarcini militare, mai ales de pază la castel, corvezi pentru construirea, repararea și întreținerea castelului, podurilor, drumurilor, obligația de a găzdui și a hrăni pe senior sau pe oamenii săi, ca pe niște slujbași, cînd treceau prin sate. Țăranii erau obligați de a plăti dări în bani în anumite cazuri excepționale de : construcții de castele, război, răscumpărarea seniorului prizonier etc. Aceste cereri de bani cu caracter extraordinar, numite în Franța „taille“, s-au transformat treptat, începînd cu secolele XI—XII, în dări bănești ordinare, permanente, plătite de toți locuitorii domeniului, constituind un important izvor de venituri feudale. Șerbii erau supuși la talie arbitrară, în schimb, țăranii care se eliberau din șerbie obțineau dreptul de a avea o talie fixă, fiind astfel mai feriți de bunul plac al feudalului.

În afară de servituțile personale, la care erau supuși numai șerbii și de obligațiile reale, îndeosebi variatele forme ale rentei feudale, pe care le datorau atît șerbii cît și țăranii dependenți liberi ca persoană sau eliberați de pe domenii, țăranii mai erau obligați la dări față de biserică și față de stat. Bisericii îi plăteau zeciuiala bisericească. Statului feudal, pe măsura centralizării acestuia, țăranii erau obligați să-i plătească dări în bani, cunoscute în Franța sub numele de talie regală, cerute întii ocazional, drept contribuții extraordinare, iar apoi, din secolul XV, percepute regulat, sub forma unor impozite permanente.

Eliberarea din șerbie

Treptata reducere și aproape dispariție în Europa apuseană a rentei în muncă, care implicase o strînsă dependență a țăranului față de feudal, „șerbia cu clacă“¹ și trecerea la sistemul exploatării domeniului prin censivă sau prin arendă au făcut ca șerbia să nu mai fie necesară. Totodată creșterea nevoii de bani a feudalilor, care îi împingea să accepte sau chiar să ceară răscumpărarea din șerbie a țăranilor și legătura cu piața a țăranilor, care le oferea unele posibilități de a strînge

---

¹ Karl Marx, Capitalul, vol. III, partea 2, p. 744.

bani sau de a se îndatora pentru a plăti răscumpărarea, au creat condițiile necesare pentru înfăptuirea eliberării din șerbie. În Europa de apus, procesul eliberării din șerbie s-a petrecut în secolele XIII—XV, avînd ca urmare transformarea celei mai mari părți a țărănimii în oameni juridic liberi, dar dependenți încă economic pentru lotul de pămînt deținut de la feudal. Actele menționează că șerbii erau eliberați „de orice fel de servitute... în ceea ce privește persoana lor“ (omnimodam servitutum... quantum ad personas suas). Așadar, prin eliberarea din șerbie țărani deveneau juridic liberi ca persoană, fiind eliberați de servituțile personale, care constituiau caracteristica șerbiei; ei aveau de aici înainte posibilitatea de a se deplasa liber de pe un domeniu pe altul, de a se căsători sau de a-și lăsa averea moștenire fără opreliște, dar totodată rămîneau cu obligații feudale reale fixe. Deoarece eliberarea din șerbie nu era însoțită și de o împrumătură a țaranului, el continua a fi doar posesor al lotului de pămînt pe care îl deținea de la feudal, fiind obligat să plătească pentru tenura sa o rentă feudală, de obicei sub forma unui cens fix sau să ia pămîntul în arendă pe un anumit termen. Așadar, eliberarea din șerbie nu însemna încă lichidarea dependenței țaranului față de feudal pentru pămînt, relațiile feudale continuînd a persista sub o formă modificată. În Franța țaranul eliberat purta numele de „vilan“, iar în Anglia de „copyholder“ (deținător al unei copii de pe actul de eliberare din șerbie). Totodată țaranul continua a fi încă supus jurisdicției senioriale.

Deoarece eliberarea din șerbie se făcea prin răscumpărare, puteau plăti sumele mari fixate de feudali îndeosebi țărani mai înstăriți. Pentru a-și procura bani, feudalii sileau adesea pe țărani să se răscumpere, eșalonîndu-le sumele de plată în cîțiva ani sau să se împrumute la cămătari cu dobînzii mari; adeseori chiar feudalul considera suma de răscumpărare neplătita încă de țaran ca o datorie contractată de țaran față de feudal, percepîndu-i la ea dobînzii cămătărești. Eliberarea din șerbie a contribuit și mai mult la diferențierea țărănimii, unii dintre țărani izbutind, prin libertatea personală dobîndită, să devină înstăriți, iar alții ajungînd să sărăcească sau să se ruineze, prin datoriile contractate cu ocazia „eliberării“ și să fie siliți să se angajeze ca salariați agricoli pe domenii sau la conșătenii lor mai avuți.

Viața și lupta de clasă a țărănimii

Productia agricolă încă scăzută, recolta reprezentând de 4—5 ori semănătura, necesitatea de a opri deci anual pentru însămînțat $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ din recoltă, obligațiile feudale în muncă, natură și bani, care înghițeau o bună parte din munca și produsul gospodăriei țărănești, dijma datorată bisericii, iar apoi impozitele către stat, toate la un loc făceau ca țăranului să-i rămînă pentru consum și pentru vînzare în folosul propriu numai o parte din produsul muncii sale. În caz de epidemii, calamități naturale sau războaie, care erau frecvente, situația țăranului medieval se agrava amenințător. Înfațîșind starea grea a țărănimii dependente, Adalberon, episcop de Laon, scria în „Poemul către regele Robert“, alcătuit pe la începutul secolului al XI-lea : „a produce pentru toți aurul, hrana și veșmintele — iată sarcina stării șerbilor“. În schimb, arată el, „această stare nefericită nu posedă nimic pe care să nu-l dobîndească printr-o muncă grea... Cine ar putea ține socoteală de toate suferințele, oboselile și strădaniile pe care trebuie să le îndure sârmanii șerbi?... Și vai, lacrimile și gemetele acestor nefericiți sînt fără de sfîrșit“. O scrisoare de la începutul secolului al XII-lea a abatelui mănăstirii Cluny constată, de asemenea, că „toată lumea știe cum asupresc seniorii laici pe țăranii lor care nu sînt liberi, bărbați și femei“. Exploatarea seniorilor bisericesti, de care scrisoarea nu pomenește, era însă și ea la fel de grea. Exploatarea și asuprirea țărănimii dependente de către seniori, biserică și statul feudal au generat, de aceea, ca un fenomen obiectiv, lupta de clasă a țărănimii împotriva feudalității laice și clericale, inclusiv a statului feudal și a bisericii, reprezentanți și apărători ai intereselor de clasă ale feudalității în ansamblul ei, luptă manifestată permanent, cu intensitate sporită și în forme variate.

Lupta de clasă a țărănimii împotriva exploatării feudale s-a desfășurat în evul mediu timpuriu și dezvoltat sub forme diverse — contestarea drepturilor feudale, refuzul de a îndeplini obligațiile feudale, fuga de pe domenii, acțiuni antif feudale violente individuale și colective. Frecvent țăranii părăseau domeniile feudale de care erau legați, scrisoarea citată a abatelui

de la Cluny menționând că șerbii asupriți de seniori „sînt nevoiți să-și părăsească pămîntul și să fugă pe meleaguri străine“. Cea mai înaltă formă a luptei de clasă a țărănimii în evul mediu a fost răscoala, care reprezintă o luptă colectivă fătîșă și armată a țărănimii exploatare împotriva orînduirii feudale. Caracterul ei antifeudal cuprinde forme de manifestare variate, în raport cu stadiul de dezvoltare a societății feudale și cu complexul condițiilor concret istorice în care se desfășura.

Răscoalele țărănești au căpătat amploare în ultimele secole ale feudalismului timpuriu, cînd, în linii mari, s-a încheiat procesul de aservire a țărănimii libere. În anul 800 a fost reprimată răscoala țăranilor din satul Selt al arhiepiscopiei de Reims, despre care izvorul care înfățișează răscoala menționează că „au fost întotdeauna nesupuși și răsvrățiți“. În 821 a avut loc o „răzvrătire a șerbilor“ din Flandra, iar în anii 841—842 s-au răscolit țăranii din Saxonia, sub lozincă „Stellinga“ (întoarcerea la datina veche, adică la rînduielele obștei libere), nume sub care este și cunoscută. La 997 s-au ridicat țăranii din Normandia, care, în adunările lor, au hotărît „să trăiască după voia lor și să folosească pădurile și apele potrivit legilor lor“, adică după rînduielele comunitare ale obștilor țărănești libere. În 1024 s-au răscolit țăranii din Bretania, iar în 1035 cei din Flandra.

În perioada feudalismului dezvoltat răscoalele țărănești s-au intensificat, ca urmare a agravării exploatareii stăpînilor feudali, a dijmelor și taxelor cerute de biserică și a impozitelor introduse de statul feudal. Țăranilor răscolți li se alătura tot mai frecvent și sărăcimea orașelor.

Oglindind înmulțirea răscoalelor țărănești la începutul secolului al XIII-lea, Iacob, episcop de Vitry, menționa că : „se întimplă ca șerbii să-șiucidă seniorii și să dea foc castelelor acestora“. La 1251 a avut loc în partea nordică și centrală a Franței „răscoala păstorașilor“, la care au participat țărani, păstori și sărăcime.

În secolul al XIV-lea mișcările țărănești s-au intensificat și și-au precizat programul. În 1304—1307 s-au răscolit țăranii din Alpii piemontezi sub conducerea lui Dolcino, iar în 1323—1328 țăranii, pescarii și orașenii săraci din Flandra. În

a doua jumătate a secolului, situația țărănimii din Franța și Anglia s-a agravat, datorită creșterii sarcinilor feudale și a impozitelor către stat, a punerii în aplicare a regulamentelor și statutelor privitoare la maximul de salariu al zilierilor agricoli, a pustiirilor Războiului de 100 de ani și a ravagiilor ciumei. În Franța discreditarea militară a nobilimii și criza politică a statului feudal după înfringerile de la Crécy și Poitiers au creat condiții favorabile pentru desfășurarea luptei antif feudale a țărănimii. Un izvor contemporan relatează că în preajma izbucnirii Jacqueriei „nu era nimeni care să îndrăznească să meargă la țară pentru a-și strânge veniturile sau alte bunuri“. În timpul „Jacqueriei“ din 1358 țărani răsculați, conduși de Guillaume Kale, spuneau că „toți nobilii din regatul Franței... tridau țara și era bine ca toți să fie nimiciti“. Răsculații englezi, conduși de Wat Tyler, la rîndul lor, cereau în 1381 prin programul de la Mile End desființarea șerbiei, iar prin cel de la Smithfield, abrogarea legislației privitoare la maximul salariilor zilierilor agricoli, confiscarea și împărțirea la țărani a pămîntului bisericii, restituirea pămînturilor obștiilor țărănești și suprimarea privilegiilor senioriale.

În secolul al XV-lea au avut loc, de asemenea, o serie de puternice răscoale țărănești îndreptate împotriva stăpînilor feudali și a bisericii catolice, ca „războiul țărănesc ceh“ din 1419—1434, răscoalele țăranilor spanioli din Catalonia, conduse de Verntallat în 1462—1472 și de Juan Pedro Sala în 1484—1486, răscoala țăranilor germani condusă de Hans Böheim în 1476.

Înfrîngerea răscoalelor țărănești se datorește desfășurării lor sub forma unor acțiuni locale, care au făcut ca, și în timpul marilor răscoale, țărănimea să nu-și coordoneze și concentreze în suficientă măsură eforturile, alcătuirii unor programe care acelea priveau în trecut și nu în viitor, cerîndu-se frecvent restaurarea „vechilor libertăți“ ale obștiilor rurale, lipsei unor aliați puternici. Totodată, în secolele XI—XV orînduirea feudală, în întregul ei, era în plină înflorire, nu era încă coaptă pentru a fi răsturnată, clasa feudalilor și statul feudal fiind în măsură de a înfrînge prin forța armelor lupta antifeudală a maselor țărănești.

Feudul — bază a relațiilor vasalice În secolele IX—XI a avut loc în Europa apuseană generalizarea relațiilor vasalice, bazate pe concesiunea feudului. Beneficiul viager și condiționat de îndeplinirea serviciului militar s-a transformat treptat într-o posesiune ereditară, a cărei deținere implica un complex de obligații de natură vasalică, dar cu precădere tot militare. Totodată, pe măsura evoluției sale, beneficiul a început să fie numit feud, de la cuvântul vechi franc fehu-ôd (răsplată), latinizat sub forma feodum sau feudum. Transformarea beneficiului în feud s-a încheiat spre sfârșitul secolului al XI-lea un act francez din 1087 dând echivalența „beneficiu care este numit în graiul popular feud“ (beneficium quod vulgo dicitur feudum). În Germania, feudul se numea Lehn. Feudul consta de obicei dintr-o concesiune funciară, deși uneori era acordat ca feud un bun oarecare aducător de venit : o dregătorie, o vamă, o pensie, un privilegiu oarecare.

Seniorul care acorda feudul păstra asupra lui un drept superior de proprietate sau de stăpânire (dominium eminens, jus eminens), iar vasalul avea asupra lui numai un drept de posesiune și de folosință (dominium utile, jus utile). Cum un nobil putea deține de la un senior căruia îi era vasal un feud pe care îl putea acorda, la rîndul său, unui alt vasal, pe feud se suprapunea o succesiune de drepturi eminente și drepturi utile, care dădea proprietății sau stăpînirii funciare feudale un caracter condiționat și ierarhic. Drept urmare se formau și raporturi vasalice ierarhice, din treaptă în treaptă, de la senior la vasalul său imediat, care, la rîndul său, putea fi seniorul unui alt vasal. De aceea, oglindind aceste raporturi vasalice ierarhice, un dicton feudal preciza că : „vasalul vasalului meu nu este vasalul meu“.

Potrivit principiului eredității feudului, fiul vasalului decedat putea intra în posesiunea feudului dacă plătea taxa de moștenire (relivium) și dacă îndeplinea aceleași obligații ca și părintele său. Dacă moștenitorul era minor, pentru îndeplinirea obligațiilor vasalice ale acestuia era pus pînă la majorat un tutor. Dacă moștenitorul feudului era fată, obligațiile vasalice le îndeplinea soțul său, în alegerea căruia se cerea și asenti-

mentul seniorului. În cazul mai multor moștenitori feudul era acordat unuia dintre fii, de obicei celui mai mare sau era divizat între moștenitori. Dacă deținătorul feudului era cleric, cum clericii nu puteau presta slujbe militare, el era reprezentat de un laic. Totodată, feudul a început să fie transmis prin moștenire și pe linie colaterală, prin căsătorie sau chiar prin vânzare-cumpărare, cu încuviințarea seniorului. Feudul a început deci să se transforme treptat într-o proprietate ereditară, transmisibilă și divizibilă, dar grevată de o serie de opreliști și îndatoriri.

Contractul vasalic Relațiile dintre senior și vasal, având la bază concesiunea feudului, erau perfectate prin contractul vasalic, la început verbal, iar din secolul al XII-lea scris și numit în Franța „aveu“. Contractul vasalic consta din trei acte, care, deși distincte, alcătuiau un întreg indisolubil.

a) Închinarea (commendatio) reprezenta cererea solemnă de a deveni sau a fi confirmat vasal.

b) Omagiul (hommagium), însoțit de jurământul de credință (sacramentum fidelitatis), constituia elementul principal al contractului vasalic și se încheia cu un ceremonial deosebit, stabilit, în esență, încă de la mijlocul secolului al VIII-lea. Vasalul îngenunchea în fața seniorului și, cu mâinile în mâinile acestuia, îi jura credință. În 757 Tassillo, ducele Bavariei, îi jura credință lui Pepin cel Scurt, regele Galiei „intrînd în vasalitate prin împreunarea mâinilor. A făcut jurăminte multe și nenumărate... și a făgăduit credință... după cum un vasal trebuie să fie față de seniorii săi“. În secolul al XII-lea ceremonialul se amplifică. În relatarea făcută de Galbert de Bruges a omagiului depus în 1127 de vasalii contelui Flandrei, acesta întreba pe fiecare vasal „dacă vrea să devină pe de-antregul omul său“; vasalul se închina seniorului cu mâinile în mâinile acestuia, se îmbrățișau și se sărutau, apoi vasalul jura credință seniorului, jurământ întărit, prin intervenția bisericii, prin jurarea pe evanghelie sau pe moaște. Așadar, prin omagiul (hommagium), vasalul devenea omul (homo) seniorului său, de unde și denumirea de omagiul.

c) Investitura constituia introducerea vasalului în posesiunea feudului, seniorul înmînîndu-i, în chip simbolic, ca semn al dării în posesie, un spic, o ramură, un bulgăre de pămînt sau o lance.

Obligațiile reciproce ale seniorului și vasalului

Obligațiile vasalului față de senior erau bazate pe „credința“ (fidelitas) a vasalului față de senior. Ele erau considerate de către Hincmar, arhiepiscop de Reims, în 868, ca fiind în funcție de „întinderea și foloasele beneficiului“ (secundum quantitatem et qualitatem beneficii). Mai tîrziu, în 1020, Fulbert, episcop de Chartres, arăta că obligațiile vasalului față de senior sînt negative, adică de a nu face nimic prin care seniorul ar putea fi prejudiciat material sau moral și pozitive, rezumate prin expresia „sfat și ajutor“ (consilium et auxilium). „Sfatul“ însemna datoria vasalului de a sfătui pe senior îndeosebi cu prilejul consfăturilor militare — „sfatul de război“ și al deliberărilor de la tribunalul seniorial — „sfatul la judecată“. „Ajutorul“ era militar, constînd în participarea vasalului, însoțit de oamenii săi, la războaiele seniorului, de obicei 30—40 de zile anual sau la paza castelului și bănesc, constînd în sprijinirea cu bani de către vasal a seniorului cînd acesta cădea prizonier, pleca în cruciată, își arna cavaler fiul cel mare sau își mărita prima fiică.

În schimb, seniorul avea față de vasal obligația de a-i ocroti persoana, familia și bunurile.

Vasalitatea a creat o puternică legătură între seniori și vasali, și unii și alții membri ai clasei dominante, contribuind la întărirea feudalității atît față de amenințările din interior, îndeosebi față de lupta de clasă crescîndă a țărănimii, cit și față de primejdiile din exterior. Au existat însă și frecvente cazuri de neînțelegeri între seniori și vasali, de nerespectare sau călcare a prevederilor contractului vasalic. Cînd vasalul își călca credința față de senior, devenind „felon“, adică „hiclean“, sau cînd seniorul nu ocrotea sau deposeda pe vasal, avea loc ruperea contractului feudal (diffidatio, desaveu), urmată de confiscarea feudului de către senior în caz de vină a vasalului sau de păstrare a feudului de către vasal, fără obligații vasalice, în caz de vină a seniorului.

Pluralitatea omagiilor

Ereditatea și transmisibilitatea feudului au avut ca urmare formarea, încă de la sfârșitul secolului al IX-lea, a unor vasali având fiecare doi sau mai mulți seniori, situație care s-a generalizat în secolele XII—XIII. Pentru a se stabili o ierarhie între seniorii aceluiși vasal, s-a imaginat sistemul instituirii unor omagii diferențiate: omagiu ligiu (*hommagium ligium*), adică principal, absolut, necondiționat și omagiu plan (*hommagium planum*), adică secundar, relativ, condiționat. În funcție de prestarea omagiului ligiu sau plan și seniorul sau feudul respectiv deveneau ligiu sau plan.

În aceste condiții, în caz de conflict între seniorii aceluiși vasal, acesta putea lupta legal alături de seniorul său ligiu împotriva seniorului său plan, fără a fi învinuit de „felonie“, ceea ce oglindea criza și paradoxul vasalității.

Minată în interior, vasalitatea a intrat în declin începând cu secolul al XIII-lea, dar s-a destrămat numai pe măsura centralizării statului, în secolele XIV—XV, în urma căreia legăturile vasalice între membrii clasei dominante au fost înlocuite cu supunerea directă față de monarh.

Stările societății medievale. Ierarhia feudală

Feudalul posesor de feud era un membru al clasei dominante, care trăia din renta feudală percepută de la țărani săi dependenți și presta o slujbă militară călare sau o altă slujbă „nobilă“. Situația lui social-economică și militară privilegiată, bazată pe posesiunea feudului, a fost întărită și a contribuit și mai mult la separarea sa de restul populației neprivilegiate, prin apartenența sa la instituția cavaleriei și la starea nobilimii.

Instituția cavaleriei, născută din posesiunea feudului și prestarea slujbei militare călare și patronată de biserică, avea menirea să facă din cavaleri slujitori devotați ai orînduirii feudale și ai bisericii. Ea s-a format în apusul Europei în secolele X—XI și includea în rîndurile sale, în ansamblu, pe toți membrii feudalității laice, care aveau posibilitatea de a presta serviciul militar călare, procurîndu-și calul și echipamentul costisitor necesar. Pentru a se deprinde cu viața la castel și cu mînuirea armelor, viitorul cavaler slujea unui cavaler un nu-

măr de ani ca paj, iar apoi ca scutier. Intrarea în rândul cavalerilor se făcea la vîrsta majoratului, cu un ceremonial deosebit. În rîndul cavalerilor intrau însă, mai ales în Anglia, și oameni cu stare, de obicei din rîndurile orășenilor și uneori și ale țăranilor liberi înavuțiți, al căror venit anual trecea de 20 lire sterline. Uneori titlul de cavaler se putea și cumpăra.

În secolele XI—XII feudalii laici deveniți cavaleri s-au constituit în starea socială privilegiată a nobilimii, avînd o serie de drepturi și datorii transmisibile ereditar, ca scutire de impozite, posturi de conducere în armată și dregătorii, situație juridică specială, titluri onorifice, obligația de a presta slujbă militară sau dregătorească etc. Totodată, în raport cu întinderea posesiunilor feudale și cu însemnătatea slujbelor militare sau dregătorești deținute în statul feudal, nobilimea s-a constituit într-o ierarhie feudală nobiliară definitivată în secolele XII—XIII, care avea în frunte pe rege, iar apoi pe duci, marchizi, conți, viconți, baroni, castelani și cavaleri. Astfel, „ierarhia este forma ideală a feudalității“¹.

Paralel cu starea nobilimii, s-a constituit, din feudalitatea bisericească, starea clerului. Restul societății, masele muncitoare de la sate și orașe, formau „starea a treia“. Astfel s-au format, în secolele XI—XII, cele trei stări ale societății medievale : „cei ce se roagă“ (clerul), „cei ce luptă“ (nobilii) și „cei ce lucrează“ (starea a treia).

Viața feudalilor În secolele IX—XIII centrul vieții feudalilor îl constituia castelul de pe domeniu. Reședință rurală, castelul era construit în epoca carolingiană din lemn, iar din secolul al XI-lea din piatră. Construcție cu precădere militară, castelul era ridicat pentru a înfrunta răzcoalele țăărănești, atacurile seniorilor vecini sau invaziile străine. Adesea castelele erau adevărate cuiburi de cavaleri briganzi. De pe creasta zidurilor lor, seniorii înfruntau adesea chiar ostile regalității slăbite din secolele X—XII. O cronică hagiografică, „Viața Sf. Ioan din Théroutanne“, arată că feudalii își clădeau castele „pentru ca acești oameni întotdeauna gata de certuri și măceluri, să se adăpostească de dușmani, să izbîndească asupra

---

¹ *Karl Marx-Friedrich Engels*. Opere, vol. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 170.

celor de-o-potrivă cu ei, să asuprească pe cei slabi“. Construit pentru nevoi cu precădere militare, castelul era impropriu pentru locuit; prin ferestrele înguste tăiate în zidurile groase de piatră lumina pătrundea cu greu, vetrele din săli nu aveau horn, pereții erau acoperiți cu blănuri de animale sau cu trofee de război și vînătoare, mobila de lemn era cioplită grosolan.

Șezînd, cu excepția Italiei nordice și centrale și a sudului Franței, aproape exclusiv în mediul rural, feudalii aveau ca principale ocupații, în condițiile fărâmițării feudale din secolele X-XIII, războaiele particulare, vînătoarea și petrecerile cavaleresti, îndeosebi sub forma turnirelor. Războaiele feudale cu caracter local se duceau pentru acaparare de domenii și castele și pentru obținerea de răscumpărări pentru cavalerii luați prizonieri. Luptelor între cetele cu efectiv redus ale cavalerilor rivali se adăugau prădarea reciprocă a domeniilor, pustiirea satelor și luarea în captivitate a țăranilor, astfel încît de pe urma războaielor feudale sufereau, întii de toate, supușii celor învrăjbiți. Unii cavaleri briganzi prădau adesea la drumul mare pe drumeți și negustori pentru a-i jefui sau pentru a le cere răscumpărarea din captivitate. Frecvent ținta atacurilor lor o alcătuiau averile bisericesti. Biserica, care nu avea mijloace militare de a se opune acestor dezordini, s-a făcut ecoul dorinței de pace și liniște a imensei majorități a populației inițiind o serie de măsuri. Ea a instituit „armistițiul lui Dumnezeu“, în timpul căruia, de miercuri seara pînă luni dimineța, nu erau îngăduite luptele. Conciliile bisericesti, ca acela de la Charroux (989), au căutat să impună feudalilor luarea unor angajamente de a nu tulbura pacea, întărite prin jurămint. Atari angajamente, prin prevederile lor, oglindesc limpede grozăviile războaielor și prădăciunilor feudale; nobilul jura: „nu voi pătrunde prin violență în biserici..., nu voi prinde nici pe țărani, nici pe țărance, nici pe negustori, nu le voi lua banii și nici nu-i voi sili să se răscumpere..., nu voi dărîma și nici nu voi aprinde casele, nu voi deștrădăcina și nici nu voi culege viile...“. Dar „armistițiul lui Dumnezeu“ sau angajamentele seniorilor rămîneau literă moartă atîta vreme cît nu exista o autoritate puternică care să asigure respectarea lor. Încercarea episcopului de Bourges de a curma dezordinile feudale prin organizarea unei miliții populare s-a sfîrșit prin înfrîngerea ei în 1038 de către oștile senioriale locale, incomparabil mai bine înarmate și exercitate.

Anarhia feudală, manifestare logică a fărâmițării feudale, a fost stăvilită și lichidată treptat, numai ca urmare a procesului de centralizare a statului în Franța, Anglia și Spania, în cursul secolelor XII-XV.

Cînd nu purtau războaie interne sau externe, feudalii luau parte la turnire, întreceri cavalești menite a le menține pregătirea de luptă și totodată prilej de câștig pentru cavalerii victorioși, care primeau sume însemnate de răscumpărare de la adversarii învinși.

Vînătoarea ocupa și ea un loc însemnat nu numai ca divertisment, ci și în vederea procurării vînatului, apreciat în chip deosebit la ospetele nobiliare sau a stîrpirii animalelor dăunătoare.

Războiului, turnirelor și vînătoarei li se adăugau atribuțiile senioriale de șef local — administrarea domeniului, exercitarea justiției, perceperea contribuțiilor în natură și bani, realizate direct de senior sau mai ales prin oamenii săi.

La petrecerile și ospetele cavalești din secolele XI-XIII poposeau adesea trubaduri (în sudul Franței), truveri (în nordul Franței), Minnesăngerii (în Germania), care cîntau sau recitau poeme epice și poezii de dragoste sau jongleri și dăntuitori. Cu secolele XII-XIII, îndeosebi în Italia de nord și în Franța de sud, felul de viață al feudalilor a început treptat să se schimbe, ca urmare a reducerii anarhiei feudale, a influenței vieții orășenești și a progresului culturii; unii cavaleri se stabileau în orașe sau la curțile regale, își clădeau castele mai confortabile, se îmbrăcau mai elegant, adoptau o atitudine mai curtenitoare față de femeie, exprimată și prin răspîndirea literaturii de curtenie. Felul de viață al feudalilor nu s-a schimbat însă radical, chiar curtenia fiind, potrivit caracterizării istoricului francez J. Calmette, „o oază de poezie în deșertul moral al barbariei”.

BIBLIOGRAFIE

KARL MARX : *Capitalul*, vol. III, partea 2, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 736—765.

V. I. LENIN : *Opere complete*, vol. 3, București, Editura politică, 1963, p. 179—181.

- B. H. SLICHER VAN BATH : *The agrarian history of Western Europe*, Londra, 1966.
- MIHAIL BERZA : *Răscoalele în evul mediu*, în „Studii“, 1958, nr. 4, p. 79—94.
- MARC BLOCH : *La société féodale*, vol. I—II, Paris, 1949.
- MARC BLOCH : *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, vol. I—II, Paris, 1955—1956.
- ROBERT BOUTRUCHE : *Seigneurie et féodalité*, vol. I—II, Paris, 1968—1970.
- JOSEPH CALMETTE : *La société féodale*, Paris, 1927.
- GEORGES DUBY : *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962.
- JACQUES ELLUL : *Histoire des institutions de l'époque franque à la révolution*, Paris, 1962, p. 67—246.
- FRANÇOIS-LOUIS GANSHOFF : *Qu'est-ce que la féodalité*, Bruxelles, 1957.
- LEOPOLD GENICOT : *Le XIIIe siècle européen*, Paris, 1968.
- JACQUES LE GOFF et RUGGIERO ROMANO : *Paysages et peuplement rural en Europe après le XI-ème siècle*, în XII-e Congrès International des Sciences Historiques. Rapports, III, Wien, 1965, p. 19—37.
- JACQUES HEERS : *L'Occident aux XIV-e et XV-e siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963.
- FERDINAND LOT et ROBERT FAWTIER : *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*, tom I, Paris, 1957.
- RADU MANOLESCU : *Societatea feudală în Europa apuseană în secolele IX—XV*, în „Studii și articole de istorie“, vol. XIV (1969), pp. 261—283.
- FRANCISC PALL : *Structura socială a Franței după tratatul de drept feudal al lui Beaumanoir*, în „Studii și cercetări de istorie“. Acad. R.P.R., Filiala Cluj, ianuarie—decembrie 1956, tom VII, nr. 1—4, p. 45—66 sau *La structure sociale de la France d'après le traité de droit féodal de Beaumanoir*, în „Nouvelles études d'histoire“, II, București, 1960, p. 181—205.
- CH.-E. PERRIN : *Le servage en France et en Allemagne au Moyen Age*, în „Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche“, III, Storia del Medioevo, Firenze, 1955, p. 213—245.
- B. F. PORȘNEV : *Studii de economie politică a feudalismului*, București, 1957.

ORAȘUL MEDIEVAL

Declinul orașului în evul mediu timpuriu

În Europa de Apus evul mediu moștenește din antichitate ca urmare a crizei modului de producție sclavagist și a mării migrații a popoarelor¹, „un număr de orașe pe jumătate distruse, complet despuiate de civilizația lor“¹.

În primele secole ale evului mediu, declinul orașelor romane a mers paralel cu adâncirea economiei naturale, care a devenit net precumpănitoare în secolele VI-X. Într-o societate aproape exclusiv agricolă și rurală, baza vieții social-economice o constituia satul liber și mai ales domeniul feudal cuprinzând satul aservit. În cadrul dominației economiei naturale, domeniul și satul liber își satisfăceau necesitățile materiale prin resurse proprii — agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri domeniiale și casnice. Economia naturală fiind o economie de consum, schimbul era cu totul redus și întâmplător. Schimbul avea loc în vederea procurării sării, a unor metale brute pentru meșteșuguri, a unui sortiment redus de produse meșteșugărești și a articolelor orientale și de lux pentru uzul clasei dominante: mirodenii, țesături, podoabe, dându-se în loc prisosuri ale economiei agricole-pastorale.

În Europa apuseană o activitate meșteșugărească și comercială mai vie s-a păstrat îndeosebi în unele orașe din Italia, din Franța de sud și mai ales din Spania arabă, legate de negoțul cu Bizanțul și Orientul arab, ca : Veneția, Ravenna, Neapole,

---

¹ *Friedrich Engels* : Războiul țărănesc german, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 48.

Bari, Marsilia, Toledo, Sevilla sau din Țările de Jos, legate de comerțul din Marea Nordului, făcut cu cereale, pește, vinuri din sud sau postavuri frisono, ca : Duurstede, Quentovic, Tiel, Utrecht. Incursiunile arabe și normande din secolele IX-X le-au dat însă grele lovituri ; mai ales cele din Țările de Jos au fost prefăcute în ruine în urma repetatelor și pustiitoarelor atacuri ale normanzilor.

În secolele IX-X, în condițiile luptelor interne și ale incursiunilor arabe, normande și ungare, așezările urbane mai însemnate din Europa apuseană își refac vechile ziduri de apărare romane sau ridică altele noi. În această perioadă, așezările urbane cu o populație ceva mai numeroasă, de la câteva sute pînă la câteva mii de locuitori, o constituie centrele religioase și militare. Centrele religioase, îndeosebi reședințele arhiepiscopale și episcopale, constituite în vechile centre administrative și eparhiale din ultimele secole ale imperiului roman, erau numite „civitates“ și aveau ca populație clerici, slujitori, meșteșugari și negustori, ostași pentru paza fortificațiilor. Pentru aprovizionarea locuitorilor funcționau, temporar sau permanent, piețe locale și uneori și un atelier monetar. Vechiul regim administrativ municipal roman fusese înlocuit cu unul teocratic, exercitat de organele administrative și judiciare episcopale. Centrele militare (castellum, castrum, burgum), se ridicaseră din nevoi de apărare în puncte strategice și aveau ca populație, în afară de ostași și slujitori, meșteșugari și negustori, care satisfăceau nevoile de produse meșteșugărești și de aprovizionare ale cetății. De centrele religioase și militare depindeau și sate aservite, care le datorau dijme în produse și felurite corvezi și cărături.

Activitatea meșteșugărească și comercială din aceste centre religioase și militare era redusă și servea, în primul rînd, la satisfacerea necesităților centrului respectiv și numai întîmplător pentru populația din jur. Activitatea lor economică ceva mai însuflețită, populația mai numeroasă, adăpostul pe care-l ofereau zidurile de apărare și uneori poziția lor prielnică au făcut din aceste așezări centre în care s-au stabilit, începînd cu secolele X-XI, meșteșugari și negustori, datorită activității că-ora ele s-au transformat în orașe propriu-zise.

Spre deosebire de statele din Europa apuseană și centrală, în Imperiul Bizantin și în Orientul Apropiat orașele de origineanică sau mai noi și-au păstrat, datorită economiei naturale

mai atenuate și posibilităților mai largi de desfacere a produselor lor caracterul de centre meșteșugărești și comerciale, în care pulsa o viață economică mai intensă și se găsea o populație numeroasă, ca în Constantinopol, Salonic, Antiochia, Damasc, Bagdad, Alexandria etc.

Formarea orașelor medievale

Începînd cu secolele X—XI în Europa apuseană și centrală a avut loc un însemnat progres economic manifestat atît în domeniul agriculturii cît și al meșteșugurilor. Oprirea invaziilor arabe, normande și ungare și diminuarea luptelor feudale interne în Europa apuseană, ca și formarea unor state noi în Europa centrală și răsăriteană ca Cehia, Polonia, Ungaria, Rusia kieviană au constituit condiții favorabile pentru desfășurarea acestui progres economic. Extinderea suprafețelor arabile, îmbunătățirea utilajului și a metodelor de muncă în agricultură și mărirea producției agricole au dus la creșterea prisosurilor necesare asigurării nevoilor de alimente și de materii prime ale orașelor în formare și totodată au dat posibilitatea satului să cumpere și orașului să vîndă produsele meșteșugurilor urbane.

În același timp, a avut loc un progres similar și în cadrul meșteșugurilor domeniiale, îndeosebi în ramurile metalurgiei, textilelor, construcțiilor. Încă în epoca carolingiană „capitulul despre domenii“ înșiră în articolul 45 felurite meșteșugari „precum și alți meșteri pe care este prea lung de a-i enumera“.

Progresul meșteșugurilor domeniiale determina și se desfășura concomitent cu treptata desprindere a meșteșugarilor de agricultură, la început în cadrul domeniului, iar apoi și în afara sa. Meșteșugarul, pe măsură ce produsele sale deveneau mai solicitate înăuntrul sau în afara domeniului, rezerva tot mai mult timp meșteșugului și tot mai puțin agriculturii, care, în ansamblul muncii sale, deținea o pondere din ce în ce mai redusă. Unii meșteșugari plecau temporar de pe domenii, cu învoirea seniorului, pentru a desface la bilciuri produsele meșteșugului lor, cedînd o parte din câștig seniorului sub formă de rentă.

Progresele din cadrul meșteșugurilor domeniiale erau însă frînate de incompleta desprindere a meșteșugului de agricultură, de posibilitățile reduse de aprovizionare cu materii prime.

și de desfacere a produselor realizate în cadrul domeniului și, îndeosebi, de starea de șerbie a meșteșugarului, de dependența sa personală față de feudal, de obligațiile în muncă, natură sau bani, care îl împiedicau de la practicarea meșteșugului și îi răpeau o parte însemnată din produsul muncii sale. Pentru a scăpa de dependența feudală și a se putea consacra pe deplin activității meșteșugărești, tot mai numeroși meșteșugari șerbi fugeau de pe domenii, așezându-se în locuri prielnice practicării meșteșugurilor și desfacerii produselor, trecându-se astfel de la stadiul de desprindere a meșteșugurilor de agricultură din cadrul domeniului la cel din afara domeniului. În afară de șerbii meșteșugari, de pe domenii fugeau și alți șerbi, manifestându-se astfel, prin fuga lor, una din formele luptei de clasă a țărănimii dependente împotriva feudalilor.

Începând cu secolele X—XI, progresele din domeniul meșteșugurilor și al agriculturii, intensificarea corespunzătoare a comerțului intern și extern, creșterea populației, oprirea invaziilor și diminuarea luptelor interne au creat condițiile necesare formării orașelor, prin așezarea meșteșugarilor și negustorilor în locuri prielnice desfășurării activității lor meșteșugărești și comerciale. În afară de centrele religioase și militare menționate, locuri prielnice pentru așezarea meșteșugarilor și negustorilor au devenit, ca urmare a intensificării schimburilor comerciale interne și externe, unele încrucișări de drumuri, căi navigabile, vaduri, guri de fluvii și riuri, poduri, porturi, cheiuri pentru mărfuri, hanuri, sate în care sau lângă care se țineau bîlciuri și târguri permanente sau ocazionale etc.

Originea și împrejurările formării orașelor medievale sînt variate. Marile orașe medievale din imperiul bizantin sau din Orientul Apropiat, Constantinopol, Antiochia, Alexandria, au continuat activitatea meșteșugărească și comercială desfășurată și în antichitate. În Europa apuseană, majoritatea orașelor romane, după ce au vegetat ca centre religioase și militare, au renăscut din nou ca orașe propriu-zise în secolele X—XI. Numeroase orașe medievale, nu numai din Europa centrală sau răsăriteană, unde nu a existat stăpînirea romană, dar chiar din fostele provincii ale Imperiului Roman de Apus, nu s-au format însă pe baza celor romane, ci s-au născut în evul mediu. Astfel în Franța din aproximativ 500 de orașe medievale numai circa 80 sînt de origine galo-romană.

La formarea orașelor medievale, datorată, în esență, stabilirii meșteșugarilor și negustorilor, au concurat adesea mai multe elemente care au ușurat sau grăbit așezarea noilor veniți. Astfel orașele romane Köln și Mainz, păstrate în evul mediu timpuriu ca centre episcopale, au atras din secolele X—XI meșteșugari și negustori care s-au stabilit aici, datorită situației lor favorabile de-a lungul arterei comerciale a Rinului. La Gand și la Bruges meșteșugarii s-au așezat pentru că au găsit zidurile de apărare și populația consumatoare a unor cetăți ridicate în epoca carolingiană și totodată, prin situarea lor favorabilă pe râul Schelde (Gand) sau pe atunci într-un golf bine apărat (Bruges), și posibilități de transport și de debarcare a mărfurilor. Meșteșugarii și negustorii s-au stabilit la Milano, Piacenza, Verona, orașe de origine romană din regiunea văii Padului, la Lübeck, unde existase anterior o așezare slavă, la Hamburg și Bremen, porturi situate la Marea Baltică și Marea Nordului, la Novgorod și la Kiev, așezate de-a lungul drumului comercial „de la varegi (scandinavi) la greci”, deoarece în aceste centre, plasate pe căi de intensă circulație comercială, găseau posibilități de aprovizionare și mai ales de desfacere a produselor și mărfurilor lor.

Alături de meșteșugari și negustori în orașele în curs de formare s-au stabilit și țărani șerbi sau liberi fără calificare, îndeplinind munci de cărăuși, luntrași, hamali, slugi precum și hangii, clerici, ostași și alții. Cu toată componența sa pestriță, populația de bază o alcătuiau meșteșugarii și negustorii, prin a căror activitate așezarea capătă caracter de centru meșteșugăresc și comercial. Subliniind rolul de căpetenie al șerbilor meșteșugari în crearea orașului medieval ca centru de viață meșteșugărească și comercială, Marx și Engels conchideau că „în orașele pe care evul mediu nu le-a moștenit de la istoria anterioară și care au apărut ca orașe noi, create de șerbi eliberați, felul specific de muncă al fiecărui individ constituia singura lui proprietate, dacă nu scotim micul lui capital pe care îl aducea cu sine și care consta aproape exclusiv din cele mai necesare unelte meșteșugărești”¹.

---

¹ *Karl Marx-Friedrich Engels*: Opere, vol. 3, București, Ed. politică, 1958, p. 52.

Noii veniți s-au așezat de obicei nu în interiorul vechiului centru militar și religios, unde spațiul era redus, ci „în jos de oraș“ (sub urbe), „în afară de oraș“ (foris burgum), de unde derivă și termenii de suburbie sau faubourg (cartier mărginaș, mahala). Așadar, orașul medieval propriu-zis, ca centru meșteșugăresc și comercial, s-a format nu în vechea așezare, ci în afara zidurilor ei, în suburbii. Treptat, pe măsura înmulțirii și a creșterii posibilităților economice ale noilor veniți, suburbiile s-au înconjurat, la rîndul lor, cu ziduri de apărare, la Köln la mijlocul secolului X, la Bruges, Gand, Ypres la sfîrșitul secolului al XI-lea etc., care se întindeau adesea concentric, pe măsura înmulțirii populației din suburbii.

Lupta comunală Așezarea meșteșugarilor și negustorilor în centrele episcopale, militare sau în alte centre, care, într-o epocă de definitivare a relațiilor feudale, erau proprietate feudală, a avut ca urmare intrarea noilor veniți în dependență față de seniorul laic sau bisericesc al orașului.

Seniorii, considerîndu-i pe meșteșugarii și negustorii stabiliți în oraș drept oameni dependenți din punct de vedere feudal, le impuneau prestări de servicii, dijme din produsele muncii lor sau în bani, vămi și diferite alte taxe pentru transportul, depozitarea, vînzarea-cumpărarea mărfurilor, jurisdicția tribunalului seniorial și îi supuneau la felurite alte stăpîneri și abuzuri. Deoarece practicarea meseriilor și a negoțului cerea libertatea personală, securitatea persoanelor și garanția stăpînirii bunurilor mobile și imobile, jurisdicție și administrație proprie, orașenii au început încă de timpuriu lupta de eliberare de sub dependența seniorială.

Orașenii revendicau recunoașterea calității lor de oameni liberi, anularea obligațiilor feudale în muncă, natură sau bani care decurgeau din dependența lor față de senior ca și a îngrădirilor, taxelor și vămilelor la care erau supuse practicarea meseriilor și a negoțului, stabilirea unor dări fixe față de senior, înlocuirea jurisdicției și a procedurii judiciare a tribunalului seniorial cu o jurisdicție și procedură proprie, simplificată și rapidă, în concordanță cu nevoile meșteșugarilor și comerțu-

lui, cunoscută sub numele generic de „dreptul negustoresc“ (jus mercatorum), înlocuirea administrației și a organelor senioriale cu o administrație autonomă și organe proprii, în vederea cirmuirii comunității urbane.

Pentru a-și realiza revendicările, orășenii s-au constituit într-o organizație politică de luptă antiseniorială, numită „comună“ (communia, communio) sau, deoarece membrii ei erau legați printr-un jurământ, „comună jurată“, a cărei structură și solidaritate își aveau în parte originea în tradițiile încă vii ale obștii sătești aduse de șerbii veniți la oraș.

Poziția ostilă a feudalilor, îndecsebi a celor eclesiastici, față de comună, se oglindește în cronică din secolul XII a clericului Guibert de Nogent, căruia îi aparține caracterizarea : „comună, nume nou și detestabil!“.

Mișcarea de emancipare a orășenilor de sub dependența seniorială a luat forme variate, manifestându-se atât prin lupte violente cât și prin tratative purtate de orășeni cu seniorii laici și eclesiastici sau cu suveranii. Forme incipiente izbucnesc în orașele din nordul Italiei încă din primele decenii ale secolului X ; astfel la 924 orășenii din Cremona distrug cheiul de acostare a bărcilor și de descărcare a mărfurilor de pe fluviul Pad aparținând episcopului, pentru a nu-i mai plăti taxe, și construiesc altul. Luptele antisenioriale se întetesc în Italia în a doua jumătate a secolului X și la începutul secolului XI, când orășenii alungă temporar din oraș pe seniorii episcopi din Genova, Milano, Pavia, Bergamo, Brescia, Cremona, Torino. În anii 1035—1044 orășenii din Milano se aliază cu mica nobilime și după lupte grele înfrîng pe arhiepiscopul de Milano și marea nobilime care îl sprijinea. În a doua jumătate a secolului XI și în prima jumătate a secolului XII, orașele italiene au profitat de luptele dintre papi și împărați și de slăbirea marilor feudali laici sau eclesiastici care participau la ele, pentru a-și dobîndi, în schimbul participării la conflict, alături de o tabără sau de cealaltă sau a păstrării neutralității, autonomia sau chiar independența ca Pisa, Lucca, Milano, Pavia, Genova, Bologna, Piacenza, Mantova, Florența, unele constituindu-se în republici orășenești de sine stătătoare. După dobîndirea independenței, în unele orașe italiene, în cadrul luptei dintre marea nobilime sau granzi și orășeni, granzii învinși au

fost alungați din orașe sau excluși total sau parțial de la participarea la viața politică urbană, ca de exemplu, la Florența, prin „Deciziile dreptății”, din 1293.

Lupta comunală a luat forme violente, îndeosebi împotriva seniorilor eclesiastici și în Franța, începând cu a doua jumătate a secolului XI, în nord, la Cambrai (1076), la Saint Quentin (1080), la Beauvais (1099), la Laon (1111—1128), Amiens (1113—1117), la Reims (1139), la Sens (1146) ca și în sud, la Marsillia (1128), Montpellier (1141), Béziers (1169) etc. Lupta comunală a îmbrăcat forme deosebit de violente la Laon. Orășenii au cumpărat de la episcopul Gaudri autonomia comunală, înțelegere confirmată și de regele Ludovic al VI-lea (1111). Deoarece în 1112, regele, cumpărat de episcop, a anulat autonomia orașului, locuitorii, cu strigătul de „Comuna, comuna!” asediază palatul episcopal, ucid pe Geudri, atacă pe clerici și nobili. Intervenția și teribila represiune regală îneacă însă comuna în sânge. Ea este însă restabilită de orășeni, prin tratative cu episcopul și regele, în 1128. La Laon, ca și în alte orașe, conflictele dintre orășeni și episcop au continuat și în secolul următor.

Orașele franceze au obținut o serie de libertăți comunale, mai întinse sau mai restrinse, și pe calea tratativelor cu regalitatea sau cu seniorii. În căutare de noi resurse bănești, regalitatea sau seniorii, îndeosebi laici, au acordat orașelor în secolele XII--XIII unele libertăți comunale. Unele orașe au obținut numai libertatea personală a locuitorilor, orașul continuând a rămîne sub administrația și jurisdicția regală sau seniorială, altele au dobîndit și autonomia comunală, avînd dreptul de a-și alege sfatul municipal și de a se cîrmui singure.

În Flandra, puternicele orașe flamande Gand, Bruges, Ypres, Lille, au profitat de luptele de succesiune și de interregnul comital care au avut loc după 1127 pentru a dobîndi de la conții și pretendenții comitatului Flandrei o largă autonomie și însemnate privilegii comerciale și scutiri de dări.

În Germania lupta comunală a început în a doua jumătate a secolului XI; de exemplu, la Köln, după o mișcare a orășenilor înfrinți de arhiepiscop în 1074, acesta este nevoit să le recunoască autonomia municipală în 1112. În alte orașe locuitorii au obținut de la seniori prin tratative recunoașterea liber-

tății lor personale, ca la Speyer în 1111 sau la Worms în 1115, suprimarea treptată a corvezilor, ca la Strassburg la mijlocul secolului XII, autonomia municipală ca la Freiburg în 1121, la Lübeck în 1151 etc. Puterea economică crescîndă a unor orașe germane, pe de o parte, slăbirea puterii imperiale și fărîmițarea feudală a imperiului german, accentuate cu începere de la mijlocul secolului XIII pe de altă parte, au avut ca urmare obținerea de către numeroase orașe a unei largi autonomii în raport cu autoritatea centrală slăbită sau cu principii teritoriale laici și eclesiastici, ceea ce a dus la constituirea de republici orășenești sau uniuni de orașe de fapt de sine stătătoare.

Organizarea municipală

În funcție de raportul de forțe dintre orașe și seniorii lor laici și eclesiastici sau suverani și de condițiile istorice specifice fiecărei țări, orașele au obținut felurite tipuri de autonomie și libertăți urbane.

În țările fărîmițate politic, îndeosebi în Italia și Germania, unele orașe mari au dobîndit independență completă, organizîndu-se ca republici orășenești de sine stătătoare, care cuprindeau și regiuni întinse din jurul orașului ca : Veneția, Genova, Pisa, Florența, ca „orașele imperiale“ germane : Bremen, Hamburg, Lübeck, Köln, Worms, Frankfurt pe Main, Nürnberg, Augsburg, care recunoșteau doar nominal autoritatea împăratului dar, de fapt, erau independente, avînd drept de a ține armate, de a încheia tratate, de a bate monedă, de a se organiza în uniuni orășenești, ca orașele membre ale Hansei sau ca republica orășenească a Novgorodului, cuprinzînd Rusia de nord-vest.

În statele fărîmițate politic sau în statele în curs de centralizare s-au constituit de asemenea și orașe autonome, cu administrație și jurisdicție proprie, dar care depindeau încă de suveranul țării sau de seniorul laic sau eclesiastic local, cum erau, de pildă orașele cu drept de comună din Flandra și Franța de nord ca : Gand, Bruges, Ypres, Lille, Saint Omer, Arras, Beauvais, Laon și orașele cu drept de consulat din

Franța de sud ca : Marsilia, Montpellier, Avignon, Arles, orașele germane care depindeau de împărat sau seniori, orașele cehe, polone sau ungare ca : Praga, Cracovia, Liov, Buda.

Indeosebi în statele în curs de centralizare, ca Franța și Anglia, o parte din orașe n-au obținut autonomia, orășenii, deși considerați ca oameni liberi personal și privilegiați, fiind cîrmuiți de agenți regali sau senioriali, care exercitau funcțiile administrative, judiciare, fiscale în numele regelui sau seniorului, ca în cazul orașelor franceze numite „villes de bourgeoisie“, „bonnes villes“, ca Paris, Lyon, Tours, Rouen, Orléans, Bourges, sau al orașelor rusești, cîrmuite de reprezentanți ai cneazului numiți posadnici. Uneori cîrmuirea orașului era împărțită între reprezentanții orășenilor și agenții puterii centrale sau senioriale.

Emanciparea de sub dependența feudală a făcut din orășeni o comunitate de oameni liberi, solidară și privilegiată, e „communitas“ sau „universitas civium“. Comunitatea orășenească este liberă și șerbul fugar care se stabilește în oraș și ajunge membru al ei, devine și el, de obicei după o ședere de un an și o zi, de asemenea om liber. De aceea un dicton orășenesc german spune că „aerul orașului te face liber“ (Stadluft macht frei).

Comunitatea orășenească se conduce după norme juridice și administrative proprii, născute din necesitățile practicării meseriilor și negoțului, de un „drept negustoresc“ (jus mercatorum) sau de un „obiceiul al tîrgului“, constatat documentar și în orașele moldovene din secolul XV.

Cînd comunitatea urbană are și drept de autonomie, ea se cîrmuiește prin organe proprii, alese de orășeni dintre orășeni. Principalul organ îl constituie sfatul orășenesc sau consiliul municipal, constituit ca structură și atribuții, în apusul și centrul Europei, în cursul secolelor XII—XIII. El era ales de regulă anual și cuprindea de obicei 12 membri purtînd denumiri felurite : jurați, consules, scabini, Bürger (de unde și denumirea românească de pîrgar, venită prin filiera săsească : Purger), conduși de un primar (magister civium, judex, maire, Bürgermeister, Schultheiss, județ în Țara Românească și șoltuz în Moldova, denumire venită prin filiera polonă : Szoltys).

Sfatul orășenesc avea atribuții complexe, economice, privind organizarea, pe bază de statute de breslă, a meșteșugurilor, desfășurarea negoțului, administrative, judiciare, fiscale, edilitare etc. Sfatul orășenesc era ajutat și de un sfat mare (consilium magnum, senatus, parlamentum publicum, centumvirat), reminiscențe ale adunării populare a orășenilor, format din membri ai sfatului ieșiți din funcție și din orășeni de vază. Pentru reprezentarea în sfatul orășenesc a diferitelor categorii sociale din orașe : patricieni, breslași, lucrători, nobili rămași în orașe, s-au purtat în secolele XII—XV lupte aprige, îndeosebi între patriciat și bresle. Eliberarea orașului de sub dependența feudală și dreptul de autonomie dobândit de unele orașe au constituit condiții favorabile pentru progresul economic urban, pentru dezvoltarea meșteșugurilor și negoțului orășenesc.

Orașele — centre ale meșteșugurilor și comerțului

Apariția orașului medieval, desfășurată în cadrul procesului de desprindere a meșteșugurilor de agricultură, a orașului de sat, nu a avut ca urmare separarea imediată și desăvârșită a activității meșteșugărești de cea agricolă, diferențierea completă dintre oraș și sat. Deși încă de la apariția sa orașul devine un centru al meșteșugurilor și comerțului, iar ocupația principală a orășenilor o constituie activitatea meșteșugărească și comercială, totuși orașele mai au, mai ales în afara zidurilor, ogoare, grădini, livezi, vii, pășuni, eleștee, iar orășenii se mai îndeletniceau, ca o ocupație secundară, cu agricultura și creșterea vitelor. „Meșteșugarii de la orașe... arată Friedrich Engels — își acoopereau prin propria lor muncă cea mai mare parte a nevoilor lor personale ; aveau grădini și mici ogoare, își trimiteau vitele la păscut în pădurea comunală, care le mai furniza pe deasupra lemne de construcție și de foc ; femeile torceau în lină, etc“¹. Satul, la rindul său își mai satisface încă nevoile de produse meșteșugărești, în parte, și prin munca meșteșugarilor rurali.

---

¹ Friedrich Engels : Anti-Dühring. București, Ed. P.M.R., 1952, pag. 319—320.

Caracterul oraşului de centru meşteşugăresc-comercial s-a întărit treptat, înlăturind reminiscenţele semirurale pe măsura progresului meşteşugurilor urbane şi a declinului celor săteşti, care nu le mai puteau rezista, a intensificării schimbului de mărfuri între oraş şi sat, a lărgirii pieţii interne şi externe.

Meşteşugurile oraşeneşti

Economia naturală precumpănitoare şi îngustimea pieţii interne şi externe au determinat caracterul de mică producţie al meşteşugurilor în evul mediu. Meşterul-patron era proprietarul atelierului şi al uneltelor, producătorul şi mijloacele lui de producţie fiind „legaţi ca melcul de casa lui”¹. În fiecare atelier lucra meşterul-patron, unul sau doi lucrători sau calfe şi unul sau doi ucenici. Uneltele erau rudimentare, rolul hotărîtor în procesul de producţie avîndu-l forţa şi îndemînarea lucrătorului. Fiecare obiect era lucrat în întregime de către acelaşi lucrător, după metode de muncă tradiţionale. Deoarece producţia era subordonată unei cereri reduse, determinate de caracterul îngust al pieţii interne sau externe, meşteşugarii nu erau interesaţi în sporirea producţiei, în perfecţionarea uneltelor şi a metodelor de muncă : de aceea şi progresele care aveau loc în cadrul meşteşugurilor medievale erau lente.

La început, prima formă a producţiei meşteşugăreşti urbane este „producerea de articole la comanda consumatorului”. materialul aparţinînd acestuia sau meşteşugarului². Treptat, pe măsură ce meşteşugarul începe să-şi desfacă mărfurile şi la tîrg „venind odată în contact cu piaţa el trece cu timpul şi la producţia pentru piaţă, adică devine producător de mărfuri”³. Lucrînd la comandă sau pentru piaţă, la început, „meşteşugarii erau totodată şi negustori”⁴. Ulterior, pe măsura intensificării schimbului intern şi extern, între meşteşugar şi cumpărători a început să se interpună tot mai mult, în calitate de intermediar, negustorul.

---

¹ *Karl Marx* : Capitalul vol. I, Bucureşti, Ed. politică, 1960, pag. 377.

² *V. I. Lenin* : Opere complete, vol. 3, Bucureşti, Ed. politică. 1961, pag. 322—323.

³ *Ibidem*, pag. 325.

⁴ *Karl Marx-Friedrich Engels* : Opere, vol. 3, Bucureşti, Editura politică. 1958, pag. 52.

Breslele meșteșugărești

Meșteșugul medieval urban se desfășura în cadrul breslei sau corporației. Referindu-se la „cauzele unirii în bresle a lucrătorilor din fiecare meserie”, Marx și Engels arătau că ele erau : concurența șerbilor veniți la oraș, organizarea împotriva atacurilor feudalilor, clădiri comune pentru desfacerea mărfurilor, opoziția dintre diferite meserii, ocrotirea muncii meșteșugarilor, organizarea feudală a întregii țări ¹.

Breasla sau corporația era o asociație profesională care cuprindea pe toți meșterii-patroni de atelier care practicau același meșteșug sau un meșteșug înrudit dintr-un oraș. Ea era condusă de un staroste și de un sfat al breslei. Pentru ca un meșteșugar să poată deveni meșter-patron și intra în breaslă, el trebuia să învețe meseria de ucenic vreme de 3—7 ani, să lucreze ca lucrător sau calfă un număr de ani, iar apoi, dacă făcea dovada temeiniciei cunoașterii meseriei și avea și posibilități materiale pentru a deschide un atelier, putea deveni meșter-patron de atelier și membru breslaș cu drepturi depline.

Breasla avea sarcina de a asigura atât desfășurarea activității meșteșugului sau a meșteșugurilor înrudite care intrau în componența ei și mijloacele de trai ale fiecărui breslaș, al cărui scop — după caracterizarea lui Karl Marx — era asigurarea existenței meseriașului ² precum și satisfacerea intereselor consumatorilor comunității urbane, dintre care făceau parte, la rândul lor și meșteșugarii. În raport cu aceste cerințe, breasla avea atribuții variate, oglindite în statutele sau regulamentele corporatiste.

Breasla se îngrijea de asigurarea desfășurării procesului de producție și a desfacerii produselor în condițiile monopolului breslei. Dreptul de a practica meșteșugul și de a ține atelier îl aveau numai membrii breslei, meșteșugarii neîncadrați în breaslă fiind urmăriți și amendați sau izoniți din oraș.

Breasla stabilea numărul lucrătorilor și al ucenicilor, felul și numărul uneltelor, cantitatea și prețul materiei prime, procedeele tehnice, cantitatea, calitatea, caracteristicile și prețul

---

¹ *Karl Marx-Friedrich Engels* : Opere, vol. 3, pag. 52.

² *Karl Marx* : Forme premergătoare producției capitaliste, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 51.

obiectului produs, uneori repartizarea comenzilor. Breasla veghea de asemenea ca breslașii să-și desfacă produsele în atelier sau în piață, la prețul stabilit, să nu atragă clienții prin procedee necinstite sau reclamă. Urmărind asigurarea, pentru fiecare breslaș, a unei existențe potrivit condiției sale, breasla veghea ca fiecare meșter-patron, în raport cu situația sa familială, să producă și să desfacă aproximativ egal, principiu egalitar care nu a fost însă aplicat riguros. Reglementarea minuțioasă și severă a producției și desfacerii a jucat la început un rol pozitiv, contribuind la dezvoltarea meșteșugurilor. Ulterior, pentru a-și asigura monopolul asupra producerii și desfacerii produselor în condițiile îngustimii pieței, breslele, ne mai ținând pasul cu dezvoltarea forțelor de producție și a tehnicii sau chiar împiedicînd-o, au început să joace un rol de frînă a progresului economic.

Breasla își exercita controlul asupra raporturilor din cadrul atelierului între meșterul-patron, calfe și ucenici și asupra vieții meșteșugarilor în cadrul comunității urbane. Ea stabilea, pentru fiecare meșteșug în parte, durata perioadei de ucenicie, în genere îndelungată, între 3—7 ani sau chiar mai mult, numărul ucenicilor și al calfelor pe care îi putea ține un meșter, obligațiile ucenicilor și ale calfelor față de meșter, insistîndu-se asupra supunerii pe care o datorau meșterului, salariul calfelor, în general redus, durata zilei de muncă, fixată, de obicei, de la răsăritul la apusul soarelui. Pentru ca o calfă să devină meșter-patron, ea trebuie să aibă posibilitățile materiale de a-și deschide un atelier și de a ține ucenici și calfe, de a-și dovedi destoinicia prin executarea unei „lucrări de măiestrie“ sub supravegherea breslei și de a plăti taxele de intrare în breaslă.

La început, dacă îndeplinea condițiile cerute, orioe lucrător putea deveni meșter. Mai târziu, ca urmare a tendințelor breslelor de a reglementa producția și numărul atelierelor în raport cu cerințele, în genere reduse, ale pieții accesul calfelor la situația de meșter a fost tot mai îngădit, astfel încît numeroși lucrători au trebuit să rămînă permanent în situația de salariați. Exploatarea din cadrul atelierului medieval a generat lupta de clasă a lucrătorilor față de meșterul-patron, manifestată în forme felurite: fuga ucenicilor, părăsirea lucrului și

revendicarea de către calfe a unor salarii mai mari, asociații „ilegale”, nerecunoscute de bresle, a'le calfelor, răsvrătiri ale lucrătorilor.

Statutele prevedeau plata de către meșteri și calfe a unor taxe pentru „lada breslei”, fond comun din care se plăteau ajutoare pentru cei care nu aveau de lucru, bolnavi, văduve, orfani. Totodată meșterii, calfele și ucenicii erau datori să ducă o viață onestă.

Breasla avea și obligații militare, răspunzând de întreținerea și apărarea, în caz de atac din afara orașului, a unui turn sau a unei porțiuni din zidul orașului.

Comerțul orășenesc Separarea meșteșugurilor de agricultură și a orașului de sat a avut ca urmare nașterea schimbului permanent de mărfuri dintre oraș și sat. Referindu-se la apariția sa, Karl Marx sublinia că : „Este în firea lucrurilor ca, îndată ce industria orășenească ca atare se separă de cea agricolă, produsele ei să devină de la început mărfuri și deci, ca vânzarea lor să necesite mijlocirea comerțului”¹. Orașul, centru al meșteșugurilor și negoțului, cumpără din sate produse agricole-pastorale, necesare pentru hrana locuitorilor și ca materie primă, ca lână, piei, plante industriale etc. pentru meșteșugurile orășenești și vinde în mediul rural produsele sale meșteșugărești. Stabilirea schimbului de mărfuri permanent între oraș și sat a avut ca urmare apariția și dezvoltarea pieții care „apare acolo unde și în măsura în care apare diviziunea socială a muncii și producția de mărfuri”².

La început, schimbul de mărfuri între orășanul meșteșugar și țaran se făcea direct. Referindu-se la „schimbul dintre produsele țărănești și acelea ale meseriașilor orășeni”, Friedrich Engels arăta că „la început el are loc direct, fără mijlocirea negustorului, în zilele de târg, la orașe, unde țaranul vinde și face cumpărături”³. Ulterior, pe măsura intensificării

¹ Karl Marx : Capitalul, vol. III, București, E.S.P.L.P., 1956, pag. 325.

² V. I. Lenin : Opere complete, vol. 1, București, Ed. politică, 1960, pag. 89.

³ Friedrich Engels : Completare și adaos la volumul 3 din Capitalul, în Karl Marx : Capitalul, vol. 3, partea 1, pag. 35.

schimbului intern și extern, rolul de mijlocitor, pe piața internă și externă, între produsele meșteșugărești și ale țăranilor, începe să-l dețină negustorul. Definindu-i rolul, Karl Marx, arăta că : „În evul mediu... comerțiantul nu este decît un „debitant“ al mărfurilor produse fie de breslași, fie de țărani“¹. Stabilirea schimbului de mărfuri permanent între oraș și sat a avut ca urmare exploatarea economică a țăranilor de către orașenii meșteșugari, negustori și cămătari. „...orașul — arată Karl Marx — exploatează economic satele, pretutindeni și fără nici o excepție, prin prețurile lui de monopol, prin sistemul lui fiscal și corporatist, prin înșelăciunile lui comerciale directe și prin cămătăria lui“².

Dezvoltarea orașelor ca centre meșteșugărești și comerciale a avut totodată ca urmare și intensificarea comerțului exterior. Marile centre meșteșugărești și comerciale din Țările de Jos (Gand, Bruges, Ypres), din Italia (Florența, Veneția, Genova), din Franța (Paris, Marsilia), din Anglia (Londra), din Germania (orașele hanseatice Lübeck, Hamburg, Bremen), din Bizanț (Constantinopol, Salonic), din Cehia (Praga), din Polonia (Liov, Cracovia), Rusia (Kiev, Novgorod), din țările române (Brașov, Sibiu, Cluj, Suceava, Cîmpulung) făceau un intens negoț cu produse meșteșugărești proprii sau de tranzit, aduse, ca mirodeniile și articolele orientale, din țările Orientului Îndepărtat și Apropiat.

Domeniul comercial al Mării Mediterane și al Mării Negre făcea legătura între țările din Europa apuseană și țările din sud-estul Europei și Orient, rolul dominant jucîndu-l în secolele XII—XV negustorii venețieni și genovezi.

Domeniul comercial al Mării Nordului și al Mării Baltice făcea legătura între țările din Europa apuseană și țările scandinave și Rusia, rolul dominant avîndu-l în secolele XIII—XV negustorii hanseatici.

Legătura între cele două domenii comerciale maritime se făcea prin numeroase drumuri de negoț, ca de pildă, cel care străbătea Italia de nord și Franța de est și ajungea în Flandra,

---

¹ Karl Marx : Capitalul, vol. III, partea 1, pag. 321, 319—320.

² Karl Marx : Capitalul, vol. III, partea 2, București, E.S.P.L.P., 1955, pag. 754.

pe al cărui traseu au înflorit în secolele XII—XIII bîlciurile din Champagne.

Intensificarea comerțului intern și extern și existența unor numeroase sisteme monetare au avut ca urmare apariția zarafilor și cămătarilor care făceau operații de schimb sau de transfer al banilor sau dădeau bani cu împrumut cu dobînzii ridicate. Dezvoltarea negoțului și a cametei a avut ca urmare formarea unor însemnate capitaluri comerciale și cămătărești.

Diferențierea socială în orașul medieval

Dezvoltarea meșteșugurilor, a negoțului intern și extern și a cămătăriei a avut ca urmare accentuarea diferențierii sociale în orașe. În orașe s-a mai păstrat din perioada dominației senioriale o pătură de feudali proprietari de terenuri și case. Din masa orășenilor s-a desprins o categorie de oameni avuți formată din mari negustori, cămătari și zarafi, proprietari de corăbii și de terenuri urbane, iar din secolul XIV în unele orașe italiene și flamande și din proprietarii de manufacturi alcătuind burghezia în curs de constituire, cu toții formînd patriciatul urban (majores, divites, popolo grasso). Marii negustori, cămătarii, proprietarii de manufacturi își subordonează adesea pe meșteșugari și pe micii negustori prin împrumuturi, vînzare de materie primă și cumpărare de produse. Masa populației orășenești o alcătuiesc meșteșugarii încadrați în bresle și negustorii mărunți (minores, popolo minuto). Și în rîndurile lor existau însă diferențieri, între breslele „mari“, „mijlocii“ și „mici“, între meșteri-patroni, caife și ucenici. Din secolele XIII—XIV se formează și o categorie tot mai numeroasă de calfe permanente, care nu mai pot ajunge meșteri-patroni, de lucrători salariați din manufacturi, antecesori ai clasei muncitoare sau preproletari, numiți la Florența, ciompi sau de lucrători zilieri sau ocazionali și oameni fără profesie, cu toții alcătuind „opozitia plebeiană“. În oraș existau și alte categorii nelegate de activitatea economică, precum clerici, slujbași, ostași etc. Orașul medieval are deci o componență socială complexă, care a generat frămîntări sociale variate.

Lupta între patri- ciat și bresle

După eliberarea de sub dominația senio-
rială conducerea în orașe a fost treptat
acaparată de patriciat, ca urmare a rolu-
lui său economic însemnat pe care îl deținea în viața orașului.
Patricienii acaparează și tind să-și transmită ereditar sau pe
cale de rudenie și încusorie principalele funcții municipale :
primari, jurați, scabini, vameși, efori la instituțiile de caritate,
comandanți în miliția urbană etc. Totodată ei iau o serie de
măsuri menite să îngreuneze accesul celorlalte categorii so-
ciale la conducerea orașului. Astfel la Veneția în „marele consi-
liu“ al republicii venețiene, format din nobili și patricieni,
pe la mijlocul secolului XIII, 27 familii dețineau, împreună cu
rudele lor, 242 locuri. În 1297 are loc așa numita „închidere
a marelui consiliu“, îngrădindu-se acesul celor care nu deținu-
seră pînă atunci locuri în el. Totodată, prin rosturile pe care
le ocupa în organizarea municipală patriciatul ducea o politică
economică favorabilă intereselor marii negustorimi, fixare de
prețuri scăzute la produsele meșteșugărești, reducere de taxe
vamale, mari construcții pentru dezvoltarea negoțului oa : hale,
cheiuri, realizate din contribuțiile tuturor orășenilor. Acapara-
rea magistraturilor municipale de către oligarhia patriciană și
politica sa economică favorabilă negoțului și defavorabilă meș-
teșugurilor, au trezit opoziția breslelor, născîndu-se o serie de
lupte între patriciat și bresle pentru luarea puterii în orașe.
Referindu-se la frămîntările sociale din orașele franceze din
vremea sa, juristul Beaumanoir scria pe la 1280 în opera sa
„Coutumes de Beauvaisis“ că a constatat „multă dușmănie în
orașe între unii și alții, adică a săracilor împotriva bogăților
și chiar între bogăți“.

Lupta între patriciat și bresle a luat o mare amploare în
orașele din Flandra, intens dezvoltate atît din punct de vedere
meșteșugăresc cît și comercial. Către sfîrșitul secolului XIII
lupta dintre patriciat și bresle s-a complicat prin alianța patri-
ciatului cu regele Franței, suzeranul Flandrei, care voia să
supună acest comitat și a breslelor cu contele Flandrei, care
căuta un aliat pentru a lichida cîrmuirea autonomă patriciană
și a face față politicii de centralizare a regalității franceze.
Ocuparea Flandrei de către regele Franței la 1300 și politica
patricienilor și a regalității franceze au determinat puternica
răzvrătire a breslelor din Bruges din 1302, înlăturarea domina-

ției franceze și a oligarhiei patriciene și instaurarea unei conduceri a breslelor. Restaurarea, după câțiva ani, a dominației patriciene a avut ca urmare alianța breslelor cu țărănimea, mișcare cunoscută sub numele de răscoala din Flandra maritimă (1323—1328), în fața căreia s-au coalizat regele Franței, contele Flandrei, feudalitatea flamandă și patriciatul, înfrângind pe răsculați.

Și în orașele germane lupta pentru putere dintre patriciat și bresle a luat forme violente, îndeosebi în secolul al XIV-lea. După o încercare nereușită a breslelor din Köln de a înlătura pe patricieni în 1371, înfrângere urmată de execuții și expulzări de breslași, breslele au luat puterea în oraș în 1396, silind pe patricieni să se înscrie în corporații. În urma conflictelor din secolele XIV—XV, breslele au obținut victoria îndeosebi în orașele cu meșteșuguri mai bine dezvoltate din Germania de sud-vest și centrală, iar patriciatul și-a păstrat dominația mai ales în orașele hanseatice, legate de un intens comerț extern, din Germania de nord. În unele orașe s-a stabilit un oarecare echilibru între bresle și patriciat în ceea ce privește numărul de locuri deținut de fiecare în sfatul orașenesc, constituind în genere o fază de tranziție de la cîrmuirea patriciană la cea a breslelor. Victoria breslelor a avut ca urmare reprezentarea în conducerea orașului a unei părți mai numeroase a populației orașenești, decît în perioada cîrmuirii patriciene.

Lupta „opozității plebeiene” împotriva patriciatului și a meșterilor breslași

În condițiile păstrării dominației patriciene în unele orașe sau chiar ale instaurării conducerii breslelor în alte orașe, majoritatea populației orașenești, formată din calfe, lucrători salariați, ucenici, lucrători zilieri sau ocazionali, continuă a rămîne exploatată de meșteri-patroni, proprietari de manufacturi, negustori, cămătari și a nu fi reprezentată direct în conducerea orașului, ceea ce a generat o serie de mișcări ale acestei „opozții plebeiene”.

Astfel în 1321 calfele de dogari din orașele hanseatice Lübeck, Hamburg, Rostock, Wismar își alcătuiesc asociații „ilegale”, iar în 1329 calfele de tăbăcari din Breslau (Wrocław) hotărâse încetarea lucrului vreme de un an.

În Italia, la Siena, în 1355, „poporul mărunt“, format din bresle și mici negustori, înlătură pe „grași“ adică patriciatul și câteva bresle „majore“ și ia puterea, dar în 1363 trebuie s-o împartă cu „grașii“. În 1371, preproletariatul sienez, format din dărăcitori și pieptănători de lână salariați din manufacturi, deslănțuie răscoala „desmoșteniților“, revendicînd participarea la conducerea orașului, dar sînt înfrinți. La Florența, unde apăruseră relații capitaliste timpurii, împotriva „grașilor“, adică proprietari de manufacturi, mari negustori, cămătari, unele bresle majore, „poporul mărunt“, adică breslele mijlocii și mici și micii negustori se aliază cu „ciompii“, lucrători salariați din manufacturile de postav și în mai 1378 impun intrarea în consiliul municipal și a unor reprezentanți ai „poporului mărunt“. Cei 9000 de ciompi din Florența, nemulțumiți, se răscoală și în iulie 1378 impun o nouă conducere sau „signorie“, în care intrau cîte 3 reprezentanți ai „grașilor“, „poporului mărunt“ și „ciompilor“ și organizarea unei bresle a ciompilor. Deoarece în urma alegerilor din august 1378 ciompii obțin majoritatea, „grașii“ și „poporul mărunt“ se coalizează contra ciompilor care sînt înfrinți, iar în 1382 „grașii“ obțin din nou majoritatea locurilor în „signorie“.

Orașul medieval și orașenimea prin impulsul pe care l-au dat producției și schimbului de mărfuri și formării pieții interne, prin sprijinul dat regalității la centralizarea statului, prin crearea unor instituții municipale și culturii orașenești au constiuit un element de progres în societatea feudală. De aceea, subliniindu-le însemnătatea, Karl Marx numea orașele „floarea cea mai frumoasă a evului mediu“¹, iar Friedrich Engels arăta că „tîrgoveții ajunseseră clasa care întruchipa dezvoltarea producției și schimbului, a culturii și a instituțiilor sociale și politice“².

---

¹ *Karl Marx* : Capitalul, vol. I, pag. 714.

² *Friedrich Engels* : Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale. În : *K. Marx-Fr. Engels* : Opere, vol. 21, București, Ed. politică, 1965, p. 391.

BIBLIOGRAFIE

- CH. PETIT-DUTAILLIS : *Les communes françaises*. Paris, 1947.
- H. PIRENNE : *Les anciennes democraties de Pays Bas*. Paris, 1910.
- H. PIRENNE : *Les villes au Moyen Age*, Paris, 1927.
- H. PLANITZ : *Die deutsche Stadt in Mittelalter*, Graz-Köln, 1954.
- L. SALVATORELLI : *L'Italia comunale*, Milano, 1940 (In : *Storia d'Italia*).
- V. V. STOKLIȚCAIA-TEREȘCOVICI : *Originea orașului feudal din apusul Europei*. In : *Analele româno-sovietice, Istorie*, 1955, nr. 2, p. 48—73.
- La ville*. Tom. I—III, Bruxelles, 1954—1957 (Recueil de la Société Jean Bodin, VI—VIII).

CENTRALIZAREA STATULUI ÎN EUROPA DE APUS ÎN SECOLELE XI—XV

În secolele XI—XV s-a desfășurat procesul de unificare teritorială și de centralizare politică a statului. Esența acestui proces constă în lupta dusă de puterea centrală, aliată cu o-ășenimea și sprijinită de biserică, de mica nobilime și de țărănime, în vederea lichidării fărîmitării feudale a statului, a realizării unificării sale teritoriale și a centralizării sale politice.

Cristalizarea relațiilor feudale în apusul Europei în secolele IX—XI a avut ca urmare creșterea puterii locale a marilor feudali, și, în consecință, slăbirea autorității centrale și apariția fărîmitării feudale. După desmembrarea imperiului carolingian în regatele Franciei apusene (viitoarea Franță) și răsăritene (viitoarea Germanie) și al Italiei, acestea s-au fărîmitat, la rîndul lor, într-o mulțime de principate teritoriale — ducate, marchizate, comitate — care nu mai recunoșteau decît nominal autoritatea monarhului. În Franța s-au format, în ultimul sfert al secolului al IX-lea și în primul sfert al secolului al X-lea, ducatele Normandiei, Bretoniei, Aquitaniei, Burgundiei, Gasconiei, comitatele Flandrei, de Champagne, de Anjou, de Toulouse; cam în aceeași epocă s-au constituit în Germania, ducatele Lotaringiei, Saxoniei, Thuringiei, Suabiei, Bavariei, iar Italia era divizată în marca Veronei, marchizatele de Monferrato și al Toscanei, ducatele de Spoleto și Benevent, statul papal. În Peninsula iberică, în regiunile neocupate de mauri, s-au constituit de asemenea în secolele IX—XII regatele

spaniole ale Asturiilor, Leonului, Castiliei, Navarrei, Aragonului și regatului Portugaliei.

În condițiile fărâmițării feudale, stăpînitorii de mari domenii imuniste și îndeosebi marii vasali ai Coroanei, conducători de principate teritoriale, își administrau posesiunile, strîngeau impozite și vămi, băteau monedă, își judecau supușii, ridicau oști proprii. Exercițînd atribuții de suverani în fapt, marii vasali ai Coroanei recunoșteau monarhului țării doar o autoritate pur nominală; regele reprezenta pentru ei numai „vîrfurile întregii ierarhii feudale, era șeful suprem, de care vasalii nu se puteau dispensa, dar față de care ei se aflau totodată într-o stare de permanentă răzvrătire“¹. Războaiele interne între marii feudali sau între ei și rege se țineau lanț, creînd o stare de permanentă anarhie politică și de insecuritate generală. Înfățișînd anarhia feudală de la începutul secolului al X-lea, conciliul bisericesc de la Trosly (909) constata că: „peste tot cei puternici asupra celor slabi. Lumea este plină de violențe față de cei săraci. Oamenii se mănîncă între ei ca peștii mării“.

Progresul în domeniul agriculturii și meșteșugurilor, lărgirea schimburilor comerciale interne și externe, manifestate tot mai intens începînd cu secolele XI—XII, au avut însemnate consecințe social-economice și politice.

Nobilimea care, în ansamblul ei, nu și-a adaptat organizarea domeniului și felul ei de viață dezvoltării producției și schimbului de mărfuri, a început în secolele XIII—XIV să fie subminată economic. În același timp, îi creșteau cheltuielile bănești necesitate de cumpărarea de produse de la oraș, de construcții de castele, de echipamentul de război tot mai costisitor, de participarea la cruciade și, în genere, de ridicarea nivelului de trai nobiliar. Pentru a face față nevoilor crescînde de bani, pe care exploatarea tradițională a domeniului nu i-o mai putea asigura, nobilimea a început tot mai des să se împrumute cu bani de la cămătarii din orașe, punîndu-și amanet domeniile și castelele. De aceea „încă cu mult înainte ca zidurile castelurilor cavalerilor să fie dărîmate de noile tunuri,

---

¹ *Friedrich Engels*: Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale. În: *Karl Marx—Friedrich Engels*: Opere, vol. 21, București, Editura Politică, 1965, p. 394

acestea au fost subminate de bani¹. Slăbită economic, marea feudalitate a fost mai ușor învinsă de regalitate, iar mica feudalitate a fost nevoită, în parte, să intre în slujba regalității. Totodată, în secolele XIV—XV, oștile marilor feudali, recrutate, în esență, pe baza sistemului vasalic, nu mai puteau face față armatei regale, formată mai ales din ostași mercenari, în rîndul cărora un rol tot mai însemnat juca pedestrima înarmată cu arme de foc. Astfel, în ansamblul său, neadaptîndu-se transformărilor social-economice ale vremii, sărăcind sau chiar ruinîndu-se, pierzînd monopolul meseriei armelor, „nobilimea devenea tot de mai prisos, reprezentînd o piedică în calea dezvoltării“...².

Progresul economic, manifestat tot mai intens cu începere din secolele XI—XII, era considerabil frînat de fărîmițarea și anarhia feudală. Orășenimea, țărănimea, mica nobilime, clerul, stînjenite sau primeiduite, în raport cu activitatea și poziția lor în societatea vremii, de fărîmițarea și anarhia feudală, dar insuficient de puternice pentru a le birui singure, s-au aliat cu regalitatea sau i-au sprijinit acțiunea de unificare și de centralizare a statului. Dintre aceste pături, orășenimea era cea mai interesată în curmarea acestei situații și totodată în mai mare măsură capabilă de a sprijini puterea centrală. Practicarea meșteșugurilor și a negoțului impunea ca transportul și desfacerea mărfurilor și circulația negustorilor să se facă în deplină securitate a bunurilor și persoanelor, cerințe ce puteau fi realizate numai în condițiile unui stat unificat și centralizat. Totodată, orășenii puteau oferi regalității ajutor bănesc sub formă de impozite sau împrumuturi, sprijin militar prin mobilizarea milițiilor urbane de pedestrași înarmați, începînd cu secolul al XIV-iea, cu arme de foc, precum și o serie de cadre pregătite pentru administrația statului, ca juriști sau legiști sau alte categorii de slujbași administrativi, fiscali și judecătorești. Astfel, prin contribuția adusă progresului social-economic și organizării la un nivel superior a statului feudal, orășenimea „ajunsesse clasa care întruchipa dezvoltarea producției și a schimbului, a culturii și a instituțiilor sociale și poli-

---

¹ *Ibidem*, p. 392.

² *Ibidem*, p. 391.

tice“¹. Datorită intereselor reciproce care le legau, s-a încheiat alianța dintre regalitate și orășenime, care“... s-a reînnoit mereu, devenind tot mai strânsă, tot mai puternică, pînă cînd, în cele din urmă, a ajutat regalității să repurteze victoria definitivă...”².

Alianței dintre regalitate și orășenime i s-a adăugat sprijinul dat puterii centrale și de alte pături sociale.

Clerul, căruia anarhia feudală îi amenința imensele bunuri funciare și care nu putea opune feudalilor prădători o împotrivire armată eficientă, a sprijinit regalitatea cu resursele sale materiale și cu armele sale spirituale, întărind alianța mai veche „dintre tron și altar“.

Numeroși mici nobili sărăciți și-au pus de asemenea capacitatea militară, aproape singurul bun de preț ce-l aveau, în slujba regalității, primind în schimb domenii, solde sau alte favoruri regale.

La rîndul lor, masele de țărani, care aveau de suportat în chip direct efectele nefaste ale anarhiei feudale, prin călcarea recoltelor, răpirea vitelor, incendierea caselor sau luarea în captivitate, erau vital interesați în curmarea dezordinii și în instaurarea păcii, atît de necesară muncii în gospodăria lor.

Regalitatea, după ce a ieșit victorioasă, și-a încălcat însă îndatoririle față de aliații și sprijinitorii săi din rîndul maselor populare. Orașelor le-a redus sau desființat autonomia municipală și privilegiile, orășenii fiind reduși la situația de supuși imposabili ai regalității.

Țărănimea a avut, la rîndul său, de îndurat povara fiscală crescîndă a statului centralizat, împotriva căreia s-a ridicat adeseori. Roadele victoriei le-au cules regalitatea și feudații laici și eclesiastici care au sprijinit-o în această luptă.

Unificarea teritorială și centralizarea politică a statului s-au realizat, în ansamblu, în legătură cu procesul de unificare economică a țării. În secolele XII—XV dezvoltarea producției și a schimbului de mărfuri a dus la strîngerea legăturilor comerciale între provincii, la începutul unificării lor economice, ceea ce a constituit premiza economică a unificării lor politice. Astfel, în Franța în secolul al XII-lea intensificarea legăturilor

¹ *Fr. Engles* : Despre decăderea feudalismului, p. 391.

² *Ibidem*, p. 395.

comerciale dintre provinciile din nordul și din centrul țării, avînd ca axă Sena și Loara și ca centru economic Parisul, a constituit premiza economică a unificării lor politice de la începutul secolului următor. La fel, existența bilciurilor din Champagne, la care veneau negustori din întreaga țară în secolele XII—XIII, a pregătit alipirea provinciei la domeniul regal spre sfîrșitul secolului al XIII-lea. În schimb, alipirea comitatului de Toulouse la domeniul regal, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, a premers închegării legăturilor economice dintre nordul și sudul țării, care au fost însă stimulate prin această unificare politică. Mai tîrziu, spre sfîrșitul secolului al XV-lea, în condițiile intensificării legăturilor economice între nordul și sudul țării, s-a desăvîrșit includerea Provenței în domeniul regal.

Unificarea Franței a avut de asemenea loc și în legătură cu unele mișcări populare, astfel încît feudalii locali, neputîndu-le înăbuși, au fost nevoiți să apeleze la ajutorul armatelor regale și să intre efectiv sub autoritatea regală. Așa au procedat feudalii din Normandia, amenințați de răscoalele țărănești de aici de la începutul secolului al XIII-lea, feudalii și vîrfurile orășenești din comitatul de Toulouse, frămîntat de erezia albigensă în deceniul al 3-lea al secolului al XIII-lea, feudalii din Bretania, înspăimîntați de răscoalele țărănești de aici de la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Unificarea și centralizarea statului au fost grăbite în unele țări și de necesitatea de a se face astfel față pericolelor externe sau de a desăvîrși eliberarea țării de sub dominația străină. Astfel unirea Castiliei cu Aragonul între anii 1469—1479 a contribuit considerabil la succesul desăvîrșirii eliberării Spaniei de sub stăpînirea maură, prin cucerirea Grenadei, în 1492. Alteori însă, în condiții istorice deosebite, stăpînirea unei părți a teritoriului țării de către un stat străin sau complicațiile externe au întîrziat unificarea teritorială, rol pe care l-au avut în Franța stăpînirile engleze ale Plantagenetilor în a doua jumătate a secolului al XII-lea sau Războiul de 100 de ani purtat între francezi și englezi pe teritoriul Franței.

Pentru realizarea unificării teritoriale și a centralizării politice puterea centrală a folosit mijloace felurite. Unele constau din practici feudo-vasalice, menite a fi folosite în vederea

întăririi autorității centrale. Astfel, imediat după cucerirea Angliei și încoronarea ca rege (1066), ducele Normandiei, Wilhelm Cuceritorul, a impus tuturor feudalilor să-i presteze omagiu vasalic direct, sporirea pe această cale a autorității sale de suzeran contribuind implicit la creșterea puterii sale de monarh. Regii Franței s-au străduit de asemenea, mai ales din secolul al XIII-lea, să-și valorifice prerogativele de suzerani supremi, ca, de exemplu, dreptul de intervenție în conflictele dintre marii vasali sau acela de judecător suprem, pentru a-și întări astfel puterea de suverani.

În condițiile unei autorități centrale încă insuficient de consolidată și pentru a face față complexelor probleme ale statului în curs de centralizare, în secolele XIII—XV monarhia a fost silită să accepte sau chiar să apeleze la colaborarea politică cu reprezentanții stărilor sau ordinelor privilegiate, adică ai clerului, ai nobilimii și ai orașelor. Aceste adunări de reprezentanți sau deputați ai stărilor sociale purtau în Franța numele de State Generale, când erau convocate pe întreaga țară, de State din Nord sau State din Sud, după cum era vorba de deputați ai stărilor din nordul sau sudul țării și de state provinciale. În Anglia, adunarea stărilor era numită Parlament, împărțit în Camera Lorzilor, care cuprindea reprezentanți ai marii nobilimi și ai înalților prelați și Camera Comunelor, în care intrau deputați ai micii nobilimi și ai virfurilor orășenești. În Spania, adunările stărilor purtau numele de Cortesuri, în care se întruneau de asemenea deputați ai clerului, ai nobilimii și ai orașelor din regatele spaniole. Convocate de monarh sau întrunindu-se uneori singure, cu atribuții mai largi sau mai restrinse, în funcție de condițiile istorice ale fiecărui stat sau epoci, adunările reprezentative ale stărilor privilegiate au contribuit, în ansamblu, la consolidarea monarhiei feudale, care în secolele XIII—XV simțea nevoie de colaborarea lor. De aceea regalității din această perioadă i s-a dat și numele de „monarhia stărilor“.

În etapa finală a unificării teritoriale și a centralizării politice, în condițiile intensificării procesului de unificare economică, lingvistică și culturală, s-au creat premisele formării națiunilor în Europa apuseană.

Privite în perspectiva istoriei și în lumina concepției materialist-dialectice asupra dezvoltării societății, unificarea teritorială și centralizarea politică a statului au constituit un proces istoric progresist, care a creat condiții obiective prielnice dezvoltării social-economice, progresului instituțiilor și culturii și apariției premizelor națiunilor ; întărirea statului a creat, în acelaș timp, condițiile necesare pentru apărarea teritoriului țării sau pentru eliberarea unor teritorii aflate sub stăpânire străină. Obiectivele acestui îndelungat proces istoric s-au realizat, în esență, datorită eforturilor și luptei maselor populare, care au asigurat puterii centrale mijloacele materiale, umane și militare necesare aducerii lui la îndeplinire.

Etapele, desfășurarea și rezultatele procesului de unificare și de centralizare a statului au avut în fiecare țară aspecte specifice, datorate condițiilor dezvoltării sale social-economice și politice interne cît și situației sale internaționale.

UNIFICAREA ȘI CENTRALIZAREA STATULUI ÎN FRANȚA

La sfârșitul secolului al X-lea, la venirea dinastiei capetiene, Franța era o țară clasică a fărâmițării feudale, regatul fiind împărțit în vreo 15 principate teritoriale în fapt independente, ai căror stăpînitori își exercitau din plin atributele suveranității și recunoșteau regelui numai o autoritate pur nominală. Peste 5 veacuri, la sfârșitul secolului al XV-lea, Franța era statul cel mai bine unificat și centralizat din Europa. Desfășurarea unificării și centralizării Franței a urmat o cale clasică, care, de aceea, constituie exemplul cel mai caracteristic al procesului de unificare și centralizare a statului în genere.

1. ÎNCEPUTUL UNIFICĂRII ȘI CENTRALIZĂRII FRANȚEI (PÎNĂ LA RĂZBOIUL DE 100 DE ANI)

Primii Capetieni La moartea, în 987, a ultimului rege din dinastia carolingiană, Ludovic al V-lea, care nu a lăsat urmași direcți, tronul Franței a fost revendicat de doi pretendenți : Carol de Lorena, dintr-o ramură carolingiană și Hugo, duce de Ile de France, din puternica familie de principii teritoriali a Robertienilor sau a Capetienilor.

Hugo Capet a fost ales ca rege de către adunarea marilor baroni și a înalților prelați de la Senlis, care, în vederea instaurării unei regalități elective, au preferat un mare feudal dintr-o familie care nu avea o tradiție dinastică asemănătoare

celeia a carolingienilor și, totodată, nu poseda un principat teritorial suficient de întins pentru a-și crea o autoritate prea puternică. Tendința de a institui o regalitate electivă se oglindește într-un pasagiu al cuvântării arhiepiscopului Adalberon de Reims, sprijinitor al lui Hugo și adversar al lui Carol, rostită în adunarea de la Senlis și relatată de cronicarul Richer : „tronul nu se dobândește prin drept de moștenire. Trebuie să fie ales doar acela care se distinge nu numai prin noblețea neamului ci și prin înțelepciunea spiritului“.

Domeniul propriu al primilor Capetieni, situat între Sena și Loara și având ca principale orașe Paris și Orléans, era puțin întins, între 6—7000 km², ceea ce reprezenta mai puțin de 2% din întinderea regatului.

Într-o epocă în care pământul reprezenta izvorul bogăției și al puterii în societate, primii Capetieni, stăpînind un domeniu redus, aveau resurse materiale și militare restrînse.

Conștienți că puterea efectivă a unui suveran depinde de resursele sale de senior feudal, ei au dus o politică de extindere neconținută a domeniului regal. Totodată au urmărit ca vasalii lor direcți din regat să-și îndeplinească obligațiile feudo-vasalice. De asemenea au anihilat tendința marilor feudali de a instaura o monarhie electivă și au contribuit la consolidarea monarhiei prin practicarea sistemului asocierii urmașului din timpul vieții suveranului care domnea. Ca urmare a resurselor materiale și militare reduse ale primilor patru Capetieni, adică Hugo Capet (987—996), Robert I (996—1031), Henric I (1031—1060) și Filip I (1060—1108), creșterea puterii lor a avut loc într-un ritm destul de lent.

În timpul domniei lor, creșterea domeniului regal a fost redusă, fiind alipite câteva posesiuni, precum Sens, Gatinais, Corbie, Vexin, Bourges. Robert I a intrat în stăpînirea ducatului Burgundiei (1002), pe care însă nu l-a alipit domeniului regal, ci l-a dat ca feud fiului său mezin, punînd astfel bazele unei dinastii ducale burgunde de origine capetiană. Mai tîrziu, în 1066, puternicul duce al Normandiei, Wilhelm, a ajuns, prin cucerirea Angliei, rege al acestei țări. Deoarece el și urmașii săi au continuat să dețină și ducatul Normandiei, regii englezi erau vasali ai regilor francezi pentru această posesiune de pe teritoriul Franței.

Acțiunea de întărire a autorității de suzerani și de suverani a regilor Capetieni a fost dusă cu mai multă energie în timpul domniei lui Ludovic al VI-lea (1108-1137) și a lui Ludovic al VII-lea (1137-1180). Ludovic al VI-lea s-a remarcat prin tenacitatea cu care a luptat împotriva seniorilor rebeli din cuprinsul domeniului regal. Cronicarul Suger în „Viața regelui Ludovic (al VI-lea) cel Gros“, sau alte izvoare ale vremii înfățișează luptele permanente pe care Ludovic a fost nevoit să le poarte, ca asociat la domnie al tatălui său Filip I, iar apoi ca rege, împotriva seniorilor rebeli sau briganzi de pe domeniul regal: Hugues de Puiset, ajuns bogat și puternic prin „asupririle sale și ale înaintașilor săi“, Hugues de Crécy, „asupritor al săracilor și nimicitor crunt al țăranilor“, Thomas de Marle, cavaler brigand tipic, Mathieu de Beaumont și Dreu de Mouchy, care atacaseră abația regală de la Saint-Denis sau Hugues de Pomponne, care prăda negustorii la drumul mare. Faptul că Ludovic al VI-lea a avut de luptat aproape întreaga domnie cu seniorii rebeli de pe domeniul regal oglindește atât proporțiile reduse ale luptei pentru centralizare din această epocă, cât și puținătatea mijloacelor militare regale. Totodată regalitatea nu ajunsese încă la înțelegerea necesității unei alianțe consecvente cu orășenimea în vederea purtării luptei pentru centralizarea statului. Poziția lui Ludovic al VI-lea față de comuna din Laon este ilustrativă în acest sens: în 1111 el a confirmat orășenilor privilegiul de comună, obținut de ei de la episcopul de Laon, în 1112, la intervenția acestuia, a anulat-o și a înăbușit răscoala orășenilor împotriva episcopului, pentru că în 1128 să acorde din nou orășenilor autonomia comunală. Ludovic al VII-lea a desăvârșit pacificarea domeniului regal, înfrângând pe ultimii vasali rebeli. Totodată, a dus cu mai multă consecvență decît predecesorul său politica de alianță cu orășenimea.

În 1137, pe vremea cînd era încă asociat la domnie, Ludovic al VII-lea s-a căsătorit cu Alienor, moștenitoarea ducatului Aquitaniei, cel mai întins principat teritorial din Franța, realizînd însă numai o uniune personală între domeniile capetian și aquitan, oglindită în titlul său de „rege al francezilor și duce al aquitanilor“. Slabele legături economice dintre nordul și sudul Franței, tendințele autonomiste ale marii feudalități laice și eclesiastice aquitane ca și divorțul

regelui în 1152 au împiedicat însă ca această uniune personală să constituie o etapă premergătoare a alipirii Aquitaniei la domeniul regal capetian.

În 1152, Alienor s-a recăsătorit cu Henric Plantagenet, conte de Anjou, Maine și Touraine și duce al Normandiei care, prin această căsătorie, a devenit cel mai puternic feudal din Franța. Peste doi ani, el a ajuns și rege al Angliei, sub numele de Henric al II-lea (1154-1189). Întinsele posesiuni continentale ale lui Henric al II-lea cuprindeau mai mult de jumătate din regatul Franței, pentru care el era vasal al regelui francez, un vasal având însă resurse materiale și militare incomparabil mai însemnate decât ale suzeranului său capetian. Posesiunile plantagenete constituiau o gravă piedică în calea realizării unificării teritoriale a Franței și îi primejduiau chiar existența de stat de sine stătător.

Formarea stăpînirii plantagenete din Franța a făcut ca unificarea teritorială a țării să se complice prin îndelungatul război dintre Franța și Anglia pentru posesiunile engleze de pe continent, purtat, cu întreruperi, vreme de trei secole. Posesiunile sale continentale nu au constituit însă pentru Anglia numai un izvor de resurse materiale și militare, ci totodată, și o sursă de neîncetate conflicte între regii englezi și feudalitatea franceză de aici, aflată în stare de permanentă rebeliune față de regele Angliei.

Progresele unificării și centralizării în timpul lui Filip al II-lea August În lupta cu Plantagenetii, Filip al II-lea August (1180—1223) a profitat cu iscusință de rebeliunile aproape permanente ale feudalilor francezi din posesiunile lor continentale, de conflictele lui Henric al II-lea cu fiii săi sau de dificultățile din Anglia ale lui Ioan fără Țară pentru a lichida aproape cu totul stăpînirea străină din Franța. În timpul domniei lui Ioan fără Țară, feudalii francezi din posesiunile plantagenete își manifestau tot mai deschis opoziția față de încălcarea privilegiilor de către regele Angliei. Invocînd încălcarea privilegiilor unor familii nobiliare din Poitou și îndeosebi deposedarea de către Ioan fără Țară a nepotului său Arthur de ducatele Breitaniei și Nor-

mandiei și de comitatele de Anjou și Poitou, Filip al II-lea August, în calitate de suzeran al lui Ioan pentru feudele din Franța și totodată de suzeran suprem al vasalilor francezi ai acestuia, l-a citat în fața adunării judiciare a curții regale din Paris. Cum Ioan fără Țară nu s-a prezentat, adunarea, învinuindu-l, potrivit mărturiei cronicarului englez Raul de Coggeshall, de încălcarea obligațiilor sale feudo-vasalice, „a hotărât că regele Angliei trebuie să fie lipsit de toate pământurile pe care el și înaintașii săi le deținuseră de la regele Franței“ (aprilie 1202).

În urma luptelor din 1202-1204, Ioan fără Țară a fost deposedat de aproape toate feudele sale din Franța : ducatele Normandiei și Bretaniei și comitatele de Anjou, Maine, Touraine și Poitou. Sub dominația plantagenetă au mai rămas numai o parte din vestul Aquitaniei și Gasconia. Prin deposedarea lui Ioan fără Țară, domeniul regal, căruia i-au fost alipite majoritatea teritoriilor redobândite, s-a împărțit.

Pierderea posesiunilor continentale, pregătirea unei invazii franceze în Anglia în 1213 și sporirea considerabilă a puterii regelui Franței au determinat încheierea unei coaliții între Ioan fără Țară și dușmanii interni și externi ai Franței : contele Flandrei, contele de Boulogne și imperiul german. Armata franceză, compusă din contingente feudale, miliții orășenești și mercenari, a înfrunt oastea engleză la Roche-au-Moine și pe cea flamando-germană la Bouvines (iulie 1214), salvînd, în împrejurări grele, independența țării. Înfrierea coaliției a însemnat atît respingerea invaziei străine și consolidarea stăpînirilor teritoriale redobândite de la englezi, cît și o grea lovitură dată opoziției feudale interne.

În timpul lui Filip al II-lea August puterea regală a crescut considerabil. Canonical Païen Gatineau, autorul „Cronicele de la Tours“, scria că Filip al II-lea August „era foarte aspru față de cei mari care i se împotriveau și îi plăcea să semene între ei dezbinarea... Îi plăcea să se slujească de oameni mărunți, să înfrîneze pe cei trufași, să ocrotească biserica...“ Filip al II-lea August a dus într-adevăr o luptă necurmată împotriva marii feudalității, exponentă și beneficiară a stării de fărîmițare politică a Franței, s-a sprijinit, cu mai multă consecvență decît predecesorii săi, pe orășenime, pe mica nobilime și pe biserică.

La începutul domniei, între 1180 și 1185, Filip al II-lea August a dezbinat și a înfrînt pe conții de Flandra și de Champagne și pe ducele de Burgundia, coalițați împotriva sa. Victoria de la Bouvines a însemnat totodată și înfringerea unor mari feudali cum erau conții de Flandra și de Boulogne, care, căzuți prizonieri, și-au sfîrșit zilele în captivitate. În același timp, Filip al II-lea August a veghiat ca marii vasali ai coroanei să-și îndeplinească efectiv obligațiile feudo-vasalice față de suzeranul suveran.

Dezvoltarea orașelor la sfîrșitul secolului al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea a arătat regalității, mai limpede decît pînă atunci, perspectiva avantajilor materiale și politice care puteau decurge din alianța cu orașenimea. Drept urmare, Filip al II-lea August a dus o politică de alianță cu orașele simțitor mai consecventă decît aceea a predecesorilor săi.

Meșteșugarii breslași din orașele de pe domeniul regal s-au bucurat de confirmarea unor privilegii mai vechi sau mai ales de acordarea altora noi.

Comercianții din Paris și îndeosebi „Hansa negustorilor de pe apă“, au beneficiat de numeroase măsuri care aveau menirea să le asigure monopolul și securitatea negoțului pe Sena. Cînd Normandia a intrat sub dominația sa, Filip al II-lea August s-a străduit să aplaneze conflictul dintre hansa negustorilor din Paris și cea a negustorilor din Rouen, care își disputau comerțul pe Sena, contribuind la încheierea acordului comercial dintre ele la 1210, deși, în ansamblu, i-a favorizat pe parizieni. Căutînd să asigure desfășurarea ne-stîinjenită a comerțului intern, a luat măsuri severe împotriva feudalilor care atacau pe negustori sau care percepeau pe domeniilor lor taxe vamale abuzive.

Față de cererile orașelor de a li se confirma sau acorda statutul de comună sau alte privilegii, Filip al II-lea August, a avut, în ansamblu, o atitudine favorabilă, explicabilă atît prin politica sa de alianță cu orașele oit și din considerente bănești sau militare, deoarece comunele sau orașele înzestrate cu alte privilegii îi datorau rente bănești apreciabile și contingente militare însemnate. Confirmarea statutelor de comună

a devenit aproape o regulă, deoarece atât în vechiul domeniu cât și în provinciile nou alipite regele voia să se arate față de orașe cel puțin tot atât favorabil ca și predecesorii săi Capetieni, Plantageneti sau dinastiile senioriale anterioare. În ceea ce privește acordarea de statute comunale noi, Filip al II-lea August a procedat diferențiat. În provinciile de curînd alipite acordarea lor a fost destul de largă, regele avînd interesul să-i atragă pe noii săi supuși. În vechiul domeniu, ele au fost acordate îndeosebi unor orașe de margine, mai amenințate, mai ales la hotarul cu Flandra, în vederea furnizării de contingente militare, în timp ce unele orașe mari din interior, mai cu seamă dacă erau reședințe regale, ca Parisul sau Bourges, nu au primit statut de comună, ci numai privilegii limitate, cu caracter administrativ, judiciar sau fiscal. Adesea, în calitate de suzeran suprem și suveran, Filip al II-lea August a confirmat sau a acordat unor orașe din afara domeniului regal și în pofida intereselor seniorilor laici sau eclesiastici ale acestora, statute de comună sau alte privilegii, pentru a-și atrage de partea sa pe orășenii de aici. Cum comunele urbane erau considerate aproape niște seniorii colective, a început să se formeze concepția argumentată mai târziu de legiști, că „regele este seniorul firesc al tuturor comunelor regatului“, ceea ce oglindea tendința regală de scoatere a lor de sub autoritatea seniorială locală și de trecerea lor în cea a regelui.

Din rîndurile orășenimii Filip al II-lea August a început să recruteze și slujbași administrativi, fiscali și judecătorești, cunoscuți sub numele de legiști, slujitori devotați ai puterii centrale. Totodată, el a rezervat, în anumite împrejurări, reprezentanților orașelor și un rol însemnat în cîrmuirea regatului. Astfel prin testamentul întocmit în 1190, cu prilejul plecării sale în cruciada a III-a, a lăsat în consiliul de regență, însărcinat să cîrmuiască regatul în lipsa sa, alături de baroni, înalți prelați și dregători, și șase orășeni de vază din Paris, cărora le-a fost încredințată paza visteriei și a sigiliului regal. De asemenea, în fiecare prepozitură a domeniului regal, prepozitul sau administratorul de domeniu era obligat ca, pentru administrarea orașului sau a târgului în care își avea reședința, să colaboreze cu patru orășeni localnici.

În luptele sale Filip al II-lea August s-a servit îndeosebi de vasalii mărunți de pe domeniul regal, care îi datorau

slujbă militară în virtutea obligațiilor lor feudo-vasalice și de cavaleri angajați cu soldă. Totodată din rîndurile micii nobilimi a recrutat și o parte din slujbași.

La începutul domniei lui Filip al II-lea August domeniul regal era redus, autoritatea regală încă șubredă, iar fărîmîțarea feudală atot puternică; la sfîrșitul domniei sale, ca urmare a sporirii considerabile a domeniului regal, raporturile dintre regalitate și marea feudalitate, exponenta și beneficiara fărîmîțării feudale, s-au inversat, puterea centrală ajungînd forța politică dominantă în țară. De aceea domnia lui Filip al II-lea August a marcat o etapă decisivă în procesul de unificare și de centralizare a statului francez. Totodată faptul că Filip al II-lea August nu și-a mai asociat urmașul la domnie atestă, și din acest punct de vedere, că la începutul secolului al XIII-lea puterea regală și principiul monarhiei ereditare erau suficient de consolidate încît sistemul asocierii la domnie, practicat pînă atunci de toți regii capetieni, să nu mai fie necesar pentru a asigura continuitatea dinastică.

În timp ce în nordul Franței domeniul regal se lărgea considerabil, în sudul țării se creau de asemenea condiții favorabile pentru extinderea lui și aici. Sudul Franței și îndeosebi comitatul de Toulouse cuprindea ținuturi înfloritoare, cu o viață orășenească dezvoltată. Pînă la începutul secolului al XIII-lea sudul avea slabe legături cu nordul Franței. Comerțul din sud era orientat îndeosebi spre țările mediteraneene, contele de Toulouse recunoștea în regele Franței un suzeran mai mult nominal, cu care nu venea aproape de loc în contact, iar provansala forma o limbă aparte de limba franceză. Cruciada albigenă a pus într-un contact violent și tragic nordul și sudul Franței, creînd condiții pentru extinderea dominației capetiene și în sud.

Imensele bogății, îndeosebi funciare, intoleranța bisericii catolice și viața dezordonată a clerului au trezit, începînd cu a doua jumătate a secolului al XII-lea, în rîndul nobilimii și țărănimii din sudul Franței, o vie opoziție, care a îmbrăcat haina ereziei valdense și mai ales albigenese.

Valdensii, după numele principalului lor propovăduitor, negustorul Petru Valdo sau „săracii din Lyon“ cereau reînțorcerea la organizarea simplă a bisericii din epoca creștinis-

mului primitiv. Albigensii, numiți astfel după centrul mișcării, orașul Albi, sau chatarii, termen grecesc însemnând „curați”, „puri”, atacau mai violent biserica catolică. La baza doctrinei albigense se găseau erezii creștine și mituri păgâne răsăritene, ajunse aici prin intensificarea contactelor dintre Occidentul mediteranean și Orient, ca urmare a reluării negoțului internațional și a cruciadelor. La baza doctrinei albigense stătea lupta dintre principiul binelui, reprezentat de Dumnezeu și cel al răului, reprezentat de diavol. Dumnezeu ar fi creat lumea spirituală, de esență superioară, iar diavolul — lumea pămîntească, plină de nedreptăți, întruchipată îndeosebi de statul feudal și de biserica catolică.

La începutul secolului al XIII-lea doctrina albigensă cîștigase numeroși adepți sau simpatizanți, proveniți din toate păturile sociale și care o interpretau și o aplicau diversificat, în raport cu poziția și țelurile lor în societate. O parte a marii nobilimi, printre care se numărau contele de Toulouse, conții de Foix și de Comminges, viconții de Béziers, de Carcassone sau de Béarn și mai ales a micii nobilimi de cavaleri săraci a devenit albigensă sau simpatiza pe albigensi. O parte a orășenimii bogate revendica o „biserică necostisitoare”. Iar masele populare de la orașe și sate, năzuiau nu numai la o secularizare a bunurilor bisericii, ci și la o împărțire mai dreaptă a pămîntului și a averilor în genere, manifestîndu-și astfel opoziția nu numai față de biserica catolică și de feudalitatea ecleziastică, ci și față de orînduirea feudală în ansamblul ei sau față de păturile avute din oraș. Existența unei atari opoziții albigense populare, care reprezenta o amenințare pentru proprietatea feudală și averile orășenimii bogate, a contribuit ca în timpul cruciadei albigense mulți nobili și orășeni bogați să renege doctrina albigensă și să se pună sub ocrotirea regalității capetiene.

Răspîndirea considerabilă în sudul Franței a ereziei albigense a determinat pe papa Inocențiu al III-lea ca, după eșecul încercării de a o lichida prin mijloace ecleziastice, să proclame cruciada. Pentru a atrage participanți la cruciada albigensă, o bulă papală din martie 1208 excomunica pe contele Raimond al VI-lea de Toulouse, îi dezlega pe supușii săi de credința față de el și invita pe bunii catolici la confiscarea

domeniilor sale. Îndemnul papei a avut efectul scontat. O mulțime de feudali, mai ales mărunți, din nordul Franței, tentați de perspectiva dobândirii unor domenii în sud, au pornit la cruciadă, conduși de Simon de Montfort, mic nobil din Ile de France (1209). Regele Filip al II-lea August, ocupat în lupta cu Ioan fără Țară, nu a intervenit în cruciadă, așteptând să se întrevadă mai limpede rezultatul ei.

Fanatismul și setea de jaf a cruciaților au avut urmări tragice pentru meridionali. Înaintarea cruciaților a fost marcată de masacre oribile, ca acelea ce au urmat cuceririi orașului Béziers, de arderea pe rug a prizonierilor „eretici“, de devastări cumplite. După înfrângerea contelui de Toulouse și a aliatului său, regele Aragonului, la Muret (1213), Simon de Montfort a fost recunoscut conte de Toulouse de către papă și de regele Franței, căruia noul conte s-a grăbit să-i presteze omagiu (1215). Excesele cruciaților și prigoana bisericii catolice au determinat însă răscoala meridionalilor (1218), în cursul căreia, noul conte de Toulouse, Raimond al VII-lea a început recucerirea teritoriilor ocupate ale comitatului. Noua cruciadă predicată de papalitate s-a terminat însă de data asta cu un eșec (1219), astfel încât Raimond al VII-lea a putut să-și reocupe în întregime comitatul. Învins, urmașul lui Simon de Montfort, Amaury, a cedat drepturile dobândite de tatăl său asupra comitatului de Toulouse noului rege al Franței, Ludovic al VIII-lea, care s-a grăbit să și le valorifice pe calea armelor. Față de cruciada organizată în 1226 de Ludovic al VIII-lea împotriva contelui de Toulouse și de erezia populară, tot mai mulți nobili meridionali s-au grăbit să se supună regelui. Cruciada regală a avut ca urmare înfrângerea contelui de Toulouse și o nouă prigoană împotriva albigensilor. Prin tratatul de la Paris (1229), Raimond al VII-lea a fost silit să renunțe la o parte din comitatul de Toulouse, care a fost inclusă în domeniul regal și să accepte ca unica sa moștenitoare să se căsătorească cu Alfons de Poitiers, fratele noului rege al Franței, Ludovic al IX-lea, aducându-i ca zestre restul comitatului. La moartea fără moștenitori a lui Alfons, în 1270, și această parte a comitatului de Toulouse a fost alipită domeniului regal.

Creșterea autorității regale în timpul lui Ludovic al IX-lea În timpul domniei lui Ludovic al IX-lea, zis cel Sfânt (1226—1270), autoritatea regală a crescut considerabil. După domnia autoritară a lui Filip al II-lea August și a urmașului său Ludovic al VIII-lea (1223—1226), minoratul lui Ludovic al IX-lea și regența mamei sale, Bianca de Castilia, dintre anii 1226—1234, au fost tulburate de luptele interne declanșate de opoziția mării feudalități, condusă de ducele de Bretagne și de conții de Flandra, Champagne, Toulouse și Boulogne și sprijinită de Anglia, care căuta să oprească prin forța armelor progresul puterii centrale din Franța.

După depășirea crizei interne generate de opoziția mării feudalități, Ludovic al IX-lea a putut relua, în a doua parte a domniei sale, între aproximativ 1240 și 1270, politica înaintașilor săi de întărire a autorității regale și a statului centralizat. Deși politica internă și externă a lui Ludovic al IX-lea a fost considerabil influențată, mai ales în a doua parte a domniei sale, de principii religioase, este totuși incorect de a-i defini domnia și caracterul conducerii, cum au considerat sau consideră încă unii istorici occidentali, drept o „regalitate mistică” și o „ordine creștină în regat”. Într-o epocă de dominație spirituală a bisericii era firesc ca ideologia politică să fie influențată, într-o măsură mai mare sau mai mică, de concepția teologică asupra lumii. Influențarea ideologică a lui Ludovic al IX-lea de către concepția teologică, este adevărat, mai puternic decât în chip obișnuit, datorită temperamentului său profund religios, nu a schimbat însă esența cîrmuirii sale, pusă, ca și a regilor de dinaintea sa, în slujba întăririi statului centralizat și a puterii regale. Acest obiectiv politic l-a realizat îndeosebi printr-o serie de măsuri, unele valabile numai pentru domeniul regal, altele însă valabile pentru întreg regatul, așa dar, cu vădite scopuri unificatoare și centralizatoare.

În aplicarea măsurilor sale valabile pentru întreg regatul, Ludovic al IX-lea s-a folosit de prerogativele de suveran și de drepturile de suzeran suprem, reușind să le impună celor mai mulți dintre marii feudali ale căror stăpîniri nu fuseseră incluse în domeniul regal, și, în primul rînd, fratelui său, Alfons de Poitiers, care avea ca apanaj posesiunile fostului comitat de Toulouse.

Pentru bunul mers al administrației domeniului regal și pentru curmarea abuzurilor slujbașilor regali, Ludovic al IX-lea a instituit în 1247 comisii de anchetatori și a emis în 1254 și 1256 ordonanțe amănunțite privind îndatoririle baliivilor și seneșalilor — reprezentanți locali ai puterii regale.

Prin ordonanțele din 1263 și 1265 Ludovic al IX-lea a dispus emiterea unor monede regale de aur cu o compoziție superioară și a reglementat circulația lor în întreg regatul; regele a menținut dreptul marilor seniori, care aveau ateliere monetare proprii, de a bate monedă, dar în senioriile care nu posedau atari ateliere a admis numai circulația monedelor regale. Totodată, monedele regale, având o compoziție superioară, au început să înlăture monedele senioriale. Prin aceste măsuri s-a netezit drumul instaurării monopolului monetar regal și s-au creat condiții favorabile unificării economice a Franței.

O serie de ordonanțe au reorganizat justiția regală și i-au lărgit sfera de acțiune. Pe domeniul regal a fost interzis duelul judiciar, fiind admisă numai procedura scrisă, având la bază acte doveditoare sau mărturii. Tot mai frecvent, pe domeniul regal sau în afara sa cazurile majore: omor, răpire, punere de foc, erau rezervate justiției regale, iar sentințele tribunalelor senioriale puteau fi rejuocate în apel de tribunalele regale sau chiar de curtea regală. Astfel, înlăturând sau limitând treptat competența justiției senioriale, justiția regală devenea un important mijloc de unificare și centralizare a statului.

Pentru asigurarea liniștei interne, ordonanța lui Ludovic al IX-lea din 1258 a interzis „în regatul său, toate războaiele și punerile de foc și tulburarea lucrării pământului“, ca și portul armelor, atât de către nobilii cîț și de către oamenii din popor, contravenienții, din domeniul regal și din afara lui, urmînd a fi judecați de justiția regală. Ordonanța n-a putut fi însă aplicată riguros, nobilimea continuînd, îndeosebi în afara domeniului regal, unde posibilitățile de supraveghere și de intervenție regale erau mai slabe, practica atît de înrădăcinată a războaielor particulare.

Față de orașe Ludovic al IX-lea a dus de asemenea o politică autoritară, transformată adesea în tutelă și imixtiune în auto-administrația comunală, pe motiv că, după cum de-

clara odată chiar el, „treburile comunelor ne privesc numai pe noi“. Din 1260 comunele din Franța de nord și din 1262 cele din Ile de France și Normandia au fost invitate ca, în fiecare an, să-și realeagă consiliile municipale și să prezinte spre verificare gestiunea bănească secției financiare a curții din Paris. Totodată, orașele au fost nevoite să dea regalității, mai ales spre sfârșitul domniei, grele contribuții bănești.

Infringerile suferite de coaliția anglo-baronală ca și dificultățile interne ale regalității engleze cu începere din 1258 au creat condiții prielnice încheierii păcii cu Anglia. Prin tratatul de la Paris (1259), regele Angliei, Henric al III-lea, a renunțat la Normandia, Bretagne, Maine, Anjou, Touraine și Poitou, dar păstra ducatul Guyenne din Aquitania, pentru care presta omagiu ligiu regelui Franței. Prin tratatul de la Paris s-a pus astfel capăt îndelungatului război izbucnit între francezi și englezi în 1152 și desfășurat, cu întreruperi, vreme de peste 100 de ani, pentru posesiunile plantagenete din Franța.

Zelul său religios și unele interese comerciale ale orașelor din sudul Franței l-au împins pe Ludovic al IX-lea să organizeze și să participe personal la ultimele două cruciade, a VII-a în Egipt și Siria (1248—1254) și a VIII-a în Tunisia (1270), în care a și murit.

Întărirea puterii centrale în timpul lui Filip al IV-lea cel Frumos

După domnia lui Filip al III-lea (1270—1285), puterea centrală a făcut considerabile progrese în timpul domniei lui Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314). Domeniul regal s-a mărit, de fapt încă de la sfârșitul domniei precedente, în 1284, prin alipirea comitatului de Champagne, în urma căsătoriei lui Filip al IV-lea, pe atunci moștenitor al tronului, cu unica moștenitoare a acestui comitat.

În schimb, încercarea de a alipi comitatul Flandrei prin război a eșuat. Comitatul Flandrei, făcând parte din regatul Franței și legat de el prin relații de vasalitate, era strâns legat economic de Anglia, de unde orașele flamande își cum-părau aproape toată lina necesară înfloritoarei industrii a postăvăritului. Intenția lui Filip al IV-lea, tot mai vădită în ultimii ani ai secolului al XIII-lea, de a alipi Flandra dome-

niului regal, a apropiat și mai mult pe contele Flandrei de regele Angliei. Alianța anglo-flamandă din 1297 a determinat pe Filip al IV-lea să înceapă războiul cu Flandra. Războiul franco-flamand s-a desfășurat în condițiile ascutitului conflict social din orașele flamande dintre bresle, sprijinite de contele Flandrei și patricieni, aliați cu regele Franței. Flandra a fost ocupată de francezi în 1300. Dominația franceză, instaurată în orașe care se bucuraseră pînă atunci de o largă autonomie municipală și sprijinul dat de francezi menținerii regimurilor patriciene, au determinat puternica răscoală a maselor populare din Bruges (Brügge). În mai 1302, la sunetele clopotelor care anunțau slujba de dimineață — de unde numele de „utreniile din Bruges“ dat răscoalei — masele populare, în frunte cu breslele de țesători, au masacrat garnizoana franceză. Exemplul Bruges-ului a fost urmat și de alte orașe, astfel încît armatele franceze au fost silit să se retragă din Flandra. Armata de intervenție franceză, sosită pentru a reocupa Flandra, a fost decisiv înfrîntă de milițiile orașelor flamande la Courtrai, în iulie 1302. Cu toată victoria franceză de la Mons-en-Pavèle din 1304, Flandra nu a mai putut fi ocupată de francezi. Prin pacea de la Athis (1305), Filip al IV-lea a trebuit să se mulțumească numai cu prestarea omagiului de către noul conte al Flandrei, cu cedarea citorva castelanii (Lille, Douai, Bét-hune) și cu plata unei indemnizații de război. Pacea nu a fost însă durabilă, conflictul franco-flamand și alianța anglo-flamandă fiind reluate în anii următori și constituind una din cauzele Războiului de 100 de ani.

Politica internă a lui Filip al IV-lea cel Frumos a fost autoritară, oglindind sporirea neîncetată a puterii regale. Continuînd politica predecesorului său Ludovic al IX-lea de întărire a păcii interne, tulburată încă de unele conflicte și dezordini feudale, el a interzis în 1304 războaiele particulare între nobili, atacurile armate și portul armelor. Rolul orașelor în viața politică a țării a continuat să crească. Reprezentanții orașenimii au început să fie convocați în chip organizat și repetat, în cadrul adunărilor de stări, pentru a colabora cu regalitatea și a-i da sprijinul politic și mai ales în rezolvarea unor probleme majore ale țării. Un număr crescînd de slujbași — juriști, promotori ai dreptului roman, așa numiții legiști, judecători, administratori de domenii regale, percep-

tori, vameși — proveneau din rindurile orășenimii, îndeosebi înstărite. Dintre ei, cei mai influenți legiști ai lui Filip al IV-lea, Enguerrand de Marigny, Guillaume de Nogaret, Pierre Flote, erau orășeni cu studii juridice superioare, înobilizați de rege.

Războiul cu Flandra, întreținerea armatei și a aparatului birocratic tot mai mare, i-au impus lui Filip al IV-lea să caute noi mijloace bănești. Resurselor obișnuite ale domeniului regal, apreciabil sporite, dar totuși insuficiente, li s-au adăugat venituri suplimentare, pe care Filip al IV-lea a căutat să le extindă și să le transforme din subsidii ocazionale în impozite permanente. Căutînd să le justifice, legiștii regelui puneau în circulație conceptul, derivat din dreptul roman, că „regele sau principele, prin puterea sa, poate să pună impozite asupra oricărei persoane din regatul său și să le strîngă îndeosebi în caz de nevoie”. Impunerile erau plătite de neprivilegiați, adică de orășeni și țărani, nobilimea și biserica fiind teoretic scutite de atari sarcini, pe motiv că nobilii își îndeplinesc îndatoririle luptînd, iar clericii rugîndu-se. Ele erau de origine mai veche sau mai noi, iar obiectul lor felurit. Unele erau considerate ca o răscumpărare a serviciului militar, altele constau din taxe pe activități productive, altele reprezentau contribuții extraordinare pentru apărarea regatului în caz de primejdie.

Cum însemnătatea serviciului militar era proporțională cu averea și venitul, regalitatea a introdus în 1295 o taxă de răscumpărare a lui pentru cei care nu se prezentau la oaste, a cărei cîțime varia între 1/100—1/25 din avere sau 1/20—1/5 din venit. Erau scutiți numai nobilii care îndeplineau slujba militară; în schimb, erau datori s-o plătească atît nobilii cît și slujbașii, clericii, orășenii, țărani liberi sau șerbi care nu o prestau. În 1304 această taxă a fost numită „darea pe focuri” (subventio focorum, fouage).

În 1295 regele a introdus o nouă taxă, pentru depozitarea și circulația mărfurilor, separată de vămi, care, fiind considerată de către contribuabili ca ilegală, a fost numită „măltote” (luată pe nedrept).

Orășelor li s-au mai impus tot mai des grele împrumuturi bănești, pe care regele le restituia cu întîrziere, parțial sau de loc, precum și mari subsidii în bani. Astfel cu prilejul

conflictului cu Anglia pentru Gasconia din 1294, orașenii bogați din orașele regale au fost nevoiți să împrumute sau să dăruiască regelui aproximativ 700.000 livre.

Cămătarii lombarzi și evrei au fost siliți să plătească grele taxe pentru a-și putea exercita meseria.

Bisericii, regalitatea i-a impus să-i cedeze dijmele bisericesti în bani pe mai mulți ani și alte contribuții bănești.

Astfel, prin taxa de răscumpărare a serviciului militar, prin „maltôte“, prin cedarea dijmelor bisericesti sau prin împrumuturi solicitate tot mai des și practic nerambursabile, erau pregătite, cu toată opoziția contribuabililor, condițiile transformării contribuțiilor extraordinare în impozite permanente.

S-au folosit și alte mijloace de sporire a veniturilor regale. La începutul secolului al XIV-lea ordinul templierilor avea în Franța proprietăți întinse și averi uriașe, sporite prin practicarea cămătăriei. Regele le era dator însemnate sume de bani. Papalitatea fiind sub dominația regelui Franței, în 1307 Filip al IV-lea a arestat pe toți templierii din țară, le-a înscenat un proces de erezie în 1309, în urma căruia o parte au fost arși pe rug, iar la cererea regelui, papa a desființat ordinul în 1312. Averile ordinului templierilor, parte au intrat în posesia regalității, parte au fost cedate ordinului ospitalierilor, nevoiți să plătească regelui pentru acest transfer 200.000 livre, datoriile regelui față de templieri au fost anulate, iar tot numerarul bănesc confiscat. Epilogul procesului templierilor arată că regele avusese deci în vedere nu combaterea pretenției „erezii“ a ordinului, ci spolierea lui.

Pentru a-și spori beneficiul legal pe care îl obținea din dreptul de a bate monedă, Filip al IV-lea a folosit sistemul alterării monedelor, micșorându-le cantitatea de metal prețios pe care ar fi trebuit s-o conțină potrivit titlului lor. Deși prin acest procedeu „regele calpuzan“ a realizat ciștiguri ilicite însemnate, devalorizarea banilor a dus la stinjenirea activității economice, la creșterea prețurilor și la mari nemulțumiri populare.

Pentru dezbaterea sau încuviințarea unor hotărâri mai importante, primii Capetieni convocau pe marii baroni și înalții prelați ai regatului, care își îndeplineau astfel obligația de „sfat“ față de suzeranul și suveranul lor. Pe măsura dezvoltării urbane, unii orașeni de vază de pe domeniul regal au

început să fie și ei consultați în unele probleme de guvernământ. Complexele probleme cărora a avut să le facă față — conflictul cu papalitatea, lupta cu Flandra, procesul templeierilor, reformele fiscale — i-au impus lui Filip al IV-lea ca, extinzînd procedeele predecesorilor săi, să dea acestor consultări un caracter mai general și mai organizat, convocînd de mai multe ori pe reprezentanții sau deputații stărilor sociale privilegiate ale țării — nobilimea, clerul și orășenimea.

În aprilie 1302, pentru a obține sprijinul stărilor privilegiate ale țării în dificilul său conflict cu papalitatea, Filip al IV-lea a convocat pe reprezentanții lor la Paris, unde s-au întrunit și au deliberat separat, declarîndu-ne de acord cu politica regelui față de papă. Noi consultări ale reprezentanților stărilor privilegiate au mai avut loc și în 1303, 1308 și 1314, în legătură cu conflictul cu papalitatea, cu procesul templeierilor și cu subsidiile necesare reluării războiului cu Flandra. Adunările reprezentanților stărilor s-au arătat docile de fiecare dată, declarîndu-se de acord și solidare cu politica regelui.

Deși Filip al IV-lea nu a introdus pentru prima dată procedeele convocării reprezentanților stărilor sociale ale regatului, totuși, convocînd aceste adunări mai des și dîndu-le o formă organizată, le-a transformat de fapt într-o instituție nouă, numită ulterior Stări sau State Generale. De aceea se poate considera că de la începutul secolului al XIV-lea regalitatea franceză a intrat într-o nouă fază a evoluției sale, numită, ca urmare a colaborării ei organizate cu Statele Generale, „monarhia stărilor“, care a durat pînă la formarea monarhiei absolutiste.

Politica lui Filip al IV-lea de a restringe privilegiile fiscale și judiciare ale clerului și de a folosi o parte din imensele venituri ale bisericii pentru nevoile statului a dus la izbucnirea unui violent conflict între regalitatea franceză și papalitate.

Pe tronul pontifical se afla pe atunci papa Bonifaciu al VIII-lea (1294—1303), unul dintre cei mai zeloși reprezentanți ai doctrinei supremației papalității asupra suveranilor laici. Deoarece Filip al IV-lea obținuse de la clerul francez, fără a se mai cere și încuviințarea papei, dijmele în bani cuvenite bisericii pe anii 1294—95, Bonifaciu al VIII-lea a emis bula „Clericis laicos...“ din februarie 1296, prin care oprea pe suve-

rani să pretindă clerului să plătească subsidiile fără asentimentul papalității. Cum regele a reacționat, interzicând, prin ordonanța din august 1296, scoaterea aurului și argintului din țară și deci și a sumelor strinse de papalitate de la biserica franceză, papa a fost silit să cedeze și prin bula „Etsi de statu...” din 1297 să încuviințeze ca dijmele bisericesti să poată fi cedate de cler statului și fără consultarea papei. Arestarea și judecarea de către rege a episcopului de Pamiers, Bernard Saisset, în 1301, a oferit papalității un nou prilej de intervenție și totodată de susținere fățișă a conceptului său de supremație față de puterea laică. Prin bula „Ausculta fili...” din decembrie 1301, Bonifaciu al VIII-lea susținea că Dumnezeu l-a rânduit pe papă deasupra regilor și regatelor. Iar prin bula „Unam sanctam...” din noiembrie 1302, cea mai fățișă proclamație a doctrinei teocratice din evul mediu, Bonifaciu al VIII-lea afirma că : șeful lumii creștine este Christos, care își delegă puterea papei, locțiitorul său pe pământ ; că în lume există două forțe, reprezentate simbolic prin două săbii, cea spirituală, mînuită de papă și cea laică, mînuită de suverani în folosul bisericii și potrivit îndrumării papei ; că dacă puterea laică se abate de la calea rînduită de biserică, puterea eclesiastică, adică papalitatea, are dreptul s-o judece, dar în schimb puterea laică nu are acest drept față de puterea eclesiastică.

Pretențiile teocratice ale papalității au stîrnit o furtună de proteste în Franța, întreținute și dirijate abil de legiștii regelui și de dușmanii papei. Luînd legătură cu dușmanii italieni ai papei, îndeosebi din familia Colonna, o mică armată franco-italiană, condusă de legistul Guillaume de Nogaret și de Sciarra Colonna, a pătruns în statul pontifical și a surprins și arestat pe papa Bonifaciu al VIII-lea la Anagni, în septembrie 1303. Deși peste cîteva zile papa a fost eliberat de o răscoală a populației din oraș, „atentatul de la Anagni” a reprezentat o grea lovitură pentru papalitate și îndeosebi pentru pretențiile ei teocratice. La scurtă vreme după moartea lui Bonifaciu al VIII-lea, regalitatea franceză a reușit să impună conclavului de cardinali alegerea ca papă a arhiepiscopului de Bordeaux, sub numele de Clement al V-lea. Noul papă, pentru a fi mai aproape de protectorul său, a strămutat reședința pontificală la Avignon, în sudul Franței, unde papalitatea a rămas, în strînsă dependență față de regalitatea

franceză, în „captivitate babilonică”, între 1309—1378. Astfel, la începutul secolului al XIV-lea, a doua etapă a luptei pentru supremație în Occident dintre puterea laică și puterea bisericească s-a sfârșit cu înfrângerea decisivă a papalității de către monarhia statului francez în curs de centralizare.

Reacțiunea feudală din timpul ultimilor Capetieni direcți După moartea lui Filip al IV-lea cel Frumos, au urmat fiii săi, Ludovic al X-lea (1314—1316), Filip al V-lea (1316—1322) și Carol al IV-lea (1322—1328). Opoziția

nobiliară față de politica autoritară a lui Filip al IV-lea, latentă la sfârșitul domniei sale, s-a dezlănțuit imediat după moartea sa. În aproape toate provinciile Franței s-au format ligi nobiliare, unele din ele unindu-se în confederații conduse de mari seniori. Oglindind tendința lor de restaurare a privilegiilor politice ale epocii de fărâmițare și anarhie feudală și de îngrădire a puterii regale, ligile revendicau: dreptul nobililor de a purta războaie private, de a nu fi judecați de judecătorii regali ci de nobili, de a nu fi convocați la serviciul militar direct de către rege, ci de seniorul lor imediat. Programul politic al reacțiunii feudale nu era însă în măsură de a atrage aliați din celelalte pături sociale de partea ligilor nobiliare. Cu ajutorul orășenimii, interesată în păstrarea păcii publice și profitând de disensiunile dintre ligile nobiliare, regalitatea a izbutit, prin tratative sau prin lupte, să înfringă opoziția feudală, ultimele rezistențe încetînd în 1320.

Cu moartea lui Carol al IV-lea, lipsit, ca și frații săi, de urmași în linie bărbătească, în 1328 s-a stins dinastia capetiană direct, urmînd succesiv la tron mai multe ramuri colaterale.

Instituțiile regalității în timpul Capetienilor direcți Instituțiile regalității au evoluat în raport cu creșterea puterii regale. În timpul primilor Capetieni, regele avea o întreită calitate: era un mare stăpînitor feudal, care,

la fel ca și ducii, marchizii și conții marilor principate teritoriale din Franța, stăpînea domeniul regal și de ale cărui resurse materiale și militare putea dispune în limitele datinei

feudale; în același timp, el era suveran al țării și vîrf al ierarhiei feudale, adică suzeran suprem.

Într-o epocă în care pămîntul reprezenta izvorul bogăției și puterii, autoritatea reală a unui suveran era determinată de întinderea și bogăția domeniilor proprii, care îi asigurau resursele materiale și militare necesare conducerii întregului stat. Primii Capetieni, posedînd un domeniu restrîns, aveau resurse materiale și militare reduse: dijme, corvezi și censuri de la țărani dependenti, venituri de la vămi, contribuții de la orașe, „sfat“ și „ajutor“ bănesc și militar de la vasalii lor, toate reglementate riguros de datina feudală. În calitate de suzerani ai marilor principii teritoriale, le reveneau „sfat“ și „ajutor“ bănesc și militar cu caracter vasalic, îndeplinite numai în măsura în care puteau impune respectarea lor. Ca suzerani, într-o epocă de apogeu a fărîmîțării feudale și de slăbire a puterii monarhice, autoritatea lor era restrînsă.

În aceste condiții, instituțiile regale ale primilor Capetieni nu se deosebeau esențial de cele ale celorlalți principii teritoriale din Franța. Regele depășea arareori limitele domeniului regal, din care își procura resursele și asupra căruia își exercita efectiv autoritatea. Regele se deplasa cu „curtea“ sa în cuprinsul domeniului regal pentru a consuma produsele moșiilor sale sau a beneficia de dreptul de găzduire la vasalii săi, pentru a-și inspecta castelele, ctitoriile sau contingentele vasalilor, pentru a lupta cu vasalii rebeli sau pentru a pedepsi pe supușii ridicați împotriva sa. Regalitatea avea deci un caracter itinerant, la Paris regele rezidînd numai temporar.

Instituțiile regale corespundeau acestor funcții cu caracter seniorial ale regalității din epoca primilor Capetieni. Activitatea monarhului se desfășura în cadrul „curții regelui“ (curia regis). O parte mai restrînsă o alcătuiă „casa regelui“, formată din marii dregători personali — senșalul, conetabilul, cancelarul, vistiernicul, paharnicul — din subalternii lor, capelani, gărzi, slujitori. Cealaltă parte, mai numeroasă, o alcătuiău vasalii regali, care își îndeplineau obligațiile vasalice față de suveranul — senior, înalți prelați și alți clerici, slujbași, aflați permanent sau temporar la curte și avînd însărcinări sau obligații mai mult sau mai puțin precise. În afara

acestui personal, regele convoca la curte cu prilejul unor sărbători, solemnități sau în cazuri deosebite, și mari vasali, înalți prelați, și chiar pe unii orășeni de vază, cu care se sfătuia și lua hotărâri importante în plenul curții.

Progresul unificării și centralizării statului și extinderea autorității regale în secolul al XIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIV-lea au fost urmate de lărgirea corespunzătoare a competenței și atribuțiilor organelor puterii centrale. Marii dregători personali ai regelui din cadrul „casei regelui“ s-au transformat treptat în înalți funcționari ai statului. La rîndul său, „curtea regelui“, care pînă atunci funcționa ca un organ consultativ, nediferențiat și cu un personal fluctuant, a început să se specializeze pe resoarte. Către mijlocul secolului al XIII-lea curtea regală se împărțise în trei mari secțiuni: Consiliul cel mare, Parlamentul și Curtea de conturi. În Consiliul cel mare intrau mari seniori, înalți prelați și, din epoca lui Filip al IV-lea, tot mai mulți „legiști“. Aici se discutau și se hotărâu cele mai însemnate probleme ale politicii interne — finanțe, justiție, administrație, armată — și externe — declarare de războaie, încheierea păcii, negocierea tratatelor. Parlamentul constituia curtea supremă de justiție. Inițial, pe măsura extinderii justiției regale, în cadrul curții regale se țineau sesiuni judiciare speciale, în care se dezbăteau procesele, în care „se vorbea“ de unde și termenul de „parlamente“ dat acestor sesiuni. Cînd sesiunile periodice au devenit permanente, secția juridică a curții regale s-a transformat, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, într-o curte supremă de justiție, numită Parlament, cu un personal specializat. Din secolul al XIV-lea Parlamentul și-a extins competența și asupra unor probleme economice, financiare, administrative. În afară de Parlamentul din Paris, din secolul al XV-lea s-au constituit și Parlamente provinciale.

Din secolul al XIII-lea, pe măsura centralizării statului, necesitățile bănești ale puterii centrale au devenit tot mai mari. Regele nu le-a mai putut face față cu veniturile orcinare, strînse, în calitate de senior feudal, de pe domeniul regal, deși întinderea acestuia sporise între timp considerabil. De aceea regalitatea a început să facă apel la tot mai nume-

roase surse de venituri extraordinare : „ajutor“ bănesc de la vasalii din afara domeniului regal, taxe asupra vacanțelor sau ocupării de posturi eclesiastice, obținere de decime bisericesti, subsidii și împrumuturi „benevole“ de la orașe și biserică, taxe asupra circulației și depozitării mărfurilor, asupra activității cămătarilor lombarzi și evrei, impuneri pe venit ca o răscumpărare a serviciului militar sub numele de „darea pe focuri“ etc. Tot mai mult regalitatea tindea să diversifice, să agraveze și să permanentizeze cererile de bani extraordinare, pe cale de a deveni astfel ordinare, adică impozite permanente. De aceste complexe probleme fiscale a început să se ocupe, inițial periodic, iar apoi permanent, secția specializată a Curții de conturi, prevăzută și ea cu un personal specializat. În principiu, nu se făcea distincție între veniturile și mai ales cheltuielile suveranului și cele publice, ceea ce dădea naștere la neorînduială în evidență și risipire de fonduri. Constituirea, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, a unei „Camere a dinarilor“ pentru cheltuielile separate ale curții nu a îmbunătățit simțitor situația, problema rămânând practic nerezolvată pînă la Revoluția franceză.

Pe măsura extinderii domeniului regal și a centralizării statului puterea centrală și-a constituit și o rețea de organe locale, în rîndul cărora rolul de căpetenie îl dețineau administratorii regali de domenii numiți prepoziți (prévôts). Pentru coordonarea și supravegherea activității lor, au fost instituiți și reprezentanți locali ai regelui cu largi atribuții cumulative — administrative, judiciare, fiscale, militare. În vechiul domeniu capetian din Ile de France, ei au fost instituiți în 1185 sub numele de balivi (baillis), care își exercitau atribuțiile într-o diviziune administrativă numită baillage. În provinciile nou alipite domeniului regal, ei au fost instituiți, în vestul țării între 1202-1204, iar în sud în 1229, sub numele de seneșali, care conduceau o diviziune administrativă numită seneșalat (sénéchaussée). Baza instituțiilor statului centralizat a fost pusă deci, în linii mari, în epoca Capetienilor direcți, ele fiind perfecționate în secolele următoare.

2. FRANȚA ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DE 100 DE ANI

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea desfășurarea procesului de unificare și de centralizare a Franței a fost considerabil stînjenită și chiar existența de sine stătătoare a țării primejduită, datorită Războiului de 100 de ani (1337-1453), purtat între Franța și Anglia. Totodată războiul a complicat și a agravat contradicțiile din societatea franceză, care au culminat cu marile mișcări populare antifeudale de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Cauzele Războiului de 100 de ani Deținerea ca feud de către Anglia a provinciei franceze Guyenne împiedica atât accesul la mare al Franței în partea de sud-vest a țării cît și desăvîrșirea procesului de unificare a statului francez prin alipirea acestei provincii. Din punct de vedere al luptei pentru feudele engleze din Franța, Războiul de 100 de ani reprezintă deci o reluare a războaielor franco-engleze din secolele XII-XIII, sfîrșite cu recuperarea parțială de către Franța a provinciilor franceze posedate ca feude de către Plantageneti.

Flandra făcea parte din regatul Franței, contele ei fiind unul din marii vasali ai regelui capețian, dar din punct de vedere economic ea era mai strîns legată de Anglia, de unde importa mari cantități de lînă pentru industria de postav flamandă. Noul rege al Franței, Filip al VI-lea, a intervenit în Flandra, ajutînd pe contele Flandrei să înfrîngă la Cassel (1328) răscoala maselor populare din Flandra maritimă, ceea ce a accentuat opoziția antifranceză mai veche din rîndul flamanzilor. Pentru a înteți opoziția antifranceză, regele Angliei Eduard al III-lea, aflat în conflict cu regele Franței, a interzis în 1336 exportul de lînă engleză în Flandra, ceea ce a avut ca urmare ruina industriei de postav flamande. Pentru orașele flamande devenea tot mai limpede că interesele Flandrei cereau ieșirea de sub dominația Franței și alianța cu Anglia. Principalul reprezentant al acestei orientări politice era bogatul negustor Iacob van Artevelde, ales în 1338 căpitan general al orașului Gand, care a devenit curînd, în lipsa contelui, adevăratul conducător al Flandrei. Principalele orașe flamande,

în frunte cu Gand, au recunoscut în 1340 ca rege al Franței pe Eduard al III-lea, care a lăsat din nou liber exportul de lână engleză în Flandra și a acordat flamanzilor însemnate privilegii pentru negoțul cu Anglia. Alianța anglo-flamandă a transformat Flandra într-o bază de operații navale și terestre a Angliei împotriva Franței și totodată a asigurat Angliei concursul flotei flamande. Franța sprijinea, la rîndul său, Scoția împotriva Angliei.

Problema dinastică din Franța a complicat și mai mult raporturile franco-engleze. În 1328 a murit fără urmași masculini, ultimul rege capetian în linie directă, Carol al IV-lea. Pretendenți la tronul Franței erau Filip de Valois, vărul său primar, și regele Angliei Eduard al III-lea, nepotul său de soră. Marii baroni și înalții prelați francezi, întruniți în adunare electorală, urmărind, în primul rînd, să evite constituirea unei monarhii prea puternice anglo-franceze sub conducerea regelui Angliei, au ales ca regent, iar apoi ca rege pe Filip de Valois și au respins pretențiile lui Eduard al III-lea, motivînd, prin extinderea la succesiunea la tron a prevederilor legii salice referitoare la moștenirile funciare private, că „femeia și deci fiul ei, nu putea să urmeze, potrivit datinei, la tronul regatului Franței“. Alegerea lui Filip de Valois, devenit rege sub numele de Filip al VI-lea (1328-1350) nu a generat imediat un conflict deschis, regele Angliei acceptînd, după lungi tratative, să presteze în 1331 omagiu ligu regelui Franței pentru Guyenne. Așa dar, problema dinastică, prin ea însăși, nu a dat naștere Războiului de 100 de ani, ci doar a complicat contradicțiile franco-engleze mai vechi — lupta pentru posesiunile engleze din Franța și lupta pentru Flandra — care au constituit cauzele esențiale ale războiului.

Izbucnirea războiului a fost grăbită de criza societății feudale din Franța și Anglia, manifestată prin oprirea extinderii suprafețelor agricole, insuficiența producției agricole, devalorizarea banilor și scumpirea costului vieții, frămîntări și mișcări în rîndul maselor populare din sate și orașe. Datorită devalorizării monetare, veniturile reale ale feudalilor, obținute îndeosebi prin perceperea unor rente fixe în bani de la țărani de pe domenii, s-au diminuat, într-o epocă în care felul de de viață al nobilimii cerea resurse bănești mai mari decît înainte. De aceea participarea la război, apărea unei bune

părți a nobilimii din Franța și din Anglia ca un prilej potrivit de sporire a veniturilor, prin obținerea unor prăzi și prin răscumpărări de la adversarii capturați sau prin intrarea ca mercenari în armatele regale. Participarea nobilimii la război n-a soluționat, ci a agravat criza societății nobiliare, atât franceze, îndeosebi la începutul războiului, cât și engleze, mai ales spre sfârșitul lui.

Resursele materiale și umane ale Franței erau superioare celor ale Angliei, Franța avînd o populație de circa 16 milioane locuitori, în timp ce Anglia avea numai 3 $\frac{1}{2}$ milioane. În schimb armata engleză, deși mai puțin numeroasă, s-a dovedit superioară celei franceze, prin organizare și capacitate de luptă. Armata franceză, cu o structură tipic feudală, era recrutată pe baza sistemului feudo-vasalic și era formată îndeosebi din cavaleri nedisciplinați și dornici de isprăvi vitejești singulare; pedestrimii, formată mai ales din arbaletieri străini mercenari, îi era atribuit un rol auxiliar. Armata engleză era recrutată îndeosebi dintre țărani liberi, care formau o pedestrimie disciplinată și redevabilă de arcași și sulițași; numărul cavalerilor era, în schimb, mai redus decît al celor francezi.

Începutul războiului. Raporturile franco-engleze s-au înrăutățit în cursul anilor 1336—1337, înrăutățire care a luat forme de manifestare multiple — pregătirea unei expediții franceze pentru a sprijini pe scoțieni împotriva englezilor în primăvara anului 1336, agravarea contradicțiilor franco-engleze în Flandra, proclamarea deposedării regelui Angliei de provincia Guyenne în primăvara anului 1337. În toamna anului 1337 războiul era declarat.

Înfringerea, cu ajutorul flamand, a flotei franceze la Sluys (Ecluse), în 1340, a asigurat englezilor supremația în Marea Minecii și posibilitatea de a debarca nestinjenit în Franța. După lupte locale în Guyenne, Bretania și Normandia, bătălia principală s-a dat în nordul Franței, la Crécy (1346), unde arcașii englezi au obținut o victorie decisivă asupra cavalerilor francezi. În anul următor a capitulat și porul Calais, rămas pentru mai bine de două secole un cap de pod

englez în Franța. Epuizarea militară a beligeranților și teribila epidemie de ciumă din anii 1348 - 1349 au pus capăt pentru câțiva ani operațiilor militare de proporții mai mari.

Ostilitățile au reînceput în 1355, în timpul domniei regelui Ioan cel Bun (1350-1364). Superioritatea militară a pedestrimii engleze asupra cavalerilor francezi s-a dovedit din nou, francezii fiind decisiv înfrinți, la sud de Loara, la Poitiers (1356), iar regele Ioan cel Bun făcut prizonier și transportat în Anglia.

Criza politică și mișcările populare antif feudale din 1356—1358 La mijlocul secolului al XIV-lea în Franța s-a creat un complex de condiții social-economice și politice care a stat la baza intensificării mișcărilor populare antif feudale.

Pustiirile războiului și ravagiile ciumei au agravat situația maselor populare din orașe și îndeosebi din sate. Războiul a dus totodată la creșterea nevoii de bani a nobilimii, care a cheltuit sume considerabile, fie pentru a participa la campanii, fie pentru a plăti numeroasele răscumpărări din captivitatea engleză, în urma înfringerilor de la Crécy și Poitiers, ceea ce a avut ca urmare agravarea sarcinilor feudale, îndeosebi bănești, ale țărănimii, și așa greu încercată de război și de ciumă.

Cronicarul contemporan Jean de Venette înfățișează tabloul dezolant al satelor în 1358 : „ville... n-au fost lucrate ogoarele n-au fost arate și semănate, boii și oile n-au ieșit la păscut, bisericile și casele... purtau pretutindeni urmele flăcărilor pustiitoare sau erau o grămadă de ruine triste, încă fumegînde. Mizeria cea mai cruntă domnea pretutindeni, mai ales printre țărani, pentru că seniorii făceau să crească suferințele lor luîndu-le avutul și cele trebuitoare vieții lor sărace“.

Războiul și ciuma au dus la creșterea costului vieții și deci a salariilor zilnicilor agricoli și ale lucrătorilor din ateliere. Pentru a satisface cererile proprietarilor funciari care foloseau mină de lucru plătită și ale patronilor de ateliere, regele Franței a emis în 1351 o ordonanță prin care dispunea menținerea nivelului anterior al salariilor în regiunea Pari-

sului, ceea ce a provocat mari nemulțumiri în rândurile zileilor agricoli și ale lucrătorilor din ateliere.

Țărănimea și orașele erau deasemenea nemulțumite de creșterea fiscalității regale, ca urmare a cheltuielilor legate de purtarea războiului: impozite pe „focurile“ din gospodăriile țărănești sau orășenești, taxe pe circulația mărfurilor, monopol regal al vinderii sării, împrumuturi solicitate îndeosebi orașelor și percepute abuziv, schimbarea și alterarea titlului monedelor, care dezorganizau viața economică și aduceau grele prejudicii contribuabililor. Împrumuturile solicitate de rege orășenilor din Reims la începutul anului 1346 erau contractate de comisarii regali „prin forță și violență“.

Nemulțumirea maselor populare era mărită și de faptul că, în ciuda sacrificiilor bănești impuse contribuabililor, Franța avusese de suferit înfringeri militare, invazii și pustiiri, datorate, în chip vădit, incapacității politice și militare a regelui, cercurilor conducătoare de la curte și nobilimii. Astfel cronicarul Jean de Venette relatează că în ajunul Jacqueriei din 1358 nobilii mârșiseră sarcinile bănești ale țăranilor de pe domeniul „cu toate că arareori se străduiau să apere pe oamenii lor de invaziile și atacurilor dușmanilor“.

În Statele provinciale și Generale din Nord (Languedoï) și din Sud (Languedoc), pe care regalitatea fusese nevoită să le convoace tot mai des pentru a obține subsidiile necesare purtării războiului, a început să se contureze un început de opoziție față de autoritatea regală, sub forma unor critici privitoare la politica fiscală și la rezultatele defavorabile ale războiului. Astfel deputații Statelor Generale din Nord, convocate în februarie 1346, s-au plîns de noile impuneri extraordinare impuse în ultimii ani și nu au votat subsidiile cerute de rege. În aceleași State Generale din Nord, convocate în noiembrie 1347, deputații orașelor i-au reproșat lui Filip al VI-lea, referindu-se la recente înfringeri militare și pierderi teritoriale, că „datorită sfaturilor rele, ați pierdut tot și nu ați câștigat nimic“.

Reluarea războiului în 1355 a silit pe Ioan cel Bun să convoace din nou Statele Generale din Nord, în noiembrie 1355 la Paris. De astă dată, opoziția față de politica fiscală a regalității a luat forma unor propuneri de reformă, menite să asigure Statelor Generale din Nord nu numai votarea, ci

și controlul perceperii și cheltuirii subsidiilor cerute de rege. Pe baza acestor propuneri, regele a dat ordonanța din 28 decembrie 1355, prin care se prevedea: supravegherea perceperii și cheltuirii subsidiilor votate revenea unei comisii centrale, formată din 9 superintendenți, cîte 3 din fiecare stare, aleși de Statele Generale, iar în fiecare baillage stringerea lor se făcea sub controlul unor comisari desemnați de Statele Generale; subsidiile erau acordate numai pentru un an și nu puteau fi folosite decît pentru necesitățile războiului; pentru supravegherea perceperii și cheltuirii subsidiilor, Statele Generale urmau să se întrunească din nou la 1 martie și 30 noiembrie următor. Se contura deci limpede tendința Statelor Generale din Nord de a limita atribuțiile regalității în materie fiscală și de a trece pe seama lor aprobarea, perceperea și controlul cheltuirii subsidiilor necesare puterii centrale.

În Statele Generale din Sud, convocate în martie 1356, la Toulouse, s-a stabilit de asemenea, dar într-o formă mai puțin amănunțită, că perceperea și cheltuirea subsidiilor urmau să se facă sub supravegherea Statelor Generale de aici.

Cursul atît de defavorabil pentru Franța al războiului după înfrîngerea de la Poitiers a agravat criza societății feudale în general și a vîrfurilor conducătoare în special. Vinovate de dezastru erau regalitatea, cercurilor de la curte și nobilimea, a căror incapacitate politică și militară aduseseră Franței înfrîngeri militare umilitoare, pierderi teritoriale, invadarea și pustiirea țării de către armatele străine. Cîntece populare, compuse imediat după înfrîngerea de la Poitiers, îi acuzau pe nobilii francezi de a se fi înțeles cu englezii și conchideau că „Franța a fost totdeauna dezonorată de ei“, dar se nutrea speranța că în lipsa regelui, moștenitorul tronului sau delfinul, „dacă este bine sfătuit“, va strînge în jurul său și va conduce la luptă țărănimea, pe „Jaque Bonhome“.

În această atmosferă de ostilitate a maselor de țărani și orășeni față de cercurile conducătoare de la curte s-au întrunit Statele Generale din Nord în octombrie 1356. Din cei 800 de deputați, jumătate proveneau din orașele din nordul Franței și îndeosebi din Paris. Orașele erau profund nemulțumite de desfășurarea defavorabilă a războiului, care stînjenea bunul mers al meșteșugurilor și comerțului, de neorînduiala financiară și administrativă a țării. Deputații orașelor și îndeosebi

cei din Paris, conduși de starostele negustorilor de aici, Etienne Marcol, au început curînd să dețină rolul cel mai activ în Statele Generale. Sub presiunea deputaților orașelor, Statele Generale au condiționat acordarea subsidiilor de luarea unor măsuri de reformă, printre care epurarea Consiliului cel mare de membrii vinovați de dezastrele petrecute și alegerea din sinul Statelor Generale a unui nou Consiliu, cu atribuții foarte largi, el urmînd „a hotărî și a porunci totul în regat, ca și regele“. Statele Generale din Sud n-au revendicat decît dreptul de a se întruni atunci cînd considerau că este necesar și a supraveghea perceperea și cheltuirea subsidiilor votate.

Elaborarea unui plan mai amănunțit de reforme a avut însă loc numai peste cîteva luni, cu prilejul convocării Statelor Generale din Nord în februarie 1357, în care preponderența o aveau de asemenea deputații din orașe și îndeosebi din Paris. Planul de reforme a fost elaborat sub forma „Marei Ordonanțe din martie“ (1357), edictată de delfinul Carol la cerea Statelor Generale, care prevedea: acordarea de subsidii pentru întreținerea armatei, perceperea și cheltuirea lor făcîndu-se sub supravegherea Statelor Generale; întrunirea Statelor Generale, fără convocare regală, „atunci cînd este nevoie“, pentru a delibera în problemele de competență ale regatului: război, pace, finanțe, administrație, justiție; reforma organelor centrale și locale prin reorganizarea Consiliului regal, a Parlamentului, a Curții de conturi, a activității balivilor și senesalilor regali; reducerea cheltuielilor curții; asigurarea păcii interne și curmarea abuzurilor slujbașilor și soldaților mercenari, menționîndu-se și dreptul celor nedreptățiți de a se apăra prin mijloace proprii. „Marea Ordonanță din martie“ prevedea, așa dar, în condițiile „monarhiei stărilor“, modalitățile de colaborare a Statelor Generale cu regele, oglîndînd totodată tendința acestora de a-și instaura tutela asupra regalității aflată în criză.

Rezistența delfinului Carol față de punerea în aplicare a prevederilor „Marii Ordonanțe din martie“ a dus la înrăutățirea raporturilor între el și Statele Generale: în februarie 1358 un grup de orașeni din Paris, condus de Etienne Marcol, a pătruns cu forța în palatul regal și a executat doi consilieri ai delfinului, acuzați de a-l fi instigat la măsuri împotriva parizienilor. Pentru a se sustrage tutelării sale de către Statele

Generale, delfinul Carol a părăsit pe ascuns Parisul, în martie 1358, în vederea restabilirii autorității sale cu sprijin din provincie. Delfinul Carol a convocat la Compiègne, în mai 1358, o nouă sesiune a Statelor Generale din Nord, în care, de astă dată, aveau preponderența deputații nobilimii, decizi să-l sprijine pentru a putea fi astfel înăbușite mișcarea orașenească din Paris și frământările țărănești care se intensificau; totodată erau prezenți și deputați ai orașelor din nordul Franței, nemulțumite de rolul conducător pe care și-l asumase Parisul. Statele Generale de la Compiègne au acordat delfinului însemnate subsidii bănești, a căror strângere și cheltuire era supravegheată de delegați ai stărilor, fonduri care au îngăduit lui Carol să-și recruteze armata necesară reocupării Parisului.

În acest timp, mișcarea de reformă începută în cadrul Statelor Generale din Nord în 1356—1357 devenea tot mai mult o mișcare pariziană. Clerul și mai cu seamă nobilimea, speriate de revendicările orașenilor din Paris, se grupau tot mai mult în jurul delfinului Carol. Orașele din nordul Franței sprijineau și ele tot mai hotărît pe delfin. Chiar partizanii lui Etienne Marcel se împuținau. Deputații parizieni reprezentau în general patriciatul, format din orașeni bogați, cu rol economic și politic conducător în viața Parisului. Masele de orașeni mijlocii și mici, care îl sprijiniseră pe Etienne Marcel, nădăjduind în repartizarea echitabilă a sarcinilor fiscale, în curmarea abuzurilor și în participarea lor mai largă la rezolvarea treburilor obștești, și-au văzut neîmplinite țelurile. În special repartizarea inechitabilă a sarcinilor fiscale a înstrăinat masele orașenești de mișcarea condusă de Etienne Marcel. Totodată, Etienne Marcel nu a încheiat o alianță eficientă între mișcarea orașenească din Paris și răscoala țărănească din nordul Franței din mai-iunie 1358. În schimb, a intrat în legătură tot mai strinsă cu Carol cel Rău, regele Navarrei, ostil delfinului Carol și aliat cu englezii.

Jacqueria

Spre sfârșitul primăverii anului 1358 situația țărănimii se înrăutățise. Exploatarea feudală i s-au adăugat pustuirile războiului și îndeosebi jafurile „marilor companii“ de mercenari licențiați, atât din armata engleză cât și din cea franceză. Sărăcia și împilarea țărănimii ajunseseră la culme, ceea ce a dus la intensificarea

luptei sale antifeudale. O mărturie din preajma izbucnirii Jacqueriei arată că dintre nobili „nu era nimeni care să îndrăznească să meargă la țară pentru a-și stringe veniturile sau alte bunuri“.

În același timp, deoarece nici armatele regale nici cele nobiliare nu mai erau capabile să-i apere de invazii și de brigandaj, țărani și-au organizat apărarea prin forțe militare proprii, ceea ce le-a dat posibilitatea de a intensifica și de a duce cu mijloace mai eficiente lupta antifeudală.

Răscoala țărănească sau Jacqueria, numită așa de la poezia de „Jacques Bonhomme“ (Iacob Nătingul), dată în deridare țăranilor de către nobili, a izbucnit la 28 mai 1358, în regiunea Beauvaisis, din nordul Franței. Detașamentele de țărani înarmați, conduse de un fost soldat, Guillaume Karle, au atacat numeroase domenii și castele nobiliare din nordul Franței. Oglindind programul antifeudal al răscoalei, în care era exprimat deschis planul nimicirii totale a clasei feudale, cronicarul Jean Froissart relatează că țăranii răsculați „ziceau că toți nobilii din regatul Franței, cavaleri și scutieri, făceau de rușine și trădau regatul și că ar fi foarte bine ca să-i nimicim pe toți. Și fiecare dintre ei spunea : așa este ! așa este ! Biestemat să fie acela din vina căruia nu vor fi nimiciti toți nobilii“.

Țăranilor răsculați li s-au alăturat și locuitori din orașele vecine. Orașenii din Senlis au trecut de partea lor, iar cei din Beauvais le erau favorabili.

Etienne Marcel, ale cărui poziții slăbiseră, a intrat în legătură cu țăranii răsculați căutând să-i folosească pentru a întări mișcarea pariziană. Rolul conducător al patriciatului în mișcare și relațiile tot mai strinse ale lui Etienne Marcel cu gruparea feudală a lui Carol cel Rău au subminat însă alianța dintre cele două mișcări. De altfel alianța dintre mișcarea pariziană și Jacquerie s-a limitat la o expediție comună împotriva castelului Ermenonville la începutul lunii iunie.

Înfringerea și reprimarea Jacqueriei a fost organizată de Carol cel Rău, regele Navarrei, care, în fruntea unei armate de nobili din nordul Franței și de mercenari navarezi și englezi, a învins pe țăranii răsculați la Mello, la 10 iunie 1358. Sub lozinca „moarte țăranilor“ ! represiunea nobiliară a făcut 20.000 de victime în rîndul țăranilor din regiunea în care

se desfășurase răscoala. Guillaume Karle, prins prin înșelăciune de către Carol cel Rău, a fost ucis în chinuri. Totodată țărani au fost impuși la grele amenzi. Referindu-se la reprimarea nobiliară într-o scrisoare adresată orașelor din Flandra din 11 iulie, Etienne Marcel arăta că nobilimea „a făcut mai multe răutăți și s-a purtat mai crud și mai neomenos decât vândalii și sarazinii“.

Lipsit tot mai mult de un sprijin larg, chiar și în Paris și eșuând în tentativa de a se folosi de Jacques, Etienne Marcel a intrat în alianță deschisă cu Carol cel Rău și cu englezii, care au și pătruns în Paris. Apelul lui Etienne Marcel la ajutorul orașelor flamande n-a avut în schimb nici o urmărire. Intrarea anglo-navarezilor în Paris a indignat populația pariziană, care s-a ridicat împotriva lor. Alianța lui Etienne Marcel cu anglo-navarezii a contribuit și mai mult la răpirea rîndurilor partizanilor săi, fapt de care au profitat partizanii delfinului Carol pentru a-și atrage de partea lor o bună parte din populația Parisului. În aceste condiții, în noaptea de 31 iulie 1358, Etienne Marcel a căzut într-o luptă de stradă dusă între partizanii săi și ai delfinului Carol. Peste câteva zile, la 2 august, delfinul Carol, sprijinit de nobilime și de orașele din nordul Franței și de partizanii săi din Paris, a intrat în capitală, punînd capăt mișcării de opoziție pariziene și restabilind, în calitate sa de regent, autoritatea regală.

Dece nu a reușit tentativa Statelor Generale de a-și impune colaborarea și controlul asupra regalității? Regalitatea, cu toată criza politică prin care trecea, era, în ansamblu, bine consolidată și în ascensiune. Statele Generale nu au acționat unitar. Încercările cele mai ferme de îngrădire a puterii regale și de reformare a regatului s-au datorat Statelor Generale din Nord, în care rolul de căpetenie îl iuca Parisul; Statele Generale din Sud s-au arătat, în schimb, mai timide, iar cele provinciale, nemulțumite de ascendentul Statelor Generale din Nord și mai ales al Parisului, au sprijinit regalitatea. Chiar și în cadrul Statelor Generale din Nord, deputații stărilor, oglindind interesele de clasă divergente ale acestora, nu au acționat unitar; în genere, tentativele de reformă s-au datorat orașelor, în timp ce nobilimea și clerul au sprijinit puterea regală. Totodată lipsa de unitate s-a manifestat și în sinul orașelor, cele din nordul Franței, nemulțumite de rolul

conducător deținut de Paris, trecind de partea regalității. Dar mișcarea, devenită treptat pariziană, nu a fost unitară nici sub această formă limitată, conducerea ei fiind în mâinile patriциiatului din Paris, care, printr-o politică egoistă de trecere a poverii fiscale pe umerii orășenilor mici și mijlocii din oraș, și-a atras ostilitatea acestora. În același timp, gruparea patriциiană a lui Etienne Marcel, speriată de radicalismul programului antifeudal al Jacqueriei, nu a încheiat o alianță eficientă nici cu țărani răsculați. Tot mai limitată și lipsită de aliați, mișcarea pariziană a intrat atunci în legătură cu englezii, ceea ce i-a redus și mai mult numărul partizanilor și i-a grăbit sfârșitul. Însfârșit, necesitatea apărării Franței impunea neapărat soluționarea grabnică a crizei politice care o frământa; în complexul situației social-economice și politice a epocii, soluționarea a constatat în restabilirea puterii regale, care bine consolidată în decurs de aproape 4 secole și în evoluție, în ansamblu, ascendentă, a putut depăși criza în care se găsea și recupera autoritatea necesară.

Lupta de eliberare a Franței în a doua jumătate a secolului al XIV-lea Înfringerea de la Poitiers și criza din anii 1356—1358 au silit Franța să ducă cu Anglia tratative la Brétigny (mai 1360), definitivitate prin tratatul de pace de la Calais (octombrie 1360). Potrivit tratatului, regele Angliei, în schimbul renunțării la pretențiile la tronul Franței, primea în deplină stăpânire, în afară de portul Calais, numeroase provincii în vestul țării; Guyenne, Périgord, Saintonge, Limousin, Poitou, însumând cam 1/3 din întinderea Franței; totodată, Anglia urma să primească ca răscumpărare pentru eliberarea din captivitate a regelui Ioan cel Bun 3 milioane scuzi de aur. În provinciile și orașele cedate Angliei s-a manifestat însă o puternică opoziție față de intrarea lor sub stăpânirea engleză. Locuitorii din portul La Rochelle declarau că „vom jura credință englezilor din gură, dar din inimă niciodată“. Deși a pus temporar capăt războiului și a dat Franței răgazul necesar refacerii după încercările grele prin care trecuse, tratatul de pace din 1360 constituia o grea lovitură pentru procesul de unificare și centralizare a statului francez.

În timpul scurtei sale domnii, Carol al V-lea (1364—1380) a dus o politică de refacere și de reorganizare a țării și de întărire a puterii centrale, care i-a permis să reia cu succes lupta cu Anglia în vederea eliberării provinciilor cedate.

Politica sa de întărire a puterii centrale, dusă cu consecvență și abilitate, se oglindește în lucrările de teorie politică ale vremii, scrise sub patronajul său, care fac apologia puterii monarhului. Astfel în „*Songe du Verger*“ (1376) se argumentează ideea caracterului divin al monarhiei, susținându-se că „regele depinde doar de Dumnezeu și nu de oameni“ ; regele trebuie însă să folosească puterea sa pentru „binele obștesc“, veghind la pacea și liniștea supușilor și la împărțirea dreptății. Consilierilor proveniți din marea nobilime, care își arătaseră incapacitatea politică în timpul domniilor precedente, Carol al V-lea le-a preferat colaboratori din rîndurile micii nobilimi și ale orașenimii, care în timpul domniei sale au ocupat rolul de căpetenie în organele centrale, îndeosebi în Consiliul cel mare și în cele locale.

Neputîndu-se încă lipsi de colaborarea cu Statele Generale, îndeosebi în ceea ce privește subsidiile bănești, Carol al V-lea s-a îngrijit însă de a nu le mai da prilej de a-și manifesta tendințele de opoziție față de puterea regală. De altfel și reprezentanții stărilor privilegiate nu au mai încercat să reinvie o opoziție a cărei evoluție putea oricînd, după pilda anilor precedenți, să depășească intențiile de reformă moderată ale Statelor Generale și să ducă la noi mișcări populare. Drept urmare, Statele Generale convocate de Carol al V-lea și formate dintr-un număr mai restrîns de delegați ai stărilor și de notabili, adesea recomandați chiar de către rege, s-au arătat docile, încuviințînd ca subsidiile cerute să fie realizate fie prin păstrarea vechilor impozite, fie prin introducerea altora noi și fără a li se limita durata.

Aceste impozite erau directe și indirecte. Impozitele directe au reîmbrăcat forma mai veche a „dării pe focuri“ (*fouage*), plătită de fiecare gospodărie urbană sau rurală, în raport cu starea proprietarului sau deținătorului ei. Impozitele indirecte (*aides*) constau din taxe pe circulația și vinderea produselor de consum, îndeosebi alimentare ; taxa pentru desfacerea sării, care era monopol regal, se numea ca și înainte. la *gabelle*.

Problema dreptului regelui de a impune pe supuși la impozite cu caracter extraordinar s-a reflectat și în ideologia politică a vremii. Justificînd dreptul de a impune țării impozite cu caracter extraordinar, în „Songe du Verger” se susținea că „regii care nu recunosc un alt suveran în lume, cum este regele Franței, pot cere supușilor lor talii extraordinare, gabele, dări pe focuri și alte impuneri”, cu condiția însă „ca să fie pentru o cauză dreaptă, cum este apărarea cauzei obștești”. Nicolas Oresme apăra în schimb vechiul principiu al consimțămîntului supușilor la impunere. Ținînd seama de opiniile contribuabililor și de necesitățile statului în curs de centralizare, Carol al V-lea a manevrat cu abilitate. Pentru a arăta că solicită consimțămîntul contribuabililor la impunere, a convocat Statele Generale, care au aprobat noile impozite, justificînd totodată strîngerea lor prin necesitățile reluării războiului cu Anglia. În același timp, fapt nou, Statele Generale nu au mai limitat în timp perceperea noilor impozite, ceea ce i-a dat lui Carol al V-lea posibilitatea de a le permanentiza, ele păstrîndu-se pînă la sfîrșitul domniei sale. În timpul domniei sale impozitele dețineau o pondere mai mare decît veniturile ordinare; împreună, ele se ridicau la însemnata sumă de 1.750.000 livre pe an.

Insemnatele resurse bănești de care dispunea i-au permis lui Carol al V-lea să-și alcătuiască o armată, o artilerie și o flotă puternică. Principalul său comandant de oști a fost conetabilul Bertrand Du Guesclin, ridicat din rîndul micii nobilimi bretone.

Pentru a scăpa Franța de excesele „Marilor companii” de mercenari licențiați datorită încetării războiului și care prădau cumplit țara, Carol al V-lea l-a însărcinat pe Du Guesclin să le conducă în Spania unde, între 1365—1369, au luat parte la războaiele civile de acolo. În același timp, a oprit sau a limitat războaiele private nobiliare, îndeosebi din sudul Franței, care renăscuseră în epoca de criză din anii precedenți.

În 1369, profitînd de nemulțumirile nobilimei gascone, care a făcut apel la regele Franței împotriva regelui Angliei, Carol al V-lea, după consultarea unei adunări de notabili, a reînceput războiul cu englezii. Spre deosebire de campaniile

anterioare, francezii au evitat să dea mari bătălii decisive, adoptînd tactica hărțuirii neconținute a englezilor și a asedierii și a cuceririi sistematice a orașelor și a provinciilor stăpînite de ei în Franța de vest. Pînă la sfîrșitul domniei lui Carol al V-lea aproape toate posesiunile engleze din Franța au fost recucerite de francezi.

Reizbucnirea crizei politice și nolle succese engleze Lui Carol al V-lea i-a urmat fiul său minor Carol al VI-lea (1380—1422). Profitînd de minoratul său (1380—1388), unchiul regelui, ducii de Anjou, Berry, Bourbon,

Burgundia au preluat puterea. Preluarea puterii de către „seniorii florilor de crin” a marcat începutul unei noi perioade de criză a societății feudale și îndeosebi a vîrfurilor conducătoare, care a luat forme de manifestare variate. Grupările feudale luptau între ele pentru putere și influență la curte, sperînd ca, prin preluarea puterii, să poată beneficia, într-o epocă de diminuare a veniturilor rezultate din exploatarea domeniilor, de resurse suplimentare — apanagii, domenii, funcții, pensiuni, din fondul funciar al Coroanei și din vistieria statului. În același timp, lupta pentru putere între grupările feudale a fost însoțită de o reacție nobiliară împotriva consilierilor din rîndurile orășenimii și ale micii nobilimi, folosiți de Carol al V-lea și care au fost înlăturați din funcții și prigoniți.

Înstrăinarea și risipirea fondurilor funciare și bănești publice au fost urmate de creșterea fiscalității, care, împreună cu nenumăratele neorînduiri și abuzuri comise, au generat violente mișcări populare în orașe și sate.

Languedoc-ul a fost frămîntat între 1381—1384 de mișcarea „tuchins”-ilor, proveniți din rîndul țăranilor și orășenilor săraci și care erau numiți astfel de la mărăcinișurile în care se ascundeau.

Spre sfîrșitul anului 1381 și începutul anului 1382 s-au ridicat împotriva fiscalității și a abuzurilor slujbașilor regali orășenii din Amiens, Saint-Quentin, Rouen, Orléans, Reims, Laon, Soissons, Lyon și mai ales din Paris. La Paris, în martie 1382, populația a prădat prăvăliile de arme și s-a înarmat

cu ciocanele de plumb folosite în lupte la spargerea armurilor, de unde și numele de „ciocănari“ (maillotins), dat răsculaților. Răsculații cereau îndeosebi suprimarea impozitelor. Autoritățile regale au înfrînt răscoala cu sprijinul orașenimii bogate, înspăimîntată de mișcarea maselor orașenești. La Paris și la Rouen, ca și în alte orașe, înfrîngerea mișcărilor populare a fost urmată de represii: executarea capilor răscoalelor, amenzi, restrîngerea privilegiilor orașelor, măsuri de dezarmare a orașenilor. Fiscalitatea a rămas însă la fel de grea. De aceea, orașenii strigau: „preferăm să murim decît să plătim“.

În Flandra, orașenii din Gand, conduși de Filip, fiul lui Iacob van Artevelde, s-au răscolit în ianuarie 1382 împotriva contelui Flandrei și a conducerii patriciene a orașului, revendicînd o participare mai largă a maselor orașenești la conducerea orașului și o repartizare echitabilă a sarcinilor fiscale. Cu ajutorul regelui Franței, contele Flandrei a înfrînt însă rezistența orașenilor din Gand la Roosebeke (noiembrie 1382).

În 1388, ajungînd la vîrsta la care putea domni efectiv, Carol al VI-lea a înlăturat tutela unchilor săi și a readus în Consiliul regal pe vechii colaboratori ai tatălui său, înlăturați de reacțiunea „seniorilor florilor de crin“. Au fost inițiate măsuri de reorganizare a finanțelor și de înlăturare a abuzurilor, care se anunțau promițătoare.

Crizele de dezechilibru mintal ale lui Carol al VI-lea, manifestate din 1392, au avut însă ca urmare instaurarea din nou a tutelei unchilor săi și a reacțiunii nobiliare. Consilierii lui Carol al VI-lea au fost din nou înlăturați și au reînceput cu o violență crescîndă luptele între grupările feudale pentru putere. În fruntea unei grupări era unul din unchii regelui, ducele Burgundiei, Filip cel Îndrăzneț, iar apoi fiul său, Ioan fără Frică, de unde numele de burgunzi dat acestei grupări. În fruntea celeilalte grupări era fratele regelui, ducele Ludovic d'Orléans, iar apoi fiul său, Carol, sprijiniți de puternica familie meridională a conților d'Armagnac, de unde numele de armagnaci sub care era cunoscută această grupare. Asasinarea de către burgunzi a ducelui Ludovic d'Orléans în 1407 a înăspriț raporturile între cele două grupări, care, începînd din 1411, au ajuns la lupte deschise,

generînd un îndelungat și funest război civil. Totodată, fiecare din tabere a apelat întii la neutralitatea, iar apoi la sprijinul Angliei, dînd astfel posibilitatea englezilor de a interveni în treburile interne ale Franței și apoi de a relua războiul.

Lupta dintre burgunzi și armagnaci a contribuit la agravarea fiscalității, a dezordinii administrative și a abuzurilor de tot felul, generînd o nemulțumire crescîndă în rîndul populației. Cum tezaurul era gol, curtea a convocat Statele Generale din Nord pentru a obține noi subsidii. Întrunirea lor, în ianuarie 1413, a fost folosită de deputații stărilor și îndeosebi de populația Parisului pentru a încerca să realizeze o reformă a finanțelor, administrației și justiției. Elementul cel mai dinamic al populației pariziene îl constituia breasla măcelarilor, condusă de Simon Caboche, sprijinită de burgunzi, care plănuiau să folosească pe nemulțumiții din Paris pentru a înfrînge pe armagnaci și a-și consolida influența la curte. Pe baza propunerilor de reformă ale Statelor Generale și sub presiunea maselor populare din Paris, regele a numit o comisie formată din deputați și consilieri regali care a elaborat, iar regele a promulgat, la 26—27 mai 1413, așa numita „Ordonanță cabochiană“. Ea prevedea un lung șir de măsuri privitoare la reformarea sistemului administrativ, fiscal și judiciar, inclusiv a organelor centrale precum: Cosiliul cel mare, cancelaria, Camera de conturi, Parlamentul. Se prevedea electivitatea membrilor și a personalului acestor instituții, deliberarea principalelor probleme care intrau în competența lor, exercitarea unui sever control și reprimarea abuzurilor slujbașilor incorecți etc. „Ordonanța cabochiană“ nu prevedea deci schimbarea structurii administrației, finanțelor și justiției, ci numai îmbunătățirea funcționării lor și înlăturarea abuzurilor. Operă, în pofida numelui ei, a reprezentanților stărilor sociale privilegiate și a birocrăției regale, „Ordonanța cabochiană“ nu a satisfăcut principalele revendicări ale maseilor populare, care și-au manifestat nemulțumirea prin noi mișcări în Paris. Curtea, cu sprijinul orășenimii bogate din Paris, care se temea de noi mișcări populare în oraș și al armagnacilor, chemați în ajutor, a înfrînt, la începutul lunii august, opoziția cabochiană și gruparea burgundă și a anulat „Ordonanța cabochiană“, lichidînd astfel această tentativă, chiar și limitată, de reformă.

Întețirea luptei între burgunzi și armagnaci și mișcarea din Paris din 1413 au oferit englezilor prilejul prielnic de a interveni în Franța. Deși drepturile la tronul Franței ale noii dinastii de Lancaster, instaurate în 1399, erau și mai problematice decât ale dinastiei Plantagenetilor, totuși Henric al V-lea a revendicat în 1414 coroana. Respingerea pretențiilor sale a avut ca urmare invadarea Franței de către englezi și grava înfrângere a armatei franceze la Azincourt, în nordul țării, în 1415. Profitând de slăbirea pozițiilor armagnacilor după înfrângerea de la Azincourt, burgunzii, care nu participaseră la luptă, au ocupat Parisul în 1418, luând sub tutela lor pe Carol al VI-lea. Lupta împotriva englezilor și a burgunzilor a continuat-o delfinul Carol, cu sprijin armagnac. Uciderea ducelui Burgundiei, Ioan fără Frică, de către oamenii delfinului, cu prilejul negocierilor de la Montereau (1419), a grăbit însă încheierea unei alianțe deschise între burgunzi și englezi.

În condițiile tutelei burgunde și ale alianței anglo-burgunde, lui Carol al VI-lea i-a fost impus tratatul de la Troyes (1420), prin care se stabilea: căsătoria lui Henric al V-lea cu Ecaterina, fiica lui Carol al VI-lea, recunoașterea lui ca succesor la tronul Franței și anularea dreptului de a domni al moștenitorului legitim, delfinul Carol. Potrivit tratatului, Franța ar fi urmat să devină o anexă a Angliei, sub domnia unui rege englez. Dar pentru a-și realiza în întregime obiectivul, Henric al V-lea trebuia să cucerească Franța liberă, de la sud de Loara, unde delfinul Carol începea să organizeze rezistența.

După moartea lui Henric al V-lea (august 1422) și a lui Carol al VI-lea (octombrie 1422), rege al Angliei și al Franței a fost proclamat, potrivit tratatului de la Troyes, Henric al VI-lea, copilul nevîrstnic al lui Henric al V-lea și al Ecaterinei, care domnea sub regența unchiului său patern, ducele englez de Bedford. În acest timp, regele legitim al Franței, Carol al VII-lea (1422—1461), stăpînea numai la sud de Loara și avea capitala la Bourges. Lui îi revenea greaua misiune de a elibera și a unifica Franța.

**Lupta populară de
eliberare la sfârșitul
războiului. Rolul
Ioanei d'Arc**

În Franța de nord, samavolniciile englezilor — confiscarea averilor și expulzarea celor care nu depuneau jurământ de supunere, înzestrarea cu domenii a cavalerilor și soldaților englezi participanți la

război, deținerea unor însemnate funcții de către englezi, creșterea fiscalității și a rechizițiilor de război — au generat o ostilitate și o rezistență crescând în toate straturile sociale și îndeosebi în rîndul maselor populare. În Normandia, după cum relatează cronicarul contemporan Thomas Basin, numeroase cete de răsculați, formate din țărani, orășeni, mici nobili de țară, atacau și prădau pe englezi și convoaiele lor de aprovizionare, domeniile deținute de englezi sau de francezii „renegați“, care se supuseseră cuceritorului, pe stringătorii de dări și slujbași abuzivi. Cu toate măsurile de pază și represiunile sălbatice ale ocupanților, lupta de eliberare dusă de poporul francez nu a putut fi înăbușită și a contribuit din plin la zdruncinarea stăpînirii engleze din Franța de nord. În 1424 și în 1434, în condițiile reluării războiului dintre Franța și Anglia, mii de țărani normanzi s-au răscolat împotriva stăpînirii engleze. Conjurații și răscoale antiengleze au avut loc și în orașe, la Paris în 1422, 1423, 1424, la Rouen în 1424, în Le Mans în 1425, etc.

În condițiile luptei populare de eliberare din deceniul al treilea, apariția Ioanei d'Arc nu reprezintă un episod singular și miraculos, ci un fapt firesc, rod și în același timp imbold și întruchipare a dorinței de libertate a poporului francez. Născută în 1412 într-o familie țărănească din Domrémy, în Lorena, Ioana d'Arc a fost din copilărie martoră la ororile războiului și la rezistența pe care ținutul ei natal a opus-o englezilor și burgunzilor. La Ioana d'Arc, fire sensibilă și profund evlavioasă, năzuința de a lupta pentru eliberarea Franței s-a manifestat prin credința că ar fi primit misiunea divină de a izbăvi țara de dușmani.

Apariția Ioanei d'Arc s-a produs într-un moment deosebit de critic pentru Franța. Englezii asediau din 1428 orașul Orléans, a cărui cucerire le-ar fi deschis drumul peste Loara, spre sudul Franței. Plecată din Domrémy cu sprijinul castelanului regal din Vaucouleurs, Ioana d'Arc a ajuns la Chinon, unde se găsea Carol al VII-lea, în februarie 1429 și l-a

convins, nu fără greutate, să-i dea o mică armată cu care să despresoare Orléans-ul. Armata franceză, căreia Ioana d'Arc i-a insuflat elan și încredere în victorie, a înfrînt pe englezi și a despresurat Orléans-ul în mai 1429, înlăturînd primejdia invadării Franței de sud. Apoi, deblocînd drumul spre Remis, locul tradițional de încoronare și ungere a regilor Franței, armata franceză a intrat în oraș, unde, în iulie 1429, Carol al VII-lea a fost încoronat și uns ca rege. Cu acest prilej, Ioana d'Arc i-a declarat lui Carol al VII-lea că încoronarea și ungerea sa au dovedit că „voi sînteți adevăratul rege și cel căruia trebuie să-i aparțină regatul“. Consacrarea pe această cale a legitimității lui Carol al VII-lea și, în consecință, întărirea monarhiei, realizată într-un moment în care regalitatea constituia un element polarizator al forțelor care luptau pentru eliberarea Franței, a reprezentat deci un episod a cărui semnificație depășea limitele unui act obișnuit de încoronare și ungere regală.

Datorită însă indiferenței sau chiar ostilității grupărilor de la curte, nemulțumite de rolul jucat de o fată din popor în conducerea luptei de eliberare a țării și a inerției lui Carol al VII-lea, Ioana d'Arc nu a primit sprijinul militar necesar marilor acțiuni pe care voia să le întreprindă și, în mai 1430, cu prilejul asediului orașului Compiègne, a fost prinsă de către burgunzi și predată englezilor. Înscenîndu-i-se de către englezi un odios proces de erezie, Ioana d'Arc a fost judecată, condamnată și arsă pe rug la Rouen, la 30 mai 1431.

În tot timpul captivității și procesului, Carol al VII-lea și curtea nu au întreprins nimic serios în vederea salvării Ioanei d'Arc. De abea după mai mulți ani, Carol al VII-lea a redeschis procesul de reabilitare a Ioanei d'Arc, ea fiind solemn reabilitată în 1456.

Meritul principal al Ioanei d'Arc constă în faptul că, prin elanul și tenacitatea sa, ea a restabilit încrederea în justețea și în victoria luptei de eliberare a Franței de sub stăpînirea engleză.

În anii care au urmat, succesul luptei de eliberare a Franței a fost pregătit de activitatea dusă de regalitate pe tărîmul diplomației și al organizării fiscale și militare.

Înfringerile suferite de englezi au determinat pe ducele Burgundiei să înceapă tratative cu Franța în vederea desprinderii din alianța cu Anglia. Prin tratatul de la Arras (1435), ducele Burgundiei a denunțat tratatul de la Troyes și alianța cu Anglia, obținând de la regele Franței comitatele de Mâcon și Auxerre, unele castelanii și „orașele de pe Somme“, printre care Saint-Quentin, Corbie, Amiens. Totodată ducele Burgundiei era scutit de omagiu și obligații vasalice față de regele Franței pentru domeniile burgunde care făceau parte din regatul francez.

Ca urmare a nevoilor bănești necesitate de desfășurarea războiului, în timpul domniei lui Carol al VII-lea au fost votate, pentru ultima oară, pe termen de un an, impozitele de către Statele Generale de la Poitiers, în 1439. După aceea, impozitele au continuat să fie percepute, potrivit necesităților statului, fără ca să se mai ceară consimțământul Statelor Generale, ele transformându-se astfel în impozite permanente.

Stabilirea impozitelor permanente i-a permis lui Carol al VII-lea să înlocuiască tot mai mult contingentele pe baza obligațiilor feudo-vasalice ale nobilimei și detașamentele de mercenari recrutate prin mijlocirea unor căpitani, cu o armată permanentă și regulată, plătită direct de rege și în directă lui subordonare. Prin reforma militară din 1445, regalitatea a selectat din detașamentele de mercenari pe cei mai deprinși în meșteșugul armelor și mai bine echipați, organizându-i în „companii de ordonanță“, adică aflate direct la ordinele regelui. Companiile de ordonanță, al căror număr a variat între 15—20, constituiau cavaleria grea, fiecare companie fiind alcătuită dintr-un cavaler, un scutier, un sulițaș, doi arcași și un valet înarmat. În 1448, a fost reorganizată oastea de arcași, un arcaș fiind recrutat la 50 gospodării din mediul urban și rural; afară de o mică soldă în timpul efectuării serviciului, el era scutit de talie, avînd obligația de a se exercita și de a se prezenta la oaste la chemarea regelui. S-a organizat de asemenea și o bună și numeroasă artilerie. Armatei permanente i se adăugau contingentele de nobili, care își îndeplineau obligația vasalică militară față de suveran, astfel încît la mijlocul secolului al XV-lea regele Franței avea cea mai numeroasă și mai bună oaste din Occident.

În etapa finală a Războiului de 100 de ani, succesele armatelor regale au fost considerabil ușurate de lupta permanentă și crescândă de eliberare dusă de masele populare, din sate și orașe. Lupta de eliberare lua adesea forma unor mari mișcări țărănești, în Normandia răscolindu-se în 1434 12.000 de țărani, iar în provincia Caux în 1435 — 20.000 de țărani, răscoale înăbușite cu greu de englezi. La Paris în aprilie 1436 și la Rouen în octombrie 1449 au izbucnit răscoale ale orașenilor împotriva englezilor, care au ușurat eliberarea acestor orașe de către armatele franceze.

Ultimele două mari provincii franceze rămase englezilor, Normandia și Guyenne, au fost eliberate de francezi în ultimii ani ai războiului; cucerirea Normandiei a fost desăvârșită prin victoria francezilor de la Formigny (1450), iar cea a Guyennei prin victoria franceză de la Castillon (1453). Englezii nu s-au menținut decît în portul Calais, recucerit de francezi de abea în 1558.

Franța la sfîrșitul Războiului de 100 de ani

Victoria finală a Franței în Războiul de 100 de ani s-a datorat resurselor ei materiale și umane superioare celor ale Angliei și participării largi, îndeosebi în etapa finală a războiului, a maselor populare la lupta justă de eliberare a țării de sub stăpînirea străină.

Îndelungatul război și victoria finală a Franței au avut consecințe multiple asupra ambelor țări.

În Franța, războiul, excesele detașamentelor de mercenari, foametea și epidemia de ciumă din 1348—1349 pustiiseră și depopulaseră orașele din cauza împrumînării sau fugii locuitorilor și fuseseră năpădite de mărăcini sau de pădure. De aceea în provincia Saintonge se spunea că „pădurile au revenit în Franța odată cu englezii“. Pentru a se grăbi revenirea în sate a țăranilor fugiți, o ordonanță regală din 1451 prevedea scutirea lor de impozite pe timp de 8 ani. Orașele, la rîndul lor, erau ruinate și depopulate.

Deși urmele războiului nu au putut fi ușor șterse, restabilirea păcii a permis treptata refacere a economiei, mai repede în mediul urban, mai lent în mediul rural. În acelaș timp,

alipirea posesiunilor engleze din Franța a grăbit procesul de unificare economică a țării și de formare a pieții interne unice.

Nobilimea a ieșit din război ruınată economic și discredita-tată militar și politic. Pustiirea și depopularea domeniilor au dus la reducerea considerabilă a veniturilor feudale, cu atât mai mult cu cât, în condițiile devalorizării monetare, valoarea censurilor fixe a ajuns aproape simbolică. Astfel în opera satirică „Disputa celor patru“ (Quadriloge invectif) (1422), nobilii se plîngeau de scăderea veniturilor „căci slăbirea monedei a redus plata sarcinilor și a rentelor pe care ei (țăranii) ni le datorează“. Înfrîngerile pe care nobilimea le-a suferit la Crécy, Poitiers și Azincourt, scăderea rolului cavaleriei grele și creșterea celui al pedestrimii și al artileriei și reformele militare ale lui Carol al VII-lea au redus considerabil rolul militar și deci și politic al nobilimii, pe ruinele puterii sale desăvîrșindu-se consolidarea autorității regale.

Domeniile bisericii au avut de suferit și ele în aceeași măsură ca și cele laice, ceea ce a dus la slăbirea clerului ca stăpin feudal. În același timp, Pragmatica Sancțiune de la Bourges, încheiată între Carol al VII-lea și papă în 1438, prevedea ca alegerile în înaltele demnități eclesiastice — de arhiepiscop, episcop, abate — să se facă de cler și credincioși, regele fiind însă autorizat de a recomanda electorilor pe candidații săi, ceea ce a împiedicat imixtiunea papală în alegerile bisericesti din Franța și a pus biserica franceză sub tutela regală.

În orașe, unde distrugerile erau de altfel mai puțin grave decît la țară, refacerea economică a avut loc mai repede, nevoia de produse meșteșugărești stimulînd activitatea mese-riilor și a comerțului urban. În acelaș timp, restabilirea uni-tății teritoriale a Franței a deschis posibilități mai largi comerțului intern și extern. Acestei perioade de refacere și apoi de avînt economic îi aparține complexa activitate a lui Jacques Coeur din Bourges, negustor, proprietar de manufac-turi și mine, cămătar, armator, arendaș de impozite, bancher și consilier al regelui Carol al VII-lea, unul din primii oameni de afaceri francezi din perioada de apariție a capitalismului în Franța. Dîndu-și seama, după tentativa eșuată a Statelor Generale din 1356—1358, că nu au șanse de a tutela pe rege,

orașele au revenit la politica de slujire fidelă a monarhiei, oferindu-i subsidii, contingente militare și slujbași și aducându-și astfel o prețioasă contribuție în lupta de eliberare a Franței, de unificare și de centralizare a statului și de întărire a regalității. Condiții prielnice dezvoltării activității economice într-o țară unificată și pacificată, locuri de consilieri și de slujbași, arendare de impozite, de vămi sau de alte oficii aducătoare de beneficii, au constituit răsplata păturilor avute sau instruite ale orășenimii pentru alianța cu regalitatea. Păturile sărace ale orășenimii — micii meșteșugari, lucrătorii, negustorii mărunți — și îndecsebi țărănimia au continuat, ca și înainte, să suporte povara edificiului social.

Situația țărănimii era grea, pentru că ei îi revenea un lung șir de obligații față de stăpînul feudal, biserică și stat, care îi înghițea cea mai mare parte a rodului muncii. Înfrățindu-le starea, diplomatul englez John Fortescue scria pe la 1465 : „țărani francezi beau apă, se hrănesc cu poame și cu piine neagră, făcută din seară, nu mănîncă carne, ci uneori puțină slănină sau mai curînd măruntaele și capul animalelor, pe care le taie pentru hrana nobililor și a negustorilor... N-au cum să trăiască altfel, căci deținătorii de pămînt care trebuiau să plătească în fiecare an un scud pentru tenura lor seniorului, mai plătesc acum pe de-asupra cinci scuzi regelui“. Scăderea valorii reale a sarcinilor bănești față de senior a fost anihilată de plata impozitelor față de stat. Mai avantațați au fost țărani care, avînd pămînt și vite mai multe sau bani, au putut angaja zilieri agricoli sau arenda parcele senioriale, ceea ce le-a dat posibilitatea de a-și desface pe piață cantități mai mari de prisoase.

Victoria Franței a consolidat considerabil regalitatea. După depășirea crizei din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și din primul sfert al secolului al XV-lea, regalitatea a devenit factorul conducător al luptei pentru eliberarea Franței, în jurul său strîngîndu-se toate forțele care militau pentru salvarea țării. În condițiile în care desfășurarea luptei de eliberare a țării implica localismul față de dinastia legitimă, victoria Franței a dus la consolidarea puterii regale și la sporirea prestigiului monarhiei. În același timp, regalitatea și-a făurit și două arme redutabile — impozitele permanente

și armata regulată — care, destinate inițial purtării războiului, au fost menținute și după terminarea lui, ca instrumente indispensabile unei monarhii centralizate moderne.

La sfârșitul războiului grelele înfrângeri militare și pierderea posesiunilor din Franța au năruit definitiv planurile de dominație continentală ale Angliei. Urmarea imediată a înfrângerii a fost pierderea unor provincii de care Anglia era strâns legată economic, prin importul unor produse agricole și viticole necesare pieții engleze. În același timp, nobilimea și ostașii mercenari, care își găsiseră pînă atunci o sursă de venituri în purtarea războiului în Franța, și-au întrebuițat energia militară în Războiul celor două Roze, care a înșingurat Anglia în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În secolul următor însă, eliberată de iluziile dominației continentale, Anglia și-a folosit mai util resursele și capacitățile spre dezvoltarea economiei capitaliste și spre expansiunea maritimă și colonială.

*
*   *
*

3. DESFAȘURAREA UNIFICĂRII ȘI CENTRALIZĂRII FRANȚEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Victoria Franței și consolidarea puterii centrale la sfârșitul Războiului de 100 de ani au asigurat încheierea procesului de unificare și centralizare a țării, realizată în timpul domniilor lui Ludovic al XI-lea (1461—1483) și Carol al VIII-lea (1483—1498).

Consolidarea puterii centrale în timpul lui Ludovic al XI-lea Cronicarul Filip de Commines scria despre Ludovic al XI-lea că „era în chip vădit prietenul oamenilor de stare de mijloc și dușman al tuturor celor mari care ar fi putut să i se împotrivescă“. „Oamenii de stare de mijloc“ pe care s-a sprijinit au fost orășenimea și mica nobilime. Cei care i s-au împotrivit și cu care a purtat o luptă îndelungată și grea au fost cele două forțe ostile desăvîrșirii

unificării teritoriale a țării și consolidării puterii centrale : ducatul Burgundiei și marea nobilime franceză rebelă.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea ducatul Burgundiei cuprindea două grupuri de teritorii : Burgundia propriu zisă, Flandra și Artois, vasale regatului Franței și Franche-Comté, Luxemburg și Țările de Jos, vasale imperiului german. Ducele Filip cel Bun (1419—1467) și mai ales urmașul său, Carol Temerarul (1467—1477), au încercat să unifice teritoriile burgunde disparate, să constituie un stat centralizat și independent față de Franța și de imperiu și să transforme „marele ducat al Apusului“ într-un regat al Lotharingiei.

Franța, care vedea în constituirea unui regat burgund la hotarele sale estice și nordice o gravă amenințare pentru securitatea sa și pentru desăvârșirea procesului de unificare teritorială și centralizare a statului francez, s-a străduit să împiedice realizarea acestui plan. De aceea, pentru a înfringe sau slăbi opoziția Franței, Burgundia a sprijinit rebeliunile marii nobilimi franceze împotriva regalității și s-a aliat cu Anglia. Franța, la rândul său, s-a aliat cu cantoanele elvețiene și cu ducatul Lorenei, ale căror posesiuni erau amenințate de planurile de expansiune burgunde.

Marea nobilime franceză, condusă de chiar fratele regelui, Carol, duce de Berry, de ducii de Bretania și de Bourbon, de contele d'Armagnac și de alți mari seniori și sprijinită de ducele Burgundei, a organizat în 1464—1465 liga „Binelui public“. Războiul intern care a izbucnit s-a numit și el „Războiul binelui public“. Justificându-și ridicarea în arme împotriva autorității regale, membrii ligii susțineau că luptă pentru „drepturile nobilimii“ și ale bisericii și pentru „sărmanul popor“, apăsat de impozite și de slujbașii regelui. Dându-și seama de fățarnicia membrilor ligii, care se străduiau să apară ca apărători ai intereselor obștești, Filip de Commines remarca ironic că „acest război a fost numit după aceea Binele public, pentru că el se desfășura sub cuvânt că ar fi spre binele public al regatului“.

Orașele, îndeosebi Parisul și mica nobilime au rămas credincioase regelui și i-au acordat sprijin eficient. Lupta nede-cisă de la Montlhéry (iulie 1465) dintre armatele regale și ale ligii a silit însă pe beligeranți să trateze. Prin tratativele de

la Conflans și Saint Maur (octombrie 1465) Ludovic al XI-lea a izbutit să neutralizeze pe membrii ligii, inclusiv pe ducele Burgundiei, acordându-le posesiuni, înalte dregătorii și pensuni. În cursul tratatelor, membrii ligii au uitat cu totul de „binele public“; „era mai puțin vorba de aceasta — remarcă ironic Filip de Commines — căci binele public se prefăcuse în bine particular“.

Noi rebeliuni nobiliare, sprijinite de ducele Burgundiei, au mai avut loc în 1467—1468 și 1471—1473. În 1468, ca răspuns la sprijinirea nobilimii rebele de către burgunzi, Ludovic al XI-lea a dat pe ascuns ajutor orășenilor din Liège, răsculați împotriva stăpînirii burgunde. Cum știrea despre sprijinul francez a ajuns la cunoștința burgunzilor în timpul tratatelor dintre Ludovic al XI-lea și Carol Temerarul de la Péronne, în teritoriu burgund, ducele Burgundiei l-a reținut pe regele Franței, care, pentru a fi eliberat, a trebuit să facă o serie de concesii burgunzilor și opoziției nobiliare.

Cealaltă rebeliune feudală, din 1471—1473, combinată cu o invazie burgundă în nord-estul Franței, a fost anihilată parte pe cale militară, parte prin tratative.

Mai amenințătoare pentru Franța a fost alianța și invazia anglo-burgundă din 1475, sprijinită de către forțele opoziției feudale interne. Aliații plănuiau ca, în caz de victorie, să dezmembreze Franța: regelui Angliei, Eduard al IV-lea, urma să-i revină coroana Franței, iar ducelui Burgundiei, Carol Temerarul — Picardia și Champagne. Dînd dovadă de o mare abilitate diplomatică, Ludovic al XI-lea a izbutit să lichideze opoziția feudală internă și să îndepărteze amenințarea externă. Prin tratatul de la Picquigny (august 1475), Ludovic al XI-lea a reușit să obțină retragerea armatei engleze debarcate și să încheie pace cu Anglia. Cu sprijinul militar și îndeosebi bănesc al Franței, elvețienii i-au înfrînt pe burgunzi la Grandson și Morat (1476), iar lorenii la Nancy (1477), bătălie în care Carol Temerarul și-a pierdut viața.

Lipsită de sprijinul extern al Burgundiei și al Angliei, opoziția feudală, redusă la propriile ei mijloace, nu au mai cutezat să ducă cu puterea centrală o luptă în care nu mai avea nici o șansă.

Profitînd de slăbirea Burgundiei, de moartea lui Carol Temerarul și de faptul că unica moștenitoare a acestuia, Maria,

nu era în măsură să se opună, Ludovic al XI-lea a alipit domeniului regal Burgundia, Franche-Comté, Picardia și Artois. Restul posesiunilor burgunde — Țările de Jos și Luxemburgul — au intrat, datorită căsătoriei Mariei de Burgundia cu Maximilian de Habsburg, fiul împăratului Germaniei Frederic al III-lea, în stăpînirea casei de Austria. După cîțiva ani de război, Ludovic al XI-lea și Maximilian de Habsburg au încheiat tratatul de la Arras (1482), potrivit căruia Burgundia rămînea Franței și Țările de Jos casei de Austria, iar Franche-Comté și Artois, ocupate deja de francezi, urmau să intre pe deplin în stăpînirea Franței prin căsătoria Margaretei, fiica lui Maximilian și a Mariei, cu delfinul Carol, fiul lui Ludovic al XI-lea.

În afară de posesiunile burgunde, Ludovic al XI-lea a mai alipit domeniului regal Roussillon și Cerdagne, obținute de la Aragon (1463), Anjou (1480), Maine și Provence (1481).

În politica sa internă, Ludovic al XI-lea a găsit un sprijin temeinic în orașenime și în mica nobilime. Orașele și-au dovedit loialitatea față de regalitate în timpul rebeliunilor feudale și al invaziei anglo-burgunde, organizînd apărarea și furnizînd contingente militare. Totodată ele au procurat regalității însemnate fonduri bănești, sub formă de impozite și de împrumuturi. Alianța cu regalitatea le-a adus în schimb foloase însemnate. Curmarea rebeliunilor nobiliare le-a îngăduit să-și desfășoare în liniște activitatea productivă. Regalitatea a satisfăcut de asemenea interesele economice ale orașelor printr-o politică chibzuită. Ludovic al XI-lea a reglementat exploatarea minelor și a încurajat industria mătăsii, sprijinind înființarea unor manufacturi privilegiate la Lyon și la Tours. Pentru a dezvolta comerțul intern a înființat numeroase bilciuri; pentru a favoriza bilciul din Lyon a interzis negustorilor francezi să mai frecventeze bilciul rival din Geneva. A încurajat comerțul cu Anglia, desfășurat prin portul Bordeaux și cel cu Levantul, prin Marsilia. Spre sfîrșitul domniei, Ludovic al XI-lea plănuia să limiteze vămile interioare și să unifice măsurile de greutate și lungime, intenții pe care însă nu a mai apucat să le realizeze.

Politica sa față de orașe a fost, în general, favorabilă orașenimii înstărite, formată din patroni de ateliere și de manufacturi, mari negustori, armatori, cămătari, ale căror interese

erau în primul rînd ținute în seamă și apăsătoare pentru marea masă a orășenilor. Astfel numeroase ordonanțe ale lui Ludovic al XI-lea privitoare la reglementarea activității breslelor oglindesc preocuparea sa de a ocroti interesele patronilor în raporturile cu lucrătorii sau de a rezerva fiilor sau urmașilor de meșteri accesul la situația de patron de atelier.

Deși Ludovic al XI-lea a avut colaboratori și din rîndul mării nobilimi, slujitorii cei mai numeroși și mai devotați și i-a recrutat din rîndul orășenimii bogate și al micii nobilimi, ai căror reprezentanți ocupau posturile principale în instituțiile centrale și locale.

Maselor populare de la orașe și sate și îndeosebi țărăni-mei li s-a rezervat în continuare sarcina de contribuabili tot mai împovărați. Astfel talia regală, care reprezenta izvorul cel mai însemnat al veniturilor regale, a urcat de la 1.200.000 livre în 1462 la 4.600.000 livre în 1481, înregistrînd, așa dar, o creștere de aproape 4 ori, în mai puțin de două decenii de domnie. Iar atunci cînd au avut loc mișcări ale maselor populare împotriva impozitelor, ca la Angers și Reims în 1461 sau ca în comitatul Marche în 1478, ele au fost reprimate grabnic și fără cruțare.

Creșterea puterii regale în timpul lui Ludovic al XI-lea a avut loc treptat, apogeul fiind atins abia spre sfîrșitul domniei. În primul deceniu și jumătate de domnie, în condițiile alianței opoziției feudale cu Burgundia și cu Anglia, Ludovic al XI-lea, aflat într-o situație politică internă și externă dificilă, a fost nevoit să îmbine lupta armată cu tratativele. Ani în șir, el nu a putut trata pe membrii ligii „Binelui public” ca pe niște rebeli, așa cum erau în realitate, ci a trebuit să negocieze cu ei, neutralizîndu-i prin apanagii, domenii, funcții, pensuni și alte favoruri. Cu marele său vasal, Carol Temerarul, care l-a reținut la Peronne, care s-a aliat cu opoziția feudală internă și cu Anglia și a invadat în repetate rînduri Franța, a fost deasemenea silit să ducă tratative și să încheie de mai multe ori armistițiu și pace, înfrîngerea acestuia datorîndu-se nu luptei armate deschise cu Franța, ci războiului cu elvețienii și lorenii.

În acești ani, Ludovic al XI-lea nu s-a putut dispensa nici de colaborarea cu Statele Generale sau provinciale sau cu adunările de notabili. State Generale în adevăratul înțeles

al cuvîntului a convocat numai în 1468, pentru a obține de la ele sprijin împotriva opoziției feudale. Statele provinciale le-a convocat însă mai des, pentru sprijin financiar. Reluînd sistemul practicat de Carol al V-lea, el a preferat Statelor Generale, care i-ar fi putut creat dificultăți neprevăzute, adunările de notabili — cîteva zeci de delegați, invitați direct de către rege, dintre nobilii, prelații și orașenii de vază — pe a căror loialitate necondiționată putea conta și a căror întrunire putea, la nevoie, juca rolul unei adunări reprezentative de stări. O atare adunare de notabili, cea întrunită la Tours în 1470, l-a dezlegat pe Ludovic al XI-lea de obligațiile grele pe care fusese nevoit să le accepte cu prilejul captivității sale de la Péronne.

Numai succesele din ultima parte a domniei — înfrîngerea opoziției feudale, destrămarea alianței anglo-burgunde, tratatul încheiat la Picquigny cu Anglia, declinul iar apoi prăbușirea Burgundiei — i-au permis lui Ludovic al XI-lea să-și instaureze o domnie pe deplin autoritară. Conducătorii opoziției feudale au fost aspru pedepsiți : cîțiva dintre ei executați — conetabilul de Saint Pol în 1475, ducele de Nemours, în 1477, alții închiși — ducele d'Alençon în 1481 sau deposedați — ducele de Bourbon în 1476.

Statele Generale nu au mai fost nici ele convocate.

Lichidarea opoziției feudale, cîrmuirea fără colaborare cu Statele Generale, perfecționarea instrumentelor de realizare a obiectivelor politicii regale : armata regulată, birocrăția și impozitele permanente, arată că în ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XI-lea se formaseră premisele trecerii spre monarhia absolutistă, stabilită în timpul urmașului său, Carol al VIII-lea.

Încheierea procesului de unificare și de centralizare în timpul lui Carol al VIII-lea

La moartea lui Ludovic al XI-lea, fiul său, Carol al VIII-lea, fiind minor, conducerea a fost preluată de sora sa mai mare, Ana și de soțul ei, Pierre de Beaujeu, adepți ai politicii autoritare a regelui defunct. Reacția împotriva politicii regale autoritare, manifestată de către marea nobilime și de Statele Generale, a silit pe Ana și pe Pierre de Beaujeu să facă, îndeosebi la început, unele concesii. Unii reprezentanți ai opo-

ziției feudale, condusă de Ludovic d'Orléans, au intrat în Consiliul cei mare sau au primit funcții de guvernatori de provincii. În același timp, datorită manifestării tot mai pronunțate atât a opoziției feudale cât și a tendințelor de reformă venite din partea orașenimii, Ana și Pierre de Beaujeu au fost nevoiți să convoace la Tours, în ianuarie 1484, Statele Generale.

Statele Generale de la Tours cuprindeau deputați ai celor trei stări din toate provinciile franceze, cu excepția Breteniei, constituind astfel prima adunare reprezentativă a stărilor din întreaga Franță, expresie a etapei finale a unificării și centralizării țării. În Statele Generale de la Tours deputații au propus o serie de măsuri privind conducerea centrală și organizarea fiscală, administrativă și judiciară a țării: introducerea în consiliul regal a 12 membrii aleși dintre deputații Statelor Generale; satisfacerea cheltuielilor curții și plata slujbașilor din veniturile domeniului regal, talia și celelalte impozite extraordinare urmînd a fi percepute numai în timp de război și cu asentimentul Statelor Generale și provinciale. Pentru cheltuielile în curs deputații au acceptat votarea unei talii regale anuale de 1.200.000 livre pentru anii 1484—1485, cu un supliment de 300.000 livre pentru primul an. Totodată Statele Generale au cerut ca, în vederea impozitelor din anii următori, să fie din nou convocate „deoarece zisele state consideră că de aici înainte nici o sumă de bani să nu fie percepută fără a le convoca și fără voința și consimțămîntul lor“. Ținînd seama de nivelul ridicat al taliei regale din ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XI-lea — 4.600.000 livre în 1481, 3.900.000 livre în 1483 — fixarea taliei la 1.200.000 livre pe an și cerința convocării Statelor Generale la 2 ani pentru stabilirea și aprobarea impozitelor indicau limpede politica Statelor Generale de reducere substanțială a impozitelor și de afirmare hotărîtă a principiului stabilirii și percepției acestora numai cu consimțămîntul reprezentanților stărilor.

După obținerea votului pentru perceperea taliei regale în 1484 și 1485, curtea s-a grăbit să închidă, la 4 martie, sesiunea Statelor Generale, făgăduind studierea propunerilor prezentate și convocarea Statelor peste 2 ani. Curtea a acceptat unele din propunerile Statelor Generale, dar le-a aplicat

de o atare manieră, încît ele nu au dus la rezultatele scontate de deputați. Astfel au fost aleși dintre deputați 12 membrii în consiliul regal, dar persoane pe a căror fidelitate monarhia putea conta fără rezervă. Principiul consimțămîntului Statelor la stabilirea impozitelor a fost aplicat, dar parțial, în sensul că au fost convocate numai state provinciale, mai deosebite și fără dreptul de a refuza cererile regale de impozite. În sfîrșit, Statele Generale nu au mai fost convocate, nici după 2 ani, nici în anii următori, iar impozitele au fost strinse fără asentimentul lor. Totodată, nivelul taliei regale a depășit sensibil pe cel propus de deputați la Tours, urcînd în 1489 la 2.400.000 livre, iar în 1490 la 2.700.000 livre, așadar, mai mult decît indoit.

Tentativa Statelor Generale de a-i impune regalității colaborarea, îndeosebi în cadrul consiliului regal și în domeniul fiscal, a eșuat pentru că regalitatea era suficient de consolidată, chiar într-o epocă de minorat a regelui, pentru a putea respinge atari cereri și pentru că deputații întruniți la Tours, oglindind contradicțiile dintre stările ai căror reprezentanți erau, nu au acționat de comun acord. Fiecare stare urmărea colaborarea sau tutelarea regalității dintr-un punct de vedere propriu. Nobilimea, îndeosebi cea mare, urmărea să obțină apanagii, domenii, funcțiuni, pensiuni și alte privilegii, a căror acordare ar fi fost stinjenită în condițiile unei colaborări sau tutelări a regalității de către Statele Generale. Starea a treia, reprezentată în Statele Generale prin deputații orășenimii bogate, cerea, în primul rînd, reducerea impozitelor. Deoarece nobilimea nu era impusă la dări, iar reducerea impozitelor ar fi diminuat posibilitățile curții de a-i satisface pretențiile, nobilimea nu era interesată în îndeplinirea acestui obiectiv. Totodată nobilimea și orășenimea bogată își disputau ocuparea unor funcții în organele centrale și locale, unde pătrundeau ca slujbași judecătorești sau fiscali tot mai mulți reprezentanți din rîndurile stării a treia. În conflict cu feudalitatea laică și eclesiastică și temîndu-se să ceară sprijinul maselor populare, orășenimea bogată, încă insuficient de puternică, nu putea impune singură regalității colaborarea cu Statele Generale.

Marea nobilime, ne avînd șanse de a-și impune regalității revendicările prin mijlocirea Statelor Generale, a recurs în anii următori la calea armelor. Marea nobilime, condusă de ducele Ludovic d'Orléans și de ducele Bretaniei, dîndu-și seama că nu poate găsi sprijin la restul nobilimii și cu atît mai puțîn la orașenime și țărănime, a făcut apel la ajutor străin — la Anglia și la imperiul german. Conflictul dintre regalitate și marea nobilime, reeditare la scară redusă a ligii „Binelui public“, a fost numit de contemporani „Războiul nebunesc“ și a durat, cu intermitențe, între 1485 și 1488. În 1488, armata mării nobilimi, întărită cu contingente engleze și germane, a fost decisiv înfrîntă de armata regală la Saint-Aubin du Cormier, iar ducele Ludovic d'Orléans făcut prizonier.

Ducatul Bretaniei, ultimul mare principat teritorial al Franței și sprijin al rebeliunilor nobiliare, a sfîrșit prin a fi alipit domeniului regal în 1491. În condițiile înfrîngerii Bretaniei în „Războiul nebunesc“ și ale răscoalelor țărănești din ducat din anii 1489-1490, cărora feudalitatea nu le mai putea face față, nobilimea bretonă și orașele au impus în 1491 unicei moștenitoare a ducatului, Ana, căsătoria cu Carol al VIII-lea, act prin care s-a realizat alipirea pe cale dinastică a Bretaniei la domeniul regal. Deși Bretonia și-a menținut autonomia, iar nobilimea și orașele și-au păstrat privilegiile, unirea din 1491 a pregătît alipirea ei din 1531, marcînd încheierea unificării teritoriale a Franței.

În 1492 Ana și Pierre de Beaujeu s-au retras de la conducere, iar Carol al VIII-lea, ajuns la vîrsta de a putea domni singur, și-a început domnia personală.

Șeșecul Statelor Generale de la Tours de a realiza colaborarea și controlul regalității și înfrîngerea decisivă a ultimei mari revolte feudale, „Războiul nebunesc“, reprezentau astfel înlăturarea ultimelor stavile în calea creșterii nelimitate a puterii regale, marcînd trecerea de la monarhia feudală a stărilor la monarhia feudală absolutistă, ale cărei trăsături, formate la sfîrșitul secolului al XV-lea, s-au definitivat în cursul secolelor XVI—XVIII.

Făurînd planuri utopice de cucerire a regatului Neapole, Carol al VIII-lea, pentru a neutraliza pe ceilalți pretendenți la dominația Italiei, a încheiat o serie de tratate defavorabile

Franței, care, de altfel, nici n-au fost respectate. Prin tratatul de la Etaples (1492), el a cumpărat cu 745.000 scuzi retragerea trupelor engleze debarcate în nordul Franței. Prin tratatul de la Barcelona (1493), a restituit Spaniei Roussillon și Cerdagne. Iar prin tratatul de la Senlis (1493), deoarece nu respectase prevederile tratatului de la Arras din 1482 de a se căsători cu Margareta, fiica lui Maximilian de Habsburg, i-a restituit acestuia dota fiicei sale, adică Franche Comté și Artois. Astfel teritoriile franceze, dobândite cu greu de Ludovic al XI-lea, au fost înstrăinate cu ușurință și fără nici un folos de către Carol al VIII-lea, în vederea creerii unei ipotetice conjuncturi internaționale favorabile Franței în războaiele italiene.

*
*   *
*

La sfârșitul secolului al XV-lea în Franța s-a încheiat. în ansamblu, procesul de unificare teritorială și de centralizare politică. Cu excepția câtorva mari ducate apanagiste din centru ca Bourbon, Alençon, Orléans, a unor principate și seniorii din sud, ca Navarra, Albret, Foix sau a unor mici seniorii din nord și centru care nu fuseseră alipite domeniului regal și își păstraseră o autonomie parțială, aproape întreg teritoriul Franței devenise domeniu regal. Deși provinciile care făceau parte din domeniul regal își păstraseră numeroase instituții, privilegii și practici particulariste, în domeniul regal monarhia își exercita, printr-un corp de slujbași specializat și ierarhizat, toate atributele suveranității. Fără a fi complet unificată teritorial și centralizată politic, Franța era totuși cea mai unitară țară și cel mai centralizat stat din apusul Europei.

Unificarea economică pe plan local, inter-provincială și între nord și sud realizase progrese însemnate, deși formarea unei pieți interne unice era stânjenită de resturile economiei naturale, de numeroasele vămi interne și de insuficiența mijloacelor de transport. Unificarea lingvistică progresa de asemenea, deși existau încă deosebiri mai ales între nord („langue d'oïl“) și sud („langue d'oc“). În timpul Războiului de 100 de ani și îndeosebi în etapa sa finală, a luptei de eliberare a țării de sub stăpânirea engleză, francezii și-au dat seama că, pe deasupra particularităților și deosebirilor locale,

formează un singur popor ; apăreau deci germeii conștiinței naționale. Cultura dobîndea și ea tot mai mult trăsături unitare pe întreg teritoriul țării, la acest proces contribuind triumful deplin al limbii franceze și anume al celei din nord asupra limbii latine în cultura scrisă și asupra provensalei și începutul răspîndirii tiparului. Toate aceste trăsături — unitatea de teritoriu, de limbă, economică și psihică — culturală — care se încheau la sfîrșitul secolului al XV-lea, reprezentau elementele constitutive ale națiunii franceze în formare, semnele trecerii francezilor de la popor la națiune.

CENTRALIZAREA STATULUI ÎN ANGLIA

Cucerirea Angliei de către normanzi și urmările ei în organizarea statului și a societății engleze Procesul de centralizare al Angliei începe odată cu cucerirea Angliei de către normanzi, din anul 1066 și se încheie în secolul XV, odată cu sfârșitul Războiului celor două roze. Acest proces, însă nu este continuu, în această perioadă înregistrându-se unele momente de decădere ale autorității regale.

Cucerirea normandă a Angliei a avut loc în următoarele împrejurări. După moartea lui Knut (1036) imperiul danez, în care fusese inclusă și Anglia, se destramă, iar statul anglo-saxon este restaurat de Eduard Confesorul (1042—1066). Dar domnia acestui rege, lipsit de calități politice, nu a reușit să redea vitalitatea regatului. În vremea sa începe penetrația normanzilor din Franța, fie pe cale religioasă, fie pe cale comercială. Neavînd moștenitori, promite chiar coroana ducelui Normandiei, Wilhelm, cu care se înrudea. Dar nu această promisiune și acest drept la coroana engleză au fost motivul principal al cuceririi Angliei de către Wilhelm. Cauza principală rezidă în însăși evoluția istorică a societății normande, ajunsă într-o fază avansată de dezvoltare a relațiilor feudale. Începutul secolului XI marchează o a doua etapă a expansiunii normande. Ducele Normandiei, conducătorul unei feudalități puternice, pe care și-o subordonase, pregătea de mult cucerirea Angliei. Pretextul s-a ivit odată cu încoronarea lui Harold, ales de Witan ca rege la moartea lui Eduard (coroana era electivă și nu ereditară). Harold însă era vasalul lui Wilhelm, ceea ce face ca acesta să-l acuze de trădare, de a fi uzurpat.

un drept al seniorului său și apelează la judecătorul suprem al creștinătății, papa. Roma întreprindea tocmai opera de centralizare a bisericii, conform principiilor gregoriene, politică sprijinită de duce în Normandia. Papa vede posibilitatea să subordoneze, prin Wilhelm, biserica engleză care manifesta tendințe centrifuge. De aceea, încurajează acțiunea de cucerire, dându-i lui Wilhelm binecuvântarea, înminându-i totodată un steag sfințit și un inel, simboluri ale legalizării întreprinderii sale în fața creștinătății. Deci, în ultimă instanță, papa apare susținătorul acestei cuceriri.

Cu o armată puternică, formată nu numai din cavaleri normanzi, ci și bretoni, flamanzi și aventurieri de pretutindeni, Wilhelm a trecut în Anglia la începutul lui septembrie 1066, iar la 14 octombrie la Hastings, a obținut o victorie decisivă asupra anglo-saxonilor, regele Harold rămânând mort pe câmpul de luptă. La această victorie răsunătoare au contribuit doi factori esențiali: în primul rînd, Harold a fost atacat, în același timp, de fratele său și de regele Norvegiei, amîndoi revendicînd coroana, iar în al doilea rînd superioritatea armatei normande, formată din cavaleri, în vreme ce armata anglo-saxonă era formată din pedestrași. După victoria de la Hastings drumul spre Londra era deschis. În ziua de Crăciun a anului 1066 Wilhelm s-a încoronat rege la Westminster. Din cauza rezistenței populației anglo-saxone, cucerirea Angliei s-a efectuat în mai mulți ani, ea terminîndu-se abia în 1071.

După cucerire s-a format în Anglia o monarhie puternică, cea mai puternică autoritate laică ce exista în acea vreme în Europa apuseană. La aceasta au contribuit următorii factori:

Baza materială solidă a noii regalități. Ea consta, pe de o parte, din posesiunile de pe continent, posesiuni ce se vor mări cu timpul, pe de altă parte, din pămînturile confiscate în procesul cuceririi și din care regele și-a rezervat 1/7.

Puterea limitată a marii feudalități. Procesul lent de feudalizare a societății anglo-saxone a făcut ca, la venirea lui Wilhelm, în Anglia să nu existe principate teritoriale. Nici după cucerire nu s-a format o mare nobilime cu stăpîniri întinse compacte, fie datorită politicii regale de expropriere și împrumietărire, fie că însuși procesul de cucerire, care s-a făcut treptat, a impus o împrumietărire treptată, astfel că domeniile baronilor se aflau risipite.

Posibilitățile de guvernare ale regalității, ca rezultat al imbinării instituțiilor anglo-saxone cu cele normande. Politica lui Wilhelm a fost dominată de ideea de a combina, de a modela sau de a suda, ceea ce era esențial în instituțiile administrative ale celor două popoare. Acest principiu a fost impus la început de necesitatea de a asigura instituții de guvernare pentru două popoare diferite și a fost păstrat, apoi, pentru că era un mijloc pentru rege de a avea o conducere puternică. Atât instituțiile anglo-saxone cât și cele normande erau menite să asigure nevoile de guvernare ale unei autorități centrale. Wilhelm venise dintr-un ducat unde relațiile feudale cunoscuseră o dezvoltare rapidă, în sec. XI ajungându-se la o puternică centralizare locală. De aceea instituțiile pe care le-a impus Wilhelm au fost instituții de guvernare centralizatoare. Acestea s-au suprapus instituțiilor locale, care serveau o monarhie încă puternică la anglo-saxoni, datorită procesului lent de feudalizare și menținerii țărănimii libere. Astfel, curia regis, elementul cel mai important al sistemului centralizator, a rezultat din împlinirea sfatului înțelepților (Witenagemot) cu curia normandă. Alături de aceasta, aparatul fiscal, un alt element important de guvernare, a menținut impozitul vechi general (geld) la care a adăugat auxiliul feudal. Pentru perceperea impozitului s-a menținut vechea împărțire administrativă în shire care a fost asimilat comitatului de pe continent. Pentru centralizarea veniturilor, de timpuriu, s-a desprins din curia regis o secție specială numită *curia regis ad scaccarium* controlată de Eshiquier, de aici numele de Camera Eshiquierului sau camera mesei de șah. De menționat că de la începutul dinastiei normande tezaurul public păstrat la Winchester s-a separat de tezaurul regelui. Organizarea militară a menținut vechea armată formată din țărani liberi (fyrd) pe care regele a folosit-o la nevoie împotriva nobilimii recalcitrante. În același timp regele a dispus de o armată feudală mai disciplinată ca rezultat al practicii, introdusă de Wilhelm, de prestare a jurământului de fidelitate față de monarh, a tuturor supușilor liberi, ceea ce anula principiul de pe continent, conform căruia „vasalul vasalului meu nu este vasalul meu”, în raporturile dintre nobili și rege. Acest jurământ avea o semnificație deosebită. Regele păstrându-și calitatea de șef al erarhiei feudale, de suzeran, se plasa totodată în afara acestei erarhii, devenind

și suveran. Așadar, suzeranitatea și suveranitatea, au fost două atribute ale regalității, atribute de care regele s-a folosit în politica de centralizare a statului.

Instaurarea monarhiei normande a însemnat, în același timp, afirmarea autorității regale asupra celei ecleziastice. Wilhelm a fost acela care a readus clerul din Anglia, cler ce manifesta tendințe centrifuge față de biserica de la Roma, sub autoritatea papală. În schimbul acestor servicii biserica normandă a făcut unele concesii lui Wilhelm, concesii ce subordonau, în parte, clerul englez regelui.

Un ultim factor care a contribuit la consolidarea puterii centrale în Anglia, dar nu mai puțin important, a fost existența orașelor în Anglia în momentul cuceririi ei de către normanzi. Este drept că aceste orașe, în sec. XI, nu erau nici prea numeroase și nici prea dezvoltate, erau mai mult niște târguri mari, dar ele indică existența unor premize economice importante în formarea unui stat centralizat.

Regalitatea puternică instituită de Wilhelm Cuceritorul prezintă însă unele contradicții. Suveranii Angliei, ca urmare a posesiunilor pe care le stăpîneau pe continent, erau vasali ai regelui Franței. Această situație generatoare de conflicte a dăinuit atîta vreme cît au dăinuit și posesiunile engleze în Franța. Timp de patru secole englezii n-au folosit avantajele economice și politice care decurgeau din caracterul insular al statului lor. Ei s-au cramponat să mențină o situație nefirescă, un stat anglo-normand. În afară de aceasta, regalitatea, deși puternică, nici o lege scrisă nu limita autoritatea sa, rămînea o regalitate feudală și conform dreptului feudal, un rege cînd nu respecta angajamentul luat, ca suzeran la încoronare, putea fi renegat de vasalii săi care se considerau, în acest caz, dezlegați de jurămîntul de fidelitate. Prin urmare, insurecția rămîne, în toată această perioadă, un drept feudal de care baronii se vor folosi împotriva regilor slabi sau despotici.

Schimbările politice petrecute în Anglia după cucerire au fost însoțite de o serie de transformări ale societății anglo-saxone. Cucerirea a grăbit dezvoltarea relațiilor feudale în Anglia. La venirea lui Wilhelm, deși unitatea economică o reprezenta domeniul feudal (manor), datorită procesului lent de feudalizare, existau o mulțime de categorii sociale repre-

zentînd diferite grade de aservire, uneori implicînd nuanțe, care să le distingă, foarte greu de precizat. Recensămîntul făcut de Wilhelm (1086), cu scopul de a întări fiscalitatea regală, a însemnat în Cartea Judecătii de Apoi (Domesday Book), cu multă meticulozitate și precizie, toate categoriile sociale, averea lor mobilă și imobilă, precum și obligațiile lor. Astfel sînt menționați servii (theow), cotarii, cotseții, bordarii, nativii, vilanii, sokemanii, liberi homines. Subtilitățile care deosebeau aceste categorii erau greu de înțeles de seniorii normanzi obișnuiți pe continent cu o clasificare mult mai simplă. Tendința Cărții Judecătii de Apoi a fost să asimileze diferitele forme de dependență în una singură, a șerbiei. În timp ce situația categoriilor inferioare s-a îmbunătățit — sclavii dispar — situația oamenilor liberi din punct de vedere juridic, a vilanilor, s-a înrăutățit fiind asimilați șerbilor. Așadar, Domesday Book a contribuit la uniformizarea regimului feudal în dauna țărănimii libere și la întărirea centralizării noii monarhii.

Orașele menționate cu multă grijă în Domesday Book, sprijinite de rege și feudali, deoarece le aduceau venituri, s-au dezvoltat repede în perioada ulterioară.

Cucerirea a avut consecințe și în ceea ce privește formarea poporului și a limbii engleze. La vechile elemente celtice, romane, anglo-saxone, daneze, s-a adăugat și elementul normand de influență franceză.

Politica de centralizare a regalității engleze în secolul al XII-lea

Politica de consolidare a autorității regale s-a menținut în vremea primilor doi succesori ai lui Wilhelm Cuceritorul, Wilhelm cel Roșu (1087—1100) și Henric I (1100—1130), deși cei doi fii ai primului rege normand n-au avut nici energia, nici simțul politic al tatălui lor. Grupările politice ostile unei autorități puternice în stat încep să se agite în cursul acestor domnii, iar în 1135, la moartea lui Henric I, războiul civil izbucnește o dată cu starea de anarhie provocată de lupta pentru tron. Timp de 19 ani opera de centralizare a lui Wilhelm I este amenințată. Baronii devin atotputernici în stat. Biserica, singura instituție organizată și cu prestigiu, profită și intervine în lupta dintre grupări. Primatul Angliei, Theobald de Bec, prin abilitatea sa

diplomatică, reușește să se facă arbitru puterii. Datorită intervenției lui, conflictul pentru succesiune la tron este lichidat prin recunoașterea dreptului de moștenire la coroana engleză a lui Henric de Anjou sau Henric Plantagenetul, nepotul de fiică al lui Henric I.

Întemeietorul noii dinastii, dinastia Plantagenetă, este Henric II. El își începe domnia în 1154. Dispunând de o puternică bază materială, fiind unul dintre cei mai mari seniori ai timpului său, mai mare decât regele Franței (stăpînea, pe lângă posesiunile din Anglia, Normandia, Maine, Touraine, Anjou, Poitou, Aquitania cu drept de suzeranitate asupra comitatului Auvergne și Toulouse, posesiuni la care va adăuga Bretania), Henric II reia politica de centralizare a străbunicului său, ridicînd-o pe o treaptă superioară. Hotărît, de o cultură remarcabilă pentru epoca sa, înzestrat cu o putere de muncă și o rezistență fizică deosebită, Henric II are tendințe despotice de guvernare. Readuce ordinea în țară, impunînd feudalilor refractari să-și distrugă fortificațiile. Dispunînd de o forță armată recrutată din posesiunile de pe continent, rebelii nu îndrăznesc să i se opună. Șerifii sînt înlocuiți cu nobili proveniți din feudalitatea mijlocie, funcția lor fiind revocabilă. O mare atenție o dă politiciii fiscale căutînd mijloace pentru sporirea veniturilor. Hotărîrile regale luate în curia regis, care se întrunește acum regulat, de trei ori pe an, au valabilitate pentru tot regatul.

Două sînt reformele mai importante, ale lui Henric Plantagenetul : reforma militară și reforma juridică.

Reforma militară stipula că orice om liber putea să fie chemat la oaste. Cum pentru campaniile îndelungate de pe continent, serviciul militar feudal de patruzeci de zile nu era de ajuns, regele a înlocuit obligația militară a vasalilor cu o taxă numită *scutagium*, care-i permitea să-și sporească veniturile pentru a putea plăti mercenari. Neantrenați permanent în războaie, capacitatea războinică a marilor seniori a scăzut. Seniorii războinici au supraviețuit doar în regiunile de la marginea regatului.

Reforma juridică a constat în formarea unui drept comun (Common Law) în Anglia. Inspirată de considerente de ordin financiar, a avut ca ultim rezultat dezvoltarea principiului monarhic și consolidarea autorității de stat. Reforma preconiza

extinderea competenței tribunalelor regale asupra tuturor oamenilor liberi. Orice om liber putea să apeleze la tribunalul regal în schimbul plății unei taxe. Prin urmare, regele avea dreptul de jurisdicție asupra tuturor supușilor liberi, indiferent de condiția socială. Deasupra tribunalelor ce țineau de common law nu exista decât un singur resort superior și ultimul cu drept de apel, anume tribunalul personal al regelui. Extinderea competenței tribunalelor regale a dus și la uniformizarea procedurii. În locul diferitelor probe, între care cele religioase (ordaliile) jucau un rol important, s-a generalizat procedura laică a probei cu martori.

Lărgirea sferei jurisdicției regale s-a izbit de rezistența îndârjită a bisericii care se întărise în Anglia în perioada de anarhie, anterioară domniei lui Henric II. Rezistența bisericii a fost sprijinită de politica generală a papalității, în secolul XII papalitatea ducând o luptă susținută pentru aplicarea principiilor gregoriene de supremație politică.

Renașterea juridică a secolului XII a dus la dezvoltarea dreptului canonic și la lărgirea competenței jurisdicției ecleziastice. Conform principiilor acestui drept, deasupra tuturor credincioșilor plana justiția divină, iar regele, ca muritor supus greșelii, era subordonat acestei justiții, reprezentată pe pământ de papă, care putea astfel să intervină în politica statelor creștine. Spiritul de universalitate al bisericii de la Roma se ciocnea de politica de centralizare, conform căreia regele era singurul stăpîn în țara sa. Mai mult decât atât, clericii, și ei formau o parte însemnată a supușilor unui stat, conform politicii de centralizare a bisericii de la Roma, prin funcția ecleziastică pe care o dețineau, depindeau de scaunul apostolic și nu de coroană.

Dar renașterea juridică a secolului XII a contribuit și la dezvoltarea unui drept civil pe care îl va folosi regalitatea pentru lărgirea cutumei, în virtutea căreia guverna, și prin care se înțelegea un ansamblu de practici și de drepturi tradiționale, atribuite regilor normanzi, dar încă rău definite, neconsemnate în scris și de aceea susceptibile de a fi lărgite considerabil, după împrejurări și după forța puterii regale.

Credincios principiului său monarhic, Henric II a precizat poziția sa față de sfântul scaun și de clerul înalt din Anglia, promulgînd în 1164 „Statutele de la Clarendon“. Aceste privi-

legii recunoșteau, regelui și funcționarilor săi, dreptul de judecată în unele cazuri civile și criminale asupra clericilor și asupra prelaților, considerați baroni ai coroanei, de la care dețineau pământul feudal, și supuși, conform dreptului feudal, jurisdicției regale, ca vasali. Privilegiile, de asemenea, interziceau dreptul de apel la papă, diferendele urmînd să fie soluționate de curia regală. Așadar, politica lui Henric II se întemeia pe dreptul feudal, conform căruia regele era suzeranul tuturor, atît al feudalilor laici cît și ecleziastici, altă autoritate superioară nu era admisă. Henric II, prin actul din 1164, a încercat să supună și clerul la common law. Opoziția bisericii era de așteptat. Opoziția, însă, n-a venit din noutatea practicilor menționate de Henric II în statutele de la Clarendon. Faptul că episcopatul făcea parte integrantă din baronat, că episcopul era vasalul regelui și impus la anumite îndatoriri feudale, acestea toate erau practici universal admise în Europa occidentală a secolului XII și realități sociale aproape tot atît de răspîndite. Chiar pontifii romani au recunoscut această situație și au închis ochii, considerînd-o ca o situație de fapt. Ceea ce supăra acum era faptul că Henric II transforma în lege a regatului un obicei care, atîta vreme cît nu era scris, putea mai ușor să fie încălcat. Henric II a fost primul rege englez care a încercat să legifereze dreptul regal.

Papa Alexandru III, ca răspuns, a condamnat actul din 1164. Reprezentantul intereselor curiei papale a fost primatul Angliei, arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Becket. El a opus privilegiilor de la Clarendon două principii canonice: competența forului ecleziastic și jurisdicția supremă a scaunului apostolic. În focul controverselor, conflictul iscat în legătură cu dreptul de judecată s-a transformat într-un conflict doctrinal încercîndu-se să se stabilească raportul dintre puterea spirituală și puterea temporală și susținîndu-se primordialitatea spiritualului asupra temporalului, cu alte cuvinte, să domine puterea ecleziastică asupra celei laice. „Evul mediu catolic este epoca în care se spune că spiritualul trebuie să domine“, dar „spiritualul a căpătat sensul de clerical, deci trebuie să domine clericii..¹ Thomas Becket nu a negat dreptul de suzeran

---

¹ K. Marx. F. Engels : Ideologia germană, București, 1956. p. 179—180.

al regelui asupra reprezentanților bisericii, dar după el, între fidelitatea temporală și fidelitatea spirituală, prima fidelitatea spirituală. El nu a negat faptul că regele este seniorul bisericii sau că biserica îi datorează ascultare, dar în același timp atrăgea atenția că regele este fiul bisericii și părintele are dreptul să supravegheze și să pedepsească pe fiul care a căzut în greșală. Rezistența sa a plătit-o cu viața (este ucis în 1170). Dar regele, departe de a ieși învingător din această luptă, speriat de reacția papalității, a fost silit să capituleze în anul 1172. Fiind excomunicat și teritoriile sale puse sub interdicție, în luna mai a anului 1172 a fost nevoit să jure supunere papei (este vorba de o supunere spirituală), să se dezvinovățească, prin jurământ, că nu participase la asasinarea lui Thomas Becket și să se angajeze că va face orice act de devoțiune pe care legiștii papali i-l vor impune. Între angajamentele cerute, cele mai importante erau cele privind anularea principalelor prevederi de la Clarendon. Regele jura că nu se va mai împotrivi și nu va mai permite să fie oprite apelurile la Roma. Promția că va abroga practicele potrivnice bisericii, care au fost introduse în timpul domniei sale, și că va dezlega episcopatul englez de angajamentul luat față de el de a se conforma cutumelor regatului, iar, în viitor nu va mai pretinde un atare lucru. Împăcarea era pecetluită prin mai multe acte de purificare, între care unul era public, anume penitența la mormântul lui Thomas Becket. După ceremonia solemnă de dezvinovățire și împăcare cu biserica, Henric II a fost absolvit și legații papali l-au condus în teritoriile sale, din care a fost ridicată interdicția. Împăcarea a fost sancționată prin bula papală din 2 sept. 1172.

Dacă în lupta cu biserica monarhia engleză a fost înfrântă, în schimb politica sa de expansiune teritorială a fost încununată de succes. În 1170 a fost cucerită Irlanda, cucerire consfințită de papalitate.

Henric II a murit în 1189 lăsînd ca succesor pe fiul său Richard I Inimă de Leu (1189—1199). Deși Richard I a fost o figură legendară, domnia sa pentru Anglia, propriu zis, nu are o prea mare semnificație, deoarece în acest interval de 10 ani, cît a domnit, prea puțin timp a stat în Anglia. La cîtăva vreme după înscăunare el a plecat în cruciadă alături de regele Franței, Filip II August. Cei doi regi, însă, nu s-au

înțeles și s-au întors acasă, fiecare pe alt drum. Pe teritoriul Germaniei, Richard a fost făcut prizonier de ducele de Austria (pe care Richard îl insultase în timpul cruciadei la care participase și ducele) apoi a fost predat împăratului Henric VI. Din prizonierat s-a eliberat prin răscumpărare abia în 1194. Dar nu a mai apucat să se întoarcă în Anglia pentru că zăbovește în Franța, nevoit fiind să-și apere posesiunile continentale, mai întâi de regele Franței, apoi de seniorii revoltați. La asediul castelului Châlus (Limousin) în 1199 a fost ucis.

Scăderea autorității centrale în cursul secolului XIII În tot acest timp conducerea Angliei a fost incredințată fratelui său Ioan Fără Țară care la moartea lui Richard Inimă de Leu devine rege (1199—1216). Caracterul neechilibrat al lui Ioan, a făcut ca în această perioadă regalitatea să depindă iar de baroni și de biserică. Noua grupare de forțe a adus pe scena politică alături de nobile pe reprezentanții orașelor. Orașele engleze în cursul secolului XII și prima jumătate a sec. XIII au înregistrat însemnate progrese economice, deși aceste orașe și-au păstrat mai departe caracterul agricol. De altfel, specificul Angliei este că orășenii, în tot cursul evului mediu, au avut unele proprietăți funciare în afara orașului, uneori adevărate domenii, cu suprafețe, firește, mai restrinse decât ale marilor feudali. Chartele comunale, între altele, prevedeau perioadele în care orășenii aveau dreptul să părăsească orașul pentru a se ocupa de muncile agricole. Această caracteristică nu numai că nu a avut urmări negative, asupra dezvoltării economice ci dimpotrivă, a stimulat-o, orășenii posedând o dublă sursă de venituri. Cu tot aspectul agrar pe care-l avea orașul la sfârșitul sec. XII și începutul sec. XIII, burgul era o piață care aproviziona satele din jur, unde se desfășura comerțul local, și o piață unde se efectua comerțul exterior al regatului. Într-adevăr, prosperitatea orașelor engleze ascensiunea lor rapidă s-a datorat, înainte de toate, comerțului făcut cu continentul, care s-a accentuat după cucerire, prin legătura firească ce s-a stabilit între Anglia și posesiunile regale din Franța. Legat de acest comerț, s-au ridicat orașe ca Londra (centrul principal al comerțului cu continentul), Southampton, Dover, Ipswich, Boston și altele.

La dezvoltarea caracterului comercial au contribuit, fără îndoială, caracterul insular al Angliei și rețeaua de fluvii care permitea legătura interiorului regatului cu marea, prin urmare, existența drumurilor comerciale cele mai ușor de practicat în evul mediu. Ținând seama că pirateria scandinavă dispăruse aproape în întregime la mijlocul secolului XII, din apropierea coastelor engleze, regele Angliei supraveghea, fără dificultate navigația pe marea Mînceii, acum o arteră ce despărțea în două posesiunile coroanei. Adăugînd la aceasta faptul că Anglia, în această epocă, era o țară a pădurilor și că posedea un număr de mine de fier, suficiente pentru nevoile epocii, construcția navală găsea tot ceea ce îi era necesar, asigurînd astfel transportul mărfurilor. În consecință, nici un impediment nu stăvilea dezvoltarea comerțului maritim. Nu trebuie neglijată nici activitatea meșteșugărească din orașe, care se dezvoltă în strînsă legătură cu comerțul. Faptul este dovedit de existența unei industrii navale sau existența unor bresle meșteșugărești propriu-zise. Breasla țesătorilor din Londra este cunoscută de la sfîrșitul sec. XI și începutul secolului XII. Pacea internă, rezultat al politicii de centralizare, a contribuit la prosperitatea orașelor, îndreptînd activitatea oamenilor spre inițiative economice mai îndrăznețe. La aceasta se adaugă faptul că în Anglia, spre deosebire de continent, mișcarea comunală, cu excepția orașului Londra, aproape că n-a fost cunoscută. Orașele, în majoritatea lor, orașe regale, finanțînd politica regală, au primit în schimb privilegiile de autoadministrare. Feudalii laici au urmat politica regală, evitînd ciocnirile armate cu orașenii și acordîndu-le libertățile în schimbul unor sume de bani. Singuri feudalii ecleziastici s-au împotrivit mai mult.

Legăturile comerciale cele mai dezvoltate, pe continent, le-a avut Anglia cu Flandra, comerțul cu Flandra bucurîndu-se de protecția regelui. În Flandra negustorii englezi exportau plumb, cositor, vite, dar mai ales lînă. Flandra avea o industrie tradițională de postav și stofe de lînă, iar resursele interne de materie primă erau cu totul insuficiente. Singura țară mai apropiată în care creșterea vitelor avea o largă răspîndire era Anglia. Negustorii străini nu aveau dreptul să facă individual comerț cu bucata, de aceea, de timpuriu, întîlnim în Londra un sediu al Ligii orașelor flamande și mai ales al Ligii hanse-

atice. Prin intermediul Ligii hanseatice ajungeau în Anglia mărfuri din Orient, mătăsuri, bijuterii, mirodenii, ele uneori fiind schimbate direct pe baloturi de lână. Negustorii englezi, la rîndul lor, desfăceau mărfurile, fie la târgurile din Champagne, fie pe piața unor orașe cunoscute, cum era Bruges. Regalitatea era interesată în acest comerț prin taxele pe care le percepea la export. Pentru ușurința încasării acestor taxe se fixa un singur oraș prin care trebuiau să treacă toate mărfurile ce urmau să iasă din regat. Acest oraș se numea oraș „etapă”. Producția de lână a dus pe negustorii englezi, în sec. XIII, în contact cu negustorii italieni, reprezentanții celor mai dezvoltate relații marfă-bani pe atunci. Venirea lor la Londra a avut ca rezultat organizarea marelui comerț cu lână și formarea unei pătri bogate de negustori englezi.

În interior comerțul se efectua, mai ales, prin intermediul bilciurilor, care se țineau în urma unui privilegiu acordat de rege, fie unui oraș, fie unui feudal. La aceste bilciuri veneau negustori francezi, germani, genovezi, venețieni. În schimbul privilegiului acordat regele percepea o taxă.

Creșterea relațiilor marfă-bani a avut repercusiuni asupra agriculturii care a continuat să dețină rolul predominant în economia țării. Nobilii au fost antrenați în comerțul cu lână, de aici accentul care se pune pe creșterea oilor în cadrul domeniului. Redevențele țăranilor au început să fie convertite în bani în cursul secolului XIII. Avînd aceleași interese, unii nobili au început să se apropie de vîrfurile orașenilor.

Emanciparea orașelor a făcut ca acestea să devină seniorii și în consecință să facă parte din edificiul feudal. Așa se explică chemarea lor la viața politică, mai ales Londra, care dispunea de o miliție puternică. În noua grupare a forțelor sociale, din vremea slăbirii autorității regale, găsim orașele alături de cavaleri. Alianța lor se explică prin opoziția care-i unea în lupta cu marii feudali.

Prima ieșire a orașelor pe scena politică s-a petrecut în cadrul nemulțumirii generale provocate de domnia lui Ioan Fără Țară. Nemulțumirea a izbucnit în urma conflictului dintre regele Angliei și regele Franței. Profitînd de slăbiciunea adversarului, Filip II August a pornit ofensiva împotriva vasalului său ce stăpînea cele mai întinse posesiuni. În 1204 a confiscat lui Ioan Normandia, Bretania, Maine, Touraine, Anjou, Poitou.

Speranța regelui Angliei de a-și recăpăta posesiunile a fost spulberată de înfrângerea de la Bouvines din 1214. Înfrângerea a avut o dublă semnificație pentru Anglia: regele pierdea toate posesiunile de pe continent, afară de Aquitania; înfrângerea de la Bouvines s-a adăugat împrejurărilor politice care au constituit preludiul elaborării Magnei Charte. Aceste împrejurări politice au fost: conflictul cu biserica, pe de o parte, și conflictul cu baronii, pe de alta.

Conflictul cu biserica a constituit o nouă etapă a luptei dintre regalitate și papalitate. De data aceasta, însă, în timp ce tronul Angliei era ocupat de un rege nepopular, Europa catolică era păstorită de cel mai mare papă pe care l-au avut creștinătatea, de Inocențiu III. Spre deosebire de predecesorii săi, Inocențiu III a adăugat principiului de suzeranitate spirituală, asupra lumii creștine, principiul suzeranității temporale. Efortul său politic era subordonat dorinței sale de înfeudare a statelor Europei apusene, scaunului apostolic. În realizarea acestei politici momentul culminant îl constituie lupta cu Ioan Fără Țară. Pornită de la refuzul lui Ion de a accepta în funcția de arhiepiscop de Canterbury pe candidatul impus de Roma, Stefan Langton, lupta s-a terminat cu înfrângerea regelui care, nu numai că a acceptat pe Langton, dar a fost nevoit să recunoască suzeranitatea temporală a papei, închinându-i-se ca vasal în 1213.

Închinarea avea consecințe grave. Regele dona regatele Angliei și Irlandei sfintului scaun și le reprimeea din mîna legatului papal sub formă de feud în schimbul prestării omagiului lige. Papa căpăta astfel dreptul pe care orice senior îl avea asupra vasalului său. Conform obligațiilor vasalice, regele datora curiei papale un auxilium. El consta în plata, în afara taxelor obișnuite, a unui tribut anual de 1000 de mărci (700 de mărci pentru regatul Angliei, 300 pentru regatul Irlandei) plătit în două rate. De asemenea, se angaja să contribuie, după posibilități, la menținerea și apărarea patrimoniului sfintului Petru și să nu întreprindă nimic împotriva pontifului roman, seniorul său. În caz că obligațiile nu erau respectate se prevedea, în actul de închinare, dreptul papei de a confisca cele două regate. Relațiile de vasalitate stabilite priveau nu numai pe Ioan Fără Țară, ci și pe succesorii acestuia, angajînd pe viitor pe toți regii Angliei la fidelitate față de biserica de la Roma.

Conflictul cu biserica a fost însoțit de răscoala baronilor care profită de tensiunea politică creată în jurul lui Ioan pentru a-i impune Magna Charta Libertatum (15 iunie 1215). Acest act de o mare importanță istorică nu este o chartă de libertăți în sensul modern al cuvîntului. Libertăți erau denumite privilegiile. Prin Magna Charta, baronii nu impuneau o lege nouă de guvernare, ci cereau respectarea vechilor privilegii. Pentru oamenii secolului XIII „epoca de aur“ era în trecut, ei nu credeau în progres și în reforme.

În 1215 marea nobilime engleză a luptat pentru a-l constrînge pe rege să respecte privilegiile feudale. Acestei lupte s-au alăturat cavalerii și orășenii, mai ales cei din Londra, dar cele mai numeroase drepturi le-au obținut baronii. Ei au impus prin Magna Charta stabilirea limitelor precise ale puterii regale. În acest document monarhia apare îngrădită de libertățile acordate feudalilor laici și ecleziastici. Ca urmare a relațiilor recent stabilite între Ioan Fără Țară și papalitate, biserica din Anglia primea toate privilegiile de altădată, mai ales libertatea alegerilor și dreptul de a se duce clericii la Roma fără autorizația regelui. O serie de articole asigurau dreptul de stăpînire al conților și baronilor asupra pămîntului. Obligațiile vasalilor, inclusiv ale vasalilor coroanei, erau limitate. Pentru impunerea unui *auxilium* suplimentar, neprevăzut în chartă, regele trebuia să convoace consiliul (*magna concilia*) format din marii feudali, laici și ecleziastici și numai cu asentimentul lor putea fi perceput un nou impozit. Arbitrajul juridic al regelui era, de asemenea, îngrădit. În administrație regele nu putea să numească favoriți, ci numai oameni care cunoșteau bine obiceiurile regatului. Dreptul regelui de folosință asupra pădurilor (un privilegiu specific regalității engleze) era mult micșorat în favoarea nobilimii.

Privilegiile orașelor sînt formulate în termeni generali. Singură Londra este menționată în mod special, asigurîndu-i-se privilegiul de a nu i se impune un *auxilium* suplimentar și nedrept. Tot ei i se acordă privilegiul însemnat ca sistemul ei de măsuri și greutăți să fie folosit în tot regatul.

Țărănimea liberă este menționată în termeni foarte vagi, fiind inclusă la categoria oamenilor liberi ce nu puteau fi impuși la dări și corvezi suplimentare. Serbii însă, nu sînt menționați în nici unul din articolele *Magnei Chartae*.

Importanța actului din 1215 constă în aceea că printr-o lege scrisă privilegiile de clasă se impuneau coroanei. Nerespectarea lor de către suveran dădea dreptul la răscoală. Dreptul la răscoală, ca formă de constrângere a monarhiei, este scris în textul chartei. Reînviind concepția feudală a unei monarhii limitate, Magna Charta înscria un principiu important, conform căruia principele era supus legii țării, și nu deasupra legii. Magna Charta marchează sfârșitul perioadei anglo-normande a monarhiei fără control. Din 1215 se formează primul organ care să vegheze ca hotărârile regale să fie conforme cu legea țării. Un consiliu alcătuit din 25 membri, toți baroni, afară de unul singur, primarul Londrei, era însărcinat să judece plîngerile îndreptate împotriva coroanei. Regele trebuia să oblige supușii să jure supunere consiliului.

Ioan Fără Țară, cum era de așteptat, se grăbește să-și calce cuvîntul și apelează la ajutorul Romei. Inocențiu III prin bula din august 1215 condamnă Magna Charta pe motiv că papa, în calitate de senior al Angliei, nu fusese chemat să judece diferendul. Războiul civil amenința să se complice cu o intervenție străină, baronii revoltați făcînd apel la Ludovic fiul regelui Franței. Întimplarea a făcut ca Inocențiu III să moară peste un an, iar succesorul său, Honorius III, fire conciliatoare, împacă pe baroni cu noul rege Henric III (1216—1272). De fapt, cu Henric III, un copil de 9 ani, se redeschidea posibilitatea mării nobilimi de a veni la putere. După majorat, însă, Henric III a provocat o mulțime de nemulțumiri care au culminat cu un nou război civil (1258—1265) al cărui rezultat a fost formarea Parlamentului englez.

Henric III a dus o politică externă costisitoare care n-a adus nici un profit Angliei, ci numai visuri deșarte. Încercarea de recîstigare a posesiunilor din Franța s-a soldat cu o serie de înfrîngerii ale Angliei între 1229 și 1243. Tratatul de la Paris din 1259 confirma înfrîngerea definitivă a lui Henric III și stipula, pentru prima dată în scris, obligația regelui Angliei de a face omagiu vasalic față de regele Franței. Făcîndu-se instrumentul politicii pontificale, Henric III s-a compromis în fața supușilor. Antrenat în lupta împotriva lui Frederic II Hohenstaufen nu a obținut, după cum spera, nici tronul Siciliei pentru fiul său, nici coroana imperială pentru fratele său. Pe plan intern nemulțumirea a fost alimentată de politica de

favoritism pe care o dus-o regele, numind în funcțiile publice francezi și italieni, politică ce a fost însoțită de o fiscalitate abuzivă.

În 1258 războiul civil a izbucnit. De data aceasta orășenii au participat în număr mai mare alături de cavaleri și cu mai multă energie. Baronii conduși de Simon de Montfort, conte de Leicester, s-au întrunit la Oxford și au impus regelui „Prevederile de la Oxford“, un memorandum prin care cereau ca puterea regală să fie în întregime supusă controlului baronilor. Se prevedea înlăturarea sfetnicilor străini, anularea impozitelor arbitrare, formarea unei comisii permanente de 12 persoane alese din rîndul mării nobilimi cu care să guverneze regele. Henric III a fost nevoit să recunoască „Prevederile de la Oxford“. Din nou oligarhia baronilor se impunea coroanei. Curînd au început disensiuni în rîndul răzvrătiților pe care regalitatea le-a folosit în interesul ei. Instaurarea oligarhiei baronilor nu corespundea intereselor cavalerilor și orășenilor. În 1259 la adunarea de la Westminster cavalerii au prezentat o serie de revendicări politice proprii. Ei au întocmit așa numitele „Prevederi de la Westminster“. Atunci gruparea baronilor s-a scindat în două. Unii, în frunte cu Simon de Montfort, socoteau absolut necesară alianța baronilor cu cavalerii și orășenii, în lupta cu regalitatea, și au sprijinit „Prevederile de la Westminster“. Alții, în frunte cu contele Richard de Gloucester, erau numai pentru oligarhia baronilor și apărau „Prevederile de la Oxford“. Regele a profitat de neînțelegere și a respins și o grupare și alta. În 1263 războiul civil a început. La 14 mai 1264 în lupta de lângă Lewes, Montfort a zdrobit trupele regale și a luat prizonieri pe rege, pe fratele acestuia și pe fiul mai mare al regelui. S-a creat o comisie alcătuită din trei persoane care să conducă țara. În fruntea comisiei se găsea Simon de Montfort. În ianuarie 1265, pentru discutarea problemelor de stat, a fost convocată o adunare la care, în afară de baroni, au fost invitați cîte doi reprezentanți din fiecare comitat și cîte doi orășeni din fiecare oraș mai important. Acest eveniment a fost considerat începutul parlamentului englez. Între timp, Eduard, fiul regelui, a fugit din prizonierat și în jurul lui s-a organizat lupta împotriva răzvrătiților. Simon de Montfort, care guverna mai mult prin dictatură, a fost părăsit rînd pe rînd de baroni.

Țăranii care amenințau cu răscola, au grăbit sporirea numărului partizanilor regali. În dizolvarea taberei lui Simon de Montfort un rol l-au jucat atît presiunile papei, cît și trupele pregătite pentru intervenție de regină, în Franța. În plus, Eduard nu a uitat să promită că vor fi luate în considerație de rege „Prevederile de la Oxford“. În lupta de la Evesham, Simon de Montfort a fost înfrîț și ucis (aug. 1265). Războiul a mai continuat doi ani. Din acest război regalitatea a ieșit slăbită. Ea a fost nevoită să promită respectarea drepturilor baronilor, cavalerilor și orășenilor și s-a declarat de acord să recunoască parlamentul în forma în care a fost convocat prima dată (ca reprezentanță a baronilor, cavalerilor și orășenilor). Această nouă instituție și-a desăvîrșit organizarea la mijlocul secolului XIV, cînd parlamentul s-a împărțit în două camere : camera superioară, camera lorzilor — în care intrau feudații laici și ecleziastici — și camera inferioară — camera comunelor — care cuprindea pe cavaleri și vîrfurile orășenilor. Astfel a luat naștere în Anglia monarhia pe stări, ceea ce însemna trecerea statului feudal spre o formă nouă mai centralizată.

Sfîrșitul secolului XIII și începutul secolului XIV au marcat noi progrese în politica de centralizare a statului englez. La baza acestor progrese au stat mai mulți factori. Divergențele dintre cele două popoare, normanzi și saxoni, au dispărut treptat. Asimilarea celor două populații, dacă nu a fost completă, în secolul XIV, a devenit cel puțin vizibilă. Limba engleză a ajuns limba general vorbită ; în școli nu se mai preda în franceză, nici chiar nobilii nu-și mai învățau copiii franceza. Actele se redactau fie în latină, fie în engleză. Din vremea lui Simon de Montfort datează primul document oficial scris în limba engleză. Transformările din societate sînt reflectate și în aplicabilitatea pe care o aveau legile și hotărîrile puterii centrale în tot regatul. Eduard I (1272—1307), primul rege englez, care a guvernat cu ajutorul reprezentanților stărilor, a știut să țină piept tendințelor de independență ale feudaților laici. În afară de aceasta, din vremea pontificatului lui Bonifaciu VIII prestigiul papalității a scăzut : în Anglia și această scădere s-a accentuat în timpul „captivității babilonice“ a papilor în Franța (1309—1378). La sfîrșitul secolului XIII s-a interzis oricărui supus, și mai ales clerului,

să plătească taxe, să acorde venituri sau beneficii înafara regatului. Unificarea statului a înregistrat noi succese în vremea lui Eduard I. Orientarea politică a acestui rege nu s-a mai îndreptat spre continent. Țelul său nu mai era recucerirea Normandiei sau reconstituirea imperiului angevin, ci realizarea unității Britaniei prin cucerirea Țării Galilor și a Scoției. Țara Galilor a fost cucerită relativ ușor, regele stăpînind deja unele teritorii în această regiune. În urma a două victorii, una în 1277 și cealaltă în 1301, galii au fost înfrinți și impus „dreptul comun“ englez și în Wales. Populația a opus o mare împotrivire introducerii legilor engleze, de aceea, adevărata alipire la regatul Angliei s-a făcut abia în vremea lui Henric VIII prin actul de uniune din 1536. După cucerire regele a dat Țara Galilor fiului său Eduard, născut și crescut în acest principat. De atunci titlul moștenitorului în Anglia este de prinț de Wales.

Cucerirea Scoției a necesitat un efort mai mare rămînînd o problemă deschisă la moartea lui Eduard I. Ocazia prielnică unei cuceriri s-a ivit în 1285 cînd murind regele Scoției Alexandru III, fără să lase moștenitori, tronul a revenit unei nepoate din Norvegia, Margareta. Propunerea lui Eduard I de căsătorie a fiului său mai mare Eduard cu Margareta (încă un copil) nu a fost respinsă de baronii scoțieni, crezînd că va fi doar o suzeranitate nominală a regelui Angliei. Moartea neașteptată a Margaretei a împiedicat unirea celor două țări printr-o alianță dinastică, dar a dat posibilitatea amestecului Angliei în luptele ce s-au iscat pentru tronul Scoției, ivindu-se nu mai puțin de treisprezece pretendenți deodată. Sprijinind pe unul dintre ei John Balliol, Eduard a obținut suzeranitatea asupra Scoției în 1291. Această victorie a atras însă revolta baronilor scoțieni de partea cărora a trecut chiar John Balliol, care era susținut de regele Franței, Filip cel Frumos. Infidelitatea lui Balliol a dezlănțuit războiul care însă nu i-a adus lui Eduard victoria dorită. Deși l-a învins și l-a făcut prizonier pe John Balliol (1296), deși a înfrînt pe răsculați (Falkirk, 1298), care de data aceasta nu erau numai baronii, ci întreg poporul condus de legendarul William Wallace, guvernarea engleză nu s-a putut impune. În 1306 revolta a reînceput, iar Robert Bruce s-a încoronat rege la Scone. Pe patul de moarte Eduard I îndemna stăruitor pe fiul său să ducă pînă la capăt

cucerirea Scoției. Dar Eduard II (1307—1327) a fost un rege slab, nerespectat de supuși (care se răscoală în 1312), iar sarcina ce i se încredințase mult prea grea. Mai întâi Eduard II a renunțat la cucerirea Scoției, iar mai târziu, când, în sfârșit, s-a hotărât, n-a ținut seamă nici de condițiile de relief, nici de componența armatei scoțiene, nici de tactica folosită de scoțieni în luptă. Cavaleria grea a lui Eduard II, atrasă de adversar în mlaștinile de la Bannockburn (1314), a suferit o înfrângere dezastruoasă. Urmarea a fost că Scoția și-a recăpătat independența, recunoscută de Anglia în 1328, prin tratatul de la Northampton. Luptele pentru Scoția s-au reluat după detronarea lui Eduard II, în timpul domniei lui Eduard III (1327—1377), dar fără sorti de izbândă. În vremea acestui rege s-a deschis Războiul de 100 de ani, și întreaga politică a Angliei s-a concentrat iar spre continent. Ideea formării unui stat anglo-francez a fost reluată.

Anglia în timpul Războiului de 100 de ani (1337—1453) Rezultat al legăturilor feudale, care în-lănțuiau cele două țări, alimentat și de alte cauze de natură economică, politică și dinastică, Războiul de 100 de ani, în prima parte, prin victoriile răsunătoare obținute de englezi (Crecy — 1346, Calais — 1347, Poitiers — 1356) aducea Angliei, în aparență, succesul politic. Pacea de la Brétigny (1360) reprezenta deznodământul conflictului feudal dintre cele două țări, Franța fiind împărțită între cei doi monarhi. Eduard III primea Aquitania și teritoriile de la Pirinei pînă la Loara, Ponthieu și Calais.

Prima parte a Războiului de 100 de ani a fost însoțită și de o prosperitate economică aparentă a Angliei, care a determinat noi transformări sociale și a influențat evoluția politică a acestei țări. În secolele XIV—XV se dezvoltă relațiile marfă-bani și are loc procesul formării treptate a pieții interne unice. Orașele se dezvoltă. Legat de nevoile de înarmare și aprovizionare a armatei, iau avînt anumite ramuri industriale. Armurierii, constructorii de corăbii se îmbogățesc. Comerțul cu produse agricole, legat atît de nevoile de aprovizionare ale armatei cît și de creșterea numărului locuitorilor de la oraș, se dezvoltă. Jaful făcut în Normandia în prima parte a războ-

ului și ocuparea orașului Calais au stimulat de asemenea creșterea comerțului. Nevoia de bani a regelui și a nobililor a permis orașelor să-și răscumpere libertățile. Intensificarea comerțului cu lână și extinderea industriei lînii au provocat schimbări mari în organizarea muncii și a relațiilor sociale. Sistemul breslelor, bazat pe mica producție meșteșugărească, a decăzut treptat. Breslele s-au transformat tot mai mult în corporații închise. Calfele au devenit lucrători salariați pe viață, în timp ce micii meșteșugari au ajuns dependenți de meșterii bogați care furnizau materia primă, în schimbul căreia ei erau obligați să le cedeze, la un preț ieftin produsele finite. Capitalul comercial fructificat prin camătă a permis acumularea unor capitaluri mari, pentru acea vreme, în mîna unor negustori, care din nevoia de a avea cantitatea de marfă necesară în anumite perioade de timp, au intervenit în organizarea producției. Ei au furnizat materie primă unor mici meșteșugari, mai ales celor de la țară, mîna de lucru fiind mai ieftină. Astfel a apărut manufactura dispersată. În secolul XIV au existat două asemenea manufacturi la Barnstaple. Eduard III a sprijinit manufactura textilă impunînd taxe mari la exportul de postav. Urmarea a fost accentuarea diferențierii sociale din orașe.

Dezvoltarea relațiilor marfă-bani a dus la mari prefaceri în viața socială a satului. O mare amploare a luat renta în bani, fapt ce a permis antrenarea gospodăriei țărănești în relațiile comerciale. Nevoia de bani a seniorilor a dus, în același timp, la intensificarea procesului de eliberare din șerbie. Din secolul XIV șerbia în Anglia a început să fie desființată. La practica plății unei taxe pentru răscumpărarea servituții s-a adăugat sistemul plății unei sume de bani în schimbul lotului de pămînt cedat țăranului spre cultivare. Apare arenda sau fermajul. Denumirea vine de la cuvîntul latin „firma“ care însemna o sumă fixă, de unde numele de fermă și fermier. Fermajul a fost punctul de plecare în schimbarea structurii sociale a satului. Din acest moment două categorii sociale s-au dezvoltat rapid în Anglia: o categorie a fermierilor, a unor oameni înstăriți, liberi pe pămînturile arendate de ei, intermediari între nobili și vechiul șerb, și o categorie a lucrătorilor agricoli, liberi din punct de vedere juridic, dar lipsiți complet de pămînt, din care se va recruta

mai târziu viitorul proletariat agricol. Accentul pus în agricultură pe creșterea oilor a dus la apariția sistemului îngrădirilor, ceea ce, de asemenea, a avut repercusiuni asupra structurii sociale a țărănimii. O importanță deosebită în schimbările survenite l-a jucat factorul demografic. Depopularea care a avut loc în urma ciumei negre din 1348 a dat posibilitatea ca o serie de pământuri să ajungă în posesiunea fermierilor, unii dintre ei cumpărând aceste pământuri, chiar de la nobilii rămași fără brațe de muncă. Prin urmare, schimbări sociale intervin și în sinul nobilimii. Nobilimea mijlocie pierzând o parte din pământuri decade. Începe procesul de formare a noii nobilimi — „gentry“. În același timp marii baroni acumulează tot mai multe terenuri; organizează bande militare în serviciul personal, cu care jefuiesc regiunea. Nu este vorba de o armată de vasali, ci de o armată de mercenari, pe care marii seniori o închiriază uneori regelui în campaniile din Franța, mai ales în cea de a doua parte a războiului.

Schimbările survenite în structura social-economică aruncă Anglia într-o derută generală la sfârșitul secolului XIV. Numărul nemulțumiților începe să crească. Încercarea statului de a păstra vechea ordine, prin menținerea vechii structuri sociale, nu face decât să agraveze situația. În zadar încearcă Parlamentul să impună desființarea bandelor de mercenari care jefuiau deopotrivă domeniile feudale și gospodăriile țărănești. Șeriful nu mai are nici o autoritate în secolul XIV. În zadar încearcă Parlamentul să împiedice depopularea și lipsa mîinii de lucru la sate prin reintroducerea legăturii de pământ. Țăranii fug, își pierd urma un an și o zi și redevin liberi. Depopularea a dus la creșterea prețului forței de muncă atât la sat cît și la oraș. Celor nemulțumiți ce trebuiau să cumpere această forță de muncă, Parlamentul le răspunde, votînd în 1349 „Statutul celor ce muncesc“. Se stabilea ca orice persoană între 12 și 60 de ani să fie obligată să muncească în schimbul unui salariu corespunzător celui din 1347, adică dinainte de ciumă. Cei ce se angajau în alte condiții sau cei care ofereau mai mult erau pedepsiți, primii cu închisoarea, ceilalți cu amendă. În anii următori (1351, 1361) acest statut

a fost urmat de alte statute care măreau pedepsele pentru cei ce le încălcau. Legea a rămas în vigoare pînă în vremea Elisabetei I. Marx o caracteriza astfel : „Legislația referitoare la munca salariată îndreptată din capul locului înspre exploatarea muncitorului și la fel de ostilă lui în tot cursul evoluției ei, este inaugurată în Anglia cu așa-zisul Statute of Labourers (Statutul muncitorilor) al lui Eduard III, în 1349. Spiritul statutului muncitoresc din 1349 și al celor care l-au urmat reiese limpede din faptul că statutul impunea într-adevăr, un maximum de salariu, dar se ferea să impună un minimum“¹. Această legislație, se înțelege a creat noi nemulțumiri, mai ales în rîndul cultivatorilor de pămînt, la care se referea în mod special.

Reluarea războiului cu Franța, victoriile lui Carol V și ale colaboratorului său militar, Duguesclin, asupra englezilor, slăbiciunea politică de care se face vinovat Eduard III la sfîrșitul vieții sale, fiscalitatea excesivă au provocat profunde nemulțumiri în Anglia. La sfîrșitul secolului XIV, societatea feudală engleză prezintă primele simptome ale decăderii.

În această frămîntare socială biserica apare ca instituția cea mai învechită, a cărei organizare trebuia schimbată. Rădăcinile nemulțumirilor se aflau în actul de închinare al lui Ioan Fără Țară față de Roma. Din timpul domniei lui Henric III papa considera Anglia ca un patrimoniu destinat exploatarei. Toată jumătatea a doua a secolului XIII, papa, sub pretext că Anglia era feudul său, acordă în această țară numeroase beneficii clerului italian, fără ca acesta să fie obligat să trăiască în Anglia și să-și îndeplinească funcțiile sacerdotale. Această practică care ducea la scurgerea veniturilor în afara țării, pentru a sluji o politică externă contrară intereselor Angliei, leza interesele regalității în procesul de centralizare. O parte a clerului autohton, simțindu-se concurat în ocuparea funcțiilor de străini, face cauză comună cu regele. Robert Grosseteste, teolog și filozof din secolul XIII, are curajul să declare în fața papei că izvorul tuturor relelor din Anglia este biserica romană și mercenarii ei lipsiți de simțul datoriei.

---

¹ K. Marx, Capitalul, vol. I. București, ed. a III-a, pp. 734—735.

Mutarea scaunului papal la Avignon a înrăutățit situația în sec. XIV. Supremația papei, acum sub influența directă a regelui Franței, devenea și mai greu de suportat. Catolicismul tradițional apărea tot mai necorespunzător evoluției politice a Angliei. La această cauză de ordin politic se adaugă și cauze sociale. Nemulțumirea maselor populare împotriva feudalilor s-a îndreptat și împotriva feudalilor ecleziastici, ale căror moravuri decăzuseră și pe care poporul îi considera ca avînd menirea să dea un exemplu în societate prin modul lor de comportare.

Diferențele sociale din rîndul clerului, înlocuirea penitenței cu cumpărarea de indulgențe fac tot mai mult ca două concepții despre biserică să se ciocnească: concepția gregoriană și concepția franciscană, prima susținînd supremația bisericii cu un cler dispunînd de mijloacele feudale de dominare, a doua propovăduind o biserică evanghelică, cu un cler sărac, care să se dedice operei de binefaceri.

În această stare de spirit apare primul reformator în sinul bisericii catolice, John Wycliff. El a atacat ordinea ecleziastică, ierarhia ecleziastică, inclusiv pe papă. Lupta sa s-a îndreptat împotriva curiei romane și de aceea s-a sprijinit pe puterea lumescă. Wycliff însă nu a fost liber cugetător și nici un filozof, el a fost și a rămas un spirit religios. Doctrina sa despre putere, expusă în „De dominio divino“ se baza pe ideea că autoritatea, în sensul cel mai înalt al cuvîntului, o deține numai Dumnezeu singur. În concepția sa, Dumnezeu singur este suzeran al universului, iar Dumnezeu cedează o parte din autoritatea sa diferiților conducători (fie papa, fie regi, fie principi) care o dețin în calitate de vasali ai săi. Deci autoritatea în concepția lui Wycliff, nu este acordată unui singur om, vicarul lui Dumnezeu pe pămînt, cum susținea papa, ci tuturor conducătorilor. Regele, prin urmare, este tot atît de bine vicarul lui Dumnezeu ca și papa. Puterea regală este tot atît de sacră ca și puterea ecleziastică. Creștinul trebuie să admită această putere din supunere față de Dumnezeu. În ce privește problema raportului dintre biserică și stat, Wycliff preconiza supunerea clerului față de coroană în ce privește treburile temporale, admitea confiscarea buuu-

rilor bisericii în interesul regalității, care reprezenta interesul public. Consecințele politice ale reformei lui Wycliff au fost foarte importante. Susținător al grupării lancastriene din Parlament, în 1370 Wycliff a sprijinit refuzul Parlamentului de a plăti tributul datorat papei în Anglia ca stat vasal. El a aprobat măsurile luate de ducele de Lancaster de a confisca episcopilor beneficiile și de a ridica impozitele pe pământurile bisericii. Urmările politice ale propagandei sale i-au adus apărători, încît bulele papale prin care se cerea excomunicare și arestarea lui n-au avut efect. Într-o pledoarie prezentată în Parlament și răspîdită în tot regatul, Wycliff afirma că nimeni nu poate fi excomunicat de papă, atîta vreme cît papa nu s-a excomunicat pe el însuși. El nega dreptul bisericii de a stabili și apăra privilegii temporale prin măsuri spirituale și declara că clerul trebuie supus tribunalelor civile. Această apărare îndrăzneată i-a asigurat sprijinul coroanei și al poporului. Dar încrederea poporului Wycliff și-a cîștigat-o și prin caracterul social al învățăturii sale. El cerea o biserică săracă. Mîntuirea, spunea el, nu se poate obține prin ceremonii religioase, indulgențe și acte de penitență, ci prin merite, printr-o viață cinstită. În mîntuire creștinul nu depinde de preot pentru că în fiecare individ Dumnezeu delegă o părțică din autoritatea sa. La el predica constituia partea cea mai însemnată a serviciului divin, predica aducînd oamenii la credință, nu ceremonialul care mai degrabă îi distrează. Despre Wycliff s-a spus pe drept cuvînt că a fost primul protestant.

Dar nemulțumirea nu s-a îndreptat numai împotriva bisericii, ci a întregului edificiu feudal. Moartea lui Eduard III (1377) și minoratul lui Richard II, nepotul acestuia, au permis creșterea agitației în rîndul țărănimii și al orașenilor. Curentul lollard, aripa radicală a reformei lui Wycliff, a exercitat o influență asupra acestor răzvrățiți. În 1381 au izbucnit răscoalele. În Essex și Kent țărani s-au răscolit sub conducerea unui preot lollard, John Ball, și a unui meșteșugar, Wat Tyler. Cauza directă a răscoalei a fost abuzul săvîrșit cu ocazia perceperii capitației (impozit unic introdus în 1377). Imediat, însă, răscoala a căpătat un caracter anti-feudal. Ea s-a bucurat de un număr mare de participanți și de o bună organizare. Din predica lui John Ball rezultă pro-

gramul de luptă al țăranilor. John Ball cerea egalitate socială și comunitatea bunurilor, cerea unitatea în luptă ca astfel uniți să meargă la rege și să ceară schimbarea orînduiei, iar dacă regele nu voia, singuri să-și facă dreptate.

Împărțiți în două cete, țăranii s-au îndreptat spre Londra unde populația săracă, în ciuda dispoziției primarului de a se închide porțile, s-a alăturat răsculaților lăsîndu-i să intre în oraș. Răsculații au dat foc caselor consilierilor regali, și negustorilor bogați, au omorît pe judecătorii regali, pe care-i considerau vinovați de asuprirea poporului și au eliberat pe deținuți. În aceste împrejurări Richard II a fost nevoit să ducă tratative cu răsculații. În întrevederea de la Mile's End țăranii au prezentat regelui un program de revendicări care cuprindea: desființarea șerbiei, desființarea prestațiilor țărănești și înlocuirea lor cu sume reduse de bani, libertatea comerțului în toate orașele și orășelele Angliei și amnistie pentru răsculați. Regele nevoit să capituleze a dat dispoziție să se elibereze țăranilor diplome de confirmare a drepturilor acordate. Mulți țărani, avînd încredere în cuvîntul regelui, s-au împrăștiat prin satele lor. O parte importantă din țărani, în frunte cu John Ball și Wat Tyler, care doreau să obțină libertăți mai largi, ca: acordarea de pămînt și suprimarea „Statului celor ce muncesc“ au rămas la Londra. O nouă întrevedere cu regele a avut loc la Smithfield. Țăranii au cerut confiscarea pămînturilor bisericii și împărțirea lor între țărani, anularea tuturor privilegiilor senioriale, drepturi egale pentru toate stările și restituirea bunurilor obștești acaparate sătenilor. Făcîndu-li-se promisiuni, răsculații au părăsit Londra. Între timp, regele reușind să mobilizeze forțele feudale a pornit la reprimarea răscoalei. John Ball, Wat Tyler au fost prinși, torturați și uciși. Răscoala a fost înăbușită. De teamă să nu se iște noi răzvrătiri populare s-a pus capăt și curentului de reformă a lui Wycliff, care le putea servi drept ideologie. Răscoala din 1381 a contribuit însă la lichidarea șerbiei în Anglia în cursul secolului XV.

Secolul XV marchează schimbarea structurii domeniului feudal. Sub acțiunea luptei de clasă și a dezvoltării schimbului dintre sat și oraș, în urma dezvoltării manufacturii, se renunță la mîna de lucru servilă. Țăranii beneficiază de libertate personală, renta în muncă se desființează, în general obli-

gațiile lor nu mai sînt atît de grele ca în trecut. Se extinde tot mai mult sistemul arendașiei, țăraniî devenind principalii producători pentru piața internă și externă. La sfîrșitul secolului, deposedarea cultivatorilor de pămînt, în vederea extinderii suprafețelor de pășuni, se face simțită. Munca salariată este folosită tot mai mult pe domenii sau ferme. Comerțul cu lînă deține un loc important, datorită amploarei pe care o ia industria postavului, organizată pe baze manufacturiere. La sfîrșitul secolului XV Anglia ocupa primul loc în Europa în exportul de postav. Comerțul cu lînă a dus la mari transformări în statul englez. Stratificarea socială în mediul rural se accentuează. Se crează o nobilime nouă provenind, în special, din rîndul micii nobilimi, legată de piață și avînd interese comune cu ale negustorilor și orășenilor bogați. Astfel, în statul englez la sfîrșitul secolului XV premisele dezvoltării relațiilor capitaliste sînt din ce în ce mai vizibile.

În această perioadă, caracterizată prin apariția unor noi relații de producție, marii feudali care nu putuseră să se adapteze acestor relații, gospodăria lor devenind nerentabilă, caută surse de îmbogățire în continuarea războiului cu Franța și în încercarea de a obține privilegii în conducere, privilegii care să le permită săvîrșirea unor abuzuri. Aceasta era situația, mai ales a nobililor din comitatele din nord. Din inițiativa lor, în 1399 Richard II a fost detronat. Detronarea și moartea lui Richard II au fost rezultatul încercării acestui rege de a restabili autoritatea regală fără să aibă mijloacele necesare. În locul lui a fost ales rege Henric de Lancaster. În vremea lui Henric IV (1399—1413) dominația marilor feudali s-a întărit. S-au luat măsuri pentru evitarea răscoalelor populare. Din nou s-a întărit biserica catolică. Doctrina lui Wycliff a fost declarată eretică, iar lollarzii au fost pedepsiți. În 1401 s-a dat statutul „Despre arderea ereticilor“, prin care tribunalele ecleziastice primeau dreptul să urmărească pe cei suspecti.

În timpul domniei lui Henric V de Lancaster (1413—1422), a fost reluat războiul cu Franța cu o nouă intensitate, antrenînd întreaga orientare a politicii regale din nou spre exterior, ceea ce corespundea intereselor marii feudalități. Profitînd de situația politică din Franța, creată în timpul lui Carol VI, sprijinindu-se pe partidul burgund, partid ostil regalității franceze, și cu concursul reginei Isabella, soția lui

Carol VI, Henric V a obținut prin tratatul de la Troyes (1420) dreptul să împartă puterea cu șubredul rege Carol VI. Căsătorit, prin același tratat, cu fiica regelui Franței, la moartea acestuia, coroana franceză urma să treacă în mina regelui Angliei. Visul de a se crea o monarhie anglo-franceză, care alimentase conflictul dintre cele două țări, era foarte aproape de a fi împlinit. La 1 dec. 1420 Henric V se instala la Paris, cu tot fastul, în palatul Louvre. În 1422 moartea îl surprinde tot în Franța, în castelul Vincennes. Politica sa a furnizat un pretext legal perceperii unor noi impozite în Anglia. În același timp șederea regelui în Franța a permis ca guvernarea Angliei să reintre în întregime în miinile marilor feudali. Minoritatea îndelungată a lui Henric VI, (1422—1461), care la moartea tatălui său nu avea încă un an, a permis sporirea autorității marilor feudali în dauna celorlalte pături sociale. Mai mult, între marii feudali a început lupta pentru putere. O vreme, atenția maselor populare a fost abătută de la neajunsurile guvernării interne prin succesele obținute în politica externă. Domnia lui Henric VI a însemnat însă reluarea ofensivei franceze, de data aceasta transformată într-un război cu caracter național. Rînd pe rînd englezii au pierdut cuceririle din Franța, rămînînd în cele din urmă doar cu portul Calais.

Insuccesele politice din Franța și anarhia feudală din Anglia au provocat răscoala lui Jack Cade din anul 1450. Nemulțumirile au izbucnit în sudul Angliei, avînd centru comitatul Kent. Participînd un număr mai mare de țărani, de mici nobili, sprijinindu-se pe concursul orășenimii londoneze, după înfrîngerea armatei regale la Sevenoaks răsculații, în jur de 20.000, au intrat în Londra. Jack Cade, conducătorul răsculaților, un soldat cu experiență, a lansat un manifest. „Doleanțele comunelor din Kent“ în care erau înscrise revendicări cu caracter politic și social. Manifestul protesta împotriva impozitelor și împotriva abuzului funcționarilor regali, însărcinați cu strîngerea lor, cerea înlăturarea consilierilor neprîcepuți, anulara „legislației muncitorești“. Cum armata răsculaților nu era omogenă, guvernul a reușit s-o dezbină și în cele din urmă s-o înfrîngă. Cade a fost prins și ucis, iar răsculații executați în număr atît de mare încît repri-marea a intrat în istorie cu numele de „secerișul capetelor“.

Războiul celor două roze

Răscoala lui Cade a fost considerată pre-ludiul Războiului celor două roze. Războiul a fost purtat între două grupări

feudale: familia Lancaster și York. Denumirea vine de la blazonul celor două familii, (stema familiei Lancaster era un trandafir roșu, iar stema familiei York un trandafir alb).

Războiul a îmbrăcat forma unei lupte pentru tron, ambele familii descinzând din același strămoș, Eduard III, și prin urmare reprezentanții lor considerând că au același drept să guverneze. În realitate, însă, este vorba de lupta a două mari grupări sociale, ce aveau interese politice deosebite. Familia de Lancaster, din care făcea parte regele Henric VI, reprezenta interesele marii feudalități din vest și nord, la care tendințele de independență și de anarhie politică erau puternice. Familia de York reprezenta interesele unor forțe sociale din sud și est, regiuni mai dezvoltate din punct de vedere economic. Aceste forțe sociale formate din orășeni bogați și noua nobilime erau nemulțumite de guvernarea lui Henric VI, un rege slab, limitat și dezechilibrat, care, prin politica sa, se făcuse vinovat atât de pierderile suferite în războiul cu Franța, război purtat mai ales cu contribuția populației din sudul Angliei, cât și de dezorganizarea administrativă a regatului. Totodată, politica de persecutare a lollarzilor accentuase lipsa de popularitate a regelui. Aceste fapte explică de ce Londra și marile orașe tot timpul războiului celor două roze au rămas credincioase casei de York. Nu putem crede că negustorii care-și cunoșteau atât de bine interesele ar fi putut să lupte cu atîta înverșunare pentru o chestiune abstractă, ca cea a dreptului de succesiune, cu atîta mai mult cu cît numărul mare de ani care se scursese de la înscăunarea familiei de Lancaster pleda în favoarea acestei familii.

Războiul civil a început cu revolta lui Richard de York. După cîteva succese trecătoare, Richard a obținut o victorie importantă asupra armatei regale la Northampton în vara anului 1460. Cu această ocazie regele a căzut prizonier în mîna ducelui de York. Victoria a fost, însă, de scurtă durată. În cursul aceluiași an, Richard de York a fost înfrînt de armata grupării de Lancaster la Wakefield, prins și executat fără a fi judecat. Învingătorii nu au putut profita de izbîndă.

O armată din comitatul Kent i-a împiedicat să intre în Londra (1461) și, în timp ce conducătorii partidei de Lancaster zăboveau pentru a masacra pe adversarii prinși sau pe simpatizanții lor, forțele partidei de York s-au grupat în jurul fiului mai mare al lui Richard de York, Eduard, un tânăr de numai nouăsprezece ani, dar înzestrat cu calități de conducător. Străpungând liniile dușmane, Eduard cu armata sa s-a îndreptat spre Londra, care i s-a alăturat imediat. Orășenii au deschis porțile orașului și au primit pe tânărul reprezentant al casei de York cu strigătul „Trăiască regele Eduard“. Un consiliu de baroni, toți simpatizanți ai familiei de York, a fost convocat în grabă și Henric VI de Lancaster a fost detronat (1461). Războiul a continuat, familia de Lancaster încercînd să-și apere drepturile. Ea și-a concentrat armata în nord, unde Eduard o urmărește. Lupta s-a dat la Towton Field (1463). După un măcel îngrozitor, Eduard a ieșit învingător. O ultimă încercare de rezistență, organizată de armata regală în nord și vest, n-a dat nici un rezultat. Henric VI a fost făcut prizonier de Eduard și închis în Turnul Londrei (1464). Luptele între cele două familii n-au încetat. Un moment de triumf al familiei Lancaster a readus în 1471 pe Henric VI pe tron. Reacția lui Eduard și a partidei de York a dus de data aceasta la detronarea definitivă a lui Henric VI, care a fost închis în Turnul Londrei și apoi asasinat. (1471).

Domnia lui Eduard IV (1461—1483) a însemnat triumful familiei de York, al noii nobilimi și al orășenimii bogate, fapt ce a făcut ca noua guvernare să reprezinte un nou moment în afirmarea autorității centrale.

La moartea sa (1483) au rămas doi fii minori, dintre care cel mare urma să guverneze cu numele de Eduard V. Vîrsta fragedă a noului rege, precum și politica excesiv de autoritară din ultimii ani ai domniei lui Eduard al IV-lea au făcut ca nemulțumirile să se facă din nou auzite. Războiul celor două roze a fost reluat. Richard, duce de Gloucester, fratele lui Eduard IV, a profitat de situație pentru a se da drept protectorul celor doi copii și apărătorul vechilor libertăți. În fapt, el urmărea să pună mîna pe coroană, lucru pe care nu a întîrziat să-l facă. Cei doi copii închiși în Turnul Londrei pare să fi fost asasinați din ordinul lui (1483). În orice caz, vinovat de acest oribil asasinat a fost făcut noul rege Richard III

(1483—1485) a cărei lipsă de popularitate se accentuase datorită și altor măsuri aspre și acte de cruzime. Răscoala baronilor reîncepe. Ei propun candidat la tron o rudă îndepărtată a casei de Lancaster, Henric Tudor. În 1485 în lupta de la Bosworth, Richard III a fost învins și ucis. Sub noul rege Henric al VII-lea Tudor (1485—1509) s-a pus capăt războiului celor două roze, prin împăcarea ce s-a realizat între cele două familii, în urma căsătoriei lui Henric VII cu fiica lui Eduard IV, Elisabeta de York.

Războiul celor două roze a avut consecințe deosebit de importante asupra procesului de centralizare și de întărire a monarhiei engleze. Războiul celor două roze reprezintă, în afară de o perioadă de anarhie, de masacre și de vărsare de sânge, o perioadă în care se pun bazele monarhiei absolute. Cei 35 de ani de războaie interne au desăvârșit procesul de decădere al nobilimii început în secolul XIV, ca rezultat al evoluției economice și politice a Angliei. Războiul a contribuit la scăderea numerică a nobilimii, nobilimea fiind decimată în lupte sau în cadrul execuțiilor pe care le făcea fiecare partid, în rîndurile adversarilor săi, de îndată ce ieșea victorios. Totodată, războiul a contribuit la scăderea bazei materiale a nobilimii, execuțiile fiind însoțite de confiscarea averilor. Lipsită de forța ei de altădată, nobilimea s-a apropiat tot mai mult de vîrfurile orășenimii, care nu a încetat să se îmbogățească în tot acest timp. Este pe punctul de a se transforma într-o clasă burgheză. Din a doua jumătate a secolului XV căsătoriile dintre fiii de nobili și fete de orășeni bogați au devenit un lucru frecvent. De pe urma echilibrului de forțe creat între nobilime și orășenime a profitat monarhia. Regele apare atît apărătorul intereselor nobilimii cît și ale orășenimii, fapt care-i permite o anumită independență politică. Avînd tezaurul plin cu imensele bogății acumulate prin confiscările făcute în timpul războiului civil, Eduard IV n-a avut nevoie să convoace Parlamentul în timpul domniei sale, pentru a obține subsidii. Resursele sale financiare și le-a sporit prin așa numitele „daruri benevole“ și împrumuturi impuse orășenimii care-l sprijinea deoarece era interesată în existența unei autorități centrale puternice, care să aducă ordinea în țară. În schimb, Eduard IV a sprijinit activitatea

comercială a oreșenimii, îmbogățindu-se totodată și pe sine. El a fost supranumit regele-negustor, vasele regale comerciale fiind cunoscute în toate porturile Mediteranei. Renunțând la guvernarea cu ajutorul parlamentului, acest organ politic ale cărui atribuții crescuseră considerabil în vremea lui Henric VI, Eduard IV a luat posibilitatea camerei comunelor de a mai controla activitatea funcționarilor regali, după cum desființând atribuțiile legislative ale parlamentului, atribuții căpătate tot în vremea lui Henric VI, Eduard IV și-a asigurat o independență legislativă. Tot de numele lui Eduard IV se leagă și lichidarea Războiului de 100 de ani. Prin pacea de la Picquigny (1475), Anglia, în schimbul unei mari sume de bani, a renunțat la toate posesiunile din Franța, cu excepția portului Calais.

Constituirea premizelor monarhiei absolute a fost însoțită în sec. XV de constituirea premizelor formării națiunii engleze. Deși se păstrează încă diferențele de limbă între provincii, după Războiul de 100 de ani se realizează tot mai mult o unitate psihică, o conștiință națională, proces ce se va desăvârși pe măsură ce se vor dezvolta relațiile capitaliste și noua clasă, burghezia.

UNIFICAREA ȘI CENTRALIZAREA STATULUI ÎN PENINSULA IBERICĂ

În Spania și Portugalia unificarea teritorială și centralizarea politică au avut loc în condițiile luptei duse de popoarele spaniol și portughez pentru eliberarea sau recucerirea (Reconquista) țărilor lor de sub stăpînirea arabă.

Peninsula Iberică sub stăpînirea arabă

În cadrul expansiunii arabe, armatele califatului, întărite cu triburi berbere din nord-vestul Africii, sub conducerea lui Tarik, un comandat militar de origine berberă, profitînd de frămîntările sociale și politice din regatul vizigot, au debarcat în 711 în sudul Spaniei și au învins pe vizigoți într-o luptă decisivă, desfășurată fie lingă localitatea Xeres de la Fronterra, fie în apropiere de laguna de la Janda. Pînă în anul 718 armatele califatului au ocupat aproape întreaga Peninsulă Iberică, rămînînd libere numai regiunile muntoase din nord-vestul peninsulei.

Cucerirea Peninsulei Iberice de către arabi a fost urmată de însemnate transformări.

Viața economică a trecut printr-o perioadă de intensă dezvoltare. Activitățile productive existente în Spania vizigotă — agricultura irigată, culturile specializate, creșterea vitelor și oilor, mineritul, meșteșugurile — au continuat și s-au amplificat. Arabii au extins și ameliorat sistemul de irigare a ogoarelor și grădinilor și au introdus plante noi, ca : orezul, trestia de zahăr, dudul pentru creșterea viermilor de mătase.

Minele au fost intens exploatare. Printre produsele meșteșugărești se bucurau de un deosebit renume : țesăturile de lână, bumbac și mătase, armele de Toledo, pielăria de Cordoba, ceramica, podoabele ; fabricarea hîrtiei a început pentru prima oară în Spania arabă în secolul al XII-lea.

Datorită meșteșugurilor și a comerțului intern și extern, orașele din Spania arabă din secolele X—XI erau printre cele mai dezvoltate și mai populate centre urbane din Occident, precum : Cordoba, a cărei populație se ridică la vreo 200.000 locuitori, Sevilla, Malaga, Almeria.

Negustorii arabi, sirieni și evrei din Spania arabă făceau un comerț activ, exportînd produse meșteșugărești și importînd sau tranzitînd mirodenii și alte produse orientale. Ei dețineau supremația comercială și maritimă în bazinul Mării Mediterane și luau parte activă la asigurarea schimbului de mărfuri dintre Occident, Africa de Nord, imperiul bizantin și Orientul Apropiat.

Nivelul înalt al dezvoltării economice a Spaniei arabe se oglindește în intensa circulație monetară din peninsula din secolele IX—XII, banii bătuți aici fiind unicele monede de aur emise în Occident și jucînd rolul de monedă forte în Mediterana occidentală.

După cucerire, fondul funciar al regalității vizigote și o bună parte din domeniile marilor proprietari localnici și ale bisericii catolice au devenit proprietate funciară de stat, fiind atribuite cuceritorilor. Confiscările făcute de arabi au dus la scăderea ponderii proprietarilor mari și mijlocii localnici în curs de feudalizare. Totodată a avut loc și un proces de cîmpire a pămînturilor țăranilor liberi localnici și de aservire a lor de către cuceritori. În schimb, s-au creat condiții prielnice accelerării formării feudalității arabe, alcătuită din războinici și slujbași civili, ale căror posesiuni, acordate din fondul funciar de stat, erau condiționate de îndeplinirea slujbei militare și civile și din slujitori ai instituțiilor religioase musulmane, ale căror pămînturi erau inalienabile. În același timp, s-a format și o pătură de mici proprietari funciari și crescători de vite liberi din rîndurile berberilor statorniciți în Spania. Un însemnat număr de arabi și berberi, îndeosebi negustori, cămătari și meșteșugari s-a stabilit în

orașe. Sclavia, care se păstrase încă însemnată în Spania vizigotă, a fost consolidată, în timpul stăpînirii arabe, prin reducerea în sclavie a captivilor de război, în timpul luptelor care se duceau între arabi și populația romanică liberă și prin negoțul cu robi aduși din Orient.

În Peninsula Iberică cuceritorii s-au stabilit în număr destul de mare, îndeosebi din rîndurile berberilor trecuți la islamism din nord-vestul Africii, cunoscuți de către populația localnică sub numele de mauri. Unele triburi berbere au continuat să migreze în Peninsula Iberică și în secolele următoare, ca almoravizii și almohazii în secolele XI—XII. Numărul arabilor propriu zis sau al sirienilor a fost în schimb relativ restrîns. Cu tot afluxul cuceritorilor, populația romanică a continuat să alcătuiască majoritatea, ea constituind baza etnică și lingvistică a formării popoarelor spaniol și portughez.

Populația romanică supusă și populația maură emigrată au conviețuit mai multe veacuri, păstrîndu-și, în mare parte, instituțiile social-economice, administrative, judiciare și religioase proprii, dar, în același timp, și influențîndu-se reciproc, ceea ce a dus la creerea unei civilizații originale hispano-arabe.

Populația romanică creștină ajunsă, cu excepția celei din regiunile muntoase din nord — vestul peninsulei, sub stăpînirea arabă, și-a păstrat, în marea ei majoritate, limba, organizarea socială și juridică proprie și religia catolică. În schimbul recunoașterii stăpînirii arabe și a plății unui tribut, arabii, la rîndul lor, le-au recunoscut practicarea religiei creștine și organizarea bisericii sub forma episcopatului, legislație și justiție proprie și chiar menținerea unor forme de autoadministrare locală. O parte din populația romanică, în deosebi din orașe, a început să folosească și limba arabă și să fie influențată de cultura arabă.

O parte mai restrînsă din populația din teritoriul ocupat de arabi a trecut la islamism, pentru a fi scutită de tributul datorat de creștini și pentru a putea avea acces la funcții, fiind cunoscută sub numele de muladi sau renegados.

Populației evreești, așezată îndeosebi în orașe și ocupîndu-se cu negoțul, cămătăria și meșteșugurile, i s-au recu-

noscut de asemenea de către arabi legile, religia și limba. Unii din evrei au trecut, ca și creștinii, la islamism.

După cucerirea arabă, Peninsula Iberică, numită de cuceritori, în amintirea vandalilor, El Andalus, a ajuns o provincie a califatului omeiad de la Damasc, condusă de un guvernator. După răsturnarea dinastiei omeiade de către dinastia abbasidă, în anul 750, omeiadul Abd er Rhaman s-a refugiat în Peninsula Iberică, unde, cu sprijin berber, a pus bazele unui emirat independent, cu capitala la Cordoba. Spania arabă a fost astfel prima provincie care s-a desprins din califat.

Apogeul Spaniei arabe a fost atins în secolul al X-lea, îndeosebi în timpul domniei lui Abd er Rhaman al III-lea (912—961), care s-a proclamat calif în anul 929.

De la sfârșitul secolului al X-lea autoritatea califului a început să fie îngrădită, ca urmare a creșterii puterii unor mari familii feudale, care dețineau principalele funcții de conducere în califat. În timpul califului Hixem al II-lea (976—1013), puterea efectivă în califatul de la Cordoba a revenit primului vizir (hachib) Mansur Ibn Abi Amir, cunoscut de spanioli sub numele de Almanzor. După moartea lui Almanzor (1002), fiul său a încercat să transforme viziratul într-o demnitate ereditară în familia sa, iar apoi să înlocuiască dinastia califală omeiadă și să instaureze o dinastie mansuridă. Primele decenii ale secolului al XI-lea s-au scurs în aprige lupte interne pentru putere între diferitele grupări feudale, numite taifas, care au dus la slăbirea și la destrămarea califatului de la Cordoba. În 1031 califatul de la Cordoba s-a destrămat în mai multe state mai mărunte, al căror număr s-a ridicat la 23 pe la mijlocul secolului al XI-lea, aflate în neîncetată discordie și luptă între ele. În timpul acestor frământări interne, centrul de greutate al vieții politice a Spaniei arabe s-a strămutat de la Cordoba la Sevilla, unde se afla capitala celui mai însemnat stat maur.

Destrămarea califatului din Spania a avut ca urmare slăbirea stăpînirii maure în peninsula, ceea ce a ușurat lupta de eliberare a popoarelor spaniol și portughez.

„Recucerirea“

În regiunile muntoase din nordul Peninsulei Iberice, necucerite de arabi, s-a format, către mijlocul secolului al VIII-lea, micul regat al Asturiilor, de unde a pornit acțiunea de eliberare sau de „recucerire“ (Reconquista) a țării de sub stăpînirea arabă. În secolele X—XII, în procesul recuceririi, s-au mai format regatele spaniole ale Leonului, Castilliei, Navarrei și Aragonului și regatul Portugaliei.

La lupta justă de eliberare a Peninsulei Iberice de sub stăpînirea arabă au participat toate clasele și păturile sociale ale poporului spaniol și portughez : țărani, orășeni, nobilime, sub conducerea regalității și sub patronajul bisericii, care a imprimat „recuceririi“ un caracter de cruciadă antimusulmană, îndeosebi prin crearea, la mijlocul secolului al XII-lea, a ordinelor monaho-cavaleresti Alcantara, Calatrava și Santiago (Sfîntul Iacob), instituite în vederea luptelor cu maurii. În afară de spanioli și portughezi, la recucerire au mai participat, în anumite etape și luptători străini, în deosebi cavalerii francezi, cu precădere din sudul Franței. Recucerirea s-a desfășurat paralel cu acțiunea de repopulare și de colonizare internă a teritoriilor eliberate, în care se întemeiau sau se repopulau sate, orașe, domenii nobiliare sau mănăstirești.

Necesitățile atragerii la acțiunea de recucerire și de colonizare a unor forțe cît mai numeroase și-au pus pecetea asupra dezvoltării social-economice și politice din primele secole ale luptei de eliberare. Colonizarea se făcea mai ales în regiunile eliberate de slabă densitate demografică din Galicia, centrul Castiliei, sudul Aragonului, coloniștii (pobladores) primind charte privilegiale de colonizare (cartas pueblas). Țărănimii, colonizată adesea sub formă de obști sătești (behetrias), i s-a garantat libertatea sau o stare de dependență mai ușoară și sarcini feudale mai reduse. Orașele au obținut privilegii speciale (fueros), care le asigurau desfășurarea activității meșteșugărești-comerciale și autonomia municipală sub conducerea unor consilii alese de orășeni (concilios, concejos) și organizarea unor miliții urbane proprii. Pentru domeniile intrate în stăpînirea sa, nobilimea avea îndeosebi obligații militare, ceea ce a generat o feudalitate numeroasă și războinică, gata oricînd de a lupta cu maurii,

dar și de a da naștere unor lupte interne, inclusiv răzvrătirea împotriva regalității.

Lupta de eliberare a avut în primele secole ale recuceririi un caracter quasi-permanent și forme de manifestare variate, de la simple ciocniri de hotar pînă la lupte regulate, însoțite de modificări teritoriale însemnate. Recucerirea a fost marcată de cîteva etape distincte.

De la mijlocul secolului al VIII-lea pînă la începutul secolului al XI-lea, datorită apogeului puterii emiratului și califatului de Cordoba, lupta de eliberare s-a desfășurat cu rezultate schimbătoare și a făcut, în ansamblu, progrese lente. La început, greul luptei de eliberare l-a purtat regatul Asturiilor, care a repurtat o serie de succese împotriva arabilor către sfîrșitul secolului al IX-lea. În secolul al X-lea, procesul de cristalizare a relațiilor feudale în Asturii, Leon și Castillia a dus la creșterea puterii nobilimii, care a provocat lupte interne și slăbirea autorității regale. Profitînd de frămîntările interne din statele spaniole, arabii, sub conducerea hachibului Almanzor, au provocat spaniolilor mai multe înfringeri la sfîrșitul secolului al X-lea, oprind recucerirea la sud de fluviul Douro. În partea de nord-est a Spaniei, ca urmare a campaniilor carolingiene de la sfîrșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea, s-a constituit pe teritoriul eliebrat dar ocupat de franci marca spaniolă, transformată apoi în comitatul Barcelonei, alipit ulterior regatului Aragonului.

De la începutul secolului al XI-lea, în condițiile destrămării califatului Cordobei, regatele spaniole ale Navarrei, Castilliei, Leonului și Aragonului au desfășurat, cu eforturi militare conjugate, o viguroasă acțiune de recucerire teritorială. Castilienii au eliberat în 1085 Toledo și au atins cursul mijlociu al fluviului Tago, iar aragonezii au recucerit în 1118 Zaragoza. În această epocă s-a distins și eroul spaniol Rodrigo Diaz de Bivar, numit El Cid, personajul principal al poemului epic cu același nume. La rîndul lor, în secolul al XII-lea, portughezii au eliberat partea nordică și centrală a țării, au format regatul Portugaliei (1140) și au ocupat Lisabona (1147).

Recucerirea a fost temporar oprită sau întîrziată de intervenția unor triburi berbere din nordul Africii, chemate în ajutor de maurii din Spania — almoravizii (spre sfîrșitul

secolului al XI-lea) și almohazii (de la mijlocul secolului al XII-lea).

Din secolul al XIII-lea recucerirea a dobândit din nou succese decisive. Marea victorie obținută contra arabilor de armatele reunite ale regatelor Castilliei, Navarrei și Aragonului la localitatea Las Navas de Tolosa (1212), a fost urmată de eliberarea aproape totală a Spaniei sudice, marcată de cucerirea orașelor Cordoba (1236), Valencia (1238), Sevilla (1248), Cadix (1262) și a insulelor Baleare (1228—1235). Arabilor nu le-a mai rămas decât emiratul sau regatul Grenadei, din sudul Spaniei. O mare etapă a recuceririi se încheiase.

În regiunile eliberate, maurilor care s-au supus stăpînirii spaniole și portugheze, cunoscuți sub numele de mudejares, li s-a recunoscut dreptul de a-și păstra bunurile, activitățile productive, limba, religia și chiar o anumită autonomie administrativă și judiciară.

Monarhia stărilor Perioada feudalismului dezvoltat din secolele XI—XV s-a caracterizat prin încheierea, în ansamblu, a procesului de aservire a țărănimii libere și prin agravarea statutului juridic și a sarcinilor feudale ale țărănimii dependente. Dependența feudală a țărănimii era mai grea în Aragon și Catalonia, unde majoritatea țărănimii era formată din șerbi (payeses), îndatorați față de seniorii lor cu o sumă de obligații grele și arbitrare, numite de țărani „obiceiuri rele“ (malos usos), care au generat mari frământări și răscoale țărănești, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În Castillia și Leon șerbia era mai puțin apăsătoare, iar eliberarea din șerbie s-a intensificat în secolele XII—XIII. În același timp, perioada feudalismului dezvoltat s-a caracterizat și prin considerabila întărire a nobilimii castiliene și aragoneze, formată din mari feudali (granzi, ricos hombres) și mici feudali (hidalgos), ceea ce a avut ca urmare izbucnirea unor nesfârșite lupte între grupările feudale și îndeosebi între nobilime și regalitate.

Din secolele XII—XIII orașele din Spania, îndeosebi din Castillia (Burgos, Toledo, Cordoba, Servilla) și de pe litoralul Aragonului (porturile Barcelona, Valencia) au intrat într-o

periodă de intensă dezvoltare. Meșteșugurile, organizate în bresle (gremios), au înflorit îndeosebi în ramurile producției de arme și unelte de fier, postavuri, construcții. S-a intensificat negoțul intern și cel extern; un rol însemnat în comerțul mediteranean îl dețineau orașele — porturi Valencia și Barcelona, unde s-au organizat „consulate ale mării“, cu întinse atribuții comerciale și judiciare (la Valencia în 1283, la Barcelona în 1347). Orașele castiliene și aragoneze au primit întinse privilegii de autonomie municipală, obținute adesea prin luptă cu seniorii lor laici și ecleziastici, ca în cazul orașenilor din Sahagun, ridicați împotriva seniorului — episcop în 1117. Bogate, puternice și privilegiate, orașele castiliene și aragoneze au înfruntat uneori și puterea regală, pentru a-și menține privilegiile și autonomia.

Maturizarea procesului de formare a stărilor sociale a avut ca urmare constituirea în fiecare regat spaniol, de la sfârșitul secolului al XII-lea (în Leon în 1188, în Castillia în 1250, în Catalonia în 1218, în Aragon în 1274), a adunărilor reprezentative pe stări, numite Cortesuri. În regatul Castilliei, Cortesurile întruneau deputații, grupați în trei „brațe“, ai nobilimii, clerului și orașelor; în regatul Aragonului, unde de altfel existau Cortesuri separate pentru Aragonul propriu zis, Catalonia și Valencia, Cortesurile aveau patru „brațe“: nobilimea mare, nobilimea mică, cler și orașenime. În cadrul Cortesurilor, orașele dețineau un rol foarte însemnat, de care profitau pentru a-și menține privilegiile și autonomia municipală.

Politica regalității din Castillia și din Aragon de întărire a autorității centrale s-a lovit de manifestările centrifugale nobiliare și de opoziția Cortesurilor.

În regatul Castilliei, încercările regelui Alfons al X-lea de a-și consolida autoritatea au dus la depunerea lui de către Cortesurile întrunite la Valladolid în 1282. La mijlocul secolului al XIV-lea nobilimea castiliană a profitat de criza dinastică în care s-au înfruntat Petru I cel Crud și Henric de Trastamara, sfârșită cu victoria ultimului, ajutat de francezi, în 1369, criză care a contribuit și mai mult la slăbirea regalității și la consolidarea puterii nobilimii. Curba slăbirii puterii centrale constiliene a înregistrat nivelul cel mai scăzut în secolul al XV-lea. În timpul domniei regelui

Ioan al II-lea (1406—1454) adevăratul conducător al regatului era conetabilul Alvaro de Luna, care a luptat împotriva tendințelor anarhice ale nobilimii castiliene. Domnia lui Henric al IV-lea, zis cel Neputincios (1454—1474), a fost agitată de o gravă criză dinastică. În 1465 el a fost depus de către nobilime, iar în locul său a fost proclamat rege fratele său Alonso ; după restabilirea sa la tron (1467), ultimii ani ai domniei sale au fost agitați de o nouă luptă civilă între moștenitoarele sale, sora sa Isabella și fiica sa Ioana. La moartea lui Henric al IV-lea, Cortesurile au proclamat regină pe Isabella (1474), care însă și-a consolidat pe deplin domnia numai în 1479.

În regatul Aragonului regalitatea a avut de dus o îndelungată luptă cu nobilimea. Nobilimea a impus regelui Petru al III-lea un „Privilegiu general“ (1283), iar regelui Alfons al III-lea „Privilegiul de uniune“ (1287). În ultimul act, regalitatea recunoștea nobilimii dreptul de a se ridica împotriva regelui dacă aceasta n-ar respecta privilegiile mării nobilimi și de a alege un alt suveran ; de asemenea regalitatea accepta să convoace anual Cortesurile și să se supună controlului permanent al unui comitet de consilieri desemnați de nobilime. De aceea, potrivit caracterizării lui Alfons al III-lea, Aragonul „avea tot atîția regi cîți mari seniori“. La mijlocul secolului al XIV-lea, aliindu-se cu orașele aragoneze, a căror însemnătate crescuse mult, regele Petru al IV-lea a izbutit să înfrîngă în lupta de la Epila (1348) opoziția nobiliară și să redreseze puterea regală. Regalitatea a trebuit însă să țină în continuare seama de Cortesuri, în care predominau acum reprezentanții orașelor aragoneze. Însemnătatea Cortesurilor aragoneze se constată și din existența unei comisiuni permanente a acestora, care funcționa în intervalul dintre sesiuni. Iar cînd regele Martin I a murit fără urmași direcți (1410) și coroana a fost revendicată de doi pretendenți, comisia permanentă a Cortesurilor din Aragon, Catalonia și Valencia a asigurat conducerea statului și, examinînd drepturile fiecărui pretendent, a atribuit coroana, prin „compromisul de la Caspa“ (1412), lui Ferdinand d'Antequera.

Așa dar, și în regatele spaniole a existat o „monarhie a stărilor“, caracterizată prin colaborarea regalității cu Cortesurile.

Frământările interne din regatele Castilliei și Aragonului au oprit, timp de mai bine de două secole, desăvîrșirea eliberării țării de sub stăpînirea maură. În același timp, politica de expansiune în bazinul occidental al Mării Mediterane dusă de monarhia aragoneză — ocuparea Siciliei în 1282, a Corsiciei și a Sardiniei între 1323—1354, a regatului Neapole în 1443, unde s-a instaurat o dinastie aragoneză colaterală — a abătut Aragonul de la obiectivul primordial al politicii interne iberice — lupta pentru desăvîrșirea eliberării Spaniei.

Portugalia, după ce a încheiat, pînă către mijlocul secolului al XIII-lea, recucerirea teritoriului locuit de portughezi, nu s-a mai preocupat de eliberarea iberică în ansamblul său, îndreptîndu-se, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și mai ales de la începutul secolului al XV-lea, spre expansiunea în Oceanul Atlantic și pe țărmurile vestice ale Africii.

Incheierea procesului de recucerire, de unificare teritorială și de centralizare politică a Spaniei În a doua jumătate a secolului al XV-lea, necesitatea unificării și centralizării Spaniei s-a făcut tot mai simțită.

Progresul economic din mediul urban și rural impunea tot mai mult curmarea fărîmițării feudale și a anarhiei politice, atît de dăunătoare dezvoltării agriculturii, meseriilor și negoțului. Un martor ocular înfățișa astfel dezordinile generate de anarhia nobiliară din Castillia în deceniul al șaptelea al secolului al XV-lea : „unii luau cu forța felurite slujbe, alții atacau pe negustorii care mergeau la tirg sau pe călători, îi măcelăreau și îi jefuiau ; alții, mai puternici, împingeau îndrăzneala pînă la cotropirea domeniilor particularilor și la ocuparea fortărețelor regale“.

În aceeași epocă, exploatarea feudală a dus la izbucnirea unor răscoale țărănești de mari proporții, ca acelea din Catalonia, conduse de Verntallat, între anii 1462—1472 și de Pedro Juan Sala, între anii 1484—1486, înăbușite cu greu de autoritatea centrală.

Ciocnirile la frontiera cu Grenada între spanioli și arabi mențineau starea de insecuritate în părțile sudice ale Spaniei.

Lichidarea anarhiei feudale și realizarea unificării și centralizării țării erau deci menite să asigure condițiile necesare desfășurării producției și schimbului de mărfuri, înfringerii răscoalelor țărănești și desăvârșirii eliberării țării.

Unificarea teritorială s-a realizat, în esență, prin unirea regatelor Aragonului și Castilliei, în urma căsătoriei lui Ferdinand, moștenitorul Aragonului, cu Isabella, moștenitoarea Castilliei, în 1469. Alegerea Isabellei ca regină a Castilliei (1474—1504) a avut ca urmare asocierea la tronul Castilliei a lui Ferdinand, pe atunci moștenitor al Aragonului; monedele castilliene purtau o dublă efigie, actele erau semnate de cei doi soți și pecetluite cu un sigiliu cu armoariile Castilliei și Aragonului. Peste câțiva ani, Ferdinand a devenit și rege al Aragonului (1479—1516).

Unirea realizată pe această cale avea numai un caracter dinastic, fiecare regat păstrându-și suveranul, structura, instituțiile și particularitățile sale, astfel încât Spania avea, de fapt, doi regi asociați prin căsătorie dinastică. Cu tot caracterul său incomplet și tranzitoriu, această unire dinastică a reprezentat o etapă decisivă în procesul de unificare teritorială și centralizare politică a Spaniei. În 1512 a fost alipită și partea de la sud de Pirinei a regatului Navarrei.

Unirea Castilliei și Aragonului și curmarea anarhiei feudale au avut ca urmare sporirea considerabilă a forței militare a Spaniei, ceea ce i-a dat posibilitatea să desăvârșească eliberarea țării. În războiul purtat pentru cucerirea emiratului Grenadei (1481—1492), spaniolii au profitat cu abilitate de criza dinastică care a izbucnit în sînul familiei domnitoare maure, ei sprijinind împotriva emirului Hassan pe fiul său răzvrătit, Boabdil. Ultimul centru de rezistență maură, orașul Grenada, a fost cucerit după un asediu de aproape un an (1491—1492). Cucerirea Grenadei marca astfel ultimul act al recuceririi.

Paralel cu politica de unificare teritorială și de desăvârșire a recuceririi, Ferdinand și Isabella s-au străduit să curme anarhia feudală și să întărească autoritatea centrală. Regalitatea a dărîmat castelele marilor seniori rebeli și ale cavalerilor briganzi, a interzis nobilimii să mai țină suite înarmate și a prevăzut pedepse grele pentru cei care încălcau pacea publică și provocau dezordini. Insuficiența veniturilor dome-

niale. Încheerea recuceririi, curmarea anarhiei feudale și a războaielor private au silit nobilimea să-și găsească noi resurse de existență, intrând în serviciul regelui ca ostași, slujbași sau curteni. Totodată regalitatea a redus privilegiile urbane, a intervenit frecvent în alegerile municipale și a instituit în orașe funcționari ai regelui cu atribuții administrative (corregidores), judiciare (pesquidores) și fiscale (veedores), supunându-le astfel autorității regale. A convocat tot mai rar Cortesurile care, de altfel, s-au arătat docile față de autoritatea regală în continuă creștere, elaborând și votând legile impuse de regalitate și acordându-i subsidiile cerute.

În lupta pentru realizarea unificării teritoriale și a desăvârșirii eliberării și a centralizării statului, regalitatea spaniolă și-a creat mijloace eficiente de cîrmuire. Curmarea anarhiei feudale și întărirea puterii regale au fost urmate de o viguroasă acțiune de recuperare a domeniilor regale înstrăinate în epoca de declin a autorității centrale, ceea ce a dus la o sporire considerabilă a veniturilor regale.

Sistemul fiscal a fost și el reorganizat, întocmindu-se un cadastru pentru impunerile funciare între 1477 și 1479 și emițîndu-se decretele fiscale din 1482 și 1494. Regalității îi reveneau: drepturi senioriale regale, taxa pe venit de 10%, la care a fost supus și clerul, vămi și taxe pentru circulația mărfurilor, impozite speciale plătite de evrei și de maurii din fostul emirat al Grenadei.

Existența unei mici nobilimi numeroase, războinice și sărace a permis regalității spaniole să recruteze o armată redutabilă, comandată de generali remarcabili, ca Gonzalv de Cordoba, care i-a asigurat forța militară necesară realizării obiectivelor politicii sale interne și externe.

Totodată, în cadrul alianței cu orașele și în deosebi în lupta pentru curmarea anarhiei feudale, regalitatea a folosit și milițiile oferite de ligile și frățiile urbane (hermandades), care se constituiseră ca asociați de autoapărare a orașenilor împotriva nobilimii prădalnice.

Reorganizarea justiției, realizată în 1480, a făcut din tribunalele regale centrale și locale un alt mijloc eficient de centralizare.

Biserica a devenit și ea, cu aprobarea papalității, un sprijin al regalității. În 1482 Ferdinand și Isabella au obținut de

la papalitate dreptul de a recomanda candidații pentru înaltele posturi eclestiastice (arhiepiscopii, episcopii, marii abați), ceea ce a dat regalității posibilitatea ca, în practică, să dispună de aceste demnități bisericești. Totodată papalitatea a acordat în 1476 lui Ferdinand dreptul de a dispune, în caz de vacanță, de demnitatea de mare maestru, de averile și de milițiile ordinelor monaho-cavaleresti. Uzînd de acest drept, Ferdinand a numit pe un om de încredere ca mare maestru al ordinului Santiago, iar în 1487 și în 1494 a devenit el însuși mare maestru al ordinelor Calatrava și respectiv Alcantara. În 1478 papa a autorizat pe Ferdinand și pe Isabella să instituie „Tribunalul inchiziției“, transformat în 1482 în „Consiliul suprem al Inchiziției“, menit să supravegheze și să judece inițial pe maurii și evreii convertiți la catolicism, iar ulterior să controleze fidelitatea față de stat și de biserica catolică a tuturor supușilor. O teribilă faimă și-a dobîndit inchiizitorul general Toma de Torquemada, care a condamnat la rug, la închisoare sau la confiscarea averii mii de „eretici“. Intoleranța religioasă a bisericii catolice și a regalității a dus la expulzarea în masă a evreilor în 1492 și la obligarea maurilor de a se converti sau de a emigra. Inchiiziția a devenit astfel unul din cele mai odioase instrumente ale statului centralizat spaniol.

În atari condiții și dispunînd de asemenea mijloace, regalitatea spaniolă avea larg deschis drumul spre absolutism.

Deși la sfîrșitul secolului al XV-lea Spania nu-și realizase decît parțial unificarea economică și politică, iar orașele, provinciile și fostele regate își păstrasera un pronunțat particularism local, totuși, bazată îndeosebi pe puternica și numeroasa sa armată permanentă, Spania constituia unul din cele mai puternice state centralizate ale Europei apusene.

BIBLIOGRAFIE

1. *Lucrări teoretice*

FRIEDRICH ENGELS : *Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale*. În : *Karl Marx-Friedrich Engels* : Opere. Vol. 21. București, Ed. Politică, 1965, pp. 390—399.

2. Izvoare

- Sources in western civilization*. Edited by Lyon Bryce, New-York, 1965.
- SUGER : *Vie de Louis le Gros*. Edition Waquet, Paris, 1929.
- JEAN FROISSART : *Chroniques*. Edition S. Luce et Raynaud Vol. I—IX. Paris, 1869—1899.
- THOMAS BASIN : *Histoire de Charles VII*. Edition Charles Samaran. Paris, 1933.
- PHILIPPE DE COMMINES : *Mémoires*. Edition J. Calmette, G. Duraille. Vol. I—III. Paris, 1924—1925.
- Procesele Ioanei d'Arc*. Studiu introductiv, note și îngrijirea științifică a ediției Radu Manolescu. București, 1972.

3. Lucrări

- A. OȚETEA : *Renașterea și Reforma*. București, 1968, Cap. IV. Formarea statelor moderne.
- B. GUÉNÉE : *L'Occident aux XIVe et XVe siècles*. Les Etats. Paris, 1971 (Nouvelle Clío, nr. 22).
- CH. PETIT-DUTAILLIS : *La monarchie féodale en France et en Angleterre (Xe—XIIIe siècle)*. Paris, 1933.
- E. LAVISSE : *Histoire de France*. Vol. II₂—IV. Paris, 1911.
- G. ET CL. WILLARD : *Formation de la nation française*. Paris, 1955.
- J. ELLUL : *Histoire des institutions de l'époque franque à la Révolution*. Paris, 1962, pp. 113—341.
- F. LOT, R. FAWTIER : *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*. Vol. II, Paris, 1958.
- A. D. LIUBLINSKAIA : *Contribuții la problema dezvoltării poporului francez*. În : *Analele româno-sovietice, Istorie*, 1954, nr. 2.
- CH. BROOK : *From Alfred to Henry III*. Londra, 1965 (A history of England, vol. 2).
- G. HOLMES : *The later Middle Ages*. Londra, 1967 (A history of England, vol. 3).
- A. L. MORTON : *A people's History of England*. Londra, 1957.
- F. YORK POWELL, T. F. TOUT : *Histoire d'Angleterre des origines à nos jours*. Paris, 1932.

- G. M. TREVELYAN** : *Illustrated English Social History*. Vol. I. Londra, 1964.
- W. STUBBS** : *Histoire constitutionnelle de l'Angleterre*. Vol. I. Paris, 1907.
- E. KOSMINSKI** : *L'évolution des formes de la rente féodale en Angleterre du XIe au XVe siècle*. In : *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, mai—juin 1963.
- R. ALTAMIRA** : *Histoire d'Espagne*. Paris, 1931.
- CL. SANCHEZ-ALBORNOZ** : *Espagne préislamique et Espagne musulmane*. In : *Revue historique*, avril—juin 1967.
- M. B. KARASS** : *Rekonkista i kolonizacija v istorii kastilianskogo krestianstva*, In : *Srednie veka*, XXII, 1962.

CULTURA ÎN PERIOADA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT ÎN EUROPA APUSEANĂ

Apariția și dezvoltarea relațiilor feudale au avut ca urmare formarea unei culturi corespunzătoare noii societăți — cultura feudală sau medievală. Ca în toate orînduirile sociale bazate pe existența claselor antagoniste și în evul mediu au existat, în cadrul culturii medievale, două culturi : o cultură feudală dominantă, reflectînd poziția clasei feudale stăpînitoare și o cultură populară, oglindind năzuințele maselor. Cultura feudală dominantă are, în esență, un conținut feudalo-clerical, oglindind poziția și interesele clasei dominante a feudalilor laici și eclesiastici. Ea constituia cultura dominantă deoarece „în fiecare epocă ideile clasei dominante devin idei dominante ; cu alte cuvinte, clasa care reprezintă forța materială dominantă a societății reprezintă în același timp și forța ei spirituală dominantă“¹. Caracterul său feudalo-clerical s-a datorat, totodată, în majoritatea țărilor și faptului că instituțiile religioase au deținut un monopol sau quasi-monopol cultural sau au exercitat cel puțin o însemnată influență asupra evoluției culturii. Caracterul feudalo-clerical al culturii feudale dominante se oglindește îndeosebi în acele domenii ale culturii care sînt legate direct de interesele de clasă (filozofia, istoria, literatura etc.). Caracterul său feudalo-clerical se oglindește însă parțial și în acele domenii ale culturii care, ca științele naturii, nu sînt legate direct de interesele de clasă, dar asupra cărora ideologia feudalo-clericală

---

¹ *Karl Marx-Friedrich Engels* : Ideologia germană. În : K. Marx-Fr. Engels, Opere vol. 3, Buc., Ed. politică, 1958, pag. 47.

dominantă a epocii își punea, în anumite proporții, pecetea, ca de exemplu, influențarea cosmogoniei sau geografiei medievale de către concepția biblică despre „facerea lumii“.

În multe țări, cultura feudală dominantă era exprimată în evul mediu timpuriu și în cea mai mare parte a evului mediu dezvoltat într-o limbă deosebită de limba vorbită de popoarele respective. Folosirea unor astfel de limbi „sacre“ sau savante — ca latina în apusul și centrul Europei, greaca în Bizanț, slavona în unele țări din sud-estul Europei, araba în țările musulmane arabe dar și nearabe, sanscrita în India — a contribuit și mai mult la separarea culturii feudale dominante de cultura populară și a îngreunat considerabil accesul maselor la cultură. De aceea în funcție de folosirea acestor limbi pot fi distinse mai multe arii culturale : latină medievală în Europa apuseană și centrală, greacă în Bizanț, slavonă în sud-estul și răsăritul Europei, arabă în Orientul Apropiat și nordul Africii etc. Între aceste arii de cultură au existat în tot timpul o permanentă și intensă interdependentă și influențare reciprocă.

În secolele XI—XV cultura europeană s-a dezvoltat în condițiile maturizării relațiilor feudale, ale sporirii însemnătății orașelor, ale constituirii statelor centralizate, ale desăvârșirii procesului de formare a popoarelor și limbilor europene actuale. Maturizarea relațiilor feudale se oglindește, în cadrul culturii feudalo-olericale dominante, în înflorirea îndeosebi a literaturii cavaleriești. Creșterea producției și a schimbului de mărfuri, legate mai ales de dezvoltarea orașelor și formarea autonomiei municipale au avut ca urmare răspîndirea culturii în straturi sociale mai largi, îndeosebi în mediul urban, unde au luat naștere școli orășenești și universități și literatura orășenească. Centralizarea statului a fost urmată de asemenea de creșterea nevoii de cadre de slujbași cu știință de carte în domeniul administrativ, judiciar, fiscal. Răspîndirea scrișului în pături sociale tot mai largi și mărirea numărului știutorilor de carte proveniți din mediul laic și totodată legați de cultura laică au avut ca urmare înlăturarea monopolului cultural al clerului, alături de clerici formîndu-se categoria tot mai numeroasă, mai bine și mai multilateral pregătită, a intelectualității laice. Desăvârșirea procesului de formare a popoarelor și limbilor actuale a fost însoțită de pătrunderea limbilor materne în cultura dominantă și îndeosebi populară

scrisă, ceea ce a ușurat considerabil răspindirea culturii în straturi sociale tot mai largi.

Literatura cavalierească

Producțiile reprezentative ale literaturii cavalierești — poeme epice, romane cavalierești, poezii lirice — au fost create și au circulat mai intens în secolele XI—XIII. Poemele au la origine cîntecele populare anonime cu caracter epic care au circulat în secolele VIII—XI, fiind interpretate și prelucrate de către cîntăreți populari ambulănți, numiți jongleri. Avînd la bază evenimente istorice reale, ele au fost neconținut prelucrate și amplificate de către generații succesive de jongleri populari sau jongleri-cavaleri și uneori de către clerici în spiritul intereselor clasei feudale dominante, fără însă ca adaosurile și interpretările suferite să le fi modificat integral sîmburele istoric real. Totodată, ca urmare a transformărilor succesive suferite, poemele epice nu mai redau veridic lumea epocii descrise, ci societatea din epoca în care au avut loc prelucrările textului. Dintre numeroasele poeme epice s-au bucurat de un mare renume „Cîntecul lui Roland“ și „Raul de Cambrai“ în Franța, „Vilhelm mareșalul“ în Anglia, „Cîntecul Nibelungilor“ în Germania, „Cidul“ în Spania, „Edda“ și „Saga“ în țările scandinave etc.

„Cîntecul lui Roland“, sub forma cea mai veche sub care s-a păstrat, datează de la sfîrșitul secolului XI — începutul secolului XII. Sîmburele de adevăr istoric îl constituie campania organizată împotriva maurilor din Spania de către Carol cel Mare în 778, în cursul căreia, cu prilejul retragerii, ariergarda francă a fost atacată și distrusă de muntenii basci în defileul de la Roncevaux din munții Pirinei, în luptă căzînd și contele mărcii Bretania. Modificările suferite de cîntecul epic originar în secolele IX—XI au făcut ca, în forma în care s-a transmis, poemul epic să nu mai înfățișeze societatea francă a epocii feudalismului timpuriu de la sfîrșitul secolului VIII, ci societatea franceză cavalierească a epocii feudalismului dezvoltat de la hotarul dintre secolele XI—XII. Carol cel Mare nu mai apare ca suveranul statului franc, ci ca un rege al Franței. Roland nu mai este un războinic franc, ci un cavaler — vail credincios pînă la moarte regelui — suzeran, mistiut de orgoiu și de dorința de a se ilustra prin isprăvi cavalierești singulare.

Atacatorii basci s-au transformat în poem în câteva sute de mii de mauri. Pentru justificarea surprinderii și înfringerii ariergardei france este adăugată trădarea, „felonia“ nobilului franc Ganelon.

Forța raporturilor feudo-vasalice care îi leagă pe senior și pe vasal se oglindește în poemul epic „Raul de Cambrai“, datînd din secolul XII. De aceea cînd, silit de nelegiuirile seniorului scu, vasalul Bernier îl ucide în luptă dreaptă pe Raul de Cambrai, fapta sa este considerată deosebit de gravă, căci „cel care își trădează seniorul se leapadă de Dumnezeu“.

„Cîntecul Nibelungilor“, care, în forma actuală, datează de la începutul secolului XIII, are ca simbure de adevăr istoric înfrîngerea și măcelărirea unor populații burgunde de către huni în anul 437. Legenda a adăugat dușmănia dintre Crimhilda, soția prințului Sigfrid din Țările de Jos și Brunhilda, soția regelui burgund Gunther, care amintește rivalitatea care a existat în a doua jumătate a secolului VI între reginele france Brunhilda și Fredegonda. Și în „Cîntecul Nibelungilor“ nu este înfățișată societatea burgundă sau hună din epoca mării migrații a popoarelor, ci societatea germană a feudalismului dezvoltat de la sfîrșitul secolului XII — începutul secolului XIII, cînd a căpătat forma sa definitivă poemul. De aceea regele burgund Gunther și regele hun Etzel (Atila) apar ca doi monarhi feudali, iar Sigfrid și Hagen ca doi cavaleri. Menționarea în cîntul 22 a românilor, polonilor, a cnezatelor kieviene și a pecenegilor indică de asemenea că epoca istorică descrisă este de fapt cea a pragului dintre secolele XII—XIII.

Începînd cu mijlocul secolului XI, feudalitatea se transformă în starea socială a nobilimii. În condițiile dezvoltării vieții orășenești, ale începutului centralizării statului, care pune capăt nesfîrșitelor lupte interne feudale și ale progresului culturii, feudalii, ocupați pînă atunci exclusiv cu războaiele, turnirele, vînătoarea sau ospetele, încep să-și clădească castele mai confortabile, să se îmbrace mai elegant, să dobîndească unele cunoștințe de cultură, să-și șlefuiască manierele de oameni de arme grosolani, să manifeste o atitudine mai curtenitoare față de femeie. Schimbarea treptată a felului lor de viață se oglindește și în apariția unei literaturi cavaleresti mai evolute și mai rafinate, în care un loc tot mai însemnat ocupă dragostea cavalerului pentru iubita sa.

Romanele cavalierești îmbină faptele de arme, adesea cu un conținut fantastic, cu dragostea cavalerului pentru iubita sa, căreia îi închină viața și onoarea, ca în romanele Tristan și Isolda, Lancelot, Cavalerul cu leul. În romanele cavalierești, care, în ansamblul lor, înfățișează viața feudalilor, se întilnesc uneori și aspecte din viața maselor populare, ca celebra plîngere a țesătoarelor de mătase din romanul „Cavalerul cu leul“, reluat de Chrétien de Troyes (secolul XII), în care este descrisă realist truda lucrătoarelor dintr-un atelier de țesut mătase al vremii.

Poezia lirică, mai ales provençală, din secolele XII—XIII, exprimă dragostea cavalerului față de iubita sa, cîntată în Franța de sud, unde s-a născut acest gen poetic, de către trubaduri, în Franța de nord, unde s-a răspindit ulterior, de către truveri, iar în Germania de către Minnesângeri.

Literatura cavalierească, adresîndu-se unui auditoriu laic, îndeosebi din rîndul feudalilor, care nu cunoștea suficient sau deloc limba latină, este exprimată în limbile materne — franceza, italiana, germana — ceea ce a contribuit la răspîndirea sa.

Istoriografia medievală

Caracterul feudalo-clerical al culturii dominante, reflectînd interesele feudalilor laici și bisericești și ale monarhiei statului în curs de centralizare, se oglindește și în istoriografia din secolele XI—XV. Caracterul său feudalo-clerical se oglindește, de pildă, în istoriografia cruciadelor, înfățișate apologetic și considerate drept „fapte ale Domnului săvîrșite de către francezi“ (Gesta dei per francos). Astfel în „Cronica primei cruciade scrisă de un anonim“, pe la începutul secolului XII, descrierea luptelor purtate de cruciați împotriva musulmanilor se îmbină cu înfățișarea minunilor prin care divinitatea le ajută să izbîndească asupra „păgînilor“. Jean Froissart, reprezentant al istoriografiei nobiliare, a înfățișat în „Cronicile“ sale, scrise spre sfîrșitul secolului XIV, o amplă frescă a societății franco-engleze din acest veac, cu bogate informații îndeosebi asupra Războiului de 100 de ani, Jacqueriei și răscoalei lui Wat Tyler.

O serie de cronici de curte oglinesc interesele social-politice ale monarhiei statului în curs de centralizare. Astfel abatele Suger în „Viața lui Ludovic cel Gros“ narează episoadele

luptei progresiste în esența ei, dusă de regele Franței Ludovic al VI-lea în prima jumătate a secolului XII împotriva feudalilor rebeli din domeniul regal, iar Joinville în „Istoria sfântului Ludovic“, scrisă la începutul secolului XIV, înfățișează, sub chipul regelui Ludovic al IX-lea, modelul idealizat al monarhului feudal creștin, care împarte dreptate tuturor supușilor, ocrotește biserica și pe săraci și participă la cruciade. Filip de Comynnes în „Memoriile“ sale, scrise spre sfârșitul secolului XV, înfățișează progresele regalității franceze din a doua jumătate a secolului de pe pozițiile unui partizan al monarhiei centralizate, dotat cu o gândire politică coerentă și matură, vădind astfel trecerea de la cronică la opera istorică.

Paralel cu istoriografia feudalo-clericală, dezvoltarea orașelor a dat naștere și unei istoriografii orășenești, oglindind desfășurarea vieții urbane și poziția diferitelor pături orășenești. ca, de pildă, cronică florentină din secolul XIV scrisă succesiv de frații Giovanni și Matteo Villani și de fiul ultimului, Filippo.

Școlile orășenești și universitățile. Filozofia medievală Renașterea și dezvoltarea vieții orășenești, înflorirea meseriilor și negoțului, formarea autonomiei municipale, au avut ca urmare, începând cu secolul XI, crearea în mediul urban a unor condiții prielnice pentru propășirea culturii. După o întrerupere de câteva secole, orașele devin din nou cele mai însemnate centre de viață culturală ale Europei apusene. În secolele XI-XII în orașele Europei apusene au luat naștere, paralel cu școlile parohiale și mănăstirești, școli laice, de grad elementar și mediu, încadrate cu personal laic, indeosebi notari și menite a da elevilor cunoștințe legate de activitatea practică — scris, citit, socotit, noțiuni de drept. În secolele XII-XIII au început să se înființeze în orașe școli superioare și universități, formate pe baza unor școli capitulare de pe lângă catedrale sau a unor școli orășenești laice. Învățământul universitar a luat naștere la Salerno și Bologna în secolele XI-XII, la Paris și Oxford la sfârșitul secolului XII și începutul secolului XIII, la Salamanca, Montpellier și Cambridge în secolul XIII, la Praga, Cracovia, Viena, Heidelberg, Erfurt în secolul XIV etc.

Universitatea, cuprinzând comunitatea (universitas) privilegiată a magiștrilor și studenților dintr-un oraș, avea în frunte un rector, iar fiecare facultate din cadrul ei era condusă de un decan. Universitatea cuprindea de obicei o facultate „minoră“, de arte, unde se predau cunoștințe generale, formând cele șapte arte liberale, grupate în trivium (gramatica, retorica, dialectica) și quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia și muzica) și trei facultăți „majore“, de teologie, de drept și de medicină, care puteau fi urmate, la alegere, după absolvirea facultății de arte. După absolvirea facultății de arte și obținerea titlului de „baccalaureat în arte“ mulți studenți se retrăgeau, intrând în diverse slujbe. Cei care continuau și terminau una din facultățile „majore“ obțineau titlurile de „magistru“ sau de „doctor“, care încoronau o învățătură mai înaltă.

Predarea se făcea în limba latină și consta în audierea cursurilor și dezbaterăa temelor audiate sau preparate. Metoda de învățămînt o alcătuia scolastica, adică aprofundarea, comentarea și dezbaterăa abstractă, speculativă a temelor pe baza operelor „autorităților“ în materia respectivă : Biblia, cărțile părinților bisericești și ale învățaților antichității, fără a recurge la observații asupra fenomenelor sau la experiențe. Cu tot caracterul său abstract și adesea steril ca metodă și rezultat, scolastica a contribuit la cunoașterea și aprofundarea operelor gânditorilor antichității, a dat impuls folosirii logicii și dialecticii și a luat în dezbateră unele probleme importante ale teoriei cunoașterii.

În mediul școlilor superioare și al universităților din orașe au luat o amploare și o ascutime crescîndă disputele filozofice dintre adepții materialismului și ai idealismului, dintre adepții metodei scolastice și ai cercetării bazate pe observație și experiență. Adepții materialismului erau numiți nominaliști, iar cei ai idealismului — realiști. Nominaliștii considerau noțiunile generale (universalialia) drept termeni sau nume (nomina) care desemnează ființe, obiecte sau fenomene reale (res), care există independent de noțiuni, sintetizîndu-și conceptul filozofic în formula : „universalialia post rem“. Realiștii considerau noțiunile ca existînd independent și înainte de existența ființelor, obiectelor sau fenomenelor reale, exprimîndu-și poziția filozofică prin formula : „universalialia ante rem“. Referîndu-se

la lupta în jurul „universalilor“, V. I. Lenin aprecia că : „desigur, lupta dintre nominaliștii și realiștii medievali prezintă o oarecare analogie cu lupta dintre materialiști și idealiști...“¹. Unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai nominalismului medieval a fost filozoful francez Pierre Abélard (1079-1142), care a intrat într-o aprigă controversă cu compatriotul său filozoful realist Guillaume de Champeaux, conducătorul școlii catedrale din Paris, dispută care a atras crunta persecutare a lui Abélard de către biserică.

Poziția bisericii de a considera „filozofia — slujnica teologiei“, de a înlocui libera cercetare prin scolastică, de a subordona rațiunea credinței, a întâlnit o opoziție tot mai curajoasă din partea gânditorilor înaintați. Împotriva poziției lui Anselm de Canterbury, care exprima teza subordonării rațiunii față de credință prin formula : „cred, ca să înțeleg“, s-a ridicat Pierre Abélard, inversând termenii tezei și arătând că pentru a crede este nevoie mai întâi de a înțelege : „înțeleg, ca să cred“.

De la sfârșitul secolului XII și începutul secolului XIII Europa apuseană reintră din nou în contact cu filozofia clasică elină, cunoscută pînă atunci fragmentar sau în compilații nesigure, datorită traducerilor integrale făcute în limba latină de către filozofi arabi, greci, evrei sau occidentali, îndeosebi ale operelor lui Aristotel și ale comentariilor asupra acestora scrise de marele filozof arab de la Cordoba, Ibn Rojd (Averroes). Gîndirea greacă, îndeosebi aristotelică, avînd la bază rațiunea critică, gîndirea liberă, reprezenta însă o amenințare pentru principiul subordonării rațiunii față de credință, promovat de filozofia dominată de teologie. Dar cum principiile filozofiei raționaliste eline și îndeosebi dialectica și logica aristotelică nu puteau fi eliminate sau ignorate, biserica a încercat să încorporeze aristotelismul dogmaticii creștine. Toma d'Aquino (secolul XIII), cel mai de seamă reprezentant al teologiei și filozofiei scolastice medievale, a făcut, în „Summa theologica“, o sistematizare amănunțită a dogmelor bisericii catolice și totodată, pentru a împăca contradicția dintre credință și rațiune prin subordonarea gîndirii față de religie, a încercat să încorporeze sistemul filozofic aristotelic în sistemul dogmatic al bisericii

---

¹ V. I. Lenin : Opere complete, vol. 25, București, Ed. politică, 1964, pag. 39.

catolice. De asemenea în secolul XIII papalitatea s-a străduit să asigure ordinelor călugărești „cerșetorești“ ale franciscanilor și dominicanilor, întrutotul devotate papei, o situație preponderentă în predarea teologiei și filozofiei în univesrități, ceea ce a dus la creșterea influenței bisericii catolice în universități și a intoleranței sale față de gândirea liberă.

Împotriva scolasticii s-au ridicat unii gânditori progresiști, care au pledat pentru punerea la baza cercetării a spiritului critic, a observației și a experienței. Roger Bacon (1214—1294), profesor la Universitatea din Oxford, a făcut numeroase cercetări teoretice și experimentale de matematică, astronomie, fizică, chimie. El spunea că : „raționamentul nu ajunge, dar experiența e suficientă“. Intrînd în conflict cu biserica pentru ideile sale, el a avut de suferit o cruntă prigoană din partea autorităților eclesiastice. John Duns Scott (1265—1308) și William Ockham (cca. 1300—1350) au promovat idei materialiste, Ockham, de exemplu, afirmînd că materia este o realitate obiectivă, fără început și fără sfîrșit. Referindu-se la filozofii englezi din secolele XIII—XIV, Marx și Engels remarcău că : „materialismul este fiul adevărat al Marii Britanii... La materialiștii englezi găsim ca un element de bază nominalismul, care este în genere prima expresie a materialismului“¹. La rîndul său, învățatul francez Nicolas Oresme (secolul XIV) susținea, contrar învățăturii bisericii, că „pămîntul se mișcă, iar soarele nu“.

Literatura orășenească

Literatura orășenească, îndeosebi timpurie, din secolele XII—XIII, datorită provenienței rurale a numeroși orășeni, emigrați

de la sat la oraș și a legăturilor dintre oraș și sat, este strîns legată de cea a maselor populare rurale. Totodată, în această perioadă ea este, în ansamblu, unitară și cu un vădit conținut antifeudal, oglindind interesele comune ale populației urbane, aflată la începutul diferențierii sale și în luptă cu seniorii laici sau eclesiastici ai orașului sau cu nobilimea din oraș. Ulterior, pe măsura adîncirii diferențierii și a contradicțiilor sociale dintre patricieni, breslași și sărăcime, în cadrul culturii orășe-

---

¹ K. Marx-Fr. Engels : Opere, vol. 2, București, E.S.P.L.P., 1958, pag. 143.

nești au apărut producții literare care reflectau tot mai nuanțat interesele variate și adesea divergente ale păturilor sociale urbane. Adresându-se unui public larg, literatura orășenească este, aproape în întregime, scrisă în limbile materne.

În povestiri (Fabliaux în Franța, Schwänk în Germania) se înfățișează, sub forma unor istorioare hazlii, datînd din secolele XII—XIII, aspecte variate ale societății vremii: istețimea unor oameni din popor, setea de bani a clerului, rapacitatea și orgoliul unor nobili.

Apropiat ca tematică este și ciclul de poezii satirice alcătuit de „Romanul Vulpoiului” (Roman de Renard), elaborat și amplificat de la sfîrșitul secolului XII la începutul secolului XIV. În această „epopee animalieră”, sînt înfățișate, în chip de animale, diverse pături ale societății medievale. Personajul central este vulpoiul Renard care întruchipează, prin inteligența și șiretenia, dar și prin aviditatea și lipsa sa de scrupule, pe orășean. Alte personaje sînt lupul Ysengrin (cavalerul), brutal și rapace, ursul Brun (marele feudal), măgarul Bernard (înaltul prelat), leul Noble (regele), apoi iepurele, cocoșul etc. reprezentînd pe oamenii din popor, asupriți de feudali, dar adesea jecmăniți și de orășenii avizi de cîștig.

O violentă critică împotriva clerului, nobilimei și regalității cuprinde și partea a doua a „Romanului Rozei”, scrisă de Jean de Meung pe la 1275—1280.

Poezia în limba latină a școlarilor și studenților rătăcitori din secolele XII—XIII, cunoscuți sub numele de „vaganți” (de la verbul vagari — a rătăci) sau „goliarzi” (de la numele lui Goliat, personaj biblic, luat ca simbol al trufiei și nesupunerii) se caracterizează printr-o poziție net antibisericească, satirizînd ignoranța, setea de bani și viața dezordonată a clerului, îndeosebi a călugărilor.

Păturile orășenești sărace au dat, la rîndul lor, pe marele poet parizian Rutebeuf (mort pe la 1280). În mai multe poezii el își înfățișează, într-o formă ironică, „Sărăcia” și „Lipsurile căminului său” sau deplînge soarta jalnică, în pragul iernii, a săracilor fără adăpost din Paris.

O tematică similară, dar cu accente lirice mai profunde, se găsește și în poezia lui François Villon, de la mijlocul secolului XV; originea sa umilă și sărăcia nu-l descurajează, deoarece, după cum constată în „Spectrul morții”, „bogați sau săraci, pe toți ne-așteaptă moartea”.

Spiritul satiric popular, îndeosebi orășenesc, se oglindește și în creațiile teatrelor orășenești. Dintre piesele lui Adam de la Halle, orășean din Arras (a doua jumătate a secolului XIII), „Jocul lui Robin și Marion“ înfățișează dragostea țăranului Robin și a păstoriței Marion și satirizează încercările unui nobil de a o răpi.

„Farsa jupinului Pathelin“, scrisă de un anonim pe la mijlocul secolului XV, înfățișează figuri caracteristice din mediul urban și rural : avocatul Pathelin, șiret și lipsit de scrupule, negustorul dornic de ciștiguri necinstite, păstorul isteț care-și bate joc de amindoi.

BIBLIOGRAFIE

- J. D. BERNAL : *Știința în istoria societății*. București, 1964, pp. 216—251.
- I. BERLOGEA : *Teatrul medieval european*. București, 1970.
- D. CIUREA : *Concepțiile social-politice ale cronicarului florentin Giovanni Villani*. În „Studii și cercetări științifice“, Iași, Istorie, 1957, fasc. 1, pp. 169—178.
- Idem*, *Jean Froissart et la société franco-anglaise au XIVE siècle*, în „Le Moyen Age“, 1970, nr. 2, pp. 275—284.
- R. CONSTANTINESCU : *Aspecte ale reflectării societății feudale în Cîntecul lui Roland*, în „Studii“, 1963, nr. 3, pp. 565—589.
- E. R. CURTIUS : *Literatura europeană și evul mediu latin*. București, 1970.
- N. IORGA : *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*. Vol. I—II. București, 1968.
- J. LE GOFF : *Civilizația Occidentului medieval*. București, 1970. *Istoria generală a științei*, publicată sub conducerea lui RENÉ TATON. Vol. I. Știința antică și medievală. București, 1970, pp. 585—654.

FORMAREA RELAȚIILOR CAPITALISTE

Apologetii capitalismului susțin că apariția relațiilor capitaliste și formarea burgheziei și clasei muncitoare se datoresc, chipurile, muncii unor oameni „harnici și economi” care au acumulat treptat averi și mijloace de producție însemnate și existenței unor oameni „leneși și risipitori”, care și-au irosit averile și au ajuns în situația de salariați ai capitaliștilor. teorii care nu au nimic comun cu realitatea. Așa cum a demonstrat Karl Marx, pe baza unui imens material istoric, în acumularea mijloacelor de producție și a averilor în mâinile capitaliștilor și în formarea proletarilor, rolul esențial l-a avut deposedarea prin violență a producătorilor nemijlociți, proces cunoscut sub numele de „acumulare primitivă” și care reprezintă punctul de plecare al modului de producție capitaliste. Totodată o mare parte a capitalului s-a format prin înrobirea și jefuirea populației din colonii, prin comerțul colonial monopolist, prin negoțul cu sclavi, datorită cărora s-au acumulat în unele țări din Europa, ca Spania, Olanda sau Anglia, imense bogății, transformate ulterior în capital. Departe deci de a fi rodul hărniciei celor care îl posedă „capitalul vine pe lume mînjit cu sînge și cu murdărie pe tot trupul, din cap pînă în picioare”¹.

Ca și sclavagismul în antichitate și feudalismul în evul mediu, capitalismul nu este veșnic, ci constituie o orînduire determinată istoricește în cadrul succesiunii orînduirilor social-economice. Relațiile de producție capitaliste au apărut în sinul

---

¹ Karl Marx : Capitalul, vol. I, Buc., Ed. politică, 1960, pag. 754.

orînduirii feudale. Primele începuturi ale producției capitaliste au apărut în unele orașe din centrul și nordul Italiei în secolele XIV—XV, dar „era capitalistă datează abia din secolul al XVI-lea”¹, cînd procesul de formare a relațiilor burgheze devine fenomenul dominant în evoluția socială a unor țări din Europa apuseană.

Apariția relațiilor capitaliste   Progresul forțelor de producție în secolele XIV—XVI cerea înlocuirea relațiilor feudale, care le stînjeneau dezvoltarea, cu relații de producție noi, care să le creeze condiții mai favorabile de dezvoltare. Acest progres economic se constată în câteva domenii hotărîtoare ale dezvoltării economice, în care au și apărut, mai devreme și în forme caracteristice, relațiile capitaliste.

În procesul de producție se utilizează tot mai mult și cu aplicații variate ca izvor de energie forța hidraulică, care pune în mișcare pive pentru fabricarea postavului, ciocane de forjă, fierăstrae pentru prelucrarea lemnului. În minerit se folosesc instalații mai complexe pentru pomparea apei din mine, pentru ridicarea minereului la suprafață și sfărîmarea lui, în metalurgie se construiesc cuptoare înalte, cu o temperatură ridicată, ceea ce permite obținerea metalului sub formă lichidă și turnarea lui în forme, se folosesc ciocane mecanice de forjat și sisteme de strunjit, laminat sau trefilat. Începe turnarea tunurilor și fabricarea armelor de foc de mină. În industria textilă se îmbunătățesc și se amplifică procedeele de spălare și degresare a lînii, de țesere, de finisare și vopsire a postavului și pînzeturilor. Pentru construcțiile navale se fac șantiere de mari proporții. Fabricarea hîrtiei, accelerată de apariția tiparului și tipografiile tot mai numeroase, se bazează de asemenea pe procedee tehnice complexe.

Dezvoltarea instalațiilor și a tehnicii cerea un număr sporit de lucrători și cu o calificare superioară, sume considerabile de bani și o organizare complexă a procesului de producție, care depășeau posibilitățile pe care le putea oferi micul atelier meșteșugăresc medieval.

---

¹ *Karl Marx* : Capitalul, vol. I, București, pag. 713.

Un progres similar se constată și în domeniul agriculturii. În secolele XV—XVI, ca urmare a măririi cererii de materii prime pentru meșteșuguri și manufacturi și de alimente pentru populația în creștere, îndeosebi din mediul urban, se extind suprafețele agricole cultivate cu cereale sau plante industriale, se îmbunătățesc utilajul și metodele de muncă, crește producția agricolă și animalieră. Cererea sporită de cereale, plante industriale, lână, piei, carne, lapte care avea loc în condițiile aproape completei desființări a șerbiei și ale formării unui proletariat agricol ca și ale acumulării unor capitaluri bănești în mâinile burgheziei născîndе sau ale nobilimii legată de desfacerea intensă a produselor domeniului pe piață a avut ca urmare pătrunderea relațiilor capitaliste și în mediul rural și apariția unor ferme capitaliste organizate în vederea desfacerii produselor.

Creșterea producției meșteșugărești și manufacturiere și a celei agricole a avut ca urmare intensificarea schimbului de mărfuri și lărgirea pieței interne. Totodată, în secolul XVI intensificarea negoțului dintre țările cunoscute pînă atunci, extinderea ariei comerciale prin schimburile economice cu Lumea Nouă și preponderența dobîndită de căile comerciale ale Atlanticului în dauna celor din Marea Mediterană și Marea Baltică, ca urmare a marilor descoperiri geografice, au lărgit considerabil volumul schimburilor, au mărit cererea de produse industriale și au favorizat dezvoltarea economică și îndeosebi capitalistă a țărilor din Europa apuseană. Astfel „comerțul mondial și piața mondială inaugurează în secolul al XVI-lea istoria modernă a capitalului”¹.

Pentru apariția relațiilor capitaliste și formarea clasei muncitoare și a burgheziei era însă necesar ca, în condițiile progresului forțelor de producție și ale lărgirii pieții interne și externe, să se realizeze cele două elemente constitutive fundamentale ale capitalismului :

a) existența în proporții de masă a unor oameni liberi juridic dar lipsiți de mijloace de producție și de subzistență și de aceea nevoiți să-și vîndă capitaliștilor forța de muncă, angajîndu-se ca lucrători salariați ;

---

¹ K. Marx : Capitalul, vol. I. pag. 177.

b) acumularea unor mari mijloace de producție în mina unor grupuri restrinse de persoane care le folosesc în vederea organizării întreprinderilor capitaliste. De aceea, arată V. I. Lenin „premise istorică a apariției capitalului o constituie, în primul rând, acumularea unor anumite sume de bani în mâinile unor anumite persoane în condițiile unui nivel relativ ridicat al producției de mărfuri în general ; în al doilea rând, existența muncitorului „liber“ din două puncte de vedere : liber de orice constrângeri și îngrădiri în ceea ce privește vânzarea forței sale de muncă și liber de pământ și de orice mijloc de producție în genere, cu alte cuvinte existența muncitorului lipsit de avere, a „proletarului“, care nu are alte mijloace de existență în afară de vânzarea forței sale de muncă“¹.

Formarea unei mase de oameni lipsiți de mijloace de producție s-a realizat atât în mediul rural cât și în mediul urban pe seama micului proprietar și producător direct. Procesul s-a datorat, în esență, acțiunii legilor economice obiective, care cereau trecerea de la mica producție la marea producție, de la mica proprietate fărîmițată țărănească din cadrul domeniului feudal la marea proprietate funciară capitalistă, de la micul atelier meșteșugăresc la manufactura capitalistă. „Munca orășenească — constată Karl Marx — a făurit mijloace de producție pentru care breslele deveneau tot atât de stînjenoare pe cît de stînjenoare deveneau vechile relații de proprietate funciară pentru o agricultură perfecționată...“².

Ca urmare a extinderii producției de mărfuri și a creșterii pieței interne și externe, s-a intensificat procesul de diferențiere a producătorilor direcți, meșteșugari și țărani, o parte considerabilă ruinîndu-se și fiind nevoită să-și vîndă forța de muncă, iar o parte îmbogățindu-se și angajînd lucrători salariați. Procesul desfășurîndu-se însă lent, el a fost grăbit, pentru a face față necesităților sporite ale producției capitaliste, prin folosirea violenței de către marii proprietari funciari, de către burghezia născîndă și stat. De aceea, remarcă Karl Marx, „vio-

¹ V. I. Lenin : Opere complete, vol. 26. București, Ed. politică, 1964, pag. 63.

² Karl Marx : Forme premergătoare producției capitaliste, București. E.S.P.L.P., 1956, pag. 47.

lența este moașa oricărei societăți vechi care poartă în pîntece una nouă. Însăși violența constituie o potență economică”¹.

Procesul a fost numit de către Karl Marx „acumulare primitivă” : „Așa-numita acumulare primitivă nu este deci nimic altceva decît procesul istoric de separație dintre producători și mijloacele de producție. Procesul acesta apare ca „primitiv”, pentru că el constituie preistoria capitalului și a modului de producție care îi corespunde”².

Procesul acumulării primitive s-a petrecut în secolele XIV—XVI în Italia, Țările de Jos, Anglia, Franța, Germania, Spania. În Italia el a avut loc în mediul rural și urban încă din secolul al XIV-lea, creînd condițiile necesare apariției în acest veac a relațiilor capitaliste, dar s-a limitat mai ales la unele regiuni din Italia centrală, ca Toscana, și nu a avut amploare și urmări durabile. În formă clasică el s-a petrecut în Anglia, începînd cu secolul al XVI-lea, fiind luat de Karl Marx ca exemplu tipic pentru geneza capitalismului.

În Anglia, sporirea cererii de lînă pentru export dar, mai ales, din secolul al XVI-lea, pentru manufacturile textile engleze și de cereale pentru orașele în dezvoltare ale țării a avut ca urmare transformarea de către marii proprietari funciari a terenurilor agricole, formate din mici parcele deținute de țărani arendași, cu o slabă productivitate, fie în pășuni pentru oi, fie în mari ferme agricole, organizate capitalist, lucrate de zilieri agricoli salariați și menite a furniza cereale, legume, vite, porci, păsări pentru piață. Desființarea șerbiei care lega pe țărani de pămînt, încă din cursul secolului al XV-lea și deținerea pămîntului de către țărani sub formă de arendă, a dat marilor proprietari funciari posibilitatea să renunțe treptat la sistemul arenzii, să alunge pe țăranii arendași de pe pămînturile pe care le lucrau, să le împrajuiască — de unde denumirea de „împrajuiire” — și să le transforme în pășuni sau în ferme agricole, exploatate cu mînă de lucru salariată. Un act al Parlamentului englez referindu-se în 1489 la o astfel de „împrajuire” destinată creșterii oilor constata că „acolo unde mai înainte lucrau pămîntul 200 de oameni, nu se mai văd acum decît 1—2 păstori”.

---

¹ Karl Marx : Capitalul, vol. I, pag. 746.

² Ibidem, pag. 713.

Iar Thomas Morus, scria în opera sa „Utopia“ (1516) că „turmele voastre de oi... au început să fie atât de lacome și de neimblinzite, încît pe oameni îi înghit de-a binelea, iar ogoarele, casele și satele le nimicesc și le pustiesc“¹.

Desființarea suitelor feudale, în urma încheierii Războiului civil al celor două Roze (1485) și a creșterii autorității regale, ca și masivele secularizări ale bunurilor funciare ale numeroaselor mănăstiri engleze în vremea Reformei în Anglia (deceniul al 4-lea al secolului al XVI-lea), însoțite și în acest caz de deposedarea și alungarea țăranilor, au dat naștere altor mase lipsite de mijloace de existență.

O deposedare a țăranilor de pământ a avut loc și în Țările de Jos și Franța, în secolele XVI—XVII, ruinarea și pierderea pământului de către țărani datorîndu-se, în bună parte, impozitelor tot mai grele pe care țăranii trebuiau să le plătească statului sau datoriiilor contractate la cămătări.

În același timp, un proces similar se constată și în rîndurile meșteșugarilor de la orașe și sate. Accesul tot mai greu în rîndul meseriașilor-patroni, rezervat îndeosebi fiilor de patroni, făcea ca numeroși meșteșugari să rămînă toată viața calfe salariate. Unii mici meșteșugari-patroni, ruinîndu-se datorită concurenței manufacturilor, datoriiilor la cămătări sau impozitelor față de stat, ajungeau adesea în dependență față de negustorii sau cămătarii cărora le erau îndatorați, fiind siliți să lucreze pentru aceștia sau, pierzîndu-și atelierul, deveneau calfe în alte ateliere sau lucrători salariați în manufacturi.

Deoarece manufacturile capitaliste în curs de dezvoltare nu puteau absorbi încă în întregime numeroasa masă a celor expropriați, lipsiți de mijloace de existență și de adăpost și care, totodată, nici nu erau obișnuiți cu noul regim de muncă din manufacturi, pretutindeni a luat o mare extindere pauperismul și vagabondajul. Pentru a curma „vagabondajul“ a apărut, îndeosebi în Anglia, de la sfîrșitul secolului al XV-lea, „o legislație sîngeroasă împotriva expropriaților“², potrivit căreia cei lipsiți de mijloace de trai erau siliți să se angajeze, să lucreze și să se supună disciplinei deosebit de riguroase a muncii salariate din manufacturile capitaliste. Cei care nu se supuneau acestui regim disciplinar de muncă erau osîndiți la cele mai

¹ Thomas Morus : Utopia, București, Ed. științifică, 1958, pag. 55.

² Karl Marx : Capitalul, vol. I, pag. 730.

grele pedepse : biciuirea, infierarea, mutilarea, trimiterea la galere sau la spinzurătoare. „În felul acesta populația rurală, expropriată cu forța, gonită de pe pământul ei și redusă la vagabondaj, fu silită prin legi grotesc-teroriste... să se încadreze în disciplina necesară sistemului muncii salariate“. Alte legiuiri, începînd cu mijlocul secolului al XIV-lea, prevedeau menținerea salariilor lucrătorilor din mediul rural și urban la un nivel scăzut, stabilind un maximum de salariu, dar ferindu-se să fixeze un minimum, sau interziceau asocierea și coalizarea lucrătorilor în vederea obținerii unor condiții mai bune de muncă și salarizare.

Deposedarea producătorilor direcți țărani și meșteșugari de mijloacele lor de producție prin care își asigurau subzistența a avut ca urmare transformarea lor în consumatori de produse manufacturiere și agricole, ceea ce, implicit, a dus la lărgirea pieții interne pentru producția capitalistă. Astfel, „evenimentele ce transformă pe micii agricultori în muncitori salariați și mijloacele lor de subzistență și de muncă în elemente materiale ale capitalului, creează în același timp pentru acesta din urmă piața sa internă“¹.

Pentru apariția producției capitaliste era însă necesar, în afară de existența unei mari mase de lucrători liberi, dar lipsiți de mijloace de subzistență și de acumularea în mîinile unui grup redus a unor mari avutii bănești, menite a fi folosite pentru procurarea mijloacelor de producție și angajarea și plățirea muncitorilor.

Ele s-au format din mai multe izvoare. Începînd cu secolele XI—XIII, o dată cu renașterea vieții orășenești, a meșteșugurilor, comerțului și cametei, s-au format mari capitaluri comerciale și cămătărești. Dar în timpul înfloririi evului mediu „capitalul bănesc, format prin camătă și comerț, a fost împiedicat să se transforme în capital industrial, la țară de modul de organizare feudal, iar la oraș de modul de organizare corporatist“². Declinul feudalismului și al corporațiilor, lărgirea producției și a schimbului, formarea unei mase de producători desprinși de mijloacele lor de producție au creat însă, începînd cu

---

¹ *Karl Marx* : Capitalul, vol. I. pag. 742.

² *Ibidem*, pag. 745.

secolele XIV—XVI, condițiile necesare transformării capitalului comercial și cămătăresc în capital industrial sau capital.

Totodată imensele bogății jefuite din Lumea Nouă, comerțul colonial și negoțul de sclavi, sau exploatarea minelor de metal prețios, practicate în secolele XV—XVII de portughezi, spanioli, olandezi, englezi au dus la acumularea unor imense bogății, investite apoi în industrie. Astfel „comoara strinsă în afara Europei prin jaf, înrobire și asasinat se întorcea în metropolă și se transforma aici în capital“¹.

O însemnată sporire a capitalurilor bănești s-a realizat și prin împrumuturile de stat. Marii negustori, cămătari sau proprietari de manufacturi avansau regalității, în neconținută lipsă de bani, împrumuturi mari cu dobânzi ridicate, plătite de către stat prin impozite percepute de la populație.

Politica economică protecționistă promovată de statele absolutiste în secolele XVI—XVII, constând în limitarea exportului de materii prime necesare industriei naționale și a importului de articole similare celor produse în țară, taxe mari la import și scăzute la export, subvenții și privilegii acordate proprietarilor de manufacturi, negustorilor și armatorilor autohtoni, asigurare de comenzi de stat etc. favorizau de asemenea sporirea capitalurilor burgheziei născânde.

Deținerea sau cumpărarea de funcții de stat, îndeosebi arendarea de impozite aducătoare de mari venituri, de către reprezentanți ai burgheziei au contribuit de asemenea la acumularea în mîinile ei a unor însemnate capitaluri bănești.

Acumularea de capitaluri bănești în mîinile burgheziei în formare s-a realizat și ca urmare a efectelor „revoluției prețurilor“, care, prin creșterea mai rapidă a prețurilor produselor agricole și industriale decît a nivelului salariilor a favorizat pe moșieri, proprietari de manufacturi, negustori, cămătari și a defavorizat pe cei ce primeau salarii, contribuind pe această cale la accelerarea acumulărilor bănești ale burgheziei și la pauperizarea salariaților din manufacturi și agricoli.

În condițiile formării premiselor apariției relațiilor capitaliste, numeroase capitaluri comerciale și cămătărești sau alte avuții au fost investite în industrie, transformîndu-se în capital industrial sau capital, destinat cumpărării mijloacelor de producție, devenite proprietate capitalistă și a forței de muncă.

---

¹ *Ibidem*, pag. 748.

Astfel, apariția relațiilor capitaliste constă, în esență, în formarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție și a celor două clase fundamentale ale noului mod de producție : burghezia și proletariatul.

Manufactura capitalistă

Producția capitalistă a fost organizată în manufacturi, apărute în secolele XIV—XVI, în mai multe țări ale Europei, ale căror produse erau destinate fie pieții interne, fie mai ales, celei externe. De aceea „manufactura ia naștere acolo unde se produce în masă pentru export, pentru piața externă, așadar pe baza marelui comerț, pe uscat și pe mare, în emporiile ei, cum ar fi orașele italiene, Constantinopol, orașele din Flandra și Olanda, unele orașe spaniole, ca de pildă, Barcelona etc.“¹.

Manufactura este o întreprindere capitalistă în care utilajul, materia primă și produsul finit aparțin întreprinzătorului capitalist, care salarizează și pe lucrătorii care muncesc pentru el. Manufacturile au apărut în ramurile de producție textilă (postavuri, pînzeturi, mătase), metalurgică (unelte felurite, arme de foc), de lux (sticlărie, oglinzi, tapiserii), poligrafice (hîrtie, tipar), construcții navale. Relațiile capitaliste au pătruns și în extracția minereurilor.

Astfel, paralel cu păstrarea meșteșugurilor organizate în corporații apar și „primele începuturi ale producției capitaliste, în mod sporadic. În unele orașe mediteraniene încă în secolul al XIV-lea și al XV-lea“², îndeosebi în centrul Italiei, ca la Florența și Siena. Relațiile capitaliste au apărut îndeosebi în cadrul manufacturilor de postav. Negustorii florentini importatori de lînă locală, spaniolă sau engleză dădeau meșterilor postăvari lînă pe datorie și primeau, în contul ei, postavuri pe care le finisau și le vopseau și apoi le desfăceau în țară sau peste hotare. Negustorul se transformă astfel treptat în întreprinzător capitalist, care procură materia primă, subordonează sau salarizează direct pe țesători și achiziționează produsele la prețurile dictate de el, ajungînd să comande procesul de producție.

---

¹ *Karl Marx* : Forme premergătoare producției capitaliste, pag. 49.

² *Karl Marx* : Capitalul, vol. I, pag. 713.

Procesul de producție este complex : lina este spălată în bazine mari și scărmanată cu un utilaj aparținând întreprinzătorului capitalist, torsul și țesutul ei se fac uneori în ateliere mari alăturate sau mai ales la domiciliul torcătorilor și țesătorilor : tunsul, bătutul, finisatul și vopsitul postavului au loc din nou în atelierul întreprinzătorului capitalist, cu utilajul și vopselele sale. Procesul de producție se bazează deci pe o diviziune a muncii tot mai accentuată, folosindu-se însă în continuare munca manuală și unelte în genere simple, de unde și numele de „manufactură“ sub care este cunoscută această formă timpurie de întreprindere capitalistă. După cum munca se efectuează la domiciliul lucrătorului subordonat sau salariat sau în atelierul capitalistului, manufactura este dispersată sau concentrată ; în genere predomină, după cum s-a arătat, manufactura de tip mixt, procesul de producție efectuându-se atât la domiciliul lucrătorului cât și la întreprinzător. Diviziunea muncii, manifestată prin operațiile separate și succesive menționate, a dus la o creștere apreciabilă a productivității muncii, ceea ce a conferit manufacturii o superioritate evidentă față de vechile ateliere meșteșugărești.

Manufacturile de postav s-au organizat îndeosebi la Florența și Siena în secolele XIV și XV și în Anglia în secolele XV-XVI.

Producția anuală de postav a Florenței, realizată îndeosebi în manufacturi, se ridică în prima jumătate a secolului XIV la 70.000—80.000 suluri în valoare de circa 1.200.000 florini aur.

În Anglia în secolele XV-XVI producția de postav este organizată și ea mai ales pe bază capitalistă. Anglia, favorizată de creșterea intensă a oilor cu lână de calitate superioară, se transformă dintr-o țară exportatoare de lână, într-una exportatoare de postav. Astfel, dacă în 1354 Anglia a exportat 31.500 saci cu lână, între 1540-1547 ea exporta anual numai 5.000 saci. În schimb, dacă în 1354 exporta doar 5.000 suluri de postav, în secolul XVI exportă anual : între 1520-1529 — 90.000 suluri, între 1536-1547 — 120.000 suluri iar pe la 1560 — 200.000 suluri. Manufacturile de postav engleze ajung la mari proporții, cea concentrată a lui John Winchcombe din Newbury avînd la începutul secolului XVI un număr de 1.040 lucrători, bărbați, femei și copii. Ziua de lucru în manufactură era lungă, de 14-16 ore, munca grea, iar salariul foarte mic.

Relațiile capitaliste au apărut și în exploatarea minelor, cererea crescândă impunând, în vederea ridicării producției, unele investiții însemnate. Astfel în 1460 exploatarea minelor de alaun de la Tolfa (Toscana), necesar ca fixativ pentru vopsitul postavurilor, a fost finanțată de băncile Medici și Chigi, folosind 8.000 de lucrători. Bancherii germani, îndeosebi familiile Fugger și Welser, au înființat sau au organizat exploatarea a numeroase mine de fier, cupru, argint și aur din Germania, Cehia, Slovacia, de argint și mercur din Spania, de argint din Lumea Nouă.

Casele de comerț și băncile

Apariția producției capitaliste și lărgirea corespunzătoare a schimbului și a circulației bănești au avut ca urmare constituirea unor case de comerț și bănci a căror activitate atinge proporții necunoscute pînă atunci. Cele dintii mari case de comerț și bănci s-au născut în Italia unde au apărut mai devreme și relațiile capitaliste. Casele de comerț și băncile dispun în secolele XIV-XVI de mari capitaluri comerciale și cămătărești, aparținînd nu numai proprietarilor sau asociaților, ci, ca în cazul îndeosebi al băncilor, și unor numeroși depunători, mari sau mici, care își depun banii primind în schimb dobîndă. Referindu-se la banca lui Ambrosie Höchstetter, un cronicar german contemporan arăta că pe la 1520-1525 „principi, conți, nobili, burghezi, servitori și servitoare au depus banii pe care-i aveau și el le-a plătit 5%... Se crede că într-o vreme a plătit dobînzii la un capital de un milion“ (de florini).

Băncile florentine din secolele XIV-XV : Acciaiuoli, Bardi, Peruzzi, Strozzi, Frescobaldi, Pazzi, Medici posedă și ele mari capitaluri ; astfel băncile Bardi și Peruzzi împrumutaseră pe regele Angliei Eduard al III-lea cu cca. 1.500.000 florini, care neplătindu-i provoacă falimentul celor două bănci în 1354.

Băncile germane din secolul XVI conduse de familiile Fugger, Welser, Höchstetter, dispuneau de mari capitaluri cămătărești ; Iacob Fugger împrumutase pe Carol Quintul cu prilejul algerii sale ca împărat cu 600.000 florini.

În afară de afacerile bancare propriu-zise, împrumuturi date cu dobîndă de 8—10% pe an, băncile sînt tot mai strîns și direct legate de activitatea minieră, manufacturieră și comer-

cială, capitalul cămătăresc fiind investit în minerit, industrie și marele negoț. Astfel băncile Fugger și Höchstetter iau în arendă mine din Germania, Cehia, Slovacia, Spania și Lumea Nouă, băncile Gualterrotti și Frescobaldi se ocupă de distribuirea în Europa a colonialelor aduse de portughezi din Indii, băncile Fugger, Höchstetter, Welser, Gualterrotti și alte bănci italiene finanțează cu cca. 60.000 florini expediția militară și comercială portugheză în Indiile Orientale a lui Francesco Almeida din 1505, care le aduce un beneficiu de 175%, banca Welser ia în arendă plantații de trestie de zahăr în insulele Canare și obține pentru patru ani monopolul comerțului cu sclavi negri etc.

Pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură Cererea tot mai mare de produse agricole pentru populația în creștere a orașelor și pentru cea desprinsă din agricultură a satelor și de materii prime pentru manufacturi (lână, plante industriale etc.), impunea organizarea agriculturii pe baze noi, în vederea unei producții sporite. Declinul relațiilor agrare feudale, formarea unei mari mase de țărani săraciți sau deposedați, în cadrul „acumulării primitive“, de mijloacele de producție, acumularea unor capitaluri bănești în mâinile burgheziei în formare, ale „noii nobilimi“ legate de piață și ale unei pături de țărani proprietari sau arendași îmbogățiți, au constituit premisele necesare trecerii la o agricultură organizată pe baza capitalistă. În Țările de Jos și în Anglia îndeosebi, de la sfârșitul secolului XV și în secolul XVI, burghezia, „noua nobilime“ și arendașii țărani înstăriți cumpără sau iau în arendă pământ sau își reorganizează proprietățile funciare în vederea producției pentru piață. Ei lucrează pământul propriu sau arendat cu salariați agricoli și practică o agricultură sau creștere intensivă a animalelor, folosind un utilaj mai perfecționat, îngrășăminte, irigații, selecționare de semințe sau animale, uneori, în cazul unor moșii mai mari, și specialiști în agricultură sau în creșterea animalelor. În condițiile unei producții sporite pentru piață, ei desfac însemnate cantități de cereale, plante industriale, vite, lână, lapte, carne, fructe etc. Astfel „la sfârșitul secolului al XVI-lea Anglia poseda o clasă

de fermieri capitaliști bogați pentru condițiile de atunci“¹. În agricultura engleză din secolul XVI relațiile feudale sînt tot mai intens înlocuite de cele capitaliste, a căror victorie deplină o va asigura revoluția burgheză de la mijlocul secolului XVII.

Formarea burgheziei și a proletariatului. Lupta de clasă dintre burghezie și proletariat O latură constitutivă a apariției relațiilor capitaliste o reprezintă formarea celor două clase fundamentale ale orînduirii capitaliste. Burghezia și proletariatul au apărut în urma unui proces îndelungat, iar în componența lor au intrat pături sociale felurite.

Burghezia s-a format îndeosebi din negustori și cămătari care și-au investit capitalurile comerciale și cămătărești în mine sau manufacturi dispersate sau concentrate, organizînd producția și subordonînd sau salarizînd direct pe meșterii care lucrau la domiciliu sau pe lucrătorii din mine și manufacturi. Uneori în rîndurile ei au intrat și meșteri patroni îmbogățiți care au mărit producția și numărul lucrătorilor din propriul atelier sau și-au subordonat alți meșteri.

În rîndurile ei au intrat și feluriți slujbași, care au cumpărat slujbe administrative și judiciare sau au arendat vămi sau perceperea impozitelor, aducătoare de venituri însemnate și liberi profesioniști, formînd pătura funcționarească și intelectuală a burgheziei.

În mediul rural mai ales din Anglia „noua nobilime“, arendașii și țărani înstăriți care și-au reorganizat proprietățile pe baze capitaliste, lucrîndu-le cu lucrători salariați, în vederea desfacerii producției pe piață formează categoria nobililor și țăranilor îmburgheziți (gentry).

Proletariatul s-a format, ca urmare a „acumulării primitive“, din țărani deposedați de pămînt sau sărăciți, din meșteșugari ruinați, din calfe rămase în situația de salariați permanenți, din lucrători necalificați etc., care s-au angajat în manufacturile din mediul urban sau rural, în mine, ca zilieri agricoli. Referindu-se la „opozitia plebeilor“ din orașele germane de la sfîrșitul secolului XV și începutul secolului XVI,

---

¹ *Karl Marx* : Capitalul, vol. I. pag. 740.

Friedrich Engels arată că „ea reunea părțile componente decăzute ale vechii societăți feudale și corporatiste cu elementul proletar abia apărut dar încă nedezvoltat al societății burgheze moderne în formare“¹. Acest proletariat, încă insuficient format, fără o conștiință de clasă, constituia, de fapt, un pre-proletariat sau anteproletariat, care s-a transformat în proletariat propriu-zis sau clasă muncitoare mai târziu, în condițiile producției capitaliste de fabrică.

Apariția relațiilor capitaliste și deci a exploatării proletariatului de către burghezie a generat, ca un fenomen obiectiv, lupta de clasă dintre burghezie și proletariat. Astfel, „lupta dintre capitalist și muncitorul salariat începe o dată cu însuși raportul de capital. Ea continuă în cursul întregii perioade manufacturiere“². Luptele muncitorilor salariați din manufacturile textile italiene din secolul XIV, ca „răscoala dezmoșteniților“ din Siena din 1371 sau „răscoala ciompilor“ din Florența din 1378, sau cele ale lucrătorilor francezi din secolul XVI, ca greva tipografilor din Lyon din 1539, constituie primele manifestări ale luptei de clasă dintre proletariat și burghezie.

*
*   *
*

Apariția relațiilor capitaliste marchează trecerea de la feudalism la capitalism, de la evul mediu la epoca modernă.

Deși apariția lor a fost însoțită de violență și mari suferințe pentru masele populare, de nașterea robiei salariate și de începutul jafului colonial, totuși, privit în perspectiva istoriei, capitalismul a reprezentat, prin condițiile create dezvoltării, într-un ritm neîntilnit pînă atunci în istorie, a producției și schimbului de mărfuri, a organizării de stat și a culturii, o orînduire superioară feudalismului. De aceea și Karl Marx a apreciat că „în linii generale modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez modern pot fi numite epoci de progres ale formației economice a societății“³.

---

¹ *Friedrich Engels* : Războiul țărănesc german, ediția III-a, București, E.S.P.L.P., 1950, pag. 43.

² *Karl Marx* : Capitalul, vol. I, pag. 441.

³ *Karl Marx* : Contribuții la critica economiei politice, București, E.S.P.L.P., 1954, pag. 10.

BIBLIOGRAFIE

- K. MARX : *Capitalul*, Vol. I, București, Ed. Politică, 1960, p. 711—757.
- A. BRAUDEL : *Civilisation matérielle et capitalisme (XV-e—XVIII-e siècle)*. Paris, 1967.
- R. EHRENBURG : *Le siècle des Fugger*. Paris, 1955.
- H. HAUSER : *Les débuts du capitalisme*, Paris, 1931.
- J. HEERS : *L'Occident au XIV-e et XV-e siècles*. Paris, 1963.
- E. HOBSBAWN, M. DOBB : *Du féodalisme au capitalisme*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme”, nr. 37, mai—juin 1963, pp. 215—225.
- G. LUZZATO : *Storia economica d'Italia*, Vol. I, Roma, 1949.
- F. MAURO : *Le XVIe siècle européen : aspects économiques*. Paris, 1966 (Nouvelle Clio, 32).
- A. OȚETEA : *Renașterea și Reforma*. București, 1968, p. 41—105.
- A. SAPORI : *Studi di storia economica (secoli XIII, XIV, XV)*. Vol. I—II. Firenze, 1955.
- S. SKAZKINE : *Sur la genèse du capitalisme dans l'agriculture de l'Europe occidentale*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme”, nr. 37, mai—juin 1963, pp. 191—202.

REFORMA

În evul mediu timpuriu și mai ales dezvoltat biserica catolică ajunsese să stăpânească mari bogății : domeniile întinse, care însumau în unele țări un sfert sau o treime din fondul funciar, lucrate de țărani dependenți, castele, imobile în orașe, odoare și alte bunuri ; ea primea de la supușii catolici dijme bisericesti în produse și încasa, sub diferite forme, pentru slujbele pe care le făcea, mari sume de bani. Prin proprietățile sale funciare feudale, clerul constituia feudalitatea bisericească. Parte constitutivă a feudalității, biserica justifica totodată ideologic orînduirea feudală, reprezentînd astfel o „chintesență și consfințire a dominației feudale existente“¹.

În condițiile puternicei influențe ideologice a bisericii asupra populației și ale monopolului cultural al clerului, opoziția maselor populare împotriva feudalității, laice sau bisericești, a statului feudal și a bisericii catolice a luat o formă de exprimare religioasă. De aceea „toate atacurile îndreptate împotriva feudalismului în general și, înainte de toate, atacurile împotriva bisericii, toate doctrinele revoluționare, sociale și politice trebuiau să fie în același timp și cu precădere erezii teologice. Pentru ca relațiile sociale existente să poată fi atacate, ele trebuiau despuiate de aureola pe care o purtau“².

În prima jumătate a secolului XVI, în condițiile formării burgheziei și ale complicării contradicțiilor dintre diferitele clase și păături ale societății feudale, opoziția antifeudală și anticleri-

---

¹ *Friedrich Engels* : Războiul țărănesc german, București, E.S.P.L.P., 1958, pag. 49.

² *Ibidem*, pag. 49.

cală a luat o amploare deosebită, sub numele de Reformă. Reforma reprezintă, în esență, o manifestare social-politică și ideologică cu caracter burghez; din cadrul său se desprinde însă și o puternică mișcare de reformă cu caracter popular, oglindind interesele și năzuințele țăranimii și sărăcimii din orașe. Reforma a luat forme variate, în raport cu condițiile de dezvoltare specifice ale fiecărei țări, grup de țări sau regiuni.

REFORMA ÎN GERMANIA. RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC GERMAN

Germania în ajunul Reformei Reforma a început mai întâi în Germania. La începutul secolului XVI Germania era o țară cu o economie prosperă. Mineritul, meșteșugurile, agricultura și negoțul intern și extern atinseseră un înalt grad de dezvoltare. În unele ramuri ale producției, ca în extracția minereurilor, industria textilă, a armelor de foc, a hîrtiei, tiparului apăruseră relații capitaliste. Fuseseră înființate mari bănci de către familiile Fugger, Welser, Höchstetter, care, în afară de afacerile de bancă, participau la exploatarea minelor, la comerțul european cu Orientul și cu Lumea Nouă. Prosperitatea economică și dezvoltarea relațiilor capitaliste din Germania erau însă frîmate de lipsa de unitate economică, de mutarea axei comerciale a lumii, ca urmare a marilor descoperiri geografice, din Marea Mediterană și Marea Baltică pe țărmurile Oceanului Atlantic, de relațiile feudale încă puternice, de fărâmițarea și anarhia politică a țării.

La începutul secolului XVI Germania era frământată de complexe și puternice contradicții sociale, principala contradicție fiind cea dintre feudalitatea laică și ecleziastică și țăranime. În această epocă situația țăranilor germani se agravase, ca urmare a creșterii exploatării feudale, îndeosebi a sporirii clăcii și înăspririi iobăgiei, mai ales în părțile răsăritene ale Germaniei. Feudalitatea, la rîndul său, era agitată de neînțelegerile dintre marii feudali, îndeosebi principii teritorial laici și ecleziastici și micii feudali sau cavalerii. Orășenimea, în ansamblul său, își manifesta nemulțumirea și opoziția față de fărâmițarea și anarhia feudală, față de politica principilor de încălcare a privilegiilor orășenești și de apăsare fiscală, față de atacurile și

prădăciunile cavalerilor, față de stoarcerile, abuzurile și intoleranța bisericii catolice; totodată, înăuntrul orașelor se ducea o neîncetată luptă între patriciat, bresle și plebea orășenească.

Orientarea comercială divergentă a regiunilor și orașelor germane și deci lipsa de unitate economică a țării au avut drept consecință divizarea Germaniei într-o mulțime de principate teritoriale laice și eclesiastice, stătulețe mărunte, orașe libere. Astfel „pe cînd în Anglia și Franța dezvoltarea comerțului și a industriei a dus la o împletire a intereselor în întreaga țară și prin aceasta la o centralizare politică, în Germania această dezvoltare n-a dus decît la gruparea intereselor pe provincii, în jurul unor centre pur locale, și prin urmare la o fărâmițare politică”¹.

De această stare au profitat principii, care erau „exponenții centralizării în cadrul acestei fărâmițări, exponenții centralizării locale și provinciale”². Încercările împăraților Maximilian I (1493—1519) și Carol Quintul (1519—1556) de a întreprinde unificarea și centralizarea imperiului au eșuat în fața atotputerniciei principilor, a intereselor locale egoiste ale orașelor și a lipsei de mijloace materiale și militare ale puterii imperiale.

În ajunul Reformei opoziția anticlericală și îndeosebi anti-papală era generalizată. Bogățiile imense, funciare și bănești, taxele nesfîrșite pentru serviciile pe care ar fi trebuit să le facă gratuit credincioșilor, intoleranța bisericii față de tot ce nu era conform dogmei catolice și intereselor clerului, ignoranța și viața dezordonată a clericilor, explică de ce toate clasele și păturile sociale din Germania își manifestau deschis sau pe ocolite și în raport cu interesele și țelurile lor, opoziția față de clerul german și curia papală. Principii și cavalerii rîvneau la domeniile întinse ale clerului, prin a căror secularizare sperau să-și mărească veniturile. Orașenii cereau, în esență, „o biserică necostisitoare”, a cărei organizare și funcționare să corespundă intereselor și țelurilor lor. Țărănimea și plebea orășenească, extinzînd aria revendicărilor, cereau nu numai secularizarea averilor clerului și o biserică simplă, ci și împărțirea

---

¹ *Friedrich Engels*, op. cit. pag. 33.

² *Ibidem*, pag. 34

tuturor domeniilor feudale, laice și eclesiastice și a avuțiilor clericilor, nobililor și orășenilor bogați și egalitate socială. În raport cu aceste revendicări opoziția anticlericală și antifeudală consta deci, în esență, într-o opoziție moderată orășenească, care grupa, în principal, orășenimea înstărită, inclusiv elementele burgheze în germene precum și elemente din rîndurile cavalerilor și o opoziție revoluționară populară, plebee-țărănească, care grupa țărănimea și păturile plebeiene din orașe. Cu toate revendicările comune, izvorîte din poziția lor antifeudală și anticlericală, între opoziția orășenească și cea plebee-țărănească au existat, datorită componenței lor sociale și mari deosebiri, care au generat un adevărat antagonism între ele.

Opoziția antifeudală și anticlericală populară a început să se manifeste mai intens din ultimul sfert al secolului XV, sub forma unor puternice mișcări țărănești, desfășurate uneori în alianță cu masele plebeiene din orașe. Astfel în 1476 s-au ridicat împotriva episcopului de Würzburg țărani din Franconia răsăriteană, conduși de păstorul Hans Böhme zis Hans cu flue-rașul, mișcare care a fost crunt reprimată. De la sfîrșitul secolului XV s-a reorganizat și și-a intensificat activitatea uniunea de luptă țărănească „Opinca“, sub a cărei conducere s-a desfășurat răscoala țărănească din Alsacia din 1493 și s-au pregătit numeroase planuri și încercări de răscoală în anii următori. La începutul secolului XVI a luat naștere în ducatul Württemberg uniunea de luptă țărănească „Sărmanul Conrad“, care a organizat aici o răscoală în 1514. Activitatea acestor uniuni și răscoalele sau planurile de răscoale au pregătit țărănimea germană pentru Războiul țărănesc din 1525.

Opoziția antifeudală și anticlericală a fost pregătită în preajma Reformei și de către activitatea umaniștilor germani. O mare influență au avut operele umanistului Erasm de Rotterdam. Erasm a făcut o nouă traducere a Bibliei din limba greacă în limba latină, punînd astfel un text corect la îndemîna umaniștilor și teologilor, care și-au dat seama că o serie de dogme ale bisericii catolice se întemeiau pe pasagii traduse și interpretate greșit. Erasm a criticat în „Lauda nebunici“ ignoranța și viciile clerului. Erasm preconiza o reformă moderată, limitată la simplificarea și purificarea cultului și bisericii, păstrîndu-se

ierarhia și autoritatea papală. Alți umaniști, ca Johann Reuchlin și Ulrich von Hutten au criticat și mai violent scolastica, biserica catolică și papalitatea. Ulrich von Hutten, ca ideolog al cavalerilor germani, cerea unificarea Germaniei într-un imperiu în care rolul hotărîtor să-l dețină cavalerii și ieșirea bisericii germane de sub autoritatea papală.

Reforma luterană Inițiatorul Reformei în Germania a fost Martin Luther (1483—1546) teolog și profesor la Universitatea din Wittenberg. El și-a formulat doctrina în cele 95 de teze afișate în 1517 pe ușa catedralei din Wittenberg și în alte lucrări ulterioare.

Teza fundamentală a doctrinei sale o constituie „mîntuirea prin credință”. Biserica catolică propovăduia că oamenii pot dobîndi mîntuirea numai cu ajutorul bisericii și al clerului, care îndeplinesc funcția de mijlocitori între om și divinitate, prin danii, milostenii, posturi, rugăciuni, cumpărare de indulgențe pentru iertarea păcatelor etc. Luther propovăduia însă că pentru a se mîntui omul trebuie să aibe credință adevărată, prin care poate intra în contact direct cu divinitatea, fără mijlocirea bisericii și a clerului și fără observarea tuturor practicilor religioase exterioare impuse de biserica catolică. Baza religiei și a edificării religioase-morale a creștinului trebuie s-o constituie Biblia pusă la îndemîină în limba maternă. Punînd la baza doctrinei sale teoria „mîntuirii prin credință” Luther, fără a reduce cu totul, diminuea însă considerabil rolul bisericii și al clerului în viața societății. Afișarea tezelor sale, publicarea unor lucrări ulterioare și apoi ruperea lui Luther cu biserica catolică în 1520 au stîrnit o agitație nemaiîntîlnită în Germania. Legatul papal relata că în 1520 „nouă zecimi din Germania strigă Luther, iar cealaltă zecime moarte curiei romane”. Învățăturile lui Luther privitoare la contestarea autorității papale și la limitarea rolului bisericii și clerului în viața societății au fost interpretate de către clasele și păturile sociale din Germania în chip felurit, în raport cu interesele și năzuințele fiecăreia dintre ele. Principii și cavalerii vedeau în învățăturile lui Luther îndeosebi un argument și un îndemn pentru secularizarea imenselor domenii ale bisericii. După 1520 unii principi

au început să treacă la Reformă pentru a seculariza averile bisericii. Cavalerii germani sărăciți de pe valea Rinului, conduși de condotierul Franz von Sickingen și de ideologul lor, Ulrich von Hutten, au atacat în 1522 posesiunile arhiepiscopului de Trier, dar au fost înfrinți în 1523 datorită intervenției principilor renani. Orășenimea, îndeosebi cea înstărită, vedea în Reformă în primul rînd un mijloc de a înfăptui „o biserică necostisitoare“, căreia să nu-i mai plătească nesfirșite taxe bisericești și care, prin reducerea sărbătorilor, posturilor și altor opreliști, să nu mai stînjenească desfășurarea meșteșugurilor și negoțului și a vieții din orașe. Masele populare de țărani exploatați și fără pămînt și plebea orășenească, vedeau în Reformă nu numai un îndemn de a seculariza domeniile și averile clerului, ci și ale feudalilor laici și ale bogătașilor din orașe, aripa radicală mergînd pînă la a cere instaurarea unei egalități sociale. Interpretarea atît de diferită dată învățăturilor sale i-a impus lui Luther să-și definească poziția. Temîndu-se de interpretarea radicală dată de mase învățăturilor sale, Luther „a părăsit elementele populare ale mișcării și a trecut de partea bürgerilor, nobililor și principilor“¹. El a devenit mai întîi reprezentant al reformei orășenești. Ulterior, slăbiciunea și nehotărîrea „opozității orășenești“ și îndeosebi războiul țărănesc din 1525 l-au împins definitiv pe Luther de partea principilor. Dîndu-și seama că în condițiile unui război țărănesc victorios s-ar fi produs înlăturarea reformei moderate a bürgerilor de către reforma populară plebee-țărănească, Luther a trecut de partea principilor și nobililor predicînd „împotriva bandelor asasinice și prădalnice ale țăranilor“ și îndemnînd „care cum poate să-i sfișie în bucăți, să-i sugrume și să-i înjunghie, fâțiș sau pe ascuns, ca pe niște cîini turbați“. La rîndul său, de spaimă față de războiul țărănesc, „opozitia orășenească“ s-a apropiat tot mai mult de principii, ajungînd, de fapt, sub controlul acestora. Luînd poziție împotriva războiului țărănesc și pentru principii, Luther a contribuit în acest chip la subordonarea reformei moderate orășenești față de principii ; „astfel a fost trădată în folosul principilor nu numai mișcarea populară, dar și cea a bürgerilor“².

1 *Friedrich Engeln*, op. cit., pag. 54.

2 *Ibidem*, pag. 57.

Reforma lui Thomas Münzer

Exponentul reformei populare și conducătorul opoziției plebee-tărănești a fost preotul de țară Thomas Münzer (sfârșitul secolului XV — 1525), care și-a elaborat doctrina în perioada 1520—1525. Preocuparea de competență a reformei populare a lui Münzer nu constă în reorganizarea cultului și a bisericii, ci în schimbarea pe cale revoluționară a societății. El critica violent nedreptățile sociale — exploatarea feudalilor laici și ecleziastici, ca și a bogătaşilor din orașe, abuzurile și lăcomia bisericii catolice. El propovăduia înlăturarea exploatării și instaurarea egalității sociale și a puterii poporului pe cale revoluționară: „lumea întreagă va fi zdruncinată din temelii, lucrurile se vor petrece astfel încât nelegiuții vor fi dați jos de la domnie, iar cei de jos vor fi ridicați“. După luarea puterii urma a fi instaurată „împărăția lui Dumnezeu“ pe pământ, concepută nu în sens strict religios, ci social-politic, ca o domnie a dreptății și egalității între oameni. „Prin împărăția lui Dumnezeu, Münzer înțelegea însă o societate în care nu vor mai exista deosebiri de clasă, proprietate privată și nici o autoritate de stat independentă, străină de membrii societății și opusă lor“¹. Astfel „programul său politic friza comunismul“², program utopic, deoarece la acea epocă nu erau coapte condițiile obiective instaurării unei societăți comuniste. Thomas Münzer n-a fost numai un propovăduitor al ideilor de dreptate socială, ci și un luptător pentru realizarea lor, luând parte activă la războiul țărănesc german, după înfringerea căruia a fost prins și executat de către principii.

Războiul țărănesc german

Principala cauză a izbucnirii Războiului țărănesc german o constituie agravarea exploatării țărănimii de la sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI. Mișcările țărănești premergătoare și propaganda predicatorilor populari, în frunte cu Thomas Münzer, au contribuit de asemenea, într-o mare măsură, la întreținerea și creșterea spiritului de luptă anti-feudală în rândurile țărănimii.

¹ Friedrich Engels, op. cit., pag. 61

² Ibidem, pag. 60.

Primele acțiuni s-au produs în vara anului 1524 în regiunea Pădurea Neagră, avînd drept centru comitatul Stühlingen. Către sfîrșitul anului 1524 și începutul anului 1525 în rîndurile țărănilor răsculați s-a răspîndit primul program, redactat sub influența adepților lui Mûnzer și cunoscut sub numele de „Scrisoarea-program“ (Artikelbrief). Exprimînd poziția antifeudală a țărănilor răsculați „Scrisoarea-program“ arăta că : „toată trădarea, ruina și apăsarea ne vine de la castele, mănăstiri și schituri“ și cerea ca nobilimea și clericii să le părăsească, să trăiască „în case simple ca și ceilalți oameni“ și să cedeze „averea și bunurile lor“, „uniunei creștine“ a țărănilor răsculați, urmînd a păstra pentru ei „numai ceea ce li se cuvine, după dreptatea divină“.

În primăvara anului 1525 răscoala a izbucnit în Suabia superioară. În sinul răsculaților existau două curente : curentul revoluționar, care, avînd ca îndreptar „Scrisoarea-program“, cerea desființarea completă a sarcinilor feudale și desființarea nobililor ca clasă și curentul moderat, care cerea numai reducerea sarcinilor feudale, prin înțelegerea pașnică cu nobilii. Sub influența curentului moderat predominant au fost elaborate, tipărite și răspîndite în martie „cele 12 articole“ de la Memmingen, care au devenit programul oficial al răsculaților. Adesea însă țărăniile îmbinau revendicările concrete ale „celor 12 articole“ cu spiritul revoluționar al „Scrisorii-program“. „Cele 12 articole“ prevedeau, ca bază de tratative ale țărănilor cu nobilii : desființarea iobăgiei „deoarece ne-am născut liberi, spune sfnîta scriptură“ (art. 3) ; desființarea dreptului de „mînă moartă“ (art. 11) ; luarea prin arendă a pămîntului seniorial de către țărani, pe bază de contract și reducerea clăcii (art. 7) ; păstrarea dijmei mari, din cereale, folosită însă ca rezervă pentru ani de lipsă, pentru săraci și pentru întreținerea preotului și desființarea dijmei mici, din animale (art. 2) ; restituirea bunurilor comunale uzurpate de nobili și dreptul tuturor de a folosi în comun pădurile, pășunile și eleșteele (art. 4, 5, 10) ; judecări pe bază de legi scrise (art. 9) ; totodată țărăniile cereau dreptul de a se conduce singuri : „să ne supunem autorității pe care am ales-o noi...“ (art. 3).

Răscoala s-a întins și în Franconia, unde au luat parte și unele orașe. Sub influența nobililor participanți la răscoală, Wendel Hipler și Götz von Berlichingen, s-a încercat atenuarea

caracterului antinobiliar al luptei țăranilor și subordonarea revendicărilor antif feudale ale „celor 12 articole“ unor revendicări cu caracter politic privitoare la reforma imperiului, care însă nu au fost acceptate de țărani. Sub influența orașenilor și a unor cavaleri participanți la răscoală, în luna mai 1525 a fost totuși elaborat „programul de la Heilbronn“, care oglindea mai ales interesele „opozității orașenești“ : centralizarea imperiului și transformarea principilor și cavalerilor în slujbași ai imperiului, secularizarea averilor bisericesti și deposedarea clerului de autoritatea laică, unificarea legislației, monedelor, măsurilor de lungime și greutate și desființarea vămilor interne, răscumpărarea obligațiilor feudale ale țăranilor printr-o sumă de 20 de ori mai mare decât cuantumul lor anual, care nu putea fi plătită decât de virfurile țăranimii înstărite.

O deosebită vigoare a luat mișcarea în Turingia, din care Münzer voia să facă centrul revoluționar al mișcării și unde a fost atins punctul culminant al întregului război țăranesc. Țăranilor răsculați li s-au alăturat, la chemarea lui Münzer, sărăcime din orașe și mineri din Turingia. Centrul mișcării din Turingia a fost orașul Mühlhausen, iar orașul Frankenhäusen a devenit tabăra militară a răsculaților. Răsculații au pus în practică un amplu program antif feudal, care depășind prevederile „celor 12 articole“, tindea să realizeze „împărăția lui Dumnezeu“, ocupând castelele și mănăstirile, confiscând și împărțind țăranilor pământurile și averile feudale laici și eclesiastice.

Deși țăranii au luptat eroic, cetele țăranesti au fost înfrînse, una după alta, de armatele de mercenari și nobili ale principilor. Principala cauză a înfrîngerii războiului țăranesc constă în lipsa de unitate a răsculaților țărani și a aliaților lor : „...fărămițarea locală și provincială, precum și spiritul îngust local și provincial care a decurs cu necesitate din ea, a dus la prăbușirea întregii mișcări ; că nici bürgerii, nici țăranii, nici plebeii n-au ajuns la o acțiune națională unitară“¹. Alianța orașenilor înstăriți cu țăranii și sărăcimea din orașe a fost lipsită de trăinicie, oglinzind existența „marelui antagonism dintre opoziția bürgerilor și cea a țăranilor și plebei-

---

¹ Friedrich Engels, op. cit., pag. 132.

lor, care a cauzat eșuarea războiului țărănesc¹. Totodată țărani au adoptat frecvent tactica purtării tratativelor și a încheierii armistițiilor cu armatele de mercenari ale Uniunii Suabe conduse de generalul Georg Truchsess și ale principilor, ceea ce a dat posibilitate acestora să câștige timp, să-și regrupeze forțele militare și să înfrângă pe țărani. Cetele țărănești, care, ca masă totală, erau mult superioare ca număr armatelor mercenare, acționau însă separat, ceea ce a dat posibilitate mercenarilor să le atace și să le înfrângă una cite una. În același timp, armatele de mercenari de profesie aveau o vădită superioritate în armament și în pregătire de luptă față de cetele țărănești. Izbucnirea mișcărilor la date diferite și lipsa de legătură dintre răsculați a dat posibilitate Uniunii Suabe și principilor să înăbușe separat centrele de răscoală din Suabia, Franconia, Saxonia și Turingia. În a doua jumătate a lunii mai 1525 au fost atacate și silite să capituleze tabăra întărită de la Frankenhausen și orașul Mühlhausen. Rezistența țăranilor a mai continuat în Austria pînă în vara anului 1526.

Înfrîngerea răscoalei a fost urmată de o sălbatică reprimare, căreia i-au căzut victimă zeci de mii de țărani, de impunerea țăranilor la amenzi uriașe, de mărirea sarcinilor feudale, îndeosebi a clăcii, de generalizarea și înăsprirea iobăgiei, care a dăinuit în Germania pînă la începutul secolului XIX. În sfîrșit, războiul țărănesc german fiind înfrînt prin forța militară a principilor, care, după victorie, au devenit și mai puternici, întărindu-și autoritatea locală, „accentuarea și consolidarea fărâmițării Germaniei a fost rezultatul principal al războiului țărănesc...“².

Comuna din Münster

Înfrîngerea războiului țărănesc nu a pus capăt luptei maselor populare din Germania. Lupta lor a devenit deosebit de aprigă în orașul Münster din Westfalia. Aici a luat și a deținut puterea între 1534—1535 secta anabaptiștilor, condusă de Ioan Mathijs din Haarlem și Ioan din Leyda, care continuau propa-

¹ *Friedrich Engels*, op cit., pag. 49.

² *Ibidem*, pag. 131

ganda revoluționară în spiritul lui Thomas Münzer, propovăduind lupta pentru instaurarea unei „împărății a dreptății“ în care să domnească egalitatea socială. Instaurînd „comuna“ ei au păstrat proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, dar exercitau controlul asupra producției meșteșugărești și asupra repartizării loturilor de pământ pentru cultivare. Slujbași speciali țineau evidența și repartizau bunurile de consum agricole și meșteșugărești; se organizau de asemenea și mese comune. Măsurile aveau deci un caracter nivelator, cuprinzînd elemente de comunism primitiv în ceea ce privește bunurile de consum. În condițiile reacțiunii feudale și ale refluxului revoluționar din perioada care a urmat înfrîngerii războiului țărănesc, comuna din Münster, izolată, a fost înfrîntă și lichidată de forțele feudale, iar anabapțiștii executați sau expulzați.

Reforma în Germania după războiul țărănesc

Tentați de perspectiva secularizării averilor bisericești, principii, a căror putere crescuse după înfrîngerea războiului țărănesc și cărora împăratul Carol Quintul,

ocupat în războiul cu Franța, nu li se putea opune, au început să treacă la Reformă. Luther, care renegase reforma populară și chiar cea a orașenilor, a devenit un slujitor credincios al principilor, punînd, cu ajutorul lor, bazele bisericii luterane. Dieta de la Speyer din 1526 a hotărît ca fiecare principe să-și poată alege religia și totodată s-o impună supușilor săi. Cînd o nouă dietă de la Speyer din 1529 a anulat hotărîrea celei din 1526, principii și orașele luterane au protestat — de unde și denumirea de protestanți — și s-au organizat în liga protestantă de la Schmalkalden (1531). După mai mulți ani de lupte, cu rezultat schimbător, între împărat și principii protestanți, s-a încheiat pacea de la Augsburg (1555), potrivit căreia principii își puteau alege și impune supușilor religia catolică sau protestantă, potrivit principiului „cujus regio ejus religio“ (a cui este conducerea a aceluia este și religia). Astfel „...luteranismul german devenise o unealtă docilă în mîinile micilor principii germani...“¹. Către mijlocul secolului XVI estul,

¹ Friedrich Engels: Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință. În: K. Marx-Fr. Engels, Opere alese în două volume, vol. II. București, Ed. politică, 1967, pag. 91.

nordul și centrul Germaniei deveniseră protestante, iar vestul și sudul rămăseseră catolice. Astfel la fărâmițarea economică și politică a Germaniei s-a adăugat și diviziunea religioasă.

Biserica luterană și-a definitivat dogma și organizarea prin așa-numita „Confesiune de la Augsburg” din 1530. Aceasta prevedea că șeful bisericii luterane este suveranul din fiecare principat. Ritualul este subordonat cerințelor „bisericii necostisitoare”, înlocuindu-se liturghia latină cu predica și psalmii în limba maternă, înlăturidu-se cultul sfinților, moaștelor și icoanelor, iar din cele șapte taine păstrându-se doar botezul și împărțășania, considerate ca simboluri. Ierarhia catolică, bazată pe episcopat, este abolită, comunitățile luterane fiind conduse de pastori, cu rol de preoți și de consistorii, alcătuite din pastori și notabilități, cu misiunea de a supraveghea dogma și a administra biserica. Mănăstirile au fost desființate, iar averile lor secularizate.

Prin obiectivele și programele lor — cerința secularizării averilor eclesiastice și a unei „biserici necostisitoare”, conținutul antifeudal al „Scrisorii-program” și al „celor 12 articole”, revendicările cu caracter burghez ale „Programului de la Heilbronn” — Reforma și Războiul țărănesc german pot fi considerate ca un prim act al revoluției burgheze europene. De aceea, arătând că „marea luptă a burgheziei europene împotriva feudalismului a culminat în trei mari bătălii decisive”, Friedrich Engels preciza că „prima a fost așa-numita Reformă din Germania. Chemării lui Luther la lupta împotriva bisericii i-au răspuns două răscoale politice: mai întâi, răscoala din 1523 a micii nobilimi, sub conducerea lui Franz von Sickingen, apoi marele război țărănesc din 1525”. Dar „ambele au fost înăbușite mai ales din cauza nehotărârii părții celei mai interesate, orașenii...”¹. Ca urmare a „eșecului revoluției burgheze germane din secolul al XVI-lea”², concretizat prin înăbușirea războiului țărănesc și printr-o reformă a principilor, Germania a continuat să mai rămână câteva secole o țară feudală fărâmițată, în care germenii relațiilor capitaliste nu au avut condiții prielnice de dezvoltare.

---

¹ Friedrich Engels : Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință, pag. 90.

² Friedrich Engels către Franz Mehring. În : Friedrich Engels. Războiul țărănesc german, pag. 180.

Reforma în țările scandinave La începutul secolului XVI Danemarca, Suedia și Norvegia erau unificate sub conducerea Danemarcei, ca urmare a Uniunii de la Kalmar (1397). Bogățiile imense ale clerului, dările datorate de credincioși bisericii catolice și dependența față de papalitate trezeau și aici adânci nemulțumiri, cărora propaganda lui Luther și Reforma din Germania le-au dat imbold și pildă de urmat. În țările scandinave beneficiarii Reformei au fost regalitatea și nobilimea, dornice de a acapara imensele domenii ale bisericii și orașenimea, care cerea o „biserică necostisitoare“.

În Danemarca, la propunerile regelui Cristian III, dieta (Rigsdag) din 1536 a hotărât secularizarea averilor bisericesti, iar prin „ordonanțele eclesiastice“ din 1537 s-au pus bazele bisericii reformate daneze, a cărei dogmă, ritual și organizare sînt luterane. În Norvegia, dependentă de Danemarca, Reforma a fost introdusă în același timp pe cale legislativă de către danezi. În Suedia, după eliberarea ei de sub dependența Danemarcei (1523), la propunerea noului rege suedez Gustav Wasa, dieta de la Västerås (1527) a hotărât secularizarea averilor clerului și organizarea bisericii reformate suedeze după modelul celei luterane.

REFORMA ÎN ELVEȚIA

Elveția, ieșită la sfîrșitul secolului XIII — începutul secolului XIV din cadrul imperiului german, era formată la începutul secolului XVI dintr-o federație de cantoane. Cantoanele erau fie păduroase și cu pășuni alpine, legate îndeosebi de creșterea vitelor și cu o populație de păstori și țărani liberi, ca Schwiz, Uri, Unterwalden, Lucerna, fie legate, în afară de pășuni și de agricultură, și de o dezvoltare meșteșugărească și comercială orașenească, ca Zürich, Berna, Basel sau „teritoriul“ aliat Geneva, în care apăruseră și elemente ale relațiilor capitaliste. Cantoanele păduroase, mai înapoiate, au rămas în genere catolice. În cantoanele mai avansate, în care existau domenii feudale laice și eclesiastice mai numeroase și orașe cu o dezvoltare meșteșugărească breslașe, comercială și cu elemente ale relațiilor capitaliste, și deci cu contradicții sociale mai puternice, au apărut în schimb reforma zwingliană și calvină.

Reforma zwingliană

Mișcarea de reformă a bisericii a început în Elveția în cantoanele Zürich, Berna și Basel, în deceniul al treilea al secolului XVI, fiind inițiată de preotul Huldreich Zwingli (1484—1531). El a criticat bogățiile și abuzurile bisericii, dependența de Roma, ritualul fastuos al slujbelor. În urma predicilor sale, autoritățile municipale din Zürich, apoi și din Berna și Basel au început să adopte o serie de măsuri care au pus bazele bisericii reformate zwingliene. Biserica zwingliană, asemănătoare, în ansamblu, ca doctrină și organizare, celei luterane, se deosebește totuși printr-o serie de trăsături specifice, datorate condițiilor social-economice și politice în care apăruse mișcarea de Reformă în aceste cantoane. Dezvoltarea mai slabă a feudalismului și persistența mai mare a micii proprietăți țărănești ca și patronarea Reformei de către autoritățile municipale au avut ca urmare intrarea mănăstirilor și bunurilor eclesiastice secularizate nu în stăpînirea nobilimei, ci a municipalităților din Zürich, Berna și Basel, care le-au transformat în școli, spitale, aziluri și orfelinate; totodată Zwingli s-a ridicat în apărarea proprietății țărănești libere și a instituțiilor cantonale republicane și împotriva șerbiei, a cametei și mercenariatului, iar biserica zwingliană s-a caracterizat printr-o organizare mai democratică. Deosebirile dintre zwinglieni și luterani au fost constatate și de Luther, care declara lui Zwingli că „spiritul dumneavoastră este complet diferit de al nostru“.

Poziția ostilă zwinglianismului a cantoanelor păduroase rămase catolice și neînțelegerile dintre Zürich, Berna și Basel au împiedicat răspîndirea reformei zwingliene, care a avut mai mult o însemnătate locală.

Reforma calvină

Reforma calvină s-a născut la Geneva, unde, la începutul secolului XVI, începuseră să apară relații capitaliste. În mediul „noilor orășeni“ din Geneva, proprietari de manufacturi capitaliste, negustori, bancheri, intelectuali, lucrători, s-a stabilit și a început să-și propovăduiască doctrina francezul Jean Calvin (1509—1564), doctrină fundamentată în opera sa „Instituția religiei creștine“ (1536) și în alte lucrări ulterioare. Baza doctrinei sale o consti-

tuie teoria „predestinării divine“. Potrivit acestei teorii, Dumnezeu a predestinat pe fiecare om după moarte la mîntuire sau la osîndă veşnică. Această sentinţă nu poate fi cunoscută în chip expres, ci doar prin anumite semne din viaţa pămîntescă, ca puterea credinţei, considerată ca un dar divin şi, mai limpede, prin succesul în viaţa de toate zilele. Succesul în afaceri este deci un simptom pămîntesc al predestinării la mîntuirea cerească ! Totodată, ca un corectiv la posibilitatea interpretării fataliste a succesului sau insuccesului dobîndit în viaţă, Calvin şi discipolii săi au elaborat ideea „vocaţiei laice“ sau a „ascetismului laic“, potrivit căreia, pentru dobîndirea succesului, omul trebuie să-şi încordeze necontenit forţele, să se străduiască şi să trudească fără răgaz. Deci succesul în viaţă, deşi simptom al vrerii divine, se datoreşte, în practică, strădaniei omului. În consecinţă, datoria fiecărui om este de a depune toate eforturile în vederea îndeplinirii cerinţelor profesiei sale. „Datoria în orice profesiune — spunea Calvin — este ca fiecare să-şi îndeplinească conştiincios funcţia care i-a fost încredinţată. Astfel datoria predicatorului e ca să fie bun predicator, a agricultorului să fie bun agricultor, a meseriaşului să fie bun meseriaş, a negustorului să fie bun negustor. Lenea şi inactivitatea sînt jigniri aduse lui Dumnezeu“... Drept urmare, justificînd şi binecuvîntînd nu numai activitatea şi succesul în afaceri, ci şi supunerea lucrătorului faţă de patronul său „dogma sa corespundea năzuinţelor celor mai îndrăzneţe ale burgheziei de pe atunci“¹.

Organizarea bisericii calvine corespundea şi ea idealului burghez al „bisericii necostisitoare“ şi asigura un rol conducător în cadrul ei oamenilor înstăriţi şi de vază din rîndul burgheziei în ascensiune.

Totodată calvinismul, deşi considera statul ca o instituţie rînduită de Dumnezeu, recunoştea dreptul supuşilor de a se împotrivi şi chiar de a răsturna pe cîrmuitori cînd aceştia se poartă tiranic, punînd astfel la îndemîna burgheziei o armă ideologică eficace în lupta împotriva absolutismului. În lupta pentru putere, burghezia calvinistă, conducîndu-se după interesele sale şi luînd ca model organizarea „democratică“ şi „republicană“ a bisericii calviniste, a militat pentru republică.

---

¹ *Friedrich Engels* : Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă, pag. 90.

După triumful reformei calvine, Calvin a organizat la Geneva o republică burgheză teocratică, pe care a condus-o el însuși între 1541—1564, iar în timpul revoluției burgheze din Țările de Jos, la sfârșitul secolului XVI „calvinismul a întemeiat o republică în Olanda...”¹.

Corespunzând intereselor social-economice și politice ale burgheziei în ascensiune, calvinismul s-a răspândit îndeosebi în țările care păseau pe calea dezvoltării capitaliste, ca Țările de Jos și Anglia (sub forma anglicanismului); el a fost însă adoptat și de nobilime, care, ca în cazul „hughenoților” din Franța, foloseau calvinismul ca o armă împotriva monarhiei absolutiste.

REFORMA ÎN FRANȚA

În Franța Reforma nu constituie doar o imitație a luteranismului sau calvinismului, ci și are originile în realitățile societății franceze și caractere distincte. O parte din orășenime și burghezie cerea o „biserică necostisitoare”, o parte din nobilime plănuia secularizarea averilor bisericești, iar masele populare de la orașe și sate concepeau Reforma nu numai în sensul înlăturării abuzurilor bisericii catolice și ale feudalității bisericești, ci și ca o opoziție împotriva exploatării feudale eclesiastice și laice și a asupririi statului feudal. În condițiile întăririi statului centralizat și absolutist francez, prin Pragmatica Sancțiune (1438) și concordatul de la Bologna (1516), încheiate între regalitate și papalitate, regii Franței și-au rezervat dreptul de a recomanda, iar apoi de a numi direct pe candidații lor în fruntea înalțelor demnități eclesiastice, ceea ce îngreună considerabil imixtiunea papalității în organizarea bisericii franceze și dădea regalității posibilitatea de a dispune de înaltele demnități și averi ale bisericii. Îngrădirea imixtiunii papale în Franța a făcut ca aici să nu existe o opoziție atât de vie împotriva papalității, iar tutelarea bisericii franceze de către regalitate explică de ce regii Franței nu erau interesați în sprijinirea sau adoptarea Reformei.

Precursorii Reformei franceze au fost umaniști ca Jacques Lefevre d'Étaples, care elaborase, concomitent și independent de Luther, unele principii ale Reformei, ca teza „mântuirii prin

---

¹ *Ibidem*, pag. 91

credință“. În condițiile pregătirii de către umaniști a terenului pentru Reformă, s-au răspândit în Franța întâi luteranismul, începînd de pe la 1520, iar apoi, începînd cu 1540, și calvinismul. Cu toate persecuțiile, calvinismul a luat o mare răspîndire, mai ales în sudul Franței, unde numeroși nobili și orășeni au devenit calvini, fiind cunoscuți sub numele de hughenoti (de la cuvîntul german Eidgenossen — tovarăși legați prin jurămînt).

În condițiile crizei monarhiei absolutiste franceze din a doua jumătate a secolului XVI, lupta pentru putere și pentru tutelarea regalității dintre nobilimea din nordul și sudul Franței a luat forma luptei religioase dintre catolicism și calvinism, cunoscută sub numele de „războaie religioase“ sau civile, desfășurate între anii 1562 și 1594.

REFORMA ÎN ANGLIA

Averile imense și abuzurile clerului din Anglia ca și subordonarea bisericii engleze față de curia papală au trezit și aici o ostilitate generală împotriva bisericii catolice. Pamfletul „Plîngerea cerșetorilor“ (1527) denunța regelui pe clerici, care „au adunat în mîinile lor o treime din regatul vostru“ și propunea secularizarea averilor lor în folosul statului și al regelui. Stricta subordonare a bisericii engleze față de curia papală, care numea în înaltele demnități eclesiasitice pe favoriții ei și scotea din țară sume imense sub forma unor nenumărate taxe bisericești, venea în flagrantă contradicție cu politica absolutistă internă a regelui Angliei.

De aceea, pentru a transfera biserica engleză din dependența față de papalitate sub autoritatea regală și pentru a seculariza în folosul coroanei imensele bunuri ale clerului, regalitatea, profitînd de ostilitatea pe care papalitatea și biserica catolică o trezeau în toate straturile sociale, a luat inițiativa reformării și reorganizării bisericii engleze. Conflictul izbucnit între rege și papă pe tema divorțului regal i-a oferit lui Henric al VIII-lea prilejul de a lua o serie de măsuri menite să asigure înlocuirea autorității papale asupra bisericii engleze cu cea regală. Regele este proclamat „protector și șef suprem al bisericii“ (1531), se interzice episcopilor să mai plătească papei

anatele (venitul pe un al episcopiei în care fusese numit noul titular) și apelurile judiciare la Roma, se suprimă redevențele plătite de statul englez Romei. Parlamentul, interesat în reforma bisericii, a votat „Actul de supremație“ (1534), prin care regele devenea „șeful suprem pe pământ“ al bisericii engleze, cu drept de a decide în problemele de dogmă, cult și organizare a bisericii.

Esențialul în reforma engleză îl constituie eliberarea bisericii engleze de sub dominația Romei, subordonarea ei față de regalitate și transferul averilor bisericii în mâinile regelui, ale „noii nobilimi“ și burgheziei. Între 1536 și 1539 a avut loc „marele jaf“, în urma căruia au fost desființate și deposedate aproape 800 mănăstiri, ale căror averi au fost dăruite de rege favoriților săi sau scoase la licitație și intrate în stăpânirea „noii nobilimi“ și a burgheziei.

Reforma religioasă propriu-zisă a fost puțin însemnată. „Cele 10 articole“ (1536) și „Cele 6 articole“ (1539) mențineau în ansamblu, dogma, ritualul și organizarea catolică a bisericii.

Către mijlocul secolului XVI Reforma a făcut noi progrese, prin adoptarea dogmei calvine și prin organizarea unei „biserici necostisitoare“, anglicane, mai corespunzătoare ideilor reformatoare ale burgheziei și „noii nobilimi“ engleze decât reforma bisericii inițiate de Henric al VIII-lea. Prin primul „Act de uniformitate“ (1549) și al doilea „Act de uniformitate“ (1552) și prin „Cele 42 articole“ (1553), se definesc dogma, ritualul și organizarea bisericii anglicane, care, și prin numele său, indica eliberarea sa de sub dominația Romei și supunerea ei controlului regal. Dogma este calvină, ritualul este simplificat, baza constituind-o cetirea rugăciunilor în limba engleză, stabilite prin „Cartea comună de rugăciuni“ (1549, 1552) și a psalmilor, dar ierarhia rămâne catolică, bazată pe episcopat, trăsătură caracteristică a bisericii anglicane.

După scurta perioadă de reacțiune catolică din vremea reginei Maria Tudor, dintre anii 1553-1558, organizarea bisericii anglicane este restabilită și definitivată încă din primii ani de domnie ai reginei Elisabeta prin „Actul de supremație“

și al treilea „Act de uniformitate“ (1559) și „Cele 39 de articole“ (1564). Biserica anglicană, aflată sub controlul regalității, reprezenta așadar un instrument al monarhiei absolutiste engleze.

Cînd, către sfîrșitul secolului XVI, au apărut primele simptome ale opoziției burgheziei și „noii nobilimi“ engleze față de absolutismul regal, opoziția s-a manifestat și prin activitatea unor curente religioase radicale. Puritanismul cerea purificarea bisericii anglicane de resturile de rituri catolice, în vederea realizării unei biserici cu adevărat „necostisitoare“. În cadrul puritanismului, curentul moderat al presbiterienilor recunoștea necesitatea unei biserici unitare, dar nesupusă controlului statului absolutist, cu pastori (presbiteri) aleși de credincioși; curentul mai radical al independenților revendica existența unor comunități independente de stat, cu conducere autonomă. Din rîndurile puritanilor se vor recruta mulți luptători împotriva absolutismului în timpul revoluției engleze din 1642-1649.

REFORMA ÎN RESTUL EUROPEI

Ca urmare a slăbiciunii sau chiar a inexistenței burgheziei din centrul și sud-estul Europei, Reforma a avut aici o răspîndire mai redusă. Luteranismul a fost adoptat îndeosebi de către orășenii de origine germană din Polonia și Ungaria. Calvinismul s-a răspîndit în pături sociale ceva mai largi în Ungaria și în rîndurile unor familii nobile din Lituania.

În țările din sudul Europei, Italia, Spania și Portugalia, Reforma a găsit un teren puțin prielnic de răspîndire ca urmare a slăbiciunii burgheziei și îndeosebi datorită Contrareformei, expresie a reacțiunii feudalo-catolice, al cărei centru au fost peninsulele italică și iberică.

În țările române Reforma a pătruns sub formă luterană în rîndurile populației săsești, principalul reformator fiind umanistul ardelean Ioan Honterus și sub forma calvină în rîndurile populației maghiare din Transilvania.

Reforma fiind o manifestare a ideologiei burgheziei în ascensiune ea a avut, în esență și îndeosebi în cadrul reformei populare, un caracter antifeudal și anticatolic. De aceea împotriva Reformei s-au coalizat forțele feudalismului și ale bisericii catolice într-o alianță reacționară cunoscută sub numele convențional de Contrareformă. De aceea Contrareforma n-a fost numai o simplă reacție pe plan religios a bisericii catolice împotriva bisericilor reformate, ci o reacțiune feudalo-catolică, ale cărei variate forme de acțiune tindeau la înăbușirea tuturor manifestărilor social-politice și ideologice ale burgheziei în ascensiune și ale maselor populare, îndreptate împotriva feudalismului, absolutismului și catolicismului.

Contrareforma a fost inițiată sau patronată de papalitate și sprijinită de statele feudalo-absolutiste, îndeosebi de Spania și imperiul habsburgic, începînd din jurul anului 1540, cînd progresele Reformei deveniseră o reală primejdie pentru feudalism și catolicism.

Mijloacele de acțiune ale Contrareformei au fost variate. Ordinul călugărilor iezuiți sau „Compania lui Iisus“, întemeiat de cavalerul spaniol Ignatîu de Loyola și recunoscut de papă la 1540, avea ca scop desfășurarea unei propagande catolice menite să oprească progresele Reformei sau să cîștige la catolicism pe reformați. Conciliul bisericesc de la Trident (Trento), ținut între 1545 și 1563, a avut ca scop luarea unor măsuri menite să oprească progresele Reformei, să curme unele abuzuri flagrante ale bisericii catolice și să întărească puterea papei. Tribunalul inchiziției, reorganizat în 1542, avea menirea de a-i judeca pe „eretici“ și de a-i pedepsi cu ajutorul organelor de presiune ale autorităților laice. „Indicele cărților interzise“, întocmit în 1559 și completat neconținut, cuprindea lista lucrărilor religioase sau laice a căror consultare era interzisă catolicilor. De aceea această acțiune de întărire a catolicismului a fost numită și Reformă catolică.

Statele feudalo-absolutiste catolice, la rîndul lor, au luat o serie de măsuri menite a consolida dominația clasei feudalilor, a monarhiei absolutiste și a bisericii catolice, care variau de la sprijinirea Contrareformei religioase pînă la lupta armată împotriva răscoalelor țărănești sau a revoluției burgheze.

BIBLIOGRAFIE

- FR. ENGELS : *Războiul țărănesc german*. Ed. III, București, E.S.P.L.P., 1958 sau în : *K. Marx-Fr. Engels : Opere*, vol. 7, București, Ed. politică, 1960, pp. 353—448.
- J. DELUMEAU : *Naissance et affirmation de la Reforme*. Paris, 1965. *Deutsche Geschichte in drei Bänden*, vol. I. Berlin, 1965. pag. 494—540.
- A. G. DICKENS : *Reformation and Society in Sixteenth century Europe*. Londra, 1970.
- A. OȚETEA : *Renașterea și Reforma*. București, 1968.
- M. M. SMIRIN : *Die Volksreformation des Thomas Münzer und der Grosse Bauernkrieg*, Berlin, 1952.

ITALIA ÎN SECOLUL AL XVI-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

În această epocă, în Italia s-au accentuat simptomele declinului economic, atrăgînd după sine o slăbire a relațiilor capitaliste și o întărire temporară a relațiilor feudale.

Profitînd de fărîmițarea și dezbinarea politică a Italiei statele centralizate vecine au început „războaiele italiene“, sfîrșite cu instaurarea dominației spaniole asupra celei mai mari părți a Italiei. Declinul economic și slăbirea relațiilor burgheze, instaurarea dominației străine ca și începutul Contrareforme au creat, în acelaș timp, condiții nefavorabile progresului culturii, oglindite și în amurgul Renașterii intelectuale și artistice.

Populația

În secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Italia era una din țările cele mai bine populate din Occident. Populația Italiei avea spre sfîrșitul secolului al XV-lea oca. 10 milioane de locuitori, iar la mijlocul secolului al XVII-lea se ridica la cca. 11,5 milioane. În funcție de condițiile naturale și de nivelul dezvoltării economice și îndeosebi urbane, repartizarea regională a populației era deosebită. Densitatea cea mai mare se afla în regiunile nordice, îndeosebi în Lombardia, în cele centrale și în Sicilia și mai mică în regiunile nord-vestice, sudice și în Sardinia și Corsica. Populația marilor orașe italiene era de cîteva zeci de mii sau chiar depășea o

sută de mii de locuitori; astfel, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, Napoli avea 280.000 locuitori, Roma și Veneția câte 140.000 locuitori, Florența 80.000 locuitori.

Viața economică

Cu toate condițiile nefavorabile în care se afla, în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Italia a rămas, din punct de vedere al nivelului dezvoltării economice, una din țările înaintate din Occident. Firește, nivelul dezvoltării sale economice nu era uniform, continuând, în această privință, o stare de fapt mai veche, din secolele XI—XV. Ca și atunci, un nivel mai înalt al economiei se constată în unele din regiunile de nord și centru ale Italiei, cu o dezvoltare urbană mai pronunțată, unde se desfășoară o intensă activitate în ateliere și manufacturi, comercială și bancară, ca în Toscana, Lombardia, Veneția și Genova; tot aici, în preajma marilor aglomerări urbane, care aveau nevoie de alimente și materii prime, s-au dezvoltat și culturi agricole intensive și specializate.

În schimb, regiunea nord-vestică, ca Piemontul, o parte din cea centrală, ca statul papal, regiunea sudică, ca regatul napolitan și insulele, Sicilia și îndeosebi Sardinia și Corsica, au rămas ținuturi cu un pronunțat caracter agrar și de creștere a animalelor, mai ales oi și, în ansamblu, cu o mai slabă dezvoltare urbană. Dar rezultatele remarcabile pe care le înregistrase dezvoltarea economică din Toscana, Lombardia, Veneția și Genova aveau o bază internă destul de îngustă. În ansamblul său, economia Italiei rămânea fărîmitată, lipsită de o piață internă capabilă să-i absoarbă producția atelierelor și manufacturilor și legată, în bună parte, de desfacerea produselor sale pe piețe externe, subminată de îndelungi și îndirjite conflicte economice în țară și peste hotare, stinjenită de fărîmitare, dezbinări și rivalități politice între statele italiene.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea și în secolele XVI și XVII o serie de alte condiții nefavorabile au stinjenit evoluția economiei italiene. În Mediterana orientală și în Marea Neagră cuceririle turcești au dus la treptata pierdere a coloniilor venețiene și genoveze și la restrângerea comerțului italian de aici. În Occident, dezvoltarea economică, în-

deosebi capitalistă și politica protecționistă a statelor centralizate au ridicat noi bariere în calea exporturilor italiene, îndeosebi a postavurilor și a activității negustorilor și bancherilor italieni. Mutarea axei comerciale a lumii, ca urmare a marilor descoperiri geografice, din Marea Mediterană și din Marea Baltică pe țărmurile europene ale Oceanului Atlantic și în Marea Nordului a dus la scăderea ponderii comerțului mediteranean și deci și a celui italian în cadrul traficului internațional, deși această scădere nu s-a produs nici atât de repede și nici nu a avut repercursiuni atât de grave, cum considera istoriografia mai veche. În acelaș timp, în Marea Mediterană și îndeosebi în regiunile sale orientale, rolul negustorilor italieni a fost luat treptat, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de concurenții lor mai puternici din punct de vedere economic și politic, marinarii și comercianții din Franța, Anglia și Olanda. Firește, scăderea rolului negustorilor italieni în traficul internațional, pe uscat sau pe apă, avea repercursiuni nefavorabile și asupra activității atelierelor și manufacturilor italiene, a căror producție se restringea și ea din lipsă de piețe de desfacere.

Însfîrșit, „războaiele italiene“ din prima jumătate a secolului al XVI-lea, însoțite de distrugerii, jafuri, paralizare a activității economice sau cheltuieli de război, au dat noi lovituri economiei italiene, aflate și așa într-o conjunctură nefavorabilă.

Instaurarea dominației spaniole, urmată de o politică economică în favoarea Spaniei, ca impunerea monopolului comercial asupra unor produse și de o grea fiscalitate, a agravat de asemenea situația economică a regiunilor sudice stăpînite de spanioli și aflate deja la un nivel de dezvoltare mai scăzut.

Declinul, în ansamblu, al economiei italiene nu trebuie însă exagerat. Unele ramuri ale economiei, ca agricultura și creșterea animalelor, nici nu au fost de altfel atinse de criză. Mai atinse au fost ramurile a căror producție sau activitate erau în parte legate de piețele de desfacere externe — producția meșteșugărească și manufacturieră de export, îndeosebi de postav, marele negoț, băncile, cu toate că în cadrul fiecărei din aceste ramuri au existat și compensări, care vădeau posibilitățile de adaptare ale oamenilor de afaceri italieni.

Economia agrară

Agricultura și creșterea animalelor constituiau și în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea,

cu toată dezvoltarea urbană, ocupația mării majorității a populației Italiei. Sporul demografic și îndeosebi numeroasa populație urbană ca și necesitățile de materii prime ale atelierelor și manufacturilor au dus la extinderea suprafețelor agricole și la creșterea producției, cu atât mai mult cu cât posibilitățile de import de cereale din Mediterana Orientală se redusese ră simțitor.

Necesitățile de cereale și dificultățile de transport impuneau ca agricultura să fie răspîndită aproape pe întreaga suprafață a țării, chiar acolo unde condițiile naturale o făceau puțin productivă. S-au continuat eforturile mai vechi de asanări, desecări, indiguiri, irigări, terasări de coline și pante muntoase în valea Padului, Piemont, Toscana, Sicilia. Referindu-se la sfîrșitul perioadei de pace care a precedat „războaiele italiene“, Francesco Guicciardini scria în „Istoria Italiei“ că pe la 1490 țara era „cultivată de o potrivă în locurile cele mai muntoase și mai sterpe ca și în cîmpiile și în ținuturile cele mai mănoase...“. Iar peste aproape un secol, la 1580, Michel de Montaigne descria regiunea Lucca, cu „munții... toți bine cultivați cu castani și măslini și cu vii...“; la poale se întindeau lanuri de grîu.

Regiunile agricole cele mai însemnate ale Italiei erau cele sudice, îndeosebi Sicilia și regatul napolitan. În centru agricultura se făcea pe întinderi mai mari în Romagna și în cîmpiile Toscanei, iar în nord de-alungul văii Padului și în ținuturile de cîmpie ale Piemontului. Se cultivau: griu, mei, orz, seară; de pe la 1600 a început să se răspîndească și cultura porumbului, folosit de populația mai săracă în locul făinei de grîu, care era mai scumpă. Un loc însemnat ocupa cultura viței de vie, a măslinilor și a citricelor, a legumelor, a plantelor industriale: in, cînepă, plante colorante. În afară de animalele mari, folosite pentru carne și tracțiune, vite, cai, măgari, și care erau crescute pretutindeni, deși nu în măsură prea mare, numeroase turme de oi și capre pășteau pe pășunile montane ale Apeninilor și din Sicilia, Sardinia și Corsica, ca și pe cîmpiile aride napolitană; în

regatul napolitan, sub dinastia aragoneză, au fost aduse, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, din Spania, unde condițiile naturale sînt similare, oi de rasă merinos. O extindere tot mai mare a luat creșterea viermilor de mătase, solicitată de dezvoltarea industriei mătăsii.

Sistemul exploatării agricole varia nu atît în funcție de condițiile naturale ale regiunii respective, cît de viața ei economică — posibilități de transport, îndeosebi pe apă și de desfacere și de structura ei socială. În ansamblul său, se practica o agricultură extensivă, bazată pe o tehnică rutinară; de aceea producția agricolă rămînea scăzută, recolta reprezentînd, în medie de 5—6 ori semănătura. Agricultura a progresat mai mult în regiunile mai bine dezvoltate economic, unde existența centrelor urbane consumatoare de cereale și materii prime a stimulat și a diversificat producția agricolă, ca în Lombardia sau în Toscana. Aici, datorită unor investiții făcute de proprietarii funciari din rîndurile orașenilor bogați, care și-au plasat o parte din bani în pămînt și în exploatarea lui, se practica o agricultură intensivă, se foloseau unelte mai bune, îngrășăminte, tehnici agricole superioare, îndeosebi asolamentul trienal, iar sistemul arenzii și mîna de lucru salariată erau relativ larg răspîndite. În regiunile mai înapoiate din nord-vest, centru și mai ales din sud, unde relațiile feudale erau puternice și existau întinse proprietăți funciare nobiliare, lucrate de țărani dependenți sau dijmași, se practica o agricultură extensivă, bazată pe tehnica asolamentului bienal, folosind un utilaj tradițional, în care piesa principală era aratrul de origine romană. În aceste regiuni înapoierea era caracteristică îndeosebi ținuturilor din interior, unde dificultățile transportului pe uscat și lipsa unor piețe de desfacere mai apropiate făceau ca producția agricolă să lîncezească și se atenua pe măsură ce exploatările agricole creau mai aproape de un centru urban sau mai ales de un port, care să ușureze transportul cerealelor pe apă.

Ateliere meșteșugă-rești și manufacturi capitaliste

În secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, producția atelierelor și manufacturilor italiene era, în ansamblul său, în declin față de înflorirea din secolele XIV—XV și depășită, ca ritm de dezvoltare și nivel de producție, de cea a țărilor din Occident, care păseau pe calea capitalistă, ca Anglia sau Olanda. Dacă în ceea ce privește piața internă nu avuseseră loc schimbări esențiale, ea rămânând, ca și pînă atunci, fărâmițată și îngrădită de bariere vamale și de opreliști generate de conflictele economice și politice dintre statele italiene, în ceea ce privește piețele externe se produsese transformări însemnate și neprielnice, datorită cuceririlor turcești și pătrunderii negustorilor francezi, englezi și olandezi în Orient și concurenții producției capitaliste născînd și a protecționismului comercial din unele țări din Occident, care și într-un caz și în celălalt, duseseră la restrîngerea posibilităților de desfacere ale produselor artisanale și manufacturiere italiene. Declinul nu a fost, firește, absolut, existînd perioada de înviorare și încercări de adaptare și reprofilare, care însă nu au schimbat calea descendentă, în ansamblul său, a producției artisanale și manufacturiere din Italia.

Mai atinse au fost ramurile care lucrau pentru piețele externe, ca postăvăritul, care făcuse faima și bogăția în deosebi a Florenței. Aici, dacă în prima jumătate a secolului al XIV-lea producția anuală de postav se ridică la cca. 70—80.000 suluri, către mijlocul secolului al XV-lea ea ajunsese la cca. 30.000 suluri, iar la 1527 scăzuse la 19.000 suluri, adică la aproximativ o pătrime. Dacă postavurile florentine de calitate superioară dar scumpe se desfăceau tot mai greu, în țară, în Occident sau în Orient, în schimb, mai ales în Orient, aveau mai mare căutare postavurile mai ușoare și mai ieftine. Buni cunoscători ai acestor cerințe, venețienii au început să producă atari postavuri ușoare și ieftine, în deosebi pentru Orient, producția lor crescînd la Veneția de la 1.300 suluri în 1516 la peste 26.000 suluri în 1569; spre sfîrșitul secolului al XVI-lea lucrau aici vreo 5.000 de postăvari.

O însemnătate crescîndă a luat industria mătăsii, preluată de italieni de la bizantini și orientali și în care s-au specializat Florența, Lucca, Milano, Veneția, Napoli. Mătăsurile italiene, de bună calitate, aveau o mare căutare în Occident, mai ales în Franța, unde nu erau concurate de industria mătăsii de aici, aflată de abia la începuturile ei modeste. La Veneția lucrau spre sfîrșitul secolului al XVI-lea vreo 5.000 mătăsari, la Napoli breasla mătăsarilor — „l'arte di Santa Lucia“ era cea mai însemnată asociația meșteșugărească din oraș. La bilciurile de la Lyon era cea mai însemnată piață de desfacere a mătăsii din Occident, unde preponderența era deținută de negustorii de mătase florentini și luchiși.

Ca și în secolele precedente, existau șantiere navale, pentru nave al căror tonaj era în creștere, ajungînd pînă la cîteva sute de tone, ca la Veneția, unde, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, lucrau vreo 3.000 de lucrători și la Genova, manufacturi de arme, mai ales pentru turnarea tunurilor, mori de hîrtie. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea au luat naștere și tipografiile, astfel încît la sfîrșitul aceluiași veac funcționau în Italia 73 de tipografii.

Un avînt însemnat a luat producția articolelor de lux: podoabe, sticlărie, tapiserii, mobilă fină, al căror principal centru era Veneția, pentru uzul păturilor înstărite ale populației și pentru export.

Așa dar, se constată, în funcție de necesități și posibilități de desfacere, declinul unor ramuri de activitate artisanală și manufacturieră și dezvoltarea sau apariția în compensație a altora.

Comerțul. În comerțul intern, împletirea dintre economia naturală și schimbul marfă-bani și ponderea lor variau în funcție de nivelul de dezvoltare economică al fiecărei regiuni. În regiunile rămase în urmă ca dezvoltare economică, ca Sardinia, Corsica, ținuturile interioare ale Siciliei, Piemontului, statului papal sau ale regatului napolitan, producția agricolă era restrînsă iar prisoasele reduse, mai însemnat fiind păstoritul, nevoile de

produse meșteșugărești erau satisfăcute în cea mai mare parte prin industria casnică, schimbul era mărunț și cu caracter local, circulația bănească rară și de valoare mică. Datorită izolării și dificultăților de transport, prisoasele puteau fi greu valorificate și de aceea erau ieftine la locul de producere; pe la 1558 un negustor venețian afirma că în Sardinia costul vieții ar fi de 4—5 ori mai scăzut decât la Veneția. Obligațiile țăranilor față de seniori, dijmele față de biserică, impozitele și taxele față de stat erau achitate, din lipsă de numerar, cu precumpănire în natură.

În regiunile cu dezvoltare urbană mai însemnată sau așezate prielnic, în apropierea cursurilor navigabile, a țărmurilor, a porturilor, a drumurilor cu circulație mai lesnicioasă, unde posibilitățile de producție, circulație și desfacere erau favorabile, schimbul era mai viu și chiar intens, ca în Lombardia, Genova, Veneția, Toscana, și, în genere, de-a lungul țărmurilor presărate cu porturi ale Italiei peninsulare sau ale Siciliei.

Firește, înăuntrul celor două tipuri de viață economică, economia naturală și schimbul de marfă-bani se împleteau în proporții variabile, pondere care da fiecăruia dintre ele, de la regiune la regiune, trăsături caracteristice, care le deosebeau pînă la opoziție sau, la limitele de contact dintre ele, le apropiau pînă la confundare.

Schimbul intern era local și regional și se făcea, în esență, cu materii prime și alimente de la sat la oraș și cu produse artisanate și manufacturiere de la oraș la sat.

Schimbul interregional, la scara întregii țări, funcționa, dar era limitat, datorită vechii fărîmițări economice, dificultăților transportului pe uscat, vămilor locale sau interstatale, conflictelor economice și politice dintre statele italiene sau dintre ele și posesiunile spaniole din Italia. În aceste condiții s-au menținut încă o mulțime de piețe locale și regionale și de bîlciuri periodice la Piacenza, Bergamo, Brescia, în nord, la Sinigaglia și Recanati în statul papal, la Lanciano, Lucera, Reggio-Calabria în regatul napolitan etc., cu legături insuficiente și instabile între ele, care făceau ca premisele formării pieței unice a țării, ale unificării sale economice, să fie încă insuficient conturate.

În cadrul schimbului intern, locul cel mai însemnat îl ocupa negoțul cu cereale. Problema asigurării necesarului de cereale era complexă. Insuficiența producției de cereale, datorită condițiilor naturale nefavorabile din multe regiuni, tehnicii tradiționale sau dificultăților de transport, era agravată de fărâmițarea economică și politică a țării, de barierele vamale și de conflictele comerciale și politice dintre statele italiene ca și de faptul că principalele regiuni producătoare, aflate în sudul țării, se găseau sub stăpînirea Spaniei, care exercita un sever monopol al comerțului cu cereale și adesea dirija exportul lor spre Spania. Importul de cereale din Orient aproape nu se mai făcea datorită cuceririlor turcești. De aceea în izvoarele vremii apar adesea mențiuni despre lipsa și scumpetea grînelor — „carestia di formento et altri grani“. Asigurarea necesarului de hrană și mai ales de cereale constituia o preocupare permanentă și importantă îndeosebi a consiliilor municipale ale marilor orașe, în care cerințele alimentare ale populației urbane nu puteau fi decît în parte acoperite prin resursele agricole locale; Florența, de pildă, nu-și putea asigura prin resursele toscane decît aproximativ o treime din necesarul de cereale. La Veneția funcționa un „oficiu al grîului“, iar dogele era informat permanent de stocurile de cereale și făină din depozite, la Florența aprovizionarea era controlată direct de Medici, iar la Napoli de vice-regele spaniol.

Transportul cerealelor pe apă era mai lesnicios și mai ieftin, chiar de la depărtări mai mari, decît cel pe uscat. În Toscana, transportul cerealelor din interiorul provinciei spre Florența, le ridica prețul cu o treime. În 1562 vice-regele spaniol din Neapole, în vederea aprovizionării orașului, hotărîse să se amenajeze drumuri carosabile din Puglia spre Napoli, dar constata că „ținînd seama de enorma sumă care ar cere-o transportul grîului cu căruțe din Puglia, puține persoane ar risca să-l încerce“. De aceea orașele-porturi sau așezate pe artere navigabile, ca Genova, Veneția, Napoli, Florența, puteau să-și aducă cereale, atît din vecinătate, pe cale de uscat cît și mai de departe, pe cale maritimă și fluvială.

Principalele regiuni agricole ale Italiei, regatul napolitan și Sicilia, fiind în această epocă posesiuni spaniole, iar Spania exercitînd aici un sever monopol asupra comerțului cu

cereale, aducerea de grâne napolitane și siciliene în Italia nordică și centrală era condiționată de acordarea unei licențe de export de către vice-regele spaniol, implicând taxe care ridicau prețul grâului cu un sfert sau o treime din valoarea sa. Licențele de export pentru grâul napolitan și sicilian puteau fi revândute, ceea ce dădea naștere unor traficuri de licențe, la „bursele grâului“ din Palermo, Napoli sau din alte orașe. Principala piață a grâului sicilian era la Palermo, care beneficia de situația sa favorabilă de port, pentru încărcarea pe corăbii a cerealelor produse în insulă. Aici veneau să cumpere cereale numeroși negustori florentini și genovezi.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea Sicilia exporta în restul Italiei, în deosebi la Genova și Florența, pînă la 250—300.000 quintale de grâu pe an.

Adesea statele italiene erau nevoite să importe grâne și din alte țări : din imperiul otoman, din Franța, din Germania, sau chiar din Polonia, pe lunga cale maritimă Marea Baltică—Marea Nordului—Marea Mediterană, deoarece pe drumul de uscat, prin Polonia și imperiul german, s-ar fi ridicat și mai mult costul transportului.

În perioada feudalismului dezvoltat, Marea Mediterană fusese domeniul maritim de căpetenie al comerțului internațional, iar Italia, prin dezvoltarea sa economică și prin poziția sa geografică favorabilă, deținuse preponderența în domeniul comercial mediteranean și îndeosebi în Mediterana Orientală.

Începînd cu primele decenii ale secolului al XV-lea, cuceririle turcești au dus la îngustarea posesiunilor și la restringerea comerțului Veneției și Genovei în Mediterana Orientală și în Marea Neagră.

De la sfîrșitul secolului al XV-lea a început să se manifeste și una din urmările cu cele mai însemnate consecințe pentru istoria Italiei ale marilor descoperiri geografice — deplasarea axei comerciale a lumii din Marea Mediterană și Marea Baltică în Marea Nordului și pe țărmurile europene ale Oceanului Atlantic. Circumnavigația Africii și descoperirea drumului maritim direct din Europa de apus spre India, cucerirea de către portughezi a „insulelor mirodeniilor“ și instaurarea monopolului lor asupra negoțului cu aromate în Oceanul Indian au dat o grea lovitură negoțului de tranzit făcut pe ruta Indonezia—India—Persia—Orientul Apropiat

—Mediterana Orientală de negustorii arabi și venețieni. Mirodeniile erau aduse acum de către portughezi direct, din Indonezia, prin circumnavigația Africii, la Lisabona.

Efectele au început să se simtă neîntârziat. La 1501 venețianul Girolamo Priuli scria în jurnalul său că pierderea mirodeniilor este ca „laptele și hrana care lipsesc unui prunc”. La 1504 galerele venețiene, care înainte erau încărcate cu mirodenii și alte produse orientale la Alexandria și Beirut, s-au întors la Veneția goale. Spania, Franța, Țările de Jos, Germania, Anglia se aprovizionau tot mai mult cu mirodenii aduse de portughezi la Lisabona și redistribuite prin Anvers. Mirodeniile aduse de portughezi au început să pătrundă chiar și în Italia, venețienii luând măsuri, încă din 1503, pentru oprirea desfacerii acestora în posesiunile lor. Neavând posibilitatea de a opri pătrunderea mirodeniilor aduse de portughezi, venețienii au cerut în 1527 regelui Portugaliei să le concesioneze distribuirea lor în Occident, cerere pe care portughezii, după cum era de așteptat, au respins-o.

Cu toate măsurile luate, portughezii nu au putut însă să-și mențină monopolul comerțului cu mirodenii în Oceanul Indian. Mari cantități de mirodenii din Indonezia, Birmania, India, Persia și Arabia continuau să ajungă pe vechiul drum al caravanelor în porturile Mediteranei Orientale, de unde erau preluate și distribuite de negustorii venețieni. După cucerirea Siriei și Egiptului de către imperiul otoman (1514—1517), venețienii au obținut de la turci îngăduința de a face negoț sau de a-și funda factorii la Alexandria, Cairo, Beirut, Damasc sau Alep, de unde preluau și apoi redistribuiau mirodeniile și alte produse orientale aduse în Orientul Apropiat pe drumul caravanelor.

Revoluția burgheză din Țările de Jos și războiul maritim anglo-hispano-portughez au creat, începând cu deceniile șapte și opt ale secolului al XVI-lea, grave perturbări ale transportului pe mare al mirodeniilor de la Lisabona la Anvers și asupra redistribuirii lor pe această rută în restul Europei apusene. Preocupat de consecințele care decurgeau din această situație, un negustor florentin scria unui negustor spaniol în 1589 că „deoarece nu este cu putință de a trimite piper în Flandra, în Anglia sau în Germania de la Lisabona, negustorii vor fi neapărat obligați de a-l trimite

în Italia cu toate corăbiile de care vor putea dispune, deoarece germanii se aprovizionează la Florența și la Veneția“. Ținând seama de dificultățile pe care le ridica transportul mirodeniilor de la Lisabona la Anvers, Spania, care în 1580 anexase Portugalia, a propus Veneției concesiunea redistribuirii mirodeniilor aduse la Lisabona, dar venețienii au refuzat, deoarece acceptarea acestei oferte ar fi dus la ruina comerțului cu produse orientale aduse prin Orientul Apropiat, din care Veneția realiza mari câștiguri.

În ansamblu, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, datorită împrejurărilor menționate, valoarea mirodeniilor aduse prin Orientul Apropiat era aproximativ egală cu a acelor aduse prin Lisabona.

Din a doua jumătate și în deosebi spre sfârșitul secolului al XVI-lea în negoțul din Mediterana Orientală au început să dețină un rol tot mai însemnat, pe lângă corăbierii și negustorii orientali și italieni și cei francezi și îndeosebi englezi și olandezi, care au primit privilegiile de negoț în imperiul otoman.

În urma marilor descoperiri geografice s-a produs deci, nu atât un declin al comerțului din Marea Mediterana, cât, mai ales, o depășire a lui de către cel desfășurat pe țărmurile europene ale Oceanului Atlantic și în Marea Nordului. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea tonajul anual aproximativ al corăbiilor care navigau pe Oceanul Atlantic și pe Marea Nordului era de 600—700.000 tone, iar pe Marea Mediterană de 300—350.000 tone. Dintre corăbiile care navigau pe Marea Mediterană, cele italiene dețineau o pondere încă însemnată și, ca expresie cifrică absolută, în creștere. Astfel tonajul flotei venețiene, principala putere maritimă italiană, a crescut de la 13.400 tone în 1498 la 26.700 tone în 1567. În afară de o serie de insule mai mici în arhipelagul grecesc și de unele puncte de sprijin în Moreea, Veneția a stăpinit Ciprul pînă în 1571 și Creta pînă în 1669, care i-au permis să dețină un însemnat rol maritim, comercial și politic în Mediterana Orientală.

Totodată Italia a continuat să joace un însemnat rol și în comerțul din Europa occidentală și centrală. Prin Mediterana Occidentală, Sicilia, Neapolul, Florența, Genova aveau

strînse relații comerciale cu Spania, centrul cel mai însemnat al activității negustorilor italieni de aici fiind Sevilla și cu Portugalia. Pe căile comerciale maritime și mai ales de uscat, Florența, Milanul, Veneția întrețineau un activ negoț cu Franța, Țările de Jos și Germania. În Germania, negustorii italieni și-au intensificat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea activitatea comercială la Köln, Frankfurt pe Main, Nürnberg, Leipzig. În Țările de Jos, centrul cel mai însemnat al activității lor pînă în vremea revoluției burgheze de aici, era marele port Anvers. La Veneția continua să ființeze vechea factorie a negustorilor germani — „Fondaco dei tedeschi“, lărgită la începutul secolului al XVI-lea și unde avea o filială de negoț și familia de negustori și bancheri a Fugger-ilor. La bilciurile din Piacenza, înființate în 1579, aflau mulțime de negustori italieni și străini, valoarea tranzacțiilor comerciale și bancare ridicîndu-se în 1588 la 37 milioane de scuzi, iar în ultimii ani ai secolului pînă la 48 milioane de scuzi.

Pierzîndu-și primatul comercial pe care îl deținuse în secolele anterioare în Marea Mediterană și în Occident, Italia a rămas, totuși, și în această epocă, unul din centrele cele mai însemnate de comerț ale Europei apusene.

Activitatea bancară

În secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea reducerea sau reprofilarea activității unor ramuri de producție meșteșugărească și manufacturieră, ca la Florența și scăderea afacerilor comerciale externe, ca la Genova și, în parte, la Veneția, au impus ca o serie de capitaluri bancare, servind la operații financiare în țară și străinătate, să fie investite în cumpărare de bunuri funciare și imobiliare, folosite la cheltuieli neproductive sau tezaurizate. Firește, o serie de capitaluri au continuat a fi investite în producția meșteșugărească și manufacturieră și îndeosebi în ramurile a căror activitate înflorea — postavuri ușoare, mătăsuri, articole de lux, construcții, șantiere navale, manufacturi de armament, de hirtie, în tipografii, etc. Altele au continuat a fi plasate în negoț, constatîndu-se și încercări, mai mult sau mai puțin realizate de adaptare la afacerile comerciale

legate de marile descoperiri geografice; astfel bănci florentine, ca aceea a lui Gualterrotti și genoveze au contribuit cu aproape 30.000 florini la finanțarea expediției portugheze în India condusă de Francisco Almeida din 1505, care a adus un beneficiu net de 175% sau participau activ la redistribuirea mirodeniilor aduse de portughezi la Lisabona, Sevilla sau Anvers, ca băncile florentine Gualterrotti și Frescobaldi.

În activitatea bancară propriu zisă, bazată pe operații de depunere, împrumut, transferuri, etc. se împloteau orientări vechi cu altele noi. Astfel unii bancheri florentini, sienzei sau genovezi au continuat să servească ca oameni de afaceri ai papilor, ai principilor italieni sau ai unor suverani străini, ca regii Franței și Spaniei. Bancherul sienez Agostino Chigi și bancherul florentin Filippo Strozzi au fost cei mai de seamă oameni de afaceri ai papalității la sfârșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Filippo Strozzi a împrumutat cu mari sume de bani și pe regele Franței, dar eșecurile Franței și papalității în lupta cu Carol Quintul din al treilea deceniu al secolului al XVI-lea l-au dus pe pragul ruinei. Bancherii genovezi au fost creditori ai lui Carol Quintul și mai ales ai lui Filip al II-lea, regele Spaniei.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea activitatea bancară a intrat și în Italia într-o nouă etapă a evoluției sale, legată, în bună parte, de afluxul de metale prețioase aduse de Spania din Lumea Nouă. Sfârșitul războaielor italiene a adus Italiei pacea, dar, în acelaș timp, recunoașterea, prin tratatul de la Cateau-Cambrésis din 1559, a instaurării dominației sau influenței spaniole asupra celei mai mari părți a peninsulei italiice.

Relațiile economice între Italia și Spania s-au intensificat și ele. Spania, bogată în metale prețioase aduse din Lumea Nouă, cu o clasă conducătoare avidă de articole manufacturate de o calitate superioară, avînd un aparat militar și birocratic foarte numeros, ducînd o politică externă de amploare, dar lipsită de o dezvoltare meșteșugărească — manufacturieră și comercială-bancară capabilă de a face față acestor cerințe ale nobilimii și monarhiei absolutiste, a folosit cea mai mare parte a aurului și argintului american la chel-

tuieli de consum. Cea mai mare parte a articolelor manufacturate importate proveneau din Italia. O bună parte din cheltuielile necesitate de armatele și flotele spaniole aflate în Italia, Țările de Jos, Marea Mediterană sau Marea Nordului erau acoperite prin operații bănești mijlocite de bancheri.

Aria largă și termenele felurite ale efectuării acestor plăți ar fi făcute inoperant și riscant transportul de către spanioli, ori de câte ori ar fi fost nevoie, al numerarului necesar, pe uscat sau pe mare, mai ales după izbucnirea revoluției din Țările de Jos sau a conflictului maritim anglo-spaniol. Pentru efectuarea lor, spaniolii au recurs la mijlocirea unor bancheri, îndeosebi italieni, care, prin băncile și sucursalele lor din Italia sau din alte țări, asigurau efectuarea, în contul Spaniei, a unor variate operații bănești, constatînd în împrumuturi, plăți, transferuri de metal prețios și numerar etc. Recuperarea de către bancherii italieni a banilor împrumutați sau transferați se făcea prin aducerea de către spanioli în Italia, la anumite intervale și cu măsuri severe de pază, a unor transporturi de metal prețios sau numerar în monedă spaniolă. În aceste operații bănești, un rol deosebit de important a revenit bancherilor genovezi.

Declinul, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, al comerțului genovez în Mediterana Orientală a avut ca urmare transformarea unor însemnate capitaluri comerciale în capitaluri bancare, folosite pentru operații în țară sau în străinătate. Abundența capitalurilor bancare și priceperea bancherilor genovezi, poziția geografică favorabilă și bunele relații comerciale și politice ale Genovei cu Spania au făcut din bancherii genovezi principalii oameni de afaceri ai Spaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în primele decenii ale secolului al XVII-lea. De pe la 1570 bancherii genovezi au devenit principalii creditori italieni ai regelui Spaniei, iar Genova cel mai de seamă centru de descărcare și redistribuire a metalului prețios adus de spanioli în Italia, în vederea achitării împrumuturilor contractate și a plăților și transferurilor de bani efectuate în contul Spaniei.

„Noul drum de la Barcelona la Genova“ al metalelor prețioase a avut ca urmare sporirea însemnătății băncilor genoveze și transformarea Genovei în cel mai însemnat centru

bancar al Italiei și în unul din cele mai însemnate ale lumii de atunci. „Casa di San Giorgio“, principala instituție bancară genoveză din prima jumătate a secolului al XV-lea, a fost reorganizată în 1587. Bancherii genovezi din familiile Centurione, Doria, Giustianini, Grimaldi, Lomelini, Spinola făceau operații de milioane de scuzi în țară și străinătate. Astfel Ambrosio Spinola a avansat lui Filip al II-lea, în 1590, 2,5 milioane scuzi, iar Ottavio Centurione lui Filip al III-lea, în 1602, 9 milioane scuzi. Această activitate a făcut pe unii istorici să considere că, din punct de vedere al operațiilor bancare, cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea și primele decenii ale secolului al XVII-lea au reprezentat „secolul genovezilor“.

Alte centre bancare deosebit de active ale Italiei erau Veneția, unde s-a înființat „Banco della Piazza di Rialto“ în 1587, Milano, cu „Banco di San Ambrogio“, fondată în 1593, Florența, Napoli, Roma etc. Însemnătatea băncilor venețiene se poate constata din faptul că banca lui Bernardo Navagero înregistrase în trei luni ale anului 1603 operații în valoare de 3 milioane de ducați. Valoarea operațiilor unor bănci genoveze sau venețiene de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea arată că posibilitățile lor bănești erau, de câteva ori mai mari decât ale celor mai de seamă bănci florentine din prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Afluxul de metale prețioase și intensitatea activității comerciale și bancare din Italia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea au dus la înființarea bilciurilor din Piacenza în 1579, unde valoarea tranzacțiilor comerciale și bancare se ridica, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, la câteva zeci de milioane de scuzi anual.

Cu toate perioadele de redresare și măsurile de adaptare, economia italiană, subminată de fărâmițarea economică și politică a țării, de conjunctura economică internațională defavorabilă Italiei și de instaurarea dominației străine, nu a putut ieși din impasul în care se găsea. Și în timp ce, în ansamblul său și în deosebi în domeniul producției manufacturiere, economia italiană progresa lent, dar mai ales stagna sau regresa, economia altor țări din Occident, îndeosebi a Angliei și a Olandei, pornea pe calea dezvoltării capitaliste.

De aceea, analizând evoluția economiei italiene nu numai prin comparație cu epoca primatului său în Occident din secolele precedente, adică raportînd-o la ea însăși, ci prin comparație cu dezvoltarea capitalistă a unor țări ca Anglia și Olanda, se poate constata o depășire, îndeosebi în domeniul producției manufacturiere, a economiei italiene de către economia țărilor avansate de atunci, ducînd la o rămînere în urmă care se va accentua în secolele următoare.

Viața socială

Evoluția societății italiene din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă o continuare a celei din veacurile precedente, în condițiile complexelor prefaceri social-economice și politice din epoca feudalismului tîrziu din Italia.

În regiunile cu puternică preponderență a economiei agrare, ca Piemontul, statul papal, regatul napolitan, Sicilia, Sardinia sau Corsica s-au menținut puternice relațiile feudale. Asupra unei însemnate părți a țărănimii, îndeosebi din regiunile sudice, a continuat să apese șerbia, caracterizată prin servituți personale, obligații feudale grele și nelimitate, dependentă față de jurisdicția seniorială. Eliberarea din șerbie prin răscumpărare, limitată, îndeosebi în regiunile sudice, de legislație, arbitrariul seniorial și posibilitățile reduse de plată ale șerbilor, deși se practica, a rămas aici, ca fenomen social, de însemnătate redusă. În Savoia, stat în care relațiile feudale erau mai puțin dezvoltate decît în regiunile sudice, eliberarea din șerbie a luat o extindere ceva mai mare, fiind favorizată și de măsurile ducelui Emanuel Filibert, care, în vederea centralizării statului și a întăririi puterii ducale, a căutat să slăbească pozițiile nobilimii savoiarde, prevăzînd, printr-o serie de edicte din deceniul al șaptelea al secolului al XVI-lea, posibilitatea ieșirii din șerbie prin răscumpărare. Efectele acestor măsuri au rămas totuși și aici limitate.

În schimb, în regiunile de dezvoltare urbană mai intensă, ca Lombardia sau Toscana, unde înflorirea orașelor dusese la slăbirea relațiilor feudale, șerbia fusese, în mare, desființată încă din secolele XIV—XV.

Atît în regiunile cu relații feudale puternice cît și, mai alese, în cele cu dezvoltare urbană mai intensă, s-a păstrat și o țărănie liberă din punct de vedere juridic, care lucra, în condiții și forme variate — de foști șerbi eliberați, de deținători ereditari, de mici arendași etc. — loturi de pămînt seniorial. În condițiile creșterii costului vieții ca urmare a „revoluției prețurilor“, s-a manifestat tot mai pronunțat tendința proprietarilor funciari de a da țăranilor loturile de pămînt sub formă de arendă pe termen scurt, de cîtiva ani, pentru ca, la expirarea termenului, proprietarii funciari să poată modifica condițiile de arendare, potrivit intereselor lor. Plata arenzii se făcea în bani sau îndeosebi în natură, sub forma unei redevențe, care se ridica de obicei la jumătate din recoltă, numită mezzadria.

Exista de asemenea, atît în regiunile cu relații feudale puternice cît și, mai ales, în regiunile cu dezvoltare urbană mai intensă, o pătură numeroasă de țărani fără pămînt sau cu pămînt prea puțin, propriu sau arendat, care, pentru a-și câștiga existența sau pentru a-și completa veniturile, se angajau ca salariați agricoli permanenți sau mai ales sezonieri, ca „pălmași“ (braccianti).

Exista de asemenea și categoria țăranilor liberi și mici proprietari de pămînt, în a căror situație se petreceau neconținut schimbări. Unii deveneau înstăriți, în afară de pămîntul lor luînd în arendă și pămînt străin peste nevoile gospodăriei lor, pe care îl lucrau cu mîna de lucru salariată. Alții, pentru a suplini lipsa de pămînt propriu, luau în arendă pămînt seniorial, ajungînd pentru el dijmași sau lucrau ca salariați agricoli. Alții își pierdeau pămîntul și ajungeau pâlmași permanenți.

Spre deosebire de secolele precedente cînd, ca urmare a dezvoltării orașelor și a creșterii producției meșteșugărești și manufacturiere urbane, numeroși țărani liberi sau eliberați din șerbie migrau la orașe, unde exista mare căutare de mînă de lucru pentru ateliere și manufacturi, în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca urmare a reducerii activității atelierelor și manufacturilor urbane, s-a produs fenomenul invers, al migrării unor orașeni lipsiți de mijloace la țară, în căutare de posibilități de lucru în agricultură, ca arendași, dijmași sau pâlmași.

Insuficiența pământului și exploatarea feudală a țăranimii erau agravate de condițiile în care țăranimea era nevoită să-și desfacă prisoasele. În regiunile sudice ale Italiei circulația grânelor era grevată de monopolul seniorial al vinderii prioritare a cerealelor proprietarului funciar feudal și de monopolul spaniol asupra comerțului cu grâu ; aici, ca și în restul Italiei, se adăugau taxe de circulație și vămi percepute de feudali și stat, proasta stare și insecuritatea drumurilor, care desavantajau îndeosebi pe micul producător. Țăranimea era speculată și de negustorii de cereale care, profitând de nevoia de bani a micilor producători, cumpărau anticipat recolta cu prețuri scăzute. Adesea țăranii erau nevoiți, ca pentru a face față nevoii de bani, greu de obținut numai prin desfacerea pe piață a puținelor prisoase ale gospodăriei lor, să facă datorii înrobitoare la cămătari, pentru a căror restituire erau siliți să-și vindă anticipat recolta, iar adesea chiar vitele sau pământul.

Dijma față de biserica catolică și impozitele directe sau indirecte tot mai grele față de stat agravau și mai mult starea țăranimii. Multipla exploatare la care era supusă țăranimea, de către nobili, biserică, stat, negustori, cămătari, a generat variate forme de împotrivire și luptă ale țăranimii.

Clasa feudală laică și ecleziastică, avea, la rîndul său, o structură și o evoluție complexă.

Spre deosebire de alte țări, încercările de Reformă fiind gîtuite în fașe, clerul catolic, în frunte cu papalitatea, și-a păstrat imensele proprietăți funciare și marile bogății și un însemnat rol în viața social-economică, politică și culturală a țării.

Nobilimea avea, în chip firesc, o pondere social-economică și politică mai însemnată în regiunile în care relațiile feudale erau mai puternic dezvoltate, ca în Savoia, regatul napolitan, statul papal, Sicilia, Sardinia. Astfel o relatare venețiană din 1558 menționează că în regatul Neapolului și în Sicilia erau 24 duci, 25 marchizi, 90 de conți, 800 de baroni, în afară de nobilimea măruntă fără titluri.

În rîndurile nobilimii, mai cu seamă în regiunile cu dezvoltare urbană mai puternică, au pătruns și elemente orășenești bogate, care, în condițiile contractiei industriale și comerciale a epocii, și-au transferat o parte din capitaluri în investiții de pămînturi nobiliare.

Veniturile nobilimii proveneau, în principal, din exploatarea proprietății funciare feudale. Veniturile nobiliare rezultate din exploatarea domeniului variau în funcție de întinderea proprietății, de modalitățile de valorificare ca și de conjunctura economică. În condițiile „revoluției prețurilor”, caracterizată printr-o creștere a costului vieții, veniturile nobiliare provenite din redevențe și taxe fixe datorate de țărani proprietarilor funciari au înregistrat o scădere reală. De aceea, cu toată rezistența țărănimii de pe domenii, nobilimea a intensificat trecerea de la sistemul loturilor ereditare și al redevențelor bănești fixe, la sistemul folosit și mai înainte, al arenzilor parcelare pe termen scurt, al căror contract, reînnoit la câțiva ani, dădea posibilitatea modificării cuantumului valoric al arenzii sau la sistemul plății arenzii printr-o cotă-parte din recoltă, de obicei apăsătoare, reprezentând jumătate din aceasta (mezzadria). După satisfacerea necesităților curții nobiliare, prisoasele domeniilor, în primul rînd ale celor mari sau mijlocii, provenite de pe rezerva seniorială sau din redevențele în natură, erau valorificate pe piață. Erau avantajate îndeosebi domeniile așezate în apropierea orașelor, a căilor lesnicioase de transport al cerealelor pe uscat sau pe apă. Vînzînd potrivit prețului pieții, domeniile producătoare de marfă beneficiau de pe urma „revoluției prețurilor”, ceea ce le stimula producția pentru piață.

În afara veniturilor provenite din exploatarea domeniului în regie proprie, prin redevențe în natură și bani de la loturi ereditare sau prin arenze parcelare, nobilimea, în deosebi cea mare, practica și sistemul arendării întregului domeniu sau a unei părți a lui unor mari arendași, care îl exploatau în regie proprie, prin țărani dijmași și arendași de pe domeniu sau prin zilieri agricoli, în vederea desfacerii produselor pe piață sau îl subarendau.

În unele state italiene cu însemnată dezvoltare comercială și bancară, o parte a nobilimii participa intens la negoț, îndeosebi maritim, ca aristocrația venețiană și genoveză sau la operații bancare, ca în Toscana, Genova și Venetia.

O parte din nobilime realiza venituri suplimentare din funcțiile militare sau civile pe care le deținea în aparatul de stat sau la curțile princiare.

În orașe, populația era alcătuită din orășeni legați de meșteșugul organizat în bresle sau de micul negoț, iar în unele regiuni mai dezvoltate și din burghezie — proprietari de manufacturi, bancheri, mari negustori; locuiau de asemenea și nobili, clerici, slujbași etc. În cadrul populației din orașe s-au produs o serie de schimbări. Ca urmare a contracției activității meșteșugărești — manufacturiere și comerciale din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, a avut loc o treptată scădere a rolului orășenimii și burgheziei în viața social-economică a țării. Îndeosebi în Toscana și Lombardia o parte din manufacturi, îndeosebi de postav, și-au redus activitatea sau și-au închis porțile. Numeroși lucrători au migrat de la oraș la sat și au devenit mici arendași, dijmași sau salariați agricoli.

O parte din proprietarii de manufacturi sau din negustorii legați de comerțul extern și-au transferat capitalurile industriale sau comerciale în activitatea bancară, le-au investit în cumpărare de bunuri funciare sau imobiliare, le-au folosit la construcții, la achiziționare de opere de artă renașcentistă sau în trai fastuos. Banii au fost folosiți de burghezia în declin îndeosebi pentru cumpărarea de pământ, a cărui valoare în creștere îi conferea un caracter de investiție sigură, rentabilă și de prestigiu social.

Burghezia care cumpăra domenii le exploata în chip feudal, fie în regie proprie, percepând redevențele în bani și natură și arenzile de la țăranii deținători de loturi ereditare și arendași parcelari, și desfăcând produsele pe piață sau le dădea în arendă în întregime. Prin cumpărare de domenii și obținere de titluri nobiliare, o parte a burgheziei și orășenimii din Toscana, Lombardia, Genova sau Veneția a intrat în rîndurile nobilimii.

O altă parte căuta să-și valorifice cunoștințele ocupînd funcții în aparatul de stat, în calitate de colectori de impozite, judecători, avocați, notari, funcționari feluriți, tinzînd să intre, și pe această cale, în rîndurile nobilimii.

În unele state italiene cu regimuri aristocratice care urmăreau să păstreze în stat preponderența aristocrației comerciale și bancare, ca de pildă la Veneția, erau îngrădite tendințele de dezvoltare capitalistă în industrie; astfel o ordonanță din 1497 interzicea meșterilor țesători de a ține mai

mult de 6 lucrători, iar o ordonanță din 1559 prevedea măsuri restrictive împotriva acelor persoane „care fac să lucreze pentru ei 20 sau 25 de lucrători“.

Părăsirea de către unii orașeni a lucrului în ateliere, manufacturi sau comerț și îndreptarea lor spre agricultură, investirea de capitaluri industriale și comerciale în cumpărare de pământ, tendința unei părți a burgheziei și orașenimii de a deveni stăpîne de domenii nobiliare exploatare prin mijloace feudale, de a ocupa funcții în stat și de a intra în rîndurile nobilimii, toate aceste simptome de scădere a ponderii burgheziei și orașenimii și de creștere a celei a nobilimii în viața social-economică și politică a țării oglindeau un proces de „refeudalizare“ parțială și tardivă a Italiei. „Refeudalizarea“ a fost însoțită, în acelaș timp, de o „reacțiune feudală“, îndeosebi în regiunile cu relații feudale mai puternice, ca în Neapole și Sicilia, caracterizată prin înăsprirea exploatării feudale a țărănimii și a jurisdicției senioriale, întărirea puterii nobiliare și monarhice în stat și a dominației spaniole.

Exploatarea feudală a țăranilor, exploatarea lucrătorilor din ateliere și manufacturi, situația grea a sărăcimii din orașe, fiscalitatea apăsătoare și abuzurile justiției și administrației, îndeosebi în posesiunile spaniole, încercările de schimbare a regimurilor politice din statele italiene, apăsătoare dominație spaniolă, au generat neîncetate și variate frământări și mișcări, ale căror caractere de luptă social-politică și de eliberare națională se împloteau adesea strîns*.

Formele de manifestare ale luptei maselor populare au fost variate, de la acțiuni individuale și răzlețe, la mari mișcări populare ale țărănimii și sărăcimii din orașe.

„Haiducii“, numiți de autorități „hoți“ și „tilhari“, dar căroră poporul le spunea „viteji“ (bravi) acționau în toată Italia, dar mai cu seamă în Sardinia, Sicilia, Calabria, în statul papal.

Țărănimea, apăsată de exploatarea feudală și fiscalitate, s-a ridicat în nenumărate rînduri: la Terranova din Sicilia în 1516, la Aquila din munții Abruzzi în 1528 cu strigătul „trăiască sărăcia“!

---

* A se vedea mai jos și paragrafele privitoare la regimurile social-politice și la lupta împotriva dominației spaniole.

Sărăcimea din orașe s-a ridicat și ea împotriva exploatării și fiscalității, ca „zdrențăroșii“ (straccioni) din Lucca în 1531—1532, ca la Urbino în 1571.

O oglindire a aspirațiilor de dreptate și echitate socială a maselor exploatate și asupraite o constituie lucrarea cu caracter socialist utopic a călugărului italian Tommaso Campanella, el însuși luptător împotriva rinduielilor feudale și a dominației spaniole, intitulată „Cetatea Soarelui“, apărută în 1602, zugrăvire a unei societăți ideale, în care nu mai există proprietate privată și toți oamenii muncesc fizic și intelectual și sînt egali.

Situația politică

La sfîrșitul secolului al XV-lea Italia continua a fi, ca și în secolele precedente, o țară a fărîmîțării politice, principalele state italiene fiind de la nord spre sud: republica Genovei cu Corsica, ducatul Savoiei, marchizatele de Monferrato și de Saluzzo, ducatul Milanului, republica Veneția cu Creta și Cipru, ducatele Mantovei, Modenei, Ferrarei, republicile Florenței, Sienei și Lucca, statul pontifical, regatul Neapolului cu Sicilia, numit, impropriu, și regatul celor două Sicilii, unde stăpînea o dinastie de origine aragoneză și Sardinia, posesiune spaniolă.

În secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, regimurile politice ale statelor italiene și situația internațională a Italiei au evoluat în condițiile procesului de „refeudalizare“ și de scădere a rolului orășenimii și burgheziei și ale consecințelor „războaielor italiene“.

Încă din cursul secolului al XV-lea, începutul procesului de „refeudalizare“ și de scădere a rolului orășenimii și burgheziei a creat condițiile social-economice ale menținerii regimurilor politice monarhice laice și teocratice din unele state italiene, ca regatul Neapolului, statul pontifical, ducatul Milanului, ducatul Savoiei etc. și ale treptatei evoluții ale altora de la forme republicane spre tiranie sau principat, ca la Florența.

Din secolul al XVI-lea accentuarea procesului de „refeudalizare“ și de declin al orășenimii și burgheziei, instaurarea și consolidarea, ca o consecință a „războaielor italiene“,

a dominației și influenței politice a Spaniei, protecție a regimurilor politice feudalo-absolutiste, reacțiunea social-politică și ideologică proprie Contrareformei, au avut ca urmare în unele state menținerea și întărirea regimurilor politice monarhice și transformarea lor în monarhii absolutiste, iar în alte state accelerarea trecerii de la republică și tiranie spre monarhia feudalo-absolutistă. Unele state și-au păstrat regimul politic republican, deținut de o aristocrație comercială și bancară. În sfârșit, alte state și-au pierdut independența, intrând sub dominația Spaniei.

„Războaiele italiene“

În pofida rivalităților care desbinau și învrăjbeau statele italiene, politica de menținere a echilibrului politic între statele italiene, promovată de Liga de la Lodi, izbutise să asigure Italiei, în cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea, o perioadă de pace și de păstrare a independenței. La sfârșitul secolului al XV-lea pacea și independența de care se bucurase Italia au fost însă grav primejduite prin politica de intervenție în treburile lăuntrice italiene dusă de Franța, Spania și imperiul german. Mai întâi Franța și Spania, state care își desăvârșiseră unificarea teritorială și centralizarea politică, iar apoi imperiul german, profitând de forța lor politică și militară și de fărâmițarea și dezbinarea Italiei, au pornit „războaiele italiene“, cu scopul de a-și instaura dominația în Italia.

Războiul a fost pornit de Franța. Carol al VIII-lea, amăgit „de fumurile și gloriile Italiei“, a invocat drepturi asupra regatului napolitan, stăpînit pînă în 1442 de dinastia d'Anjou și pe care ultimul rege angevin al Neapolului, René d'Anjou, le transmisese, la moartea sa, în 1480, lui Ludovic al XI-lea. În vara anului 1494, Carol al VIII-lea a pornit la cucerirea Neapolului în fruntea unei armate de 30.000 soldați care, potrivit unei relatări a vremii, se înfățișa „însăpămintătoare la vedere, plină de oameni buni de spînzurat, de clienți ai justiției și de indivizi înfierăți pe umăr cu semnul crinului“. Datorită fărâmițării și dezbinării statelor italiene, armata franceză a străbătut Italia de la nord spre sud fără a întîmpina nici o rezistență și în februarie 1495 a ocupat Napoli.

Primejdia unei hegemonii a Franței în Italia a alarmat Venetia, ducatul Milanului, Spania și imperiul german, care au constituit împotriva francezilor Liga de la Venetia (martie 1495). Amenințată de a fi blocată în Napoli armata franceză a început retragerea și, după ce a înfrînt armata ligii la Fornovo, în iulie 1495, a izbutit să se reîntoarcă în țară. Ultimele garnizoane franceze lăsate în regatul napolitan au capitulat în fața armatelor spaniole în iunie 1496. Campania lui Carol al VIII-lea s-a sfârșit astfel printr-un eșec complet.

Peste cîțiva ani, noul rege al Franței, Ludovic al XII-lea, a reluat planurile de cuceriri în Italia. Primul obiectiv l-a constituit ducatul Milanului, care, prin așezarea sa, asigura francezilor accesul în Italia centrală și sudică. Ludovic al XII-lea a invocat drepturi, de astădată asupra Milanului, transmise prin bunica sa, Valentina Visconti, fiică a ducelui Milanului. În 1499 armata franceză a ocupat ducatul Milanului. Ducele Milanului, Lodovico Sforza, și-a redobîndit, cu ajutor german, ducatul în 1500, dar, în acelaș an armata franceză l-a înfrînt pe Lodovico Sforza la Novara și a ocupat din nou ducatul Milanului.

Pentru a lua în stăpînire și regatul Neapolului, Ludovic al XII-lea s-a aliat cu Spania. Potrivit tratatului de la Granada din 1500, francezii și spaniolii l-au ocupat și l-au împărțit în 1501 : Franței i-a revenit nordul și centrul regatului napolitan, iar Spaniei sudul. Dar curînd, Franța și Spania au intrat în conflict ; pînă în ianuarie 1504 francezii au fost scoși din regatul napolitan, care a rămas în întregime în stăpînirea spaniolilor.

Temîndu-se ca stăpînirea franceză în Milan să nu constituie o bază de expansiune a Franței în Italia, papalitatea, Venetia, Spania și imperiul german au încheiat în 1511 Liga Sfîntă, al cărei obiectiv îl constituia completa alungare a francezilor din Italia. Cu toate succesele dobîndite la început de armata franceză, care, sub conducerea lui Gaston de Foix, a înfrînt armata Ligii în mai multe bătălii, cea mai însemnată fiind cea de la Ravenna, pînă la urmă francezii au pierdut ducatul Milanului și au fost siliți să se retragă din Italia, în vara anului 1512. O nouă încercare a francezilor de a relua Milanul s-a sfârșit cu înfrîngerea lor la Novara în 1513. Astfel,

după aproape două decenii de luptă, Franța pierduse atât regatul Neapolului cât și ducatul Milanului.

După câțiva ani, noul rege al Franței, Francisc I-ul, a reluat războiul în Italia. Franța, în alianță cu Veneția, a înfrînt pe mercenarii elvețieni aflați în slujba Milanului, papei și Spaniei la Marignano, în 1515 și a ocupat din nou ducatul Milanului, stăpînire recunoscută de Spania prin tratatul de la Noyon din 1516.

Alegerea lui Carol I, regele Spaniei, și ca împărat al Germaniei, sub numele de Carol al V-lea, în 1519 și planurile sale de realizare a unei monarhii universale au dus la reluarea luptelor și la transformarea războaielor italiene într-un război între Franța și Casa de Habsburg pentru preponderență în Occident, a cărui desfășurare a continuat să aibe loc, în primul rînd, în Italia.

În Italia francezii au pierdut ducatul Milanului în 1522, pe care l-au reocupat în 1524. În anul următor, la Pavia, pe care o asediau, francezii au fost înfrinți de trupele hispano-germane, iar Francisc I-ul, luat prizonier, a fost nevoit să închee tratatul de la Madrid, din 1526, prin care renunța la orice pretenție în Italia.

Primejdia hegemoniei lui Carol Quintul în Italia a alarmat statele italiene, care s-au apropiat de Franța, care, la rîndul său, a denunțat tratatul de la Madrid. Papa, Veneția și Franța au încheiat în 1526 Liga de la Cognac, al cărei scop declarat era „de a pune capăt războaielor care pustiau creștinătatea“, dar care, în realitate, urmărea să scoată Italia de sub dominația și influența crescîndă a lui Carol Quintul. Inerția lui Francisc I-ul a lăsat însă Italia la discreția armatelor imperiale. În 1527, trupe germane, formate mai ales din mercenari luterani, au luat cu asalt Roma și au prădat-o cumplit. „Prădarea Romei“ (sacco di Roma) a trezit o profundă indignare și revoltă în Italia.

Înșeurile militare ale Franței în Italia, îndeosebi cu prilejul asedierii Neapolului, în 1528, pe de o parte și războiul pe care imperialii trebuiau să-l ducă în Ungaria și la hotarele sudice ale imperiului cu turcii, pe de altă parte, au silit pe beligeranți să încheie pace. Prin tratatul de la Cambrai din 1529 Franța renunța din nou la orice pretenție asupra Italiei. În schimb, avînd garnizoane în ducatul Milanului, în nord și

stăpînind regatul Neapolului, cu Sicilia și Sardinia, în sud, Carol Quintul era arbitrul Italiei. El a restabilit pacea cu papa și cu Veneția, a restituit ducatul Milanului dinastiei Sforza, a dat ajutor militar familiei Medici pentru a-și restaura dominația în Florența, iar în februarie 1530, ca un semn al autorității pe care și-o revendica asupra Italiei, s-a încununat cu coroana de fier a regilor longobarzi și cu coroana imperială. După mai bine de trei decenii de războaie, Italia intrase, în cea mai mare parte, sub stăpînirea sau sub influența Casei de Austria.

Moartea ducelui Milanului, Francesco Sforza, în 1536, a redeschis problema milaneză și războiul între Franța și imperiu, sfîrșit prin tratatul de la Nissa din 1538, prin care ducatul Milanului intra în stăpînirea lui Carol Quintul.

Desmembrarea monarhiei lui Carol Quintul, datorită alcătuirii sale din state între care existau mari deosebiri în ceea ce privește dezvoltarea și orientarea economică, structura socială, componența etnică, regimul de guvernămînt sau apartenența religioasă, a frămîntărilor interne și a complicațiilor externe, a avut consecințe foarte însemnate și pentru soarta Italiei. Convins de imposibilitatea cîrmuirii imensului său imperiu de către un singur suveran, dezamăgit de eșecurile suferite și bolnav, Carol Quintul și-a împărțit posesiunile între 1554 și 1556 între fratele său Ferdinand, căruia i-a revenit Germania și titlul de împărat și fiul său Filip al II-lea, căruia i-au fost atribuite Spania cu coloniile din Lumea Nouă, Țările de Jos și posesiunile italiene: regatul Neapolului, Sicilia, Sardinia și ducatul Milanului.

Astfel, prin desmembrarea imperiului lui Carol Quintul, o bună parte a Italiei a intrat sub dominația directă a Spaniei; stăpînind sudul și o parte din nordul Italiei, Spania putea interveni și exercita o puternică influență și în celelalte state din centrul țării, inclusiv Toscana. Efectiv independente au rămas ducatul Savoiei, Veneția și statul papal, deși și aceste state trebuiau să țină seama, într-o mai mare sau mai mică măsură, de puterea politică și militară de care dispunea Spania în cuprinsul Italiei. Tratatul de la Cateau Cambresis, încheiat între Spania și Franța în 1559 și care a pus oficial capăt „războaielor italiene“, a reînnoit renunțarea definitivă a Franței la pretențiile sale în Italia și a consacrat dominația

și influența politică a spaniolilor în Italia. Domanția și influența politică a Spaniei în Italia au contribuit, într-o măsură însemnată, la menținerea și consolidarea fărâmițării politice a țării, Spania fiind interesată, în vederea păstrării aici a preponderenței sale, să aibe de a face cu o Italie divizată în state slabe și învrăjbite. Italia a intrat astfel într-o nouă etapă a istoriei sale politice, aceea a preponderenței spaniole.

Regimurile politice din statele italiene În secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în statele italiene care și-au păstrat independența, regimurile politice erau monarhice și republicane. În statele italiene ajunse sub stăpânirea spaniolă, conducerea era exercitată de persoane sau organe reprezentând statul spaniol.

Regimurile monarhice erau caracteristice îndeosebi regiunilor cu dezvoltare mai puternică a relațiilor feudale, ca ducatul Savoiei, ducatele de Mantova, Parma, Modena, Ferrara, Urbino, marchizatele de Monferrato și Saluzzo, statul pontifical. Regimuri monarhice s-au constituit însă și în regiuni cu dezvoltare urbană puternică, ca în Toscana, în condițiile „refeudalizării“ din cursul secolului al XVI-lea, sub forma ducatului, iar apoi a marelui ducat al Toscanei.

Ducatul Savoiei Ducatul Savoiei sau Piemontului, care în cursul „războaielor italiene“ a avut de suferit datorită repetatelor incursiuni și ocupații ale armatelor atât franceze cât și spaniole, și-a putut menține după pacea de la Cateau-Cambresis independența printr-o politică de balanță între Franța și Spania. În condițiile luptei pentru menținerea independenței ducii din dinastia de Savoia, Emanuel Filibert (1553—1580), Carol Emanuel (1580—1630) și Victor Amedeu (1630—1637), au dus o politică de centralizare a statului și de întărire a puterii ducale, constituind o monarhie ducală absolutistă. Ei au convocat tot mai rar pe reprezentanții stărilor generale, au stabilit impozite permanente, au uniformizat administrația și justiția, au organizat o armată merce-

nară regulată și o flotă de război. Dar resursele materiale și demografice limitate ale ducatului nu au permis ducilor de Savoia să joace decît un rol modest în politica italiană și inter-națională a epocii.

Statul papal

Statul papal era o monarhie teocratică al cărui conducător avea o dublă calitate, de suveran italian și de șef al creștinătății catolice.

În cuprinsul statului pontifical, autoritatea de suveran lumesc a papei era limitată de forța și privilegiile politice ale aristocrației romane, aflată adesea în conflict deschis cu principele său, iar fiscalitatea grea și abuzurile administrației papale generau nemulțumiri populare, izbucnite adesea sub forme brigandajului.

Statul papal s-a extins și s-a consolidat în timpul papei Alexandru al VI-lea Borgia (1492—1503), în urma acțiunilor desfășurate de fiul său Caesar, bun militar și politician abil dar fără scrupule. Papa Alexandru al VI-lea a urmărit ca, prin mijlocirea fiului său Caesar, să-și întărească autoritatea temporală și să pună bazele unui stat laic, avînd în frunte ca suveran ereditar pe Caesar Borgia. Nobilimea romană, puternică și turbulentă, condusă de familiile Colonna și Orsini, a fost adusă la supunere.

Romagna aparținea doar teoretic statului pontifical, dar în fapt era stăpînită de o serie de seniori locali aproape cu totul independenți. Prin tot felul de mijloace — tratative, comploturi, lupte — și profitînd de faptul că seniorii locali erau detestați de populație pentru fiscalitatea și abuzurile lor, Caesar Borgia și-a impus autoritatea între 1499—1503 la Imola, Forlì, Pesaro, Rimini, Faenza, Urbino, Perugia. El stăpînea aceste teritorii în numele statului papal, cu titlul de duce de Romagna și de Urbino și de gonfalonier și căpitan general al bisericii, dar în realitate își exercita propria autoritate. Totodată Caesar Borgia intenționa să-și extindă stăpînirea și asupra Toscanei. Moartea neașteptată a papei Alexandru al VI-lea l-a găsit însă insuficient de consolidat, ceea ce a dat posibilitate dușmanilor săi să-l înfrîngă și să-l silească să părăsească Italia și să se refugieze în Franța, unde a murit la asediul unui castel, în 1507.

Niccoló Machiavelli a considerat în „Principele“ că „cu toate că intenția lui (a papei Alexandru al VI-lea) nu era aceea de a mări puterea bisericii, ci puterea ducelui (a lui Caesar), totuși ceea ce a făcut s-a dovedit a fi nu mai puțin spre mărirea bisericii, căci la moartea lui și când ducele, fiul lui, și-a pierdut puterea, ea a moștenit rodul ostenețelor lui“. Într-adevăr papa Iuliu al II-lea (1503—1513) a alipit statului papal unele din senioriile deținute de Caesar sau pe care le-a adus el însuși sub stăpînirea papală, ca Bologna; alte seniorii dintre cele deținute de Caesar Borgia a fost însă nevoit să le restituie vechilor lor seniori, păstrîndu-și însă o autoritate nominală asupra lor. Astfel, potrivit aprecierii lui Machiavelli, spre deosebire de Alexandru al VI-lea, Iuliu al II-lea „a făcut totul spre a mări puterea bisericii și nu spre a ridica pe un particular oarecare“. De aceea, datorită politicii lui Iuliu al II-lea, succesorul său, Leon al X-lea (1513—1521) „a găsit, așadar, un stat pontifical foarte puternic“.

Din deceniul al 3-lea, desfășurarea „războaielor italiene“ pe teritoriul statului pontifical și „prădarea Romei“ au contribuit la slăbirea din nou a autorității temporale a papalității.

„Războaiele italiene“ l-au silit totodată pe papă să se preocupe, ca oricare alt suveran italian, de menținerea independenței și integrității teritoriale a statului pontifical, amenințate rînd pe rînd, de primejdia hegemoniei pe teritoriul Italiei, a Franței, a imperiului lui Carol Quintul sau a Spaniei. „Războaiele italiene“ au impus astfel papalității o politică de balanță în raport cu marile puteri care se luptau pentru hegemonie în Italia, politică care, cu toate dificultățile și pericolele care decurgeau din practicarea ei, a contribuit totuși, împreună cu calitatea de șef al creștinătății catolice a papei, la menținerea independenței și integrității teritoriale a statului pontifical.

Încercînd să preîntîmpine instaurarea dominației străine în Italia, papalitatea împreună cu alte state italiene, se alia cu Spania și cu imperiul, atunci cînd creștea primejdia hegemoniei franceze sau cu Franța, atunci cînd creștea primejdia hegemoniei habsburgice. Victoriile lui Carol al VIII-lea în Neapole l-au făcut pe papa Alexandru al VI-lea să se alieze în 1495 cu Spania, imperiul, Milanul și Veneția împotriva Franței, după cum succesele spaniolilor în Neapole l-au făcut

să se alieze în 1499 cu Franța, Florența și Venetia contra Spaniei. Papa Iuliu al II-lea, punându-și în aplicare planul „de a elibera Italia din mâinile francezilor“, stăpîni atunci în Milano, a dus o politică de alianță cu Spania, cu care a și încheiat „Liga sfîntă“ împotriva Franței. Papa Leon al X-lea, după o apropiere de Franța, a revenit la o alianță cu Spania. Înfrîngerea francezilor la Pavia, tratatul de la Madrid și primejdia hegemoniei lui Carol Quintul l-au apropiat, în schimb, pe papa Clement al VII-lea (1523—1534) de Franța, cu care, împreună cu o serie de principii italieni, a și încheiat în 1526 liga de la Cognac, îndreptată împotriva habsburgilor. Victoriile decisive hispano-germane în Italia și lupta împotriva Reformei l-au silit însă pe Clement al VII-lea să negocieze cu Carol Quintul și să părăsească alianța cu Franța.

Instaurarea efectivă a preponderenței Habsburgilor în Italia, avînd loc aproximativ în aceeași epocă cu începutul Contrareformei sau Reformei catolice, adică în deceniile 4—5 ale secolului al XVI-lea, papalitatea a fost nevoită să-și definească mai limpede poziția în raport cu forța politică care exercita preponderența necontestată în peninsula. Dacă, în calitate de suveran al statului pontifical, papa se simțea amenințat de preponderența habsburgică în Italia, ca șef al bisericii catolice, aflată în luptă cu Reforma, el avea neapărat nevoie de sprijinul politic al lui Carol Quintul și mai ales al regelui Spaniei, Filip al II-lea, unul din cei mai înflăcărați adepți ai Contrareformei. Cu sprijinul lui Carol Quintul iar apoi al lui Filip al II-lea, papii Paul al III-lea (1534—1549) și Paul al IV-lea (1555—1559) au pus în aplicare în Italia o serie de măsuri în spiritul Contrareformei. În statele italiene independente din nordul și centrul peninsulei, Contrareforma a avut un caracter mai moderat, deoarece autoritățile princiare sau mai ales municipale din aceste state și-au manifestat adesea opoziția față de tendințele de tutelă și imixtiune ale bisericii catolice. În schimb, Contrareforma a fost aplicată mai riguros în statul pontifical, unde arderile pe rug ale ereticilor au început din 1547 și în posesiunile spaniole, unde biserica catolică a primit un sprijin eficient din partea autorităților spaniole; astfel inchiziția a fost introdusă la Milano în 1542, iar la Neapole în 1546. De la mijlocul secolului al XVI-lea Contrareforma a fost impusă cu tot mai multă rigoare, în pofida rezistențelor popu-

lare sau ale autorităților locale, cu excepția Veneției, unde influența papalității sau a Spaniei se putea mai greu exercita. Astfel către 1560 Reforma a fost aproape complet lichidată în Italia, care a devenit unul din centrele de bază ale Contra-reformei.

De la republica Florenței la marele ducat al Toscanei

Republica florentină a evoluat, în condițiile procesului de „refeudalizare“ și de slăbire a puterii social-economice și politice a burgheziei și orășenimii, spre o

monarhie ducală absolutistă. După moartea lui Laurentiu cel Măreț de Medici, în 1492, în timpul căruia avusese loc desăvirșirea trecerii de la o republică florentină la o tiranie sau principat medicean, la conducerea Florenței a urmat fiul său, Piero, ceea ce oglindea adoptarea unei practici succesorale, de tip dinastic.

Lipsit de calitățile politice ale tatălui său, Piero de Medici nu a fost capabil să facă față opoziției interne, lărgită și agravată ca urmare a condițiilor umilitoare ale tratatului pe care Florența fusese nevoită să-l încheie în octombrie 1494 cu Carol al VIII-lea. În noiembrie 1494 florentinii l-au izgonit pe Piero de Medici și au instituit o conducere provizorie, în care se înfruntau două curente: „oligarhic“, reprezentând interesele patriciatului și „popular“, reprezentând interesele păturilor orășenești, mijlocii, formate îndeosebi din meșteșugari și mici negustori. Ca reprezentant al curentului „popular“ s-a impus călugărul dominican Gerolamo Savonarola, care a exprimat interesele păturilor orășenești mijlocii și opoziția lor față de patriciat și față de cîrmuirea mediceană sub o formă religioasă. În predicile sale înflăcărute, Savonarola combătea lăcomia, corupția și imoralitatea care domneau în rîndurile bogătaşilor și ale clerului. El considera pe Carol al VIII-lea ca „instrumentul mîniei divine“, venit să purifice prin război societatea bogată și coruptă a Florenței, iar izgonirea Medicilor ca o pedeapsă cerească pentru tirania lor.

Sub influența concepțiilor curentului „popular“ privitoare la suveranitatea poporului în conducerea statului, susținute cu înflăcărare și de Savonarola, la Florența s-a

instituit „Marele Consiliu”, format din cetățeni de peste 29 ani, ai căror înaintași deținuseră sarcini publice în perioada republicii, care, la rîndul lor, alegeau un consiliu de 80 de membri, dintre cetățenii trecuți de 40 de ani. Urmărindu-se ușurarea situației materiale, a păturilor mijlocii, combaterea cametei și o mai justă repartizare a impozitelor în Florența, au fost anulate datoriile, au fost scoși din oraș cămătarii, s-au înființat case de împrumut cu dobînzi mici. s-au pus impozite proporționale cu averea și veniturile. Aceste măsuri, oglindind, în primul rînd, interesele meșteșugarilor și micilor negustori, ei înșiși mici proprietari, aveau un caracter și un efect limitat, fiind îndreptate împotriva inechităților și abuzurilor flagrante, dar care, firește, nu puteau schimba sau măcar atenua structura și contradicțiile de clasă din societatea florentină. În acțiunea de combatere a inechităților celor mai flagrante ale societății florentine, Savonarola includea și înlăturarea unor manifestări exterioare mai izbitoare ale acestora, ca fastul locuințelor, luxul în îmbrăcăminte, podoabele, operele de artă profane, petrecerile, viața ușoară etc. S-a ajuns, sub influența îndemnurilor la pocăință și ascetism ale lui Savonarola, la măsuri de o rigoare excesivă, interzicîndu-se petrecerile, hainele luxoase, distrugîndu-se unele opere de artă socotite impudice, înmulțindu-se slujbele bisericești, procesiunile și penitențele. Adversarii îi numeau de aceea în deridare pe adepții lui Savonarola „plîngăreții”. Biserica și îndeosebi curia papală nu erau nici ele cruțate, fiind înfierate lipsa de vocație și de pregătire, abuzurile, lăcomia și viața prea lumească a clerului și cerîndu-se o reformă a bisericii. Subordonarea obiectivelor de prefaceri social-politice unor țeluri de natură religioasă arată că unii clerici și alți adepți ai lui Savonarola urmăreau instaurarea la Florența a unei cîrmuiri de fapt teocratice, oglindită și în proclamarea lui Christos ca suveran al orașului, poziție care nu putea fi acceptată de marea majoritate a societății florentine.

Insuficiența măsurilor social-politice și tendințele de conducere teocratică și de rigorism moral-religios ale programului lui Savonarola, care au dus la îndepărtarea multor adepți inițiali ai săi, regrouparea adversarilor săi, îndeosebi a patriciatului florentin, adversitatea curiei papale, care l-a

învinuit pe Savonarola de erezie, i-au pregătit și adus căderea. Excomunicat de papă, exilat din oraș, Savonarola a fost urmărit, prins și predat de adversarii săi comisarilor papali, care l-au condamnat ca eretic și l-au ars pe rug în piața Signoriei din Florența în mai 1498.

În condițiile căderii lui Savonarola și ale slăbirii curentului „popular“, puterea a fost preluată de reprezentanții oligarhiei patriciene, care au restabilit regimul republican. În republica florentină restaurată, puterea aparținea oligarhiei patriciene și era exercitată prin mijlocirea „Signoriei“, organul colectiv de conducere a republicii, cărui i se restituiseră atribuțiile din perioada anterioară tiraniei medicene și prin mijlocirea gonfalonierului pe viață, funcție instituită în 1502, similară funcției de doge de la Venetia și Genova.

Atitudinea pro franceză a republicii florentine și înfrângerea și retragerea armatelor franceze din Italia în 1512 au dat posibilitate Medicilor, care căutaseră sprijin la papă și la spanioli, să fie restaurați la Florența, cu ajutor spaniol, în 1512.

Familia de Medici a fost însă din nou alungată în 1527 de florentini, care au restabilit republica, în frunte cu un gonfalonier ales anual. Noua republică florentină fiind adversara Habsburgilor germano-spanioli, iar familia de Medici fiind sprijinită de ei, Florența a trebuit să ducă, în condițiile instaurării preponderenței habsburgice în Italia, o luptă grea și inegală pentru păstrarea independenței și a republicii. În octombrie 1529 Florența a fost asediată de o armată spaniolă de 40.000 soldați, căreia republica florentină i-a opus o armată de 13.000 soldați, comandată de condotierul Malatesta Baglioni din Perugia și de florentinul Francesco Ferrucci, care a dat dovadă de o mare vitejie și iscusință militară. Disproporția de forțe între florentini și spanioli și trădarea condotierului Malatesta Baglioni au dus la eșuarea tentativei de rupere a încercuirii organizate de asediați și la pieirea în lupte a lui Francesco Ferrucci în august 1530. Propunerea de capitulare a lui Malatesta Baglioni a fost respinsă de Signorie, care a dispus chemarea la arme a tuturor cetățenilor Florenței. Cu prilejul asaltului general dat de spanioli, Malatesta Baglioni a predat un turn prin care dușmanii au pătruns în oraș, astfel încât Florența a fost silită să capituleze, la 12 august 1530.

După o perioadă de tranziție, în care s-a păstrat regimul republican, în 1531 a fost restabilită pe deplin la Florența puterea familiei Medici. Alexandru de Medici a fost proclamat, cu sprijin imperial, conducător al republicii florentine, cu titlul de duce. „Signoria“ și funcția de gonfalonier au fost desființate și înlocuite cu organe subordonate strâns puterii ducale : Marele Consiliu de 200 de membri și Senatul de 48 de membri, avînd atribuții legislative, dar care nu se puteau întruni și lucra decît în prezența ducelui sau a locțiitorului său.

Primul duce, Alexandru de Medici (1531—1537), a avut de făcut față unor mișcări de opoziție, grupate în jurul unor familii rivale de bancheri și nobiliare sau chiar în jurul unor membri ai familiei de Medici.

Intervenția opoziției, în frunte cu Filippo Strozzi, pe lângă împăratul Carol Quintul în vederea restabilirii republicii, în 1536, nu a avut efect. Nici complotul organizat de Lorenzino sau Lorenzaccio de Medici, în care a pierit asasinat ducele Alexandru, nu a avut ca efect schimbarea regimului politic al Florenței, deoarece lui Alexandru i-a urmat un alt membru al familiei de Medici, Cosimo, proclamat cu sprijin habsburgic, duce ereditar.

Încă din primul an al cîrmuirii lui Cosimo de Medici (1537—1574), tentativa exilaților florentini de a-l răsturna a fost zădărnicită prin înfrîngerea lor de către trupele ducale în bătălia de la Montemurlo. În anii 1554—1555, Cosimo de Medici, cu ajutor spaniol, a invadat și a alipit Toscanei republica Sienei, sprijinită de francezi. În schimb, pentru a-și putea exercita mai bine supravegherea asupra Toscanei, spaniolii au impus lui Cosimo să le cedeze cîteva puncte strategice de pe coasta toscană, unde au fost instalate garnizoane spaniole și care, din această cauză, au și fost denumite „ținutul garnizoanelor“ (lo stato dei presidi).

Cosimo de Medici a dus o politică de centralizare a Toscanei, oglindită în măsuri de unificare administrativă și legislativă și de lichidare a particularismului local. Autonomia municipală a orașelor din Toscana, inclusiv a Florenței, a fost lichidată, în orașe fiind instalați guvernatori numiți de duce.

Cosimo a dus o politică de întărire a puterii ducale, conducând în chip absolutist și luând severe măsuri împotriva celor care încercau să se ridice împotriva autorității sale. Ne avînd încredere în ostașii florentini, și-a format o gardă de soldați spanioli și germani. În 1569 a obținut de la papă titlul de mare duce de Toscana și s-a încoronat la Roma.

Francesco de Medici (1574—1578) a condus de asemenea în chip absolutist și a reprimat opoziția îndreptată împotriva autorității sale, ca, de pildă, conjurația condusă de familia Pucci, în 1575.

Astfel, în urma unei lungi evoluții interne și în condițiile intervenției străine, republica Florenței s-a transformat în a doua treime a secolului al XVI-lea într-un ducat, iar apoi într-un mare ducat al Toscanei, cuprinzînd orașul și regiunea de la care și-a luat numele, iar tirania sau principatul familiei de Medici a devenit o monarhie ducală ereditară și absolutistă.

Republica Veneției În secolele XVI și XVII Veneția trecea printr-o perioadă de declin economic și politic, datorită pierderii unor însemnate posesiuni comerciale din Levant, consecințelor marilor descoperiri geografice și penetrației negustorilor francezi, englezi și olandezi în Mediterana Orientală.

Din punct de vedere al regimului politic, Veneția era o republică aristocratică, în care puterea în stat aparținea nobilumii sau aristocrației stăpînitoare de domenii funciare și legată de comerțul maritim și operațiile bancare. Evidența familiilor nobiliare, în vederea accesului membrilor lor în organele de conducere, era ținută riguros, în 1506 fiind întocmită o „Carte de Aur“ a nobilimii venețiene; în acest an în carte figurau 1671 familii nobiliare.

Republica Veneției era astfel organizată încît să asigure dominația colectivă a aristocrației venețiene, ferind-o atît de mișcările populare cît și de tentativele de instaurare a unei cîrmuiri autoritare personale.

Organele de stat din secolele XVI—XVII continuau, în linii mari, pe cele constituite în secolele anterioare.

Organul suprem de conducere colectivă era Marele Consiliu, în care aveau reprezentanți toate familiile nobiliare venețiene, astfel încît pe la mijlocul secolului al XVI-lea el număra aproximativ 2.000 de membri. Dintre membrii Marelui Consiliu erau alese, potrivit unui sistem complicat, numeroasele organe de conducere ale republicii.

Reprezentantul republicii era dogele, a cărui autoritate era limitată. El era ajutat de 6 consilieri și de cei 3 președinți ai tribunalului suprem, cu toții constituind Serenissima Signorie.

Funcționau de asemenea o serie de organe speciale. Colegiul era format din Serenissima Signorie și 16 „înțelepți“, delegați de Senat pentru anume probleme. Senatul, format din 120—150 membri, se ocupa de problemele economiei, politică externă și război. Consiliul celor 10 avea în grijă securitatea republicii, dispunînd de puteri foarte largi; în cadrul său funcționau din 1539 și 3 inchișitori ai statului, însărcinați cu cercetarea celor bănuiți a fi divulgat secrete de stat. Quarantia era un tribunal suprem, format din 40 de membri, de unde i se trăgea și denumirea.

Existența unor numeroase organe de conducere, cu competențe și atribuții delimitate și care se supravegheau reciproc, împiedica ca vreo persoană, inclusiv dogele, sau vreun alt organ de conducere să ajungă să uzurpe puterea în favoarea sa.

Folitică externă a Veneției a fost centrată în jurul a două mari probleme — „războaiele italiene“ și raporturile cu imperiul otoman.

În Italia, Veneția a încercat, ca și alte state italiene, să împiedice instaurarea preponderenței sau dominației vreunei puteri străine, ceea ce reprezenta o primejdie pentru echilibrul politic italian în general și pentru posesiunile venețiene din Italia de nord-est în special. La începutul „războaielor italiene“, cînd se contura mai ales primejdia instaurării preponderenței franceze, Veneția s-a aliat cu papa, Milano, Spania sau imperiul împotriva Franței, ca în cadrul ligii de la Veneția din 1495 sau al Ligii Sfinte din 1511. Cînd însă primejdia instaurării preponderenței hispano-imperiale s-a conturat tot mai limpede, Veneția s-a aliat cu Franța împotriva lui Carol Quintul, ca în timpul campaniei de la Mari-

gnano din 1515 sau cu prilejul constituirii ligii de la Cognac din 1526. Stabilirea preponderenței hispano-imperiale după pacea de la Cambrai din 1529 a silit însă Veneția, ca și alte state italiene, să recunoască situația politică de fapt și să mențină raporturi bune cu Habsburgii.

Politica orientală a Veneției a fost determinată de strădania menținerii posesiunilor sale din Marea Adriatică și din Mediterană Orientală amenințate de cucerirea turcă — Istria, Dalmația, Corfu, Cefalonia, Zante, Creta, Cipru — și totodată de necesitatea de a continua comerțul, vital pentru Veneția, în imperiul otoman, inclusiv Orientul Apropiat, intrat și el sub stăpânirea turcă. În funcție de împrejurări, Veneția a fost silită să îmbine politica de tratative sau de cedare în fața imperiului otoman cu războiul. După trei sferturi de secol de relativă acalmie în raporturile turco-venețiene, imperiul otoman a reluat ofensiva, începând campania de cucerire a Ciprului în 1571. Primejdia turcă a grupat într-o nouă ligă papalitatea, Veneția, Toscana, Savoia, Malta și Spania în mai 1571. Cu toată eroica apărare a insulei de către Marcantonio Bragadino, turcii au luat cu asalt Nicosia și Famagusta și au cucerit Ciprul. În schimb flotele reunite ale statelor ligii, Veneția armînd ea singură 114 galere din cele 213 ale ligii, au repurtat asupra turcilor strălucita victorie de la Lepanto, în nord-vestul Moreei, în octombrie 1571. Victoria n-a putut fi însă valorificată, deoarece Spania era preocupată îndeosebi de problemele Mediteranei Occidentale și mai puțin de cele ale Mediteranei Orientale. De aceea Veneția, rămasă fără sprijinul Spaniei, a fost nevoită să încheie pace cu turcii în 1573, recunoscînd pierderea Ciprului în schimbul reînnoirii privilegiilor sale comerciale în imperiul otoman. O altă gravă pierdere teritorială a suferit Veneția în urma campaniei turce de cucerire a insulei Creta. După un îndelungat război (1645—1669), Creta cu cetatea Candia, cu toată eroica apărare a ei de către amiralul Francesco Morosini, a fost cucerită de turci în 1669. Prin pacea încheiată în 1669 Veneția a fost iarăși nevoită să recunoască această nouă pierdere, pentru a-și putea continua comerțul în imperiul otoman. Pierderea posesiunilor comerciale din Levant, concurența făcută de negustorii francezi, olandezi și englezi în imperiul otoman, reducerea posibilită-

ților sale militare și maritime au făcut ca din a doua jumătate a secolului al XVII-lea Veneția să intre într-un declin economic și politic tot mai accelerat.

Republica Genovei

În secolele XVI—XVII Genova trecea printr-o perioadă de și mai puternic declin economic decât Veneția, datorită

pierderii ultimelor sale posesiuni comerciale din Levant, ocupate de turci încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea. În primele decenii ale secolului al XVI-lea, Genova a fost nevoită să recunoască suzeranitatea regelui Franței, iar apoi a intrat sub influența politică a Spaniei.

Din punct de vedere al regimului politic, Genova era, ca și Veneția, o republică aristocratică, în care puterea în stat aparținea nobilimii sau aristocrației stăpînitoare de domenii funciare sau legate de comerțul maritim și de operațiile bancare. Spre deosebire însă de Veneția, la organele de conducere ale republicii aveau acces, pe lângă familiile nobiliare și unele familii nenobile. Astfel, potrivit constituției din 1528, conducerea era rezervată unui număr de grupuri familiale sau „case” (alberghi), 23 nobile și 5 nenobile, înscrise într-o „Carte a cetății”, ceva mai puțin rigidă însă accesului familiilor nenobile decât „Cartea de aur” venețiană.

Organele de conducere ale republicii genoveze erau Marele Consiliu de 400 de membri, aleși prin tragere la sorți din rîndurile grupurilor familiale înscrise în „Cartea cetății” și un Consiliu Mic de 100 de membri, desemnați de Marele Consiliu.

Puterea executivă era exercitată de un doge ales și de 8 guvernatori aleși la 2 ani, ajutați de o serie de consilii și comisii; securitatea republicii era în grija unor „inchizitori de stat”.

Din deceniul al treilea și al patrulea al secolului al XVI-lea a început să crească autoritatea familiei Doria, ai cărei membri ocupau însemnate posturi în stat — dogi, amirali, membri în consilii etc. Împotriva tendințelor de tiranie ale familiei Doria, sprijinită de Spania și pentru respectarea instituțiilor republicane, a avut loc în 1547, cu sprijinul Franței, conjurația condusă de Gian Luigi Fieschi, care însă

a eşuat, iar conducătorul ei a pierit. Rolul preponderent în stat al familiei Doria a continuat pînă la începutul secolului al XVII-lea.

În Corsica, stăpînită de genezezi, au avut loc în cursul secolului al XVI-lea frecvente mișcări separatiste, ca aceea condusă de Sampiero di Bastelico, desfășurate, cu sprijin francez, între 1553 și 1567, dar înăbușite de genezezi.

Republica Lucca

În mica republică Lucca, împotriva conducerii oligarhice aflate la putere, a avut loc în 1548 conjurația condusă de Francesco Burlamacchi, fost gonfalonier al republicii. În înțelegere cu exilații florentini, ei plănuiau să înlocuiască conducerea oligarhică din Lucca cu una populară și să participe la alungarea Medicilor din Toscana și la scoaterea ei de sub influența spaniolă, după care să constituie un stat în centrul Italiei, format din Toscana, Lucca și alte seniorii locale. Descoperit, Burlamacchi a fost nevoit să fugă din Lucca. Prins de spanioli, el a fost dus la Milano și executat în acelaș an.

Posesiunile spaniole

Posesiunilor stăpînite direct de spanioli încă din secolele XIV—XV, ca Sicilia și Sardinia, li s-au adăugat, în cursul „războaielor italiene“, regatul Neapolului, ducatul Milanului și „ținutul garnizoanelor“ din Toscana. Stăpînind sudul și o parte din nordul Italiei, spaniolii au putut exercita o puternică influență politică și asupra micilor state italiene din centrul țării. În teritoriile stăpînite direct sau aflate sub influența sa, Spania a contribuit la menținerea relațiilor feudale la consolidarea sau la restaurarea unor regimuri politice tiranice, la propagarea reacțiunii feudalo-catolice, la menținerea și agravarea declinului economic și a fărîmîțării și dezbinării politice a țării, la reducerea rolului internațional al Italiei; de aceea dominația spaniolă, ca de altfel ori care dominație străină asupra altei țări, a constituit un factor de regres în istoria Italiei.

Spaniolii au păstrat în posesiunile lor din Italia unele instituții politice anterioare, pe care le-au folosit ca instrumente de asigurare a dominației lor.

Regatul Neapolului era condus de un vice-rege spaniol, ca reprezentat al regelui Spaniei. A continuat să funcționeze un Parlament compus din trei „brațe“ : eclesiastic, nobiliar și domenal, care reprezentau starea socială a clerului și a nobilimii și domeniile coroanei spaniole. Principala sa atribuție era de a vota impozitele cerute de Spania, atribuție pe care o îndeplinea cu conștiinciozitate pentru că stările privilegiate reprezentate în Parlament nu erau supuse la dări, de unde ostilitatea populației față de această adunare, considerată a fi un instrument al spaniolilor pentru stoarcerea napolitanilor.

Impozitele directe erau suportate de neprivilegiați, adică de imensa majoritate a populației ; cele indirecte, ca taxele asupra alimentelor, vinului, de circulație a mărfurilor etc., fiind suportate atât de bogați cât și de săraci, aveau, firește, mai grele consecințe asupra celor din urmă. Impozitele au crescut considerabil ; astfel la 1525 ele se ridicau la 2.350.000 lire, iar la mijlocul secolului la 6.000.000 lire. Sistemul arendării impozitelor și aparatul fiscal, corupt și abuziv, măreau și mai mult nemulțumirile contribuabililor.

Spania exercita în Neapole un sever monopol asupra comerțului cu cereale, interzicând exportul lor în afara posesiunilor spaniole fără o aprobare specială. Taxele vamale sporite și arbitrare și practica alterării monedelor agravau și mai mult situația economică din Neapole și trezeau mari nemulțumiri în rîndul populației.

În Sicilia și în Sardinia au continuat de asemenea să funcționeze câte un Parlament cu trei „brațe“ : eclesiastic, nobiliar și domenal, cu atribuții cu precădere fiscale. Ca un instrument al opresiunii feudalo-clericale, în Sicilia și Sardinia fusese introdus tribunalul inchiziției. În Sicilia, regiune producătoare de cereale, fusese introdus, ca și în Neapole, monopolul comercial spaniol asupra cerealelor.

În ducatul Milanului, regele Spaniei era reprezentat de un guvernator, care conducea cu ajutorul unui Senat și al unui Oficiu Cameral, pentru probleme fiscale, care existaseră și înainte și al unui Consiliu Secret și al unei Congreții a statului, instituite de spanioli.

Pentru coordonarea și controlul conducerii posesiunilor din Italia, spaniolii au înființat în 1563 „Consiliul suprem al

Italiei“, alcătuit din vice-regele Neapolului, guvernatori și cite doi membri milanezi, napolitani și sicilienii. Pentru controlul guvernatorilor au fost instituți „inspectori generali“, depinzând direct de curtea din Madrid.

Lupta împotriva stăpînirii spaniole Exploatarea feudală și contradicțiile sociale din orașe, fiscalitatea, abuzurile și corupția administrației și a justiției, reacțiunea feudalo-catolică, agravate de stăpînirea spaniolă, au generat neîncetate și variate mișcări împotriva feudalismului, a regimurilor politice și a stăpînirii străine.

Unele au luat forma protestelor singulare ale unor oameni luminați și cu dragoste de popor, care au propus măsuri de remediere a abuzurilor și corupției administrației, ca juristul napolitan Giulio Genoino, care a înfățișat, fără rezultat, un plan de reforme vice-regelui spaniol al Neapolului în 1620.

Protestul popular împotriva opresiunii feudale și străine a luat adesea forma rezistenței armate, individuale sau în grupuri, desfășurate de haiduci („bravi“), îndeosebi în Sicilia, Sardinia, Abruzzi.

O conjurație antispaniolă de proporții mai mari a avut loc în Calabria în 1599, la care a participat Tommaso Campanella, autorul lucrării utopice „Cetatea Soarelui“. Descoperită, conjurația a fost înăbușită, iar participanții au fost parte executați, parte întemnițați, ca Tommaso Campanella, care a stat închis 27 de ani.

Puternice răscoale populare au izbucnit în Neapole și în Sicilia la mijlocul secolului al XVII-lea.

În regatul Neapolului, o nouă taxă sau gabelă pusă asupra fructelor, care dețineau un loc însemnat în hrana populației napolitane, a dat naștere, la începutul lunii iulie 1647, unei mari răscoale în orașul Neapole, condusă de tânărul pescar Tommaso Aniello, zis și Masaniello. Răsculații, care nu își puteau manifesta deschis opoziția față de Spania, protestau împotriva fiscalității și a autorităților spaniole locale, strigînd : „Nu mai vrem gabela, trăiască regele Spaniei, jos cu reaua cîrmuire!“ Vice-regele spaniol, neavînd forțe militare suficiente pentru a înfrînge pe răsculați, a fost

nevoit să-l numească pe Masaniello la 11 iulie „Căpitan general al prea credinciosului popor“. S-a constituit o conducere provizorie, la care participau elemente populare, în frunte cu Masaniello și reprezentanți ai păturilor orășenești înstărite, între care au izbucnit curînd conflicte și lupte, cu acest prilej Masaniello pierind ucis, la 16 iulie. După moartea lui Masaniello, căpitan general al poporului a ajuns principele de Massa, pe care spaniolii voiau să-l folosească pentru a atenua caracterul antispaniol tot mai pronunțat pe care începea să-l ia mișcarea. După înlăturarea lui, în fruntea mișcării a ajuns un reprezentant al păturilor orășenești bogate din Neapole, armatorul Gennaro Annese și s-a proclamat republica napolitană, în octombrie 1647.

Franța, pentru a crea dificultăți Spaniei, cu care se afla în război, a trimis în Neapole o armată în frunte cu ducele Henric de Guise pentru a sprijini pe răsculați împotriva spaniolilor. Alegerea de către răsculați a lui Henric de Guise ca „duce al republicii“, în decembrie 1647, a nemulțumit pe Gennaro Annese, care a trădat mișcarea și a trecut de partea spaniolilor. Flota și armata trimisă la Neapole de Spania au silit pe Henric de Guise să se retragă și în aprilie 1648 au învins pe răsculați, restabilind complet dominația spaniolă.

În Sicilia, la vestea răscoalei din Neapole, populația din Palermo s-a răscolat la 15 august 1647, sub conducerea meșteșugarului Giuseppe Alessi. Ca și la Neapole, răsculații nu s-au ridicat pe față împotriva Spaniei, ci împotriva autorităților spaniole locale, strigînd : „Trăiască regele, jos cu reaua cîrmuire!“ Prin intrigi, spaniolii au izbutit să semene discordie între răsculați, cu care prilej a pierit într-o astfel de ciocnire între răsculați și Giuseppe Alessi. Slăbiți, răsculații au fost învinși de spanioli, iar răscoala din Palermo a fost înăbușită la numai o săptămînă de la izbucnire, la 22 august 1647.

Peste doi ani, în 1649, o conjurație anti-spaniolă condusă de doi avocați sicilienii, Antonio lo Giudice și Giuseppe Pesce, a fost descoperită și înăbușită, iar cei doi conducători executați.

Răscoalele și conjurațiile din Neapole și din Sicilia au fost înăbușite pentru că între păturile sociale participante la

mişcări au existat neînțelegeri, forța militară a Spaniei era încă puternică, iar ajutorul străin a fost ineficace.

Astfel, de la mijlocul secolului al XVI-lea, Italia, în plin declin economic, fărâmițată și dezbinată politic, aflată, în cea mai mare parte, sub dominația străină, apăsată de reacțiunea feudalo-absolutistă și catolică, a intrat, pentru trei secole, într-una din cele mai apăsătoare epoci din istoria sa.

BIBLIOGRAFIE

NICCOLÒ MACHIAVELLI : *Principele*. Studiu introductiv, traducere și note de NINA FAÇON, București, 1960.

UGO DETTORE : *Storia d'Italia*. Vol. III : Dal 1500 al 1870. Milano, 1960.

LUIGI SALVATORELLI : *Sommario della storia d'Italia dai tempi preistorici ai nostri giorni*. Torino, 1955.

Storia d'Italia. Coordinata da NINO VALERI. Vol. II : Dalla crisi della libertà agli albori dell'illuminismo (1450—1748). Torino, 1959.

FERNAND BRAUDEL : *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Vol. I—II. Paris, 1966.

GINO LUZZATO : *Breve storia economica d'Italia*. Torino, 1958.

YVES RENOUARD : *Histoire de Florence*, Paris, 1964 (Que sais-je, nr. 1116).

FREDDY THIRIET : *Histoire de Venise*. Paris, 1961 (Que sais-je, nr. 522).

ANDREI OȚETEA : *Renașterea și Reforma*. Cap. V. Formarea sistemului politic european (1494—1559). București, 1968.

GERMANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

În a doua jumătate a secolului XVI și în prima jumătate a secolului XVII imperiul german se afla într-o perioadă de declin datorită stagnării dezvoltării economice și a anarhiei politice.

Agricultura, efectuată pe marile domenii feudale, continua să joace rolul determinant în economie, ea fiind orientată spre nevoile pieții pe care o aproviziona cu cereale și alte produse.

Manufactura capitalistă, care în prima jumătate a secolului XVI cunoscuse în nord o înflorire, se afla în regres. Ceea ce a determinat întârzierea dezvoltării relațiilor capitaliste în imperiu a fost schimbarea căilor comerciale cauzată de descoperirile geografice și dominația comercială în nord a olandezilor care au izolat economic Germania. La începutul secolului XVII atât comerțul orașelor renane cât și cel maritim, comerțul orașelor Hansei, a ajuns sub dependența absolută a olandezilor. În același timp în sud a avut loc penetrația negustorilor italieni care și ei au încercat să-și impună supremația pe piețele orașelor germane.

Stagnarea dezvoltării economice a fost totodată rezultatul fărâmițării politice a țării, care a împiedicat formarea unei piețe interne unice. În timp ce țări ca Franța, Anglia, Spania s-au transformat în monarhii centralizate, imperiul german a rămas fărâmițat și măcinat de lupte interne și, ceea ce a fost mai grav, s-a creiat o centralizare în sinul unor principate

teritoriale. Pacea de la Augsburg, cu care se încheie evenimentele din prima jumătate a secolului XVI, nu a pus capăt luptelor religioase, ele au continuat în a doua jumătate a secolului pe un teren nou, dând naștere în veacul următor unui conflict de proporții europene, Războiul de 30 de ani (1618-1648).

Dar declinul economic al Germaniei nu trebuie exagerat. Unele regiuni, cele din răsăritul și sudul imperiului, au cunoscut o intensă viață economică în această perioadă. În timp ce unele ramuri industriale și-au pierdut importanța, altele noi s-au ridicat. Din punct de vedere politic, cu toată decăderea Casei de Austria în Germania, după abdicarea lui Carol V, și creșterea rolului Habsburgilor din Spania, în secolul XVI s-au pus bazele monarhiei centralizate multinaționale austriace.

Dezvoltarea social-economică După războaiele religioase și pacea de la Augsburg (1555), se constată o creștere a marilor domenii și a rolului lor economic. Această creștere a fost, pe de o parte, rezultatul confiscării averilor minăstirești, care s-a făcut după recunoașterea religiei luterane în folcsul marii nobilimi laice, pe de altă parte ea a fost urmarea adaptării exploatării domeniilor la cerințele pieții și la cerințele sporite de lux și de confort ale nobilimii. În același timp unii nobili au început să se ocupe direct de exploatarea domeniilor lor, în vederea măririi veniturilor. Creșterea marilor domenii s-a făcut, însă, și pe seama domeniilor mici și mijlocii. Aceste transformări economice în mediul rural au fost însoțite de transformări sociale.

Mica nobilime a decăzut tot mai mult. Micii cavaleri nu se mai mențin decît îndeplinind funcția de slujitori la curțile principilor. În ce privește țărănimia, situația ei s-a înrăutățit mult după războiul țărănesc din 1525. A avut loc o accentuare a șerbiei. În condițiile scăderii puterii de cumpărare a monedei și a nevoii creșterii veniturilor stăpînitorilor de domenii, obligațiile țărănimii s-au înmulțit, astfel că, în Germania, dezvoltarea pieții nu a fost însoțită de schimbarea relațiilor sociale în agricultură, fapt ce a determinat ca mișcările țărănești să continue și în perioada următoare. Printre cele mai cunoscute este răscoala țăranilor din Austria superioară din anii 1595-1597.

În industrie, față de perioada anterioară războaielor religioase, situația s-a schimbat mult. În urma afluxului de metal venit din America, industria minieră a decăzut. Așezările legate de această exploatare, atât de înfloritoare în prima jumătate a secolului XVI, la sfârșitul secolului și-au pierdut importanța. Regresul industriei nu a fost însă general. Unele sectoare au cunoscut chiar o înflorire mai ales în centrul și răsăritul imperiului. Astfel în Boemia, Saxonia și Silezia a luat amploare industria pânzeturilor de in și de bumbac. Este adevărat că unele ramuri s-au dezvoltat nu datorită inițiativei meșterilor locali ci ca urmare a emigrării protestanților din Țările de Jos sau Italia. Sectoarele care au beneficiat de priceperea acestor meșteșugari străini au fost, mai ales, industria mătăsurilor, a brocatelor, a catifelei și a articolelor de lux. Centre ca Nürnberg, Breslau, sînt renumite pentru producerea acestor articole. Cu toate acestea, în ansamblu, industria rămîne slab dezvoltată în această perioadă. După expresia lui Engels, ea a fost „condamnată la pasivitate”¹.

Sectorul comercial a cunoscut o activitate mult mai intensă. Odată cu decăderea Hansei centrul de greutate al comerțului s-a mutat în sudul Germaniei, cu toate că orașe legate de comerțul prin nord, ca de pildă Hamburgul, au continuat să prospere. Profitînd de decăderea Anvers-ului și de revoluția din Țările de Jos, Hamburgul a obținut avantaje comerciale deosebit de importante. Mai întii, și-a sporit capitalurile în urma refugierii negustorilor din Țările de Jos, și mai ales a celor din Anvers, alungați de teroarea ducelui de Alba. Apoi, prin tratatele comerciale încheiate cu Anglia, a obținut privilegiile de care altă dată se bucuraseră hanseaticii la Londra. Hamburgul a devenit astfel portul prin care produsele engleze intrau în imperiu. Prosperitatea sa este oglindită în creșterea numărului populației. Dacă la mijlocul secolului XVI numărul locuitorilor nu depășea cifra de 10.000, la mijlocul secolului XVII Hamburgul avea o populație de 40.000 locuitori. Dezvoltarea sa a fost atât de impectuoasă, încît nici Războiul de 30 de ani nu a putut-o întrerupe.

---

¹ *Fr. Engels*, Însemnări cu privire la Germania, în *Fr. Engels*, Războiul țărănesc german, ed. pol. București, 1958, pag. 199.

Ceea ce constituie o caracteristică a comerțului german în această perioadă este acapararea lui de către negustorii olandezi și italieni. În 1585 din 82 case comerciale 22 erau italiene. La Colonia, Frankfurt, Nürnberg, Leipzig prezența negustorilor italieni devine sensibilă începînd cu anul 1580 și numărul lor crește pînă în anul 1620. Comerțul cu Italia a dus la stabilirea a două noi axe comerciale : Frankfurt-Leipzig și Hamburg-Veneția. Această pătrundere a străinilor pe piețele germane a contribuit însă la menținerea unei bune stări a orașelor. Augsburgul a atins maximum de bogăție în anul 1618, iar afacerile de bancă ale Nürnbergului au progresat pînă în 1628. Cel mai intens comerț se făcea prin Alpi cu orașele italiene : Veneția, Milanul, Genova, Florența, Roma, Neapole. Din Germania se comercializau obiecte din piele și metal, în timp ce din Italia se aduceau articole de spițerie, medicamente, bumbac, vin și fructe din sud. Dar comerțul cu Italia nu se făcea exclusiv de către negustorii italieni. Deși în număr mai mic și pierzînd monopolul la nord de Alpi al mărfurilor destinate Italiei, negustorii germani, în a doua jumătate a secolului XVI, puteau fi încă întîlniți pe piețele italiene, dovadă, existența hanurilor germane, în această perioadă, în unele orașe ca : Veneția, Ferrara, Milano.

Mărfurile erau transportate în Italia pe vechiul drum prin trecătoarea St Gothard care continuă să dețină o poziție centrală în comerțul prin Alpi. În același timp, însă, căile de acces între nordul Italiei și Valea Rinului prin trecătorile Splügen, Maloia și Septimer au început să joace un rol tot mai mare, rol care a crescut în secolul XVII. Au fost construite noi drumuri în Alpi. Sînt cunoscute drumurile din Tirol care duceau spre pasul Brenner, sau drumul carosabil din regiunea Tauern, construit de arhiepiscopul de Salzburg. Locuitorii a numeroase cătune din Alpi trăiau din cărăușie, din transportarea mărfurilor pe aceste drumuri anevoioase. Uneori ei îndeplineau doar funcția modestă, dar importantă, de călăuze ale caravelor comerciale. Și în acest domeniu economic italienii și-au făcut apariția organizînd transportul mărfurilor după un procedeu capitalist și anume : mărfurile nu mai erau transportate de negustori ci de intermediari cunoscuți sub numele italian de *conduttori*, care se angajau, în schimbul unei sume de bani, să ducă mărfurile pe cheltuiala lor la desti-

nație, la data hotărîită. Sistemul s-a generalizat în întreaga Germanie. Au apărut case de transport, cum este de pildă „Cleinhaus“ din Hamburg.

Dezvoltarea comerțului a atras după sine intensificarea circulației monetare între diferite regiuni. Ca urmare, s-au ridicat noi orașe avînd ca rol principal activitatea bancară. Din 1585 Frankfurt pe Main, cunoscut pînă atunci pentru tîrgurile sale, s-a transformat într-un centru bancar. Acest eveniment, considerat printre marile evenimente economice ale secolului, a fost urmat de înființarea băncii la Hamburg (1619) și înființarea băncii la Nürnberg (1628). Locul vechilor familii de bancheri germani Fugger, Welser, Höchstetter a fost luat de italieni. Cele mai cunoscute familii de bancheri în această perioadă sînt: Torigiani, Bartolomeo Viatis și Bergamasque. Aceste familii se asociau cu bancheri germani. De pildă, la sfîrșitul secolului, un Bartolomeo Viatis îl găsim asociat cu un german, Fürst, din Nürnberg, în timp ce un reprezentant al casei Bergamasque era și el asociat tot cu un german din Nürnberg, Koch. Același lucru se petrece la Colonia, Frankfurt, Leipzig, Augsburg, Praga.

Și în activitatea bancară întîlnim o practică nouă capitalistă. Casele bancare lucrau prin comision, adică prin intermediul negustorilor care acceptau să-i reprezinte sau să lucreze pentru ei în diferite centre. Acest sistem era mai ieftin decît întreținerea unor filiale.

Acapararea sectorului comercial și bancar de către italieni a avut însă și unele consecințe negative. Produsele importate din Italia fiind mult mai numeroase decît cele exportate, o parte însemnată din aurul Germaniei a luat drumul Italiei. Plîngerii repetate ale orășenilor din Augsburg și Frankfurt din jurul anului 1620 arată că negustorii expediau o cantitate prea mare de monedă în Italia. Pe de altă parte, bancherii italieni, îmbogățiți de imperiu, făceau același lucru cu capitalul lor și nu o dată cu banii adunați în Germania au finanțat politica orașelor italiene.

Monopolizarea comerțului de către străini și slaba dezvoltare industrială au făcut ca Germania să fie mai expusă influenței conjuncturii politice decît celelalte țări mai dezvoltate economic¹.

¹ Fr. Engels, Op. cit. p 199.

**Situația politică
a Germaniei
în a doua jumătate
a secolului XVI
și primele decenii
ale secolului XVII**

Pacea de la Augsburg (1555) a pus capăt luptelor interne din prima jumătate a secolului XVI din Germania. Domnia lui Ferdinand I (1556—1564) se caracterizează printr-o politică de pace pe plan intern. El s-a străduit să impună principilor respectarea ordinii, iar pe plan extern el a lichidat conflictul cu imperiul otoman existent încă din vremea lui Carol V. În anul 1559 el a încheiat cu turcii un tratat de pace pe timp de 8 ani, tratat ce a fost reînnoit apoi de succesorii săi. Ultimii ani de domnie ai lui Ferdinand au fost ani de relativă liniște. Urmașul său, Maximilian II (1564—1576), deși preocupat de mișcările turcilor, de Transilvania, precum și de dorința de a deveni rege al Poloniei, după fuga lui Henric III de Valois, a depus mari eforturi pentru pacificarea Germaniei. Om inteligent, cult și bun diplomat, Maximilian II în politica sa internă s-a folosit de două principale mijloace de guvernare : pe de o parte a luat măsuri aspre de reprimare a oricărei revolte, pe de altă parte, el a acordat largi privilegii principilor și orașelor. Pentru a evita reizbucnirea tulburărilor religioase a respectat întru totul prevederile păcii de la Augsburg. O scrisoare, trimisă de boemi regelui Poloniei, caracterizează pe deplin politica lui Maximilian II. Se spune : „Boemia noastră se află într-o situație mai bună sub guvernarea sa de parcă ar fi condusă de propriul său părinte ; drepturile noastre, legile noastre, libertățile noastre sînt respectate de el ; el lasă totul să se desfășoare în voie, nu schimbă nimic, și ceea ce pare cel mai înțelept este *prudența, imparțialitatea pe care o oferă fiecărui cult religios, prin care aduce înțelegere, toleranță și dragoste reciprocă*“. Germania obosită de atîtea războaie trecea printr-o perioadă de acalmie. Liniștea era însă doar aparentă. Dieta de la Augsburg nu adusese împăcarea între principii protestanți și catolici, nici unii, nici alții nu voiau să facă vreo concesie partidei adverse. Pacea adusă era o pace precară, interpretarea hotărîrilor ei făcîndu-se totdeauna în favoarea celui mai puternic. Nemulțumirile ce mocneau izbucneau din cînd în cînd. Războaiele religioase cu caracter politic au devenit o stare permanentă în imperiu. Cu toată

autoritatea pe care a avut-o Maximilian II, nici domnia lui nu a fost scutită de asemenea tulburări. Cea mai cunoscută este revolta lui Wilhelm von Grumbach, care începuse încă din vremea lui Ferdinand I (în 1558) și la care aderase mulți nobili. El a devastat întreaga Franconie și mai ales teritoriul episcopului de Würzburg. Pedepsa exemplară dată, după înfringere, (1567) lui Wilhelm von Grumbach, care după ce a fost torturat, a fost legat de patru cai și tirat în țărină, nu a avut menirea să înlăture asemenea dezordini în viitor, iar domnia lui Rudolf II (1567—1612), om slab, lipsit de calități politice va da frâu liber tuturor acțiunilor particulariste.

Cu alte cuvinte, criza politică a imperiului în cea de a doua jumătate a sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII s-a continuat și s-a accentuat. Era o criză cu rădăcini adânci ce s-a manifestat în diferite sectoare ale vieții, pe plan economic, social, ideologic-religios și politic și din care imperiul nu a ieșit ușor, ea fiind rezultatul trecerii Europei centrale și occidentale de la societatea medievală la societatea modernă. În condițiile noi economice, sociale și politice imperiul apărea ca o instituție învechită. Spiritul de universalitate al imperiului, spirit ce aparținea epocii feudale, era contrar tendințelor tot mai puternice de centralizare. Potrivit mentalității feudale imperiul nu avea un teritoriu, nu avea hotare, nu avea o limbă proprie, nu avea o capitală, o armată sau finanțe proprii. Împărații continuau să guverneze cu mijloace obținute din propriile lor teritorii. Deși teoretic imperiul reprezenta o unitate, în realitate el era un conglomerat de formațiuni politice, legate mai mult sau mai puțin între ele. Nimic nu împedica pe regele Danemaricii să fie și principe de Holstein. Boemia, Silezia, Moravia făceau parte din imperiu. Ungaria, începând cu Ferdinand I, avea ca rege pe împărat. Ducatele din nordul Italiei, teoretic țineau de imperiu. La fel cantoanele elvețiene. Această structură politică a împedecat Germania să se transforme într-un complex național. În afară de aceasta imperiului îi lipsea unitatea religioasă de altădată. Nu este vorba numai de recunoașterea existenței a două biserici oficiale : luterană și catolică — ci de recunoașterea mai multor biserici, deoarece nu exista o biserică luterană, ci mai multe biserici luterane având aceeași dogmă, la care se adăugau bisericile calvine.

Centralizarea statului mai era împedată de menținerea principiului eligibilității împăratului, principiu tot medieval ce a prilejuit numeroase conflicte. Engels spunea: „sistemul de alegere liberă a împăratului n-a permis niciodată o identificare a națiunii cu puterea casei imperiale“¹.

Dieta imperială, principalul organ de conducere, reflectă această lipsă de unitate. Ea era formată din: 1) colegiul electorilor (făceau parte cei 7 electori); 2) colegiul principilor; 3) colegiul orașelor. Toți principii puteau fi reprezentanți în dietă, dar nu aveau drepturi egale, la fel orașele. Pe lângă aceasta în dietă pătrunde ideea drepturilor personale. Cine nu vota o hotărâre nu era obligat s-o respecte. Pentru rezolvarea problemelor religioase, dieta avea un corp catolic și unul protestant cu drepturi egale.

Tendențele particulariste au făcut ca nici pericolul extern — pericolul otoman atât de amenințător în sec. XVI — să nu reușească să unească diferitele părți componente ale imperiului. Începînd cu a doua jumătate a secolului XVI asistăm la descompunerea politică a acestuia, descompunere datorată următorilor factori principali: creșterea puterii principilor și accentuarea dezbinării interne a imperiului, decăderea Habsburgilor însoțită de tendința unor state ca Ungaria și Boemia de a se desprinde de imperiu.

Creșterea puterii principilor ; accentuarea dezbinării interne a imperiului Principatele teritoriale din Germania, care se dezvoltaseră pe o bază economică proprie, deveniseră unități politice bine organizate, cu capitale proprii care erau de multe ori și importante centre de cultură (München, Heidelberg, Wolfenbüttel, Dresda) în stare să rivalizeze cu Viena și Praga. Pacea de la Augsburg a adăugat principilor o nouă autoritate, autoritatea religioasă, principii avînd dreptul să impună supușilor propria lor confesiune și avînd în subordine o biserică pe care o foloseau ca instrument de guvernare. Starea de anarhie politică, cunoscută de la sfîrșitul secolului XV sub denumirea de „das Faustrecht“, s-a completat și printr-o luptă cu caracter religios. Ori de cîte ori la conducerea unui principat ajungea un principe avînd o

¹ Fr. Engels, op. cit., pag. 197.

altă religie decât cea a predecesorului, statutul religios al supușilor se schimba, schimbare urmată de persecutarea vechii religii. Acest fapt a dat naștere, în nemumărate rînduri, unor tulburări. Cel mai semnificativ este cazul Palatinatului care în decurs de șaizeci de ani și-a schimbat de patru ori religia, trecînd succesiv de la luteranism la calvinism și invers, deși în acest interval de timp la conducerea lui s-au succedat membrii aceleiași familii. Dar se pare că fiii moșteneau de la tată în primul rînd zelul de a-și apăra credința. Astfel la moartea electorului Palatin Frederic III, calvin intransigent, fiul acestuia electorul Ludovic, luteran nu mai puțin înflăcărat, a interzis pînă și ca slujba de înmormîntare a tatălui său să fie ținută de un preot calvin. Fratele și succesorul lui Ludovic, în schimb, a adus din nou pe supușii săi în biserica calvină. Cum pacea de la Augsburg însă recunoscuse numai libertatea cultului protestant, acest fapt a însemnat o încălcare a libertăților obținute și a constituit prilejul unor noi nemulțumiri.

Principatele ecleziastice aveau aceeași soartă. Fiecare vacanță episcopală însemna prilejul redeschiderii luptelor pentru stăpînire deoarece principiul „cujus regio eius religio“ a avut și unele consecințe privind teritoriile bisericii. Luteranilor li s-a dat dreptul să stăpînească bunurile ecleziastice pe care puseseră mîna în 1552, în timp ce jurisdicția episcopilor și arhiepiscopilor a fost suprimată din teritoriile protestante. La aceste hotărîri ale dietei de la Augsburg s-a adăugat ulterior decizia împăratului Ferdinand I prin care se stabilea că clericii care vor trece de la catolicism la luteranism — lucru ce li se permitea — vor pierde odată cu schimbarea religiei stăpînirile și dreptul de jurisdicție în aceste stăpîniri. Așa dar era firesc, ca la fiecare vacanță ecleziastică sau schimbare de confesiune să înceapă luptă între protestanți și catolici, fie pentru menținerea, fie pentru redobîndirea drepturilor de stăpînire. Lupta nu se limita la cadrul intern. Fiecare partidă, conform tradițiilor de autonomie, se adresa în afara statului, solicitînd ajutorul unei țări sau alteia, ceea ce a permis ca Germania să fie încălcată de vecinii săi, mai ales în regiunile de graniță, în numele „apărării libertăților germanice“. Astfel spaniolii intervin într-un asemenea conflict la sfîrșitul secolului XVI în episcopatul Coloniei, de partea partidei catolice,

care deschisese lupta cu fostul episcop Gebhard, ce trecuse la calvinism, schimbare de religie însoțită de confiscarea averilor bisericii, iar în 1600, tot în urma unor ciocniri asemănătoare, Spania instalează garnizoane pe Rinul inferior, la Bonn, Neuss și Rheinberg. Henric IV intervine în 1604 în cearta dintre doi episcopi pentru stăpînirea Strasburgului.

Aceeași tendință de independență combinată cu o luptă religioasă au manifestat orașele mai ales în teritoriile ecleziastice în care, potrivit unei alte decizii a lui Ferdinand I, drepturile de suveranitate ale principilor ecleziastici fuseseră mult restrinse. Un exemplu îl oferă orașul Aachen unde sub influența emigranților din Țările de Jos se răspîndise calvinismul. Numărul calvinilor a crescut într-atît, încît în 1581 ei au cerut să se aleagă doi burgmeisteri dintre ei. Catolicii au protestat, iar pînă la urmă și aici lupta a fost cea care a hotărît, calvinii obținînd cîștig de cauză.

În cursul acestor conflicte care renășteau neîncetat, protestanții refuzau să se supună dispozițiilor imperiale negociînd cu împăratul și condiționînd chiar plata subsidiilor împotriva turcilor (Türkenhilfe), în timp ce catolicii cereau restituirea tuturor bunurilor secularizate începînd cu anul 1555.

Adversitatea dintre protestanți și catolici, care au înțeles că nu pot lupta separat, a dus, în cele din urmă, la constituirea a două tabere : tabăra reformată compusă din luterani și calvini, care la îndemnul Palatinatului în 1608 au format o „uniune“, „Uniunea evanghelică“ pe timp de 10 ani, sub conducerea electorului palatin Frederic V, și „Liga catolicilor“, organizată un an mai tîrziu în 1609, de ducele Bavariei, Maximilian, care devine totodată și conducătorul ligii. Ea unea pe timp de 9 ani episcopii din sud și majoritatea statelor catolice din Germania.

Constituirea celor două ligi a însemnat de asemenea un bun prilej de intervenție a puterilor străine în treburile Germaniei. În cursul evenimentelor reformații au apelat la ajutorul Angliei, Provinciilor Unite și Franței, în timp ce catolicii au cerut sprijinul Spaniei. Astfel că, așa cum remarcă Fr. Engels, odată cu scindarea Germaniei în două tabere, războiul civil a devenit o problemă de actualitate ¹.

---

¹ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 199.

La dezbinarea internă a imperiului au mai contribuit străinii care, în a doua jumătate a secolului XVI, au pătruns în Germania în număr îngrijorător de mare. Pătrunderea s-a făcut fie sub forma emigranților veniți din Franța sau Țările de Jos, după pacea de la Augsburg, fie sub forma clericilor italieni și spanioli numiți în funcțiile ecleziastice de curia romană. De asemenea, au venit în număr mare consilieri hughenoti și nobili calvini sau catolici, conducători militari chemați din Flandra sau Italia, împreună cu oamenii lor, în cursul ciocnirilor interne din imperiu.

Aceste elemente au exercitat o influență atât de puternică încât într-un text se spune că pînă și „limba lui Luther“ (limba vorbită de popor) este pe punctul de a se „welchiza“, adică de a se transforma într-o limbă negermană, fapt ce nu putea să nu devină supărător într-un moment în care burghezia se dezvoltase, dezvoltare ce dusesese și în Germania la apariția unui sentiment național, Imperiul de „națiune germană“, titulatură cu care se mîndriseră germanii în ultima perioadă, era numai teoretic și nimic nu îndreptățea speranța să devină o realitate.

Neajunsul cel mai mare al pătrunderii elementelor străine, l-a constituit, angajarea lor în număr mare în armatele de mercenari. Locul „dreptului pumnului“, care era continuarea într-o formă nouă a războiului feudal de altă dată, a fost luat de războaie ocazionale, de jaf, purtate de oameni care priveau acțiunile militare ca pe o meserie menită să le asigure existența. De aceea starea de război în Germania devine o stare permanentă. Consecințele economice au fost atât de grave, încît într-o plîngere adresată împăratului Maximilian II se spunea: „războinicii germani altădată recunoscuți ca cei dintîi între celelalte popoare datorită credinței, disciplinei și spiritului lor de dreptate, în ziua de astăzi au apucături aproape barbare: datorită dezordinii care domnește printre ei, nici un om cinstit nu va rămîne în casa și curtea sa, nici un cultivator nu va rămîne în gospodăria sa“. În urma a numeroase plîngeri de acest fel Maximilian II a dat legi militare severe (Reiterbestellungen). Dar principalul mijloc propus de împărat pentru a pune capăt dezordinilor, acela de a interzice în Germania înrolarea nobililor străini, nu a fost accep-

tat. Principii s-au opus pretinzând că : „din toate timpurile a existat pentru germani un obicei demn de libertatea lor, acela de a se servi pentru glorie și onoare de *acțiunile cavaleresti ale nobililor străini*, fără ca patria să fi suferit vreun neajuns. Dacă acest obicei va fi suprimat, starea militară a Germaniei va decade, iar în caz de pericol vor lipsi războinicii“.

Decăderea Habsburgilor

În mijlocul acestui haos politic domnea familia Habsburgilor, slăbită și ea datorită conflictelor dintre membrii săi, conflicte care izbucniseră încă din vremea lui Carol V. Deși la moartea acestuia se ajunsese la o înțelegere dinastică, vrajba între descendenții Casei de Habsburg din Germania a continuat, iar teritoriile habsburgice nu constituiau o unitate politică. Ele erau împărțite în trei : 1) Austria superioară și inferioară împreună cu regatele Boemiei și Ungariei, 2) Tirolul și Austria mijlocie, 3) Stiria, Carintia, Carniolia și Goritz. Primele stăpîniri erau posesiunile propriu-zise ale împăratului, celelalte aparțineau rudelor acestuia. Dar nici în propriile sale posesiuni împăratul nu putea să impună ordinea. Domnia lui Rudolf II a însemnat un șir neîntrerupt de revolte. Acest împărat nehotărît, indiferent față de problemele politice, pasionat colecționar de opere de artă, preocupat de alchimie și de cercetarea astrelor, de la care voia să afle cursul evenimentelor în viitor, părea contemporanilor un dezechilibrat. Imediat după înscăunare, Rudolf a mutat capitala imperiului de la Viena la Praga, unde înconjurat de savanți ca Ticho-Brahé și Kepler s-a închis în castelul Hradcany, lucru ce a nemulțumit pe supușii săi germani. La aceasta s-a adăugat faptul că Rudolf, fire influențabilă, a dus o politică religioasă mai puțin conciliantă decît tatăl său Maximilian II.

Revolta a izbucnit mai întii în Austria. În această parte a imperiului Maximilian II acordase largi privilegii religioase protestanților. Între altele, fostul împărat îi ajutase în organizarea cultului prin intermediul vestitului teolog din Rostock, David Chytraeus, cu condiția ca bisericile reformate să fie

ridicate în afara orașelor. Numărul protestanților a crescut însă uimitor de repede, iar acum duceau o politică de propagandă plină de zel printre catolici. Acest fapt a determinat pe Rudolf II să dispună ca toate bisericile reformate să fie închise, iar protestanților li s-a luat dreptul de cetățenie în toate orașele din Austria. Față de aceste măsuri deosebit de aspre, reformații s-au revoltat, iar Rudolf II a fost obligat să revină la o politică mai blândă.

În regiunile negermene, din cadrul posesiunilor imperiale, tulburările au fost mai puternice, popoarele din aceste părți dorind să-și recapete independența. Nici aici aspectul religios al problemei nu lipsește. Ungaria trecuse în masă la calvinism dovedind prin aceasta atitudinea sa antihabsburgică. O răscoală puternică la începutul secolului XVII, condusă de nobilul Ștefan Bocskai, amenință pe Rudolf II să piardă coroana acestui regat. Aliat cu turcii, Ștefan Bocskai pune mâna pe o bună parte din Ungaria. Fratele lui Rudolf II, Mathias, reușește cu greu în 1606 să înfringă pe răsculați. În Boemia unde interimul de la Augsburg nu se aplicase, reforma a redeschis amintirea lui Hus și a luptei naționale. În mijlocul acestor frământări, frații lui Rudolf II se răscoală și în 1606 încheie un pact de familie, prin care arhiducele Mathias era desemnat împărat. Această hotărâre a fost impusă lui Rudolf care este silit să cedeze fratelui său Ungaria, Austria și Moravia. Profitând de situația grea în care se afla împăratul, boemii smulg lui Rudolf II, la 9 iulie 1609 un decret — „Scrisoarea de Majestate” — prin care obțineau dreptul de oficiere a cultului protestant. Pentru respectarea decretului a fost format un consiliu din zece persoane numit „Apărătorii credinței”. Ori de câte ori se ivea o problemă religioasă de mai mică importanță „consiliul celor zece” putea convoca o adunare lărgită. Silezia și Moravia primeau un statut analog. Față de privilegiile obținute de protestanți, catolicii au fost nemulțumiți. Mathias se amestecă din nou, iar în aprilie 1612 Rudolf II, părăsit de cehi, este silit să abdice în favoarea fratelui său care devine mai întâi rege al Boemiei, apoi este încoronat împărat.

Domnia lui Mathias (1612—1619) nu a adus nici o schimbare în bine pentru imperiu. Imediat după înscăunare, noul împărat a mutat capitala de la Praga la Viena. Prin acest

act el și-a îndepărtat supușii celi care se vedeau din nou subordonați curții de la Viena. Apoi, Mathias a încercat să joace un rol de arbitru între cele două partide politice. La dieta din 1613 el a cerut dizolvarea atât a uniunii evanghelice cât și a ligii catolice. Încercarea n-a dat nici un rezultat. În urma eșecului Mathias, sub influența consilierului său, episcopul Khlesl, a înclinat spre partida catolică și în același timp a căutat sprijin în familia sa care, cu toate disensiunile din sinul ei, în împrejurările politice importante, rămânea unită. El s-a apropiat de Filip III, regele Spaniei, care în 1616 a aderat și el la pactul de familie încheiat între membrii Casei de Habsburg. În conflictul de succesiune ce se deschisese în regiunea Alsaciei, încă din vremea lui Rudolf II (1609), împăratul a sprijinit pe reprezentantul Casei de Habsburg urmărind să creieze pe cursul inferior al Rinului un principat care alăturându-se apoi Țărilor de Jos, conduse tot de un Habsburg, arhiducele Albert, să constituie împreună, în această parte a imperiului, un puternic bloc habsburgic. Această perspectivă, la care se adăuga prezența trupelor spaniole în Țările de Jos, însemna un pericol atât pentru Provinciile Unite cât și pentru Franța, cu atât mai mult cu cât din sud ea era amenințată de Habsburgii spanioli care, dominând politic ducatele din nordul Italiei și obținând de la cantoanele elvețiene catolice libera trecere prin pasul St. Gothard, puteau ușor să-și dea mâna cu Habsburgii din Germania. Situația a devenit mai amenințătoare pentru Franța în 1616 când, pentru stingerea conflictului, Alsacia a fost promisă regelui Filip III al Spaniei.

Înțelegerea dintre membrii familiei imperiale urmărea în același timp menținerea coroanei în mina Habsburgilor prin înlocuirea vechiului principiu electiv cu sistemul ereditar. În acest scop Mathias neavând moștenitor, cu asentimentul rudelor sale, a desemnat ca succesor pe vărul său, Ferdinand de Stiria, pe care l-a încoronat apoi în 1617 rege al Boemiei și Ungariei. Transmiterea coroanei lui Ferdinand a trezit cele mai vii proteste. Prilejul l-a furnizat chiar noul rege. În timp ce împăratul Mathias, din zi în zi mai bolnav, devenea tot mai conciliant, tânărul rege a preluat rezolvarea unor probleme de stat cu o hotărîre și energie de care germanii se desvătaseră de multă vreme din partea unui conducător. Ideea-

lul său politic era centralizarea statului, dar înzestrat cu o inteligență mediocră nu a ținut seamă de realitățile istorice ale Germaniei. Crescut la școala iezuită de la Ingolstadt, Ferdinand credea că principala sa datorie în opera de centralizare a statului era înfăptuirea unității religioase. Mentalitatea veche politică de care s-a cramponat sub influența confesorului său, aceea a existenței unei singure biserici creștine în lume, biserica de la Roma, pentru menținerea căreia se credea în drept să folosească toate mijloacele ce îi stăteau în putere, l-a împins la acțiuni lipsite de înțelepciune. În înțelegere cu Roma și Spania el a aplicat contrareforma cu multă strășnicie. De îndată ce a luat conducerea el a impus în teritoriile sale principiul conform căruia nici un suveran nu trebuia să permită în stăpînirile sale decît o singură religie, astfel încît să existe o perfectă unitate de spirit și de voință. Cum în acest caz pacea de la Augsburg nu dădea celor ce nu se supuneau decît dreptul să se expatrieze, rezultatul a fost că un număr mare de protestanți au fost nevoiți să părăsească țara. Măsura a fost deosebit de aspră dacă ținem seamă că oamenii erau puternic legați de gospodăriile lor, de locurile unde se născuseră și crescuseră ei și părinții lor. În cițiva ani în Stiria, Carintia, Carniolia, unde reforma se răspîndise din plin, au fost închise toate bisericile protestante și nu a mai rămas nici un singur predicator. Față de o politică atît de severă unitatea evanghelică a început să se agite căutînd noi alianțe. Era de așteptat izbucnirea unei revolte. Electorul de Saxa într-o scrisoare încerca să atragă atenția lui Ferdinand asupra rezultatelor politicii sale. El scria : „deoarece s-a ajuns la un moment în care abia se pot găsi urme de bună înțelegere și încredere între statele din Germania, măcar să se salveze puținul care există. Căci dacă această stare de lucruri actuală și dăunătoare va dura, dacă se va recurge pentru a o înlătura mai degrabă la o severitate excesivă decît la mijloace mai simple este de așteptat ca această încercare de înlăturare a răului sau să ducă la ruina totală a unuia din cele două partide, sau să ducă, după mult sînge vărsat, după ce se va ajunge la ruina țării și a locuitorilor, la găsirea unor mijloace care de pe acum ar putea fi folosite pentru a se evita violența și dezastrul“. Dar cuvintele electorului, care trebuiau să-l lumineze pe Ferdinand asupra

mersului evenimentelor, n-au putut să schimbe politica începută. Războaiele religioase au re izbucnit în Germania, de data aceasta degenerând într-un conflict european. Este vorba de conflictul cunoscut sub numele de „Războiul de 30 ani“, care a fost considerat de istorici ultimul război religios.

RĂZBOIUL DE 30 DE ANI

Cauza adîncă a acestui război, pe care istoricii germani îl consideră una din cele mai grele încercări prin care a trecut Germania, rezidă în imposibilitatea de a se găsi o soluție care să concilieze interesele imperiului cu interesele particulare ale principilor și orașelor, în imposibilitatea de a se ajunge la o înțelegere între protestanți și catolici.

Este greu de precizat un scop al războiului, deoarece de la începutul lui au intrat în joc o mulțime de interese. În cursul ciocnirilor dintre participanți întîlnim deopotrivă urmărirea unui profit imediat, urmărirea unor ambiții personale sau realizarea unui ideal. Diplomații francezi din secolul XVII au numit Războiul de 30 de ani „un război de stat și de religie“. Într-adevăr la originea războiului stau interese politico-religioase și ele vor continua să existe în tot cursul lui.

În ceea ce privește războiul de 30 de ani părerile istoricilor sînt împărțite. Unii înclină să creadă că este vorba de o succesiune de conflicte urmate de o serie de păci, mai întii apărute în cadrul imperiului și apoi depășind limitele lui și antrenînd principalele puteri din Europa. Alți istorici dimpotrivă, consideră că, deși Războiul de 30 de ani se leagă de istoria Germaniei, el este de la început un război european și nu un război german care se transformă într-unul european. Izbucnește în Germania pentru că acolo se întîlneau interesele diferitelor state. Deși armatele străine luptau pe teritoriul Germaniei și găseau aliați în imperiu, ele luptau pentru scopurile lor.

Analizînd principalele interese care au antrenat pe beligeranți în acest îndelungat conflict, desprindem următoarele aspecte principale : lupta dusă pentru menținerea imperiului

cu caracter universal, încercarea păstrării echilibrului european, efortul Casei de Austria de a-și menține supremația politică în Europa, deși nu totdeauna ramura din Germania urmărea același țel cu ramura spaniolă, și, în sfârșit, lupta principilor, bancherilor, negustorilor, meșteșugarilor și țărănilor din Germania pentru apărarea intereselor lor, interese care și ele difereau de la o categorie socială la alta.

Defenestrarea de la Praga

Conflictul a izbucnit în Boemia unde noul rege, Ferdinand II, a aplicat conțrareforma și programul său de centralizare politică cu ajutorul marelui cancelar Zdenck de Lobkowicz. Cehii au început să se agite deoarece noua politică amenința libertățile obținute prin „Scrisoarea de Majestate“. Scînteia revoltei a constituit-o încercarea din partea autorităților catolice de a dărîma două biserici protestante. Drept urmare, protestanții, în luna mai a anului 1618, au convocat o adunare la Praga, pentru a delibera deși împăratul, care-l susținea pe Ferdinand, interzisese acest lucru. Ca atare, convocarea adunării din luna mai a produs o mare efervescentă în oraș. Ea a fost cea care a dat semnalul revoltei. Orașenii în dimineața zilei de 23 mai au pătruns în palatul Hradcany și au aruncat pe fereastră pe doi membri ai consiliului de regență, Slowota și Martinic, amîndoi nobili catolici. Așadar, lupta împotriva catolicilor devenea implicit lupta împotriva curții de la Viena, iar apărarea libertăților protestanților, care erau totodată revendicări naționale, nu se putea face decît prin răsturnarea vechii conduceri. De aceea, după acest incident, adunarea protestanților a desființat consiliul de regență și a instituit în locul lui un „Directorat“ format din 30 de membri (10 membri pentru fiecare din cele trei stări ale regatului : seniori, cavaleri și orașeni). Revolta a rămas cunoscută sub numele de „Defenestrarea de la Praga“ și ea marchează începutul războiului de 30 de ani (1618—1648) care poate fi împărțit în patru mari perioade : 1) perioada cehă ; 2) perioada daneză ; 3) perioada suedeză ; 4) perioada franceză.

Perloada cehă (1618—1620)

Răscoala din Boemia se transformă mai întâi într-un război german, răzvrătiții găsind aliați în rindurile protestanților din imperiu. Uniunea evanghelică întrunită la Rothenburg se declară de partea cehilor. La fel electorul palatin Frederic V care de la început a sperat să transforme conflictul într-un conflict european în dorința de a slăbi autoritatea imperială care crescuse în urma pactului încheiat cu Filip III al Spaniei.

Arhiducii din Casa de Habsburg, trimisul regelui spaniol, determină pe împăratul Mathias, care fiind bolnav înclina către o înțelegere, să țină piept revoltaților. Înțelegerea de familie își arăta roadele. Spania trimite în ajutorul catolicilor o armată pe care o avea pregătită în Italia la granițele statului venețian. Albert de Habsburg, guvernatorul Țărilor de Jos trimite și el un corp de oaste. Începea marea luptă a Habsburgilor care continuau să creadă în posibilitatea refacerii unei singure monarhii austro-spaniole, fapt ce va determina, mai târziu, și alte state să intre în luptă.

Moartea lui Mathias și alegerea lui Ferdinand ca împărat (26 august 1619) au accentuat nemulțumirile și au lărgit sfera conflictului. Silezia și Moravia se alătură Boemiei și împreună contestă alegerea lui Ferdinand, iar la trei luni după încoronarea acestuia aleg un nou rege în persoana electorului palatin, Frederic V (4 noiembrie 1619). Acesta plătește ducelui de Savoia recrutarea unei armate de mercenari care sosește sub conducerea lui Mansfeld și Christian von Anhalt. În conflict este atras și principele Transilvaniei Gabriel Bethlen. El s-a angajat să sprijine pe boemi în speranța că ei îl vor ajuta să ocupe tronul Ungariei.

În acest timp partida imperială-catolică, finanțată de papă, face unele alianțe printre principii germani, (Maximilian de Bavaria trece de partea catolicilor în schimbul promisiunii că i se va da demnitatea de elector palatin în locul lui Frederic V) atrage Polonia de partea sa și, la sfârșitul anului 1619, obține de la Ludovic XIII, regele Franței, promisiunea unui ajutor militar, pe care însă ministrii săi, speriați de consecințe, nu s-au grăbit să-l trimeată. De altfel, alianțele nu erau prea sigure. Cu câteva luni înainte de deschiderea ostilităților, la 3 iulie 1620, cele două ligi din Germania, catolică și evanghelică, semnavă tratatul de la

Ulm, ceea ce a făcut să rămână neutre în timpul războiului. În același timp, împăratul a început negocierile cu Gabriel Bethlen.

Ciocnirea dintre cele două armate a avut loc la Muntele Alb, (Bila Hora lângă Praga 8 noiembrie 1620). Într-o luptă scurtă, de o oră, catolicii au zdrobit trupele ceho-palatine în strigătele de „Sancta Maria“. Victoria considerată ca o manifestare a voinței divine a stîrnit un val de bucurie și de încredere în rîndurile catolicilor. Papa Paul V putea astfel, cu puțin timp înainte de a muri, să sărbătorească triumful „credinței asupra ereziei“. Cu acest prilej la Roma s-a ridicat, în cinstea victoriei obținute, biserica „Santa Maria della Vittoria“.

Victoriei i-a urmat o reprimare deosebit de crudă. Boemia a fost tratată ca o țară cucerită și expusă jafului mercenarilor. Timp de douăzeci și șase de zile au durat la Praga execuțiile conducătorilor răscoalei, însoțite de confiscarea bunurilor senioriale care au fost donate bisericii catolice sau vîndute la licitație. Nobilimea boemă a primit o grea lovitură. Împuținată numeric și slăbită economic, ea a fost înlocuită de o nobilime catolică adusă din imperiu, cu scopul de a contribui la germanizarea țării. Țăranilor li s-au impus noi redevențe, iar orașele și-au pierdut privilegiile. Acest fapt a dat naștere, pe de o parte la răscoalele țărănești (1625, 1626), iar pe de alta a determinat emigrarea unui mare număr de meșteșugari care s-au răspîndit în toată Europa. Privilegiile acordate prin Scrisoarea de Majestate au fost abolite. Predicatorii protestanți au fost închiși și înlocuiți cu jezuiți care sub conducerea nunțului papal, Carafa, au dus o politică de catolicizare forțată. În sfîrșit, în anul 1627 o nouă constituție „Erneuerte Landesordnung“ interzicea cehilor dreptul străvechi de a-și alege regii. Boemia, în urma acestei înfrîngerii devenea o provincie a imperiului. Aceiași soartă a avut-o Moravia. Doar Silezia era iertată.

Războiul ceho-german din 1618 trebuie privit ca o luptă în parte progresistă avînd în vedere cele două forțe cărora Cehia li se opunea: Curtea de la Viena și biserica catolică. Această opoziție nu însemna altceva decît afirmarea unei politici naționale împotriva spiritului de universalitate al bisericii de la Roma și al imperiului, precum și împotriva

politicii de germanizare. Dar acest război a avut ca rezultat imediat întărirea alianței între cele două ramuri ale Casei de Austria.

Războiul a mai continuat cîtva timp în părțile Palatinatului dar în cele din urmă a fost cucerită și această regiune de armatele bavareze și spaniole (21 ianuarie 1621). În același an, prin acordul de la Mainz uniunea evanghelică a fost desființată. În dieta convocată de Ferdinand II la Regensburg (1623—1624) s-a hotărît ca demnitatea electorală să fie luată lui Frederic V, acuzat de trădare față de împărat, și dată lui Maximilian de Bavaria. Astfel că anul 1624 în Germania a însemnat victoria deplină a catolicilor.

Perioada daneză (1625—1629)

Urmărirea trupelor lui Mansfeld și Christian von Anhalt în nordul Germaniei, de către armata catolică, condusă de Tilly, precum și acordarea demnității electorale lui Maximilian de Bavaria, care deținea provizoriu domeniile electorului palatin, au determinat o nouă grupare de forțe. Protestanții din nord (Saxonia inferioară) amenințați de catolici au găsit sprijin la statele reformate, anume : Provinciile Unite, Anglia, Suedia, Danemarca. Aceste state, din considerente mai mult economice și politice decît religioase, erau interesate într-un război împotriva Habsburgilor.

Provinciile Unite, al căror armistițiu pe doisprezece ani cu Spania expirase în 1621, se străduiau să țină cît mai departe pe spanioli care pretindeau restabilirea supremației asupra acestor posesiuni de altădată. Regalitatea engleză, după ce oscilase între o alință cu Spania și o alianță cu reformații, cedînd opiniei publice, care și-a manifestat adevărată față de revolta boemilor și a protestanților din Germania, s-a alăturat Provinciilor Unite, cu atît mai mult cu cît nici ea nu dorea să vadă puterea spaniolă instaurîndu-se din nou în vecinătatea sa. Suedia urmărea obținerea de privilegii în Marea Baltică. Cea mai interesată, însă, în problemele Germaniei era Danemarca. Regele Danemaricii, Cristian IV, stăpînea ducatul Holstein. Calitatea sa de principe al imperiului îi dădea dreptul să participe la diete. Soarta reformei teritoriale în Germania punea în joc și soarta ducatului său. Urmărirea

lui Mansfeld și a lui Cristian von Anhalt în nord de către armata imperială era un motiv serios de neliniște pentru regele Danemaricii, mai ales că în acel moment el căuta să-și extindă stăpînirile asupra episcopatelor de pe Weser. Temerea lui era sporită de proiectul spaniol de realizare a unei companii comerciale germano-spaniole care să aducă Habsburgilor supremația în Marea Baltică. Acest proiect urmărea limitarea drepturilor orașelor Hansei și împedicarea unei supremații daneze sau suedeze în Baltică prin împărțirea Jutlandei și Holstein-ului între Viena și Madrid. Or cele mai importante venituri personale Cristian IV le realiza din perceperea unor taxe vamale din porturile de pe coastele Danemarcei, Germaniei și Norvegiei pe atunci dependentă de Danemarca. De aceea el a cerut să i se dea conducerea operațiunilor militare. În decembrie 1625 s-a încheiat tratatul de alință de la Haga între Danemarca, Saxonia inferioară, Anglia, Provinciile Unite, tratat prin care se încredința conducerea războiului lui Cristian IV. Suedia deși sperase să obțină pentru ea acest drept rămînea deocamdată de o parte.

Aceste pregătiri vizibile de război au obligat pe împărat să reia ostilitățile. Conducerea armatei imperiale a fost încredințată celebrului comandant de oști Albert de Wallenstein sau Waldstein (1583—1634). Nobil de origine boemă, născut la Hermanic (Boemia), Wallenstein, supranumit și „generalul invicibil“, a fost cel mai mare comandant de oști pe care l-a avut Ferdinand II. Bun politician, foarte ambițios, avid de putere, el urmărea să-și croiască un principat independent în imperiu și chiar să pună mîna pe coroana Boemiei. Pentru a-și putea ajunge țelul el a oferit mai întii serviciile sale împăratului căruia i-a propus organizarea unei armate neplătite de stat, ce trebuia să fie întreținută de populația din localitățile unde avea să fie încartiruită, și asupra căreia Wallenstein urma să aibă o putere nelimitată. În acest fel el a reușit să adune o oaste de 50.000 de oameni. Era prima armată pe care o avea Ferdinand II. Pînă atunci războiul îl purtase cu trupele ligii catolice care erau de fapt subordonate conducătorului acesteia, Maximilian de Bavaria, de dispozițiile căruia asculta.

Desfășurarea operațiunilor militare conduse de Wallenstein s-a făcut pe două fronturi : unul pe uscat, altul pe mare.

Luptele pe uscat s-au purtat în felul următor. Cristian IV a atacat episcopatele de pe Weser împreună cu fiul său căruia voia să i le dea după cucerire. În timp ce Tilly distrugea armata daneză la Lutter (ducatul Brunswick), Wallenstein a pornit împotriva lui Mansfeld care trecuse între timp de partea lui Cristian IV. Înfrînt la Dessau, Mansfeld împreună cu soldații săi și resturi ale armatei daneze s-a retras spre Silezia și călăuzit de fugari cehi a reușit să se strecoare spre Slovacia unde urma să se unească cu trupele principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, care nemulțumit de tratatul încheiat cu împăratul în 1623 la Nikolsburg, trecuse iar de partea cehilor. Gabriel Bethlen, însă, nu i-a dat ajutorul promis și urmărit de Wallenstein, Mansfeld a fost nevoit să se retragă în teritoriile turcești (Bosnia) unde a și murit (1626). În primăvara anului următor (1627), Wallenstein a curățat Moravia și Silezia de ultimii danezi, apoi s-a îndreptat spre Saxonia inferioară. Speriat, Cristian IV și-a retras armata din vestul Germaniei. Învingătorul drept recompensă pentru faptele sale de arme a primit de la împărat posesiunile Friedland (Boemia), Sagan (Silezia) și ducatul Mecklemburg, împreună cu titlul de duce.

În luptele navale intervenția lui Wallenstein s-a soldat cu ocuparea Jutlandei și a unor insule în Marea Baltică. Răsplata generalului a constat, de data aceasta, în acordarea titlului, deosebit de important, de „amiral al mării“. Aceste succese ale germanilor au alarmat pe Gustav-Adolf, regele Suediei, și l-au determinat să intervină în ajutorul Danemarcei. Datorită acestui ajutor asediul orașului Stralsund a eșuat. Dar Cristian IV nu se mai simțea în stare să continue războiul, de aceea la 7 iunie 1629 a semnat pacea de la Lübeck.

Această pace a însemnat o nouă victorie a contrareformei. În același an Ferdinand II a promulgat „edictul de restituire“ prin care dădea dreptul catolicilor să reia protestanților bunurile eclesiastice pe care le confiscaseră începînd cu anul 1552. Aplicarea edictului a stîrnit un protest violent din partea principilor protestanți din întreg imperiul. Electorul de Saxa, conducătorul luteranilor, care pînă atunci susținuse pe împărat, a cerut respectarea principiului „cujus regio, eius religio“. Wallenstein s-a arătat și el nemulțumit deoarece nu vedea cu ochi buni creșterea autorității temporale a clerului în stă-

pinirile sale. S-a cerut convocarea unei diete cu scopul de a se relua textul tratatului de la Augsburg și a i se da o nouă interpretare. Între timp au intervenit neînțelegeri și în partida catolică. Maximilian de Bavaria era împotriva unei politici maritime deoarece ea ar fi dus la subordonarea Germaniei față de Spania. În aceste condiții se deschide în 1630 la Regensburg dieta imperială. Franța consideră că a sosit momentul să părăsească politica de concesiuni față de Spania. Cei doi diplomați francezi, trimiși la dietă au știut să de-joace politica spaniolă care nu mai apare singura forță capabilă să apere drepturile bisericii catolice, astfel că Spania, în timpul dezbaterilor, a întâlnit adversari chiar printre cei ce o sprijiniseră. Mai mult, papa Urban III — fost nunțiu la Paris — privea cu simpatie politica lui Richelieu deoarece nu dorea o întărire prea mare a spaniolilor în Italia. De aceea nunțul papal din Germania a încurajat pe Maximilian de Bavaria să părăsească politica spaniolă și să ceară coroana de rege al romanilor pe care împăratul dorea s-o transmită fiului său. Rezultatul a fost că la dietă Ferdinand II a fost nevoit, pentru a-și tempera dușmanii, să revină la o politică religioasă mai moderată și să retragă lui Wallenstein comandamentul armatei (aceasta era și dorința lui Maximilian de Bavaria).

În urma dietei Franța făcea un pas important în Germania. Ea își făcea noi aliați printre catolici cu ajutorul lor încercînd să creeze o politică pro-franceză în imperiu. Dar chiar în momentul succesului ei un nou adversar, pe care ea singură îl atrăsese în imperiu, avea să schimbe cursul acestui război. Este vorba de Gustav-Adolf, regele Suediei.

Perioada suedeză (1631—1635) Suedia, în prima jumătate a secolului XVII, ajunsese o mare putere maritimă. Tânărul rege Gustav-Adolf, în dorința de a asigura țării sale un rol în politica internațională, și-a organizat o armată națională recrutată din rîndurile țăranilor. În urma unor conflicte cu Rusia și Polonia a ocupat în părțile meridionale ale Balticii diferite teritorii importante ca : Ingria, Carelia, Kexholm, cucerise Livonia și pusese sub controlul său porturile Prusiei. Ca urmare a diplomației franceze, în anul 1631, în înțelegere cu unii principii germani, el a

obținut dreptul să stabilească garnizoane în diferite puncte strategice ca : Landsberg, Kustrin, Frankfurt pe Oder. În același an Franța semna cu Suedia un tratat pe timp de cinci ani prin care Suedia se angaja să mențină în imperiu 30.000 infanteriști, 6.000 cavaleriști și promitea să respecte cultul catolic acolo unde-l găsea stabilit. Ambele țări se angajau ca în timpul celor cinci ani nici una să nu declare război aliaților celeilalte. Scopul acestui tratat era ca Franța să țină în tensiune imperiul. Restabilirea păcii în imperiu ar fi însemnat compromiterea intereselor sale politice.

Prezența trupelor lui Gustav-Adolf pe teritoriul Germaniei a încurajat pe principii protestanți ; ei s-au grupat în jurul lui pentru a ține piept armatei imperiale, condusă de Tilly, ce reluase ofensiva catolică, ofensivă însoțită de numeroase acțiuni de jaf și masacre. În urma luptei de la Breitenfeld, lângă Leipzig (sept. 1631), oastea protestantă condusă de Gustav-Adolf, a obținut o victorie răsunătoare. Această victorie considerată ca o revanșe a înfrângerii de la Muntele Alb, a dat posibilitate regelui Suediei ca timp de un an să fie stăpîn în Germania. Contrar obiceiului, el a continuat campania în timpul iernii și a cucerit Turingia, Valea Main-ului, s-a îndreptat apoi spre valea Rinului, a cucerit Mainz, apoi cu aceeași repeziciune s-a îndreptat spre valea Dunării, a intrat în Bavaria și a ocupat München (capitala Bavariei) ; de aici intenționa să-și continue drumul spre Viena. În acest timp electorul de Saxa, aliatul său, a cucerit Boemia. Venise rîndul trupelor protestante să devasteze regiunile cucerite și să jefuiască bisericile. Guvernele de la Viena și Madrid au sfătuit pe împărat să recurgă din nou la serviciile lui Wallenstein, propunere pe care împăratul a primit-o, ea fiind singura soluție pentru a ieși din impas. Totodată Franța care nu se așteptase la amploarea victoriilor suedeze, îngrijorată, a intrat în Lorena. Lui Gustav-Adolf nu-i rămînea altceva decît să dea lupta cu Wallenstein. Lupta se angaja între două personalități considerate ca fiind cei mai mari comandanți de oști ai epocii lor. Cei doi adversari s-au întîlnit la Lützen (16 septembrie 1632) pe teritoriul electorului de Saxa. Într-o încăerare confuză și singeroasă Gustav-Adolf a fost ucis. Cel mai bun discipol al său, ducele Bernard de Saxa-Weimar, preluînd conducerea operațiunilor militare, a reușit să respingă

atacul armatei germane, dar după acest succes suedezi nesiguri pe poziție au fost nevoiți și ei să părăsească câmpul de luptă. Războiul a continuat pînă în 1634. În toamna acestui an, după ce Wallenstein în urma unor intrigi de la curtea murea asasinat, imperialii cu ajutor spaniol au obținut o victorie hotărîtoare la Nördlingen. Pacea s-a încheiat la Praga (mai 1635). Din nou Ferdinand părea stăpîn în Germania, deși pacea nu era decît un compromis între împărat și principii germani.

Spania și Franța n-au participat la încheierea păcii, ceea ce le-a nemulțumit mult. Drept urmare, Spania și-a întărit pozițiile în regiunea renană, fapt ce a supărat Franța. Ea încheie tratate de alianță cu Provinciile Unite, Suedia, unii principii germani protestanți, unii principii italieni, cantoanele elvețiene. În același timp, Richelieu pune cinci corpuri de oaste pe picior de război. La 19 mai 1635, Franța declară război Spaniei.

Perioada franceză (1635—1648) Cele două curți de la Viena și Madrid s-au dovedit și de data aceasta solidare. În 1636 Ferdinand II a declarat război Franței. De aceea această perioadă a luptei apare ca o redeschidere a conflictului dintre Casa de Franța și Casa de Austria. Richelieu urmărea cucerirea provinciilor franceze care mai erau încă stăpînite de Spania.

La începutul războiului Franța a fost atacată de Spania din două părți: o armată a intrat prin Burgundia, alta prin Picardia. Începînd cu anul 1637 francezii au preluat ofensiva. Pînă în anul 1642 ei au cucerit în sud provincia Roussillon și în nord Artois. Bătălia de la Rocroi (1643) și Lens (1648) au dus la capitularea spaniolilor.

Războiul împotriva Germaniei s-a soldat cu ocuparea Alsaciei de o armată franco-suedeză în anul 1638. În anul 1639 cei doi aliați au conceput un plan de cucerire a Vienei printr-un atac combinat. Din vest francezii trebuiau să se îndrepte spre valea Dunării, iar suedezi din nord, prin Boemia, trebuiau să înainteze pe cursul Dunării, cele două armate urmînd să se unească în apropiere de Viena. Francezii, însă, nici după victoria de la Rocroi nu au reușit să înceapă ofen-

siva împotriva ducelui de Bavaria, susținătorul împăratului. Cît despre suedezi, care au reușit să se apropie de Praga, (1644) trupele imperiale i-au respins. După o încercare de a ocupa Moravia suedezi au fost nevoiți să se retragă spre nord, deoarece Danemarca, acum aliată a imperiului, declarase război Suediei. Datorită diplomației franceze cele două țări au ajuns la o înțelegere în favoarea Suediei. Prin pacea de la Brösembro (1645) aceasta obținea dreptul de vamă, în Sund, primea pe timp de 30 de ani insulele Gotland, Osel, cantoanele norvegiene, Yemtland și Herjedalen și păstra episcopia Bremen.

Între timp un nou partener s-a alăturat partidei franco-suedeze. Este vorba de principele Transilvaniei, Gheorghe Rakoczi, care bizuindu-se pe faptul că va găsi aliați și în Ungaria, ocupase Slovacia și declarase în 1644 război lui Ferdinand III (1637—1657). Cîtă vreme Suedia s-a aflat în luptă cu Danemarca principele Transilvaniei nu a întreprins nimic. După încheierea păcii, suedezi trecînd prin Boemia s-au îndreptat spre Moravia unde conform planului trebuiau să se întâlnească cu noul lor aliat și împreună să pornească împotriva Vienei. Rakoczi, însă, în ultimul moment, a renunțat la luptă deoarece Poarta, suzerana sa, începuse un război cu Venetia și avea nevoie de bunăvoința lui Ferdinand III. Suedezi n-au îndrăznit singuri să se îndrepte spre Viena și după ce au lăsat garnizoane în orașele morave s-au retras în Saxonia într-un loc mai sigur. În tot acest timp armata franceză hărțuită de imperiali cu greu își croia drum pentru a susține ofensiva suedeză. Abia în 1646 ea a pătruns în Hessa și cele două armate, conduse de Turenne și Wrangel, au făcut joncțiunea. Împreună au mers spre Bavaria, au asediat Augsburgul, și au jefuit regiunea Lech. O nouă victorie a lui Turenne în 1648 la Zusmarhausen (lîngă Augsburg) a silit pe Maximilian de Bavaria să capituleze. Amenințat în Viena împăratul a fost nevoit să încheie pacea.

Pacea din Westfalia (1648)

Tratatul de pace s-a purtat în două localități din Westfalia, la Osnabrück și Münster. Au participat delegați ai Franței, Suediei, Spaniei, Provinciilor Unite, Danemarcei, delegați ai împăratului și principilor germani, precum și reprezentanți ai republicii Veneția, aceștia din urmă ca mediatori.

În ceea ce privește Germania, tratatul de la Osnabrück reprezenta un act de reconstituire al sfântului imperiu. Prin acest tratat împăratul acorda amnistie generală. Din punct de vedere religios, se permitea libertatea cultului protestant și calvin cu dreptul pentru reprezentanții celor două confesiuni de a avea locuri în Camera imperială, iar pentru lichidarea neînțelegerilor privind dreptul de stăpânire a bunurilor s-a hotărât să se recunoască valabilitatea veșnică a situației existente la 1 ianuarie 1624. Astfel, atât catolicii cât și protestanții păstrau sau dobândeau teritoriile în a căror posesiune se aflau la acea dată, împreună cu veniturile și privilegiile de atunci. Supușii de altă religie decât cea a suveranilor, obțineau libertatea cultului cu condiția să-și îndeplinească cu fidelitate toate obligațiile față de stăpînul lor. În caz că suveranul unui teritoriu nu era de aceeași confesiune ca predecesorul său, el trebuia să mențină situația religioasă anterioară, dar avea dreptul să practice la curtea sa cultul propriei sale confesiuni.

Din punct de vedere teritorial, Palatinatul era împărțit în două: Palatinatul superior era dat ducelui de Bavaria împreună cu demnitatea electorală, Palatinatul inferior era dat fiului lui Frederic V, Carol-Ludovic, care primea și el demnitatea electorală. Cei doi principii se puteau moșteni reciproc. Brandenburgul primea episcopatele de Halberstadt și Minden și Pomerania orientală, iar la moartea episcopului de Saxa urma să primească Magdenburgul.

Saxonia păstra Luzacia.

Suedia primea Pomerania occidentală, insula Rügen, Stettin, vărsarea Oderului, Wismar, episcopatele Bremen și Verden, toate păstrându-și calitatea de feude ale imperiului. Mai primea cinci milioane guldeni ca despăgubire pentru dezarmarea trupelor.

Tratatul de la Osnabrück pune pe picior de egalitate principii, republicile libere din imperiu și împăratul. Astfel că sub pretextul salvării libertăților germane autoritatea imperială a fost slăbită iar starea de anarhie a fost menținută în imperiu. Prin pacea westfalică „Europa garanta principilor germani dreptul de a se răsvrăti împotriva împăratului, de a deslănțui război civil și de a-și trăda țara”¹. Superioritatea principilor teritoriali existentă de fapt și înainte a fost recunoscută de drept. (Landeshoheit). Acestora li se recunoștea dreptul de suveranitate ceea ce însemna între altele și dreptul de a întreține relații cu puterile străine, cu o singură restricție : alianțele nu puteau fi îndreptate nici contra împăratului nici contra imperiului. Totodată împăratul în viitor nu putea lua nici o hotărâre fără aprobarea dietei. Orașele pe lângă dreptul consultativ primeau în dietă și drept deliberativ întocmai ca și principii. În fața unei Franțe unite și puternice, Germania rămânea fărâmițată și slăbită.

Prin tratatul de la Münster, Franța obținea definitiv cele trei episcopate, Metz, Toul și Verdun, precum și stăpînirile casei de Austria în Alsacia.

Provinciilor Unite li se recunoștea independența de către Spania. Teritoriul noii republici se mărea cuprinzînd și regiunile de la sud de Rin, cunoscute sub numele de „Pays de Généralité”, deoarece aparțineau federației întregi în indivizibilitate.

Tratatele din Westfalia au fost considerate printre primele mari tratate ale Europei. Ele stabileau un echilibru de forțe dînd totodată dreptul puterilor contractante să supravegheze menținerea ordinii stabilite, lucru de care Franța va ști să se folosească cu abilitate.

Papa Inocențiu X a protestat împotriva păcii prin bula „Zelo Domus Dei” deoarece statul papal pierdea prin drepturile acordate evanghelicilor, o serie de venituri și privilegii administrative. Ceea ce mai nemulțumea papalitatea era faptul că imperiul prin pacea din Westfalia era întărit în caracterul său laic și secular. Protestul a fost însă zadarnic.

Emigranții cehi protestează și ei cu multă vehemență și pe bună dreptate. Deși războiul începuse la Praga, Boemia,

---

¹ Fr. Engels, op. cit., pag. 199.

ca și celelalte posesiuni ereditare ale împăratului, nici nu a fost pomenită la tratativele de pace. Protestul cehilor nu a fost însă ascultat și nici consemnat într-un text.

Pacea de la Pirinei (1659) Războiul dintre Franța și Spania a mai continuat unsprezece ani. În cele din urmă, în anul 1659, cu ajutor englez, Turenne a obținut o victorie decisivă în apropiere de Dunkerque. Tratatul de pace, cunoscut sub numele de tratatul de la Pirinei, a fost semnat într-o insulă, Bidassoa, la frontiera dintre Franța și Spania. În urma negocierilor Franța primea provinciile Artois și Roussillon. Totodată, regele Spaniei, Filip IV, dădea în căsătorie lui Ludovic XIV pe fiica sa Maria Tereza.

Pacea de la Pirinei marca triumful Casei de Franța asupra Habsburgilor spanioli, după cum pacea din Westfalia consacră triumful ei asupra Habsburgilor din imperiu.

Urmările războiului de 30 de ani Războiul de 30 de ani din punct de vedere politic a avut drept rezultat, în primul rînd, stabilirea unui nou raport de forțe la baza căruia stătea preponderența franceză. Imperiul a ieșit slăbit și micșorat teritorial în favoarea adversarilor săi, Franța și Suedia. Dar în timp ce autaritatea împăratului scădea Habsburgii au început să se întărească tot mai mult în posesiunile lor. Curtea de la Viena a început să manifeste mai mult interes pentru problemele dunărene decît pentru cele de pe Elba și din nordul Germaniei. Acest lucru va duce, în cele din urmă la cucerirea și supunerea Ungariei de către Habsburgi, la respingerea definitivă a turcilor, precum și la formarea unui stat al Casei de Austria care va crește spre răsărit în cursul secolului următor.

Din punct de vedere economic Războiul de 30 de ani a avut drept efect sărăcirea Germaniei. Fiind teatrul operațiilor militare, ea a fost jefuită nu numai incidental, cu ocazia luptelor, ci și în mod organizat, de la un cap la altul, datorită sistemului adoptat de Wallenstein pentru întreținerea și aprovizionarea armatei. S-a elaborat un fel de drept nou

militar, bazat pe exploatare și violență, conform căruia ocupanții puteau beneficia de contribuția localnicilor. După ce o regiune era jefuită metodic, trupele se mutau în altă parte. Conducătorilor le revenea o parte însemnată din ceea ce jecmăneau de la populație. Tilly, cunoscutul comandant de oști, în afară de bunurile primite ca recompensă pentru faptele sale, a adunat o jumătate de milion de florini.

Cel mai mult de pe urma încartiruirilor forțate au avut de suferit locuitorii de la țară. În condițiile vitrege ale războiului, ogoarele rămăneau deseori necultivate. Orașele au fost mai puțin lovite deși aici lipsa și sărăcia s-au făcut simțite mai ales în urma creșterii prețului produselor comercializate. În unele ținuturi s-a produs o depopulare fie datorită epidemiilor, fie datorită unei deplasări a populației dintr-un loc în altul în căutarea unor noi regiuni mai ferite de război.

Mortalitatea a crescut îndeosebi în rîndurile copiilor din cauza subnutriției și a numărului mare de copii părăsiți. Războiul și lipsa unui cămin stabil a atras după sine decăderea moravurilor, fapt ce vine să completeze tabloul mizeriei generale.

În mediul rural depopularea a avut drept rezultat accentuarea iobăgiei. După cum remarca Fr. Engels „necesitatea de a statornici din nou populația, care din cauza devastărilor războiului ajunsese fără să vrea într-o stare de vagabondaj, a servit nobilimii ca pretext pentru a o lega de-a binelea de pămînt ca iobași”¹. În același timp a avut loc un transfer de proprietate ca urmare a numeroaselor confiscări de pămînturi.

Dacă din punct de vedere economic și social războiul de 30 de ani a avut urmări negative, pe plan militar el a contribuit la realizarea unor progrese. În această perioadă s-a generalizat tactica născută în Țările de Jos, în timpul revoluției, tactică bazată pe atacul prin surpriză și a manevrelor complicate. Avantajul consta în economisirea de vieți omenești. Dar această tactică presupunea o mobilitate mai mare, de aceea s-a pus tot mai mult accentul pe infanterie. În timp ce cavaleria rămănea o armă destinată nobilimii, în rîndurile

---

¹ Fr. Engels, Contribuții la istoria țărănimii din Prusia, în Fr. Engels, Războiul țărănesc german, Buc. 1958, pag. 162.

infanteriei putea intra oricine. Ea era formată din mușchetari și țințași înarmați cu săbii, puști și archebuze. Cavaleria care continua să dețină rolul principal a căpătat și ea mobilitate. Călăreții aveau o armură ușoară, unii dintre ei, dragonii, aveau numai cască, încît la nevoie puteau cobori de pe cal și luptau ca pedestrași. Cavaleria era înzestrată și ea cu arme de foc, pistoale și carabine. Artileria a jucat un rol decisiv în războiul de 30 de ani. Fiind dotată cu tunuri de calibru mic ce puteau fi trase de două persoane ea putea să se deplaseze ușor dintr-un loc în altul. Succesul lui Gustav Adolf s-a datorat între altele și înzestrării armatei sale cu o infanterie bine organizată, disciplinată, și numărului mare de tunuri. Franța își făurise și ea o armată de tip nou. Dezavantajul germanilor în luptă s-a datorat menținerii cavaleriei cu o armură grea și slabei organizări a artileriei.

Pe lângă transformarea metodei de luptă s-au realizat schimbări și în ceea ce privește recrutarea armatei, nu numai din punctul de vedere al componenței sociale, ci și în privința caracterului său și anume: În timpul războiului s-a trecut de la sistemul armatelor de mercenari care luptau pentru bani și nu însuflețiți de un ideal, la sistemul unor oști legate de persoana conducătorului lor, cum a fost armata lui Wallenstein. Apoi au luat naștere primele armate naționale, cum a fost cea a lui Gustav-Adolf sau armata regală franceză, formate din oameni de profesie soldați aparținînd aceleiași națiuni. Eficacitatea noii organizări a fost dovedită în timpul bătăliilor. Un exemplu convingător ni-l oferă întîlnirea celor două oștiri vrăjmașe a regelui Gustav-Adolf și Wallenstein de la Nürnberg (1632— înainte de Lützen). Cei doi comandanți, conștienți fiecare de puterea militară a celuilalt, au stat față în față neîndrăznind vreunul să înceapă lupta.

BIBLIOGRAFIE

- FRIEDRICH ENGELS — *Insemnări cu privire la Germania*, în *Fr. Engels, Războiul țărănesc german*, ed. pol., București, 1958.
FRIEDRICH ENGELS — *Contribuții la istoria țărănimii din Prusia*, în *Fr. Engels, Războiul țărănesc german*, ed. pol., București, 1958.

DICKMANN. FRITZ. *Der Westfälische Frieden*, (ed. II-a), Münster, 1964.

DEUTSCHE GESCHICHTE IN DREI BÄNDEN, vol. I, Berlin, 1965.

GERHARDT BRUNO — *Handbuch der deutschen Geschichte*, vol. II, Stuttgart, 1955.

GRĂMADĂ I. — *Franța lui Richelieu și Mazarin*, București, 1971.

GÜNTHER FRANZ — *Der dreissigjährige Krieg und das deutsche Volk*, 1961.

LIVET GEORGES — *La guerre de trente ans*, Paris, 1966.

PAGÈS G. — *La guerre de trente ans*, Paris, 1949.

PENNINGTON D. H. — *Seventeenth Century Europe*, London, 1970.

STEINMETZ MAX — *Deutschland von 1476 bis 1648*, Berlin, 1965.

VÉIT VALENTIN — *Deutsche Geschichte*, vol. I, 1965.

REVOLUȚIA BURGHEZĂ DIN ȚĂRILE DE JOS

Situația Țărilor de Jos înainte de revoluție Țările de Jos, cuprinzând în evul mediu actualele state ale Belgiei, Olandei și Luxemburgului, erau pînă la mijlocul secolului XVI parte componentă a imperiului german. În urma destrămării uriașului stat al lui Carol Quintul, care cuprindea imperiul german, Spania, posesiuni italiene și Lumea Nouă, Țările de Jos au fost atribuite în 1556, împreună cu Spania, Milanul și Neapolul și coloniile spaniole din America, fiului acestuia, Filip al II-lea. Desprinsă din cadrul imperiului german, Țările de Jos au ajuns astfel, ca urmare a tranzacțiilor dinastice, sub stăpînirea Spaniei.

În prima jumătate a secolului XVI, Țările de Jos erau una din regiunile cele mai prospere din Europa. Aveau 300 orașe, 6.500 sate și 3 milioane locuitori. Alături de agricultura intensivă, creșterea vitelor și pescuit, Țările de Jos erau vestite prin dezvoltarea meșteșugurilor, a manufacturilor, a comerțului intern și extern și a băncilor. Orașele flamande Gand (Gent), Bruges (Brügge), Ypres erau vestite în secolele XIII—XV prin dezvoltarea meșteșugului postăvăritului, stofele flamande fiind exportate în numeroase țări, printre care și în țările române. Paralel cu meșteșugurile organizate în bresle, în Țările de Jos au apărut, începînd din secolul XIV, și manufacturi organizate pe baze capitaliste, lucrînd pentru piața internă și pentru export, în ramurile postăvăritului, țesătoriei, metalurgiei, armelor de foc, construcțiilor navale, hîrtiei, tiparului. Intensa dezvoltare economică a Țărilor de Jos se oglindește și în crearea, la Anvers

(Antwerpen), în 1460, a primei burse internaționale de comerț, deschisă negustorilor „de orice neam și limbă“. Mutarea, ca urmare a marilor descoperiri geografice, a axei comerciale a lumii de pe țărmurile Mării Mediterane și ale Mării Baltice pe litoralul Oceanului Atlantic și al Mării Nordului a avut ca urmare creșterea rolului economic al Țărilor de Jos, așezate favorabil, pe țărmurile Mării Nordului și la încrucișarea căilor comerciale care le legau de Franța, Anglia și Germania. Incluse în imperiul lui Carol Quintul, Țările de Jos participau intens la negoțul cu imperiul german, cu Peninsula Iberică, cu coloniile spaniole din America și portugheze din Indiile orientale, exportând produse manufacturate și jucând un însemnat rol, ca piață internațională comercială, în tranzitul și redistribuirea mărfurilor. Către 1570 valoarea anuală a producției atelierelor și manufacturilor din Țările de Jos se ridica la 45 milioane florini (galbeni), iar pe la 1560, prin portul Anvers, se făcea un negoț anual de 30 milioane florini.

Din punct de vedere al dezvoltării lor social-economice, Țările de Jos cuprindeau trei regiuni distincte.

În provinciile sudice, ca Flandra și Brabantul, se îmbinau meșteșugurile organizate în bresle din orașele mari și vechi, cu manufacturile noi, din mediul urban și rural, organizate pe baze capitaliste. Totodată, cum o parte din ateliere și manufacturi își procurau materii prime, îndeosebi lână, din Spania și își desfășeau produsele pe piața spaniolă și în coloniile americane, burghezia de aici era încă legată prin puternice interese economice de Spania. În mediul rural, relațiile feudale erau încă relativ puternice, nobilimea și biserica catolică, stăpînitoare de întinse domenii feudale, deținînd un rol social și politic însemnat. Aceste trăsături ale dezvoltării social-economice a provinciilor sudice au imprimat mișcări revoluționare de aici mai puțină vigoare.

În provinciile agrar-feudale și cu o mai slabă dezvoltare meșteșugărească breslaşe și capitalistă din sud și sud-est, ca Artois, Namur, Luxemburg, mișcarea revoluționară a avut de asemenea mai puțină vigoare.

În schimb, în provinciile nordice, ca Olanda și Zeelanda, activitatea economică depindea în mai mică măsură de Spania, aici fiind dezvoltate fermele agricole și creșterea animalelor, pescuitul maritim, șantierul naval, manufacturile de țesături

sau hirtie care se aprovizionau cu materie primă locală. Relațiile feudale erau mai slab dezvoltate, nobilimea și biserica catolică avînd un rol mai redus, iar țărănimia fiind formată îndeosebi din mici proprietari liberi de ferme și gospodării. Aici datorită dezvoltării intense și bazate pe resurse locale a relațiilor capitaliste și a slăbiciunii relațiilor feudale, revoluția a avut o vigoare deosebită.

Cele 17 provincii ale Țărilor de Jos se bucuraseră în cadrul imperiului german, el însuși un stat al fărîmîțării feudale și al privilegiilor municipale, de o largă autonomie administrativă și fiscală, oglindită în existența unor State provinciale și generale, formate din deputați ai stărilor sociale ale nobilimii, clerului și orașelor. Țările de Jos erau conduse de un guvernator, reprezentînd pe împărat, ajutat de cîteva consilii — de stat, financiar, secret — în care intrau notabilități din rîndul nobilimii, clerului și orașenimii.

În condițiile complexelor contradicții sociale din Țările de Jos — lupta antifeudală a burgheziei și a țărănimii, lupta dintre burghezia și orașenimea bogată pe de o parte și sărăcimea din orașe pe de altă parte, ostilitatea generală față de averile, abuzurile și intoleranța bisericii catolice — și ale manifestării opoziției față de tendințele de absolutism ale lui Carol Quintul, din deceniul al treilea al secolului XVI a început să se răspîndească și aici, ca o formă de protest social și politic, Reforma, întii sub forma luternană iar apoi, mai ales, calvină. Carol Quintul a luat unele măsuri împotriva reformatilor, dar temîndu-se să nu-și înstrăineze populația din Țările de Jos, care îi procurau venituri imense, a dat dovadă de oarecare moderație în aplicarea lor.

Cauzele revoluției și forțele sociale participante

Trecerea Țărilor de Jos în 1556 din componența imperiului german în stăpînirea Spaniei a agravat nemulțumirile deja existente de aici și a pregătit izbucnirea revoluției. Principala cauză a revoluției burgheze din Țările de Jos constă în contradicția dintre dezvoltarea relațiilor capitaliste de aici și politica feudalo-absolutistă și de reacțiune catolică dusă de Spania în Țările de Jos. Noul rege al Spaniei și suveran al Țărilor de Jos, Filip al II-lea, a început să aplice

neîntirziat și aici o politică de întărire a absolutismului și a catolicismului și de subordonare a Țărilor de Jos față de Spania. Țările de Jos erau cîrmuite de curtea din Madrid prin mijlocul guvernatoarei Margareta de Parma, sora lui Filip al II-lea și a unui consiliu restrîns, format din oameni de încredere ai regelui Spaniei, flamanzi sau spanioli. Au fost încălțate autonomia tradițională a Țărilor de Jos și privilegiile orașelor, s-au impus, fără încuviințarea Statelor provinciale sau generale, dări noi și au fost mărite taxele vamale pentru importul lînei spaniole și exportul în Spania al produselor manufacturate neerlandeze, s-a oprit accesul negustorilor neerlandezi în coloniile spaniole, s-a promovat o politică ostilă Angliei, de care Țările de Jos erau legate prin relații comerciale vechi și avantajoase, s-a prevăzut înființarea a nu mai puțin de 14 noi episcopate, menite a întări absolutismul și catolicismul, s-au edictat măsuri represive împotriva „ereticilor“ luterani și calvini.

Măsurile lui Filip al II-lea au contribuit la creșterea nemulțumirii și a opoziției față de politica sa feudalo-absolutistă și catolică, care s-au manifestat în straturi sociale tot mai largi. Opoziția social-politică s-a manifestat frecvent sub haina religioasă a calvinismului, care justifica ridicarea împotriva cîrmuitorilor, atunci cînd aceștia încălcau legile. De aceea, referindu-se la rolul calvinismului în revoluția burgheză din Țările de Jos, Friedrich Engels constata: „calvinismul a întemeiat o republică în Olanda“¹.

Opoziția a luat forme variate, în funcție de interesele și revendicările claselor și păturilor sociale participante.

Opoziția nobiliară, care grupa nobilimea catolică sau calvinistă, în frunte cu prințul Wilhelm de Orania (Orange), contele Egmont, amiralul Hoorne, Filip de Marnix, Henric de Brederode, cerea limitarea absolutismului spaniol, respectarea privilegiilor nobilimii și a autonomiei Țărilor de Jos, anularea edictelor împotriva „ereticilor“, fără a revendica încă desprinderea de Spania. Ulterior, o parte din nobili, în frunte cu Wilhem de Orania, au trecut, siliți de desfășurarea evenimentelor, de partea revoluției, revendicînd și separarea de Spania.

---

¹ Friedrich Engels: Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință. În: K. Marx-Fr. Engels: Opere alese în două volume, vol. II, București, Ed. politică, 1967, pag. 91.

Opoziția burgheză cuprindea două grupări. Gruparea moderată, formată îndeosebi din burghezi și orășeni catolici sau calvini din provinciile sudice, legați printr-o serie de interese economice de Spania, cerea, ca și opoziția nobiliară, limitarea absolutismului spaniol, respectarea privilegiilor orașelor și a autonomiei țării, anularea măsurilor împotriva reformatilor. Gruparea revoluționară, formată îndeosebi din burghezi și orășeni calvini din provinciile nordice, mai puțin legați economic de Spania, și-a definit și extins programul în cursul desfășurării revoluției, susținând lupta armată împotriva absolutismului spaniol, desprinderea de Spania și constituirea unui stat independent, aplicarea programului Reformei calvine prin secularizarea averilor bisericii catolice și organizarea unei biserici calvine „necostisitoare“. Gruparea burgheziei revoluționare a devenit hegemonul revoluției din Țările de Jos.

Opoziția revoluționară populară era formată din masele orășenești și țărănești, care au devenit principala forță motrice a revoluției burgheze. Luptând împotriva stăpînirii feudalo-absolutiste spaniole, opoziția revoluționară populară își adăuga totodată propriile revendicări, care oglindeau speranța maselor că victoria revoluției va fi urmată de înlăturarea sau măcar atenuarea exploatării feudale și capitaliste și de îmbunătățirea situației lor.

Desfășurarea revoluției

Accentuarea politicii Spaniei de subordonare a Țărilor de Jos a trezit o opoziție crescîndă în sînul populației neerlandeze. Semnalul revoluției l-a dat opoziția nobiliară. În toamna anului 1565 ea a încheiat „Uniunea compromisului“, — grupare politică a nobilimii neerlandeze nemulțumite. Păstrîndu-și „loialitatea“ față de monarhia spaniolă, oglindită în deviza „credincioși întru totul regelui“ nobilii opoziționiști urmăreau să obțină înlăturarea unor abuzuri ale absolutismului și a unor măsuri ale Contrareforme, cerînd : respectarea autonomiei provinciilor și a privilegiilor nobilimii, evacuarea trupelor spaniole, anularea măsurilor împotriva „ereticeilor“ și renunțarea la înființarea episcopatelor proiectate. Opoziția nobiliară insista pentru satisfacerea acestor revendicări politice limitate, prevenind autoritățile spaniole că nesatisfacerea lor

ar putea pricinui „o tulburare și răscoală generală“, mișcare populară pe care opoziția nobiliară nu o dorea și de care se temea. Dar delegațiile nobiliare trimise la Filip al II-lea la Madrid în toamna anului 1565 și la Margareta de Parma la Bruxelles în primăvara anului 1566 nu obținură decât făgăduieli vagi, ceea ce oglindea eșecul opoziției nobiliare.

În schimb, opoziția populară s-a manifestat mult mai hotărât. Ostilitatea poporului față de opresiunea feudalo-absolutistă s-a manifestat printr-o serie de acțiuni violente împotriva sprijinitorului celui mai zelos al feudalismului și absolutismului — biserica catolică. În vara anului 1566, răsculații, luptând îndeosebi sub steagul calvinismului, au început să atace mănăstirile și bisericile catolice, să le distrugă icoanele — de unde și numele de mișcare iconoclastă — să le ardă registrele funciare și de datorii și să le împartă domeniile și bunurile. Au început însă să fie atacate și domenii ale nobililor sau case ale bogătaşilor. Mișcarea, prin caracterul său antifeudal tot mai pronunțat, a trezit opoziția nobilimii și a orășenimii bogate, care nu numai că s-au desolidarizat de ea, dar au și dat sprijin autorităților în vederea înăbușirii ei.

După înăbușirea „mișcării iconoclaste“, curtea spaniolă a luat măsuri de represiune teribile, menite să curme orice mișcare de opoziție în Țările de Jos. Filip al II-lea a trimis aici, în vara anului 1567, ca guvernator, pe ducele de Alba, cu misiunea de a ocupa militărește și de a „pacifica“ Țările de Jos, de a reprimă orice mișcare de opoziție, de a întări prin mijloace represive absolutismul și catolicismul. Alba și-a îndeplinit misiunea cu o conștiinciozitate feroce. „Consiliul tulburărilor“, sau, după cum îi spunea poporul, „tribunalul singelui“, a pronunțat în timpul regimului de teroare al ducelui de Alba (1567—1573), mii de sentințe capitale, însoțite de confiscarea averii osîndiților. Totodată, s-au instituit noi și insuportabile impozite, menite a înviora vistieria spaniolă secătuită — 1% din venitul bunurilor imobile și mobile, 5% pentru vânzarea bunurilor imobile și 10% pentru vânzarea celor mobile, adică, în mare parte, asupra tranzacțiilor comerciale. Îndeosebi ultimul impozit a însemnat o grea lovitură dată activității economice atât de intense din Țările de Jos; lovite de noile impozite, atelierele și manufacturile se închideau, lăsînd pe drumuri pe lucrători, negoțul lîncezea, corăbiile rămîneau în porturi.

Măsurile represive ale ducelui de Alba în loc să înfringă au făcut să izbucnească cu și mai mare violență opoziția împotriva absolutismului spaniol. Opoziția nobiliară, opoziția burgheză, opoziția populară și-au intensificat pregătirile și lupta.

Opoziția nobiliară și o parte a celei burgheze, în frunte cu Wilhelm de Orania, interesate în primul rînd în înlăturarea absolutismului spaniol, urmăreau alianța cu principii protestanți germani și includerea Țărilor de Jos în cadrul imperiului german, adoptarea reformei luterane a bisericii, ducerea luptei de eliberare cu ajutorul armatelor de mercenari și nu al poporului înarmat, ale cărui revendicări social-economice le depășeau cu mult programul. De aceea, bazîndu-se numai pe armatele mercenare, Wilhelm de Orania a suferit unele eșecuri militare în lupta antispaniolă.

În schimb, lupta de eliberare populară și a burgheziei revoluționare a dobîndit succese promițătoare. Răsculații, numiți cu dispreț de spanioli „calicii pădurilor“ și „calicii mărilor“, acționau pe uscat și pe mare tot mai energic împotriva armatelor spaniole. În primăvara anului 1572 „calicii mărilor“ ocupară prin surprindere portul Briel (La Brielle), cel dintîi colț de țară eliberat de sub stăpînirea străină și totodată prima bază de operații de mai mare amploare a răsculaților. În scurtă vreme localități și ținuturi întregi, îndeosebi în provinciile nordice, au fost eliberate de către răsculați. Centrul revoluției au ajuns provinciile nordice, îndeosebi Olanda, principala ei forță motrice — masele populare : țărani, orașeni de rînd, pescari, marinari, hegemonul — burghezia revoluționară, care a luat conducerea revoluției. Succesele revoluției în provinciile nordice și propriile insuccese l-au determinat pe Wilhelm de Orania să intre în mai strînsă legătură cu „calicii“ și burghezia revoluționară. Wilhelm de Orania a fost ales guvernator al provinciei Olanda, centrul revoluției. În schimb, eșecurile suferite în lupta cu răsculații l-au silit pe ducele de Alba să demisioneze în 1573.

În anii următori lupta de eliberare a înregistrat însemnate succese și în provinciile sudice. În vara și în toamna anului 1576 masele populare au început să alunge vechile consilii municipale și trupele spaniole, ceea ce a permis nobilimii și burgheziei de aici să preia conducerea în Bruxelles și în alte orașe. Sub presiunea maselor populare, în noiembrie 1576, Statele provinciilor sudice. Flandra, Brabant, Artois etc. încheiară cu cele

ale Olandei și Zeelandei alianța numită „pacificarea de la Gand“ în vederea purtării în comun a luptei de eliberare de sub stăpînirea spaniolă. Dar curînd, nobilimea și burghezia din provinciile sudice, legate încă de interese economice de Spania și temîndu-se că în condițiile unui război deschis de eliberare masele populare înarmate s-ar putea ridica și împotriva privilegiilor nobilimii și a bogățiilor burgheziei și orășenimii înstărite, au preferat să înceapă tratative cu spaniolii. Prin „Decretul veșnic“ din februarie 1577, Statele provinciilor sudice recunoșteau suveranitatea Spaniei și pe noul guvernator al Țărilor de Jos, don Juan de Austria, obținînd în schimb retragerea trupelor spaniole și participarea Statelor provinciale la cîrmuire. Pentru nobilimea și burghezia din sud programul minimal fusese realizat. Provinciile nordice, în frunte cu Wilhelm de Orania, nu recunoscuseră însă „Decretul veșnic“, care contravenea prevederilor „pacificării de la Gand“, iar masele populare din provinciile sudice, nemulțumite de trădarea nobilimii și burgheziei, reluară lupta de eliberare. În primele luni ale anului 1577 izbucniră mari mișcări populare, în urma cărora la Bruxelles, Ypres, Gand, Anvers puterea oligarhiei orășenești a fost înlocuită prin comitete populare revoluționare, numite „Comitetele celor 18“. Ele au reluat lupta de eliberare antispaniolă, au organizat miliții populare, au înlăturat pe partizanii capitulării sau tratativelor cu Spania, au strîns alianța cu provinciile nordice; totodată au trecut și la o serie de măsuri cu caracter social, ca secularizarea averilor bisericii catolice. În 1578 în satele din Flandra și Brabant au izbucnit răscoale țărănești îndreptate împotriva stăpînirii spaniole dar totodată și împotriva nobilimii feudale și a bisericii catolice. În fața mișcărilor populare cu caracter antioligarhic și antifeudal din provinciile sudice, nobilimea și burghezia de aici au preferat ca, pentru a nu lupta pe două fronturi și pentru a-și putea îndrepta eforturile în vederea înăbușirii luptei maselor, să se supună Spaniei. Drept urmare, la 6 ianuarie 1579 Statele din provinciile Artois, Hainaut și Douai au încheiat „uniunea de la Arras“, avînd ca scop „să ajungă la înțelegere cu regele catolic (al Spaniei), cîrmuitorul și stăpînul nostru legitim“. Înăbușirea mișcărilor populare și recunoașterea stăpînirii spaniole de către nobilime și burghezie, mai ales catolică și legate prin interese economice de Spania, pecetluiau înfrîngerea revoluției în provinciile sudice.

În anii următori, în noile condiții favorabile lor, trupele spaniole au recapat treptat toate provinciile sudice, inclusiv orașele Bruxelles, Gand, Anvers, adică teritoriul actual al Belgiei și Luxemburg. Rămase sub stăpînirea spaniolă și sub dominația nobilimii feudale, a oligarhiei orășenești și a bisericii catolice, Țările de Jos spaniole au intrat într-o perioadă de lent dar iremediabil declin economic și de reacțiune feudalo-absolutistă și catolică.

În schimb, în provinciile nordice revoluția și-a continuat mersul victorios. Ca răspuns la încheierea „uniunii de la Aras“, la 23 ianuarie 1579, provinciile Olanda, Zeelanda, Frizia, Geldern, Overysel etc. au încheiat „uniunea de la Utrecht“, care a marcat începutul constituirii viitoarelor „Provincii Unite“ sau, după numele celei mai însemnate dintre ele, Olanda. În 1581 ele au proclamat detronarea lui Filip al II-lea și independența țării. În anul 1584 Wilhelm de Orania a fost ucis de un asasin în solda Spaniei.

În anii care au urmat toate încercările spaniolilor de a recupa provinciile nordice au eșuat în fața apărării eroice a Provinciilor Unite. Înfrîngerile suferite de armatele și flota spaniolă și secătuirea tezaurului au silit Spania să încheie un armistițiu în 1609, potrivit căruia recunoștea de fapt independența Provinciilor Unite (Olanda) și acorda negustorilor olandezi dreptul de a face comerț cu coloniile spaniole din America. În urma participării Olandei la Războiul de 30 de ani împotriva Habsburgilor austrieci și spanioli, independența Olandei a fost recunoscută oficial prin tratatul de pace din Westfalia, din 1648.

Olanda la sfîrșitul secolului XVI și în prima jumătate a secolului XVII

Victoria revoluției olandeze s-a datorat, în esență, luptei de eliberare a maselor populare, conduse de o burghezie revoluționară viguroasă și în plină ascensiune. Revoluția a asigurat independența țării, a slăbit considerabil relațiile feudale prin secularizarea averilor bisericii catolice și lichidarea resturilor de șerbție, creînd astfel condiții prielnice dezvoltării capitalismului în industrie și agricultură și expansiunii comerciale, coloniale și maritime a Olandei.

În industrie au luat o considerabilă dezvoltare manufacturile de postav, catifea și pînzeturi de la Leiden (Leyda), care produceau pe la începutul secolului XVII 120.000 bucăți de țesături și Utrecht, șantierele navale de la Amsterdam și Rotterdam, tipografiile.

Pescuitul aducea un venit de 200 milioane de guldeni, iar agricultura intensivă și mai ales creșterea vitelor, organizată în ferme capitaliste, asigurau necesitățile interne și procurau cantități însemnate de produse lactate pentru export.

Valoarea comerțului intern și extern atingea pe la mijlocul secolului XVII între 75—100 milioane guldeni (galbeni) anual, iar Amsterdamul, ajunsese cel mai mare centru bancar al lumii. Prevalîndu-se de faptul că Spania anexase Portugalia și coloniile acesteia în 1580, Olanda, în timpul luptelor cu spaniolii, a ocupat o parte din coloniile portugheze din Indonezia. Pentru comerțul maritim și colonial olandezii au înființat Compania Indiilor orientale în 1602 și Compania Indiilor occidentale în 1621. O imensă flotă comercială și de război făcuse din olandezi, în prima jumătate a secolului XVII, „cărăușii mărilor“ și prima putere maritimă a lumii. Astfel „Olanda era națiunea capitalistă model în secolul al XVII-lea... Pescuitul, navigația și manufacturile ei întreceau pe cele ale oricărei alte țări. Capitalurile republicii erau poate mai importante decît cele ale întreg restului Europei“¹. Totodată însă, ca urmare a exploatării capitaliste, „încă din 1648 populația Olandei era mai extenuată, mai sărăcită și mai crunt asuprită decît cea din restul Europei“². Ridicîndu-se împotriva exploatării capitaliste, lucrătorii din manufacturile olandeze au dus o neîncetată luptă de clasă, manifestată, de pildă, prin grevele postăvarilor din manufacturile textile din Amsterdam din 1618 și 1638 sau din Leiden din 1643.

Deși victoria revoluției s-a datorat, în esență, luptei duse de masele populare, roadele le-a cules burghezia care, profitînd de puterea sa economică și de rolul de hegemon deținut în revoluție, și-a asigurat o poziție politică dominantă în noul stat al „Provinciilor Unite“, care a devenit o republică burgheză, primul stat burghez în istoria lumii. Totodată burghezia, pentru

---

¹ K. Marx : Capitalul, vol. I, București, Ed. politică, 1960, pag. 746, 748.

² *Ibidem*, pag. 748.

a-și asigura victoria în revoluție și a ține în dominație masele populare, a încheiat alianță cu nobilimea feudală și mai ales ȳmburghezită, exponentul acestei alianțe fiind Wilhelm de Orania, iar apoi fiul său, Mauriciu de Orania, de unde numele de „oranjism“ dat acestei politici.

Alianța burgheziei cu nobilimea ȳmburghezită în condițiile dominației politice a burgheziei și păstrarea formelor și autonomiei provinciale tradiționale se oglindesc în organizarea republicii olandeze. Atribuțiile legislative și fiscale locale erau de competența Statelor generale. În Statele provinciale și generale rolul hotăritor îl aveau deputații reprezentând burghezia, ȳndeosebi oligarhia comercială și bancară. Puterea executivă și comanda supremă a armatei o avea în republică stathouder-ul general, funcție cu caracter monarhic, rămășiță a feudalismului, transmisă ereditar membrilor familiei de Orania, care își cȳstigase un prestigiu deosebit în timpul revoluției.

Loctiitorul stathouder-ului și totodată, paralel cu Statele generale, contraponderea menită să ȳmpiedice sporirea puterii sale personale, era „marele pensionar“, reprezentant de obicei al oligarhiei comerciale și bancare. Stathouderii provinciali se găseau, cu atribuții de guvernatori locali, în fiecare provincie.

ȳnsemnătatea istorică a revoluției burgheze din Țările de Jos

Revoluția Țărilor de Jos a fost prima revoluție burgheză victorioasă din istoria universală, care a avut ca urmare ȳnlăturarea stăpȳnirii străine și a relațiilor feudale, crearea condițiilor prielnice dezvoltării capitalismului, astfel ȳncȳt Olanda a putut să devină „națiunea capitalistă model“ din secolul XVII, constituirea primului stat burghez din lume și formarea unei ȳnfloritoare culturi și arte, expresie a ideologiei burgheziei în ascensiune.

BIBLIOGRAFIE

C. MUREȘAN : *Focul ocrotit de ape*, București, 1960.

RENAȘTEREA. CULTURA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Declinul feudalității laice și eclesiastice și formarea și ascensiunea burgheziei au avut, începînd cu secolele XIV—XV, însemnate consecințe și în domeniul culturii. Au loc declinul tot mai pronunțat al culturii feudalo-clericale și apariția și înflorirea culturii burgheziei în ascensiune, sub forma Renașterii intelectuale sau Umanismului și artistice din secolele XIV—XVI și a unui însemnat progres al științelor naturii și filozofiei în secolul XVI și prima jumătate a secolului XVII.

RENAȘTEREA

Caracterul Renașterii

Apariția relațiilor capitaliste și nașterea burgheziei, mai întii în Italia, iar apoi și în alte țări ale Europei apusene și centrale și, în unele țări, formarea statelor centralizate au constituit premisele social-economice și politice ale profundelor prefaceri intelectuale și artistice petrecute în epoca Renașterii.

Renașterea a apărut mai întii în Italia, unde s-au născut mai devreme relațiile capitaliste și burghezia. Renașterea exprimă interesele și țelurile burgheziei în special și ale cla-

selor și păturilor purtătoare ale progresului social în general, oglindite în făurirea unui nou ideal de viață și cultură, de esență cu precădere laică. Renașterea, principala formă de manifestare a ideologiei burgheziei în ascensiune, se caracterizează prin așezarea naturei și omului în centrul preocupărilor, prin punerea rațiunii și experienței mai presus de credință, de tradiție și de autoritatea spirituală a bisericii. Eliberate de sub tutela ideologică a bisericii și laicizate, știința, literatura și arta sînt puse în slujba satisfacerii intereselor, nevoilor de confort și rafinementului burgheziei în ascensiune, fiind menite a-i justifica și proslăvi țelurile și felul de viață. Renașterea intelectuală și artistică, caracterizată printr-o creație rațională și realistă, de un înalt nivel spiritual, a dat naștere unui nou concept, progresist, despre natură și societate, unor capodopere de cultură și artă și unor gânditori și artiști remarcabili. De aceea, pe drept cuvînt, Renașterea a fost caracterizată drept „cea mai mare răsturnare progresistă din cîte cunoscuse pînă atunci omenirea, o epocă care avea nevoie de titani și care a generat titani, titani ai gîndirii, ai pasiunii și ai caracterului, ai multilateralității și ai erudiției“¹.

Oglindind ideologia burgheziei în ascensiune, Renașterea reprezintă o latură și o etapă distinctă a procesului de trecere de la feudalism la capitalism, de la evul mediu la epoca modernă, un însemnat progres față de cultura feudalo-clericală. Cultura Renașterii poartă însă și ea pecetea caracterului de clasă, oglindind interesele burgheziei în ascensiune care, deși istoricește progresistă, reprezenta totuși o minoritate exploatare. Totodată, idealul de desăvîrșire a personalității umane prin cultură și artă era accesibil numai unor elemente puțin numeroase provenite îndeosebi din rindurile burgheziei și în parte din ale nobilimii, ale căror mijloace materiale, răgaz și nivel cultural le dădeau posibilitatea să-și realizeze aspirațiile spre o cultură superioară, care însă nu putea încă deveni un bun la îndemîna oamenilor din popor.

---

¹ *Friedrich Engels*: Dialectica naturii. În: *Karl Marx-Friedrich Engels*. Opere alese în două volume, vol II, București, Ed. politică 1967, pag. 51.

Renașterea intelectuală (Umanismul) Epoca deplinei înfloriri a Renașterii intelectuale și artistice din secolul XV și din primele decenii ale secolului XVI a fost precedată de o Renaștere timpurie, manifestată în cursul secolului XIV îndeosebi la Florența, unde apăruseră mai de vreme relațiile capitaliste și unde pulsa o intensă activitate culturală și artistică.

Reprezentanții cei mai străluciți ai Renașterii timpurii din secolul XIV au fost florentinii Dante Alighieri, Giovanni Boccaccio și Francesco Petrarca. Deși încă legați de tradiția medievală, mai puternică îndeosebi la Dante, ei încep să fie pătrunși de influența culturii clasice latine, care le devine călăuză și model pentru activitatea lor intelectuală. Dante Alighieri „totodată ultimul poet al evului mediu și cel dintîi poet al erei moderne”¹, autorul „Divinei Comedii”, se închipuie condus în fantastica sa călătorie în Infern, Purgatoriu și Paradis de marele poet latin Vergilius. Francesco Petrarca, primul umanist al Renașterii și colecționar pasionat de manuscrise antice, scrie poemul clasicizant „Africa” al cărui erou este Scipio Africanul și lucrarea biografică „De viris illustribus”, închinată oamenilor de seamă din antichitate. Promotori ai spiritului laic în literatură, Francesco Petrarca cîntă în „Sonetele” și „Rimele” sale dragostea pămîntească, iar Giovanni Boccaccio înfățișează în „Decameronul” viața societății din vremea sa, nesfiindu-se să satirizeze usturător clerul catolic. Deși admiratori ai antichității și cunoscători temeinici ai culturii clasice latine, Dante, Petrarca și Boccaccio sînt totodată și printre cei mai de seamă inovatori ai literaturii în limba populară. În tratatul său „Despre limba populară” Dante pledează pentru folosirea limbilor vorbite în literatură, subliniind calitățile dialectului toscă, care a și devenit baza limbii italiene literare. „Divina Comedie”, „Sonetele” și „Rimele”, „Decameronul” sînt strălucite creații literare în limba italiană.

Deplina formare a Umanismului renescentist a avut însă loc la Florența la hotarul dintre secolele XIV și XV. Lupta victorioasă purtată de Florența la sfîrșitul secolului XIV și

---

¹ Friedrich Engels : Prefată la Manifestul Partidului Comunist, În : K. Marx-Fr. Engels : Manifestul Partidului Comunist București, Ed. politică, 1960, pag. 26.

în primele decenii ale secolului XV pentru apărarea independenței sale politice și a libertăților sale cetățenești amenințate de tendințele de anexiune ale ducilor Milanului și existența aici, în cursul secolului XV, a unei „libertăți cetățenești” care, deși limitată la burghezia cu drepturi politice depline a „poporului gras”, era mai largă decât în oricare alt stat italian, au creat condiții deosebit de prielnice dezvoltării multilaterale a culturii, astfel încît republica florentină a devenit centrul științific, literar și artistic al Renașterii italiene. În timpul luptei purtate de Florența împotriva ducilor de Milano a luat naștere umanismul civic, al cărui principiu politic de bază a fost sintetizat în lozinca „libertate Italiei”, prin care umaniștii și oamenii de stat florentini înțelegeau păstrarea independenței politice și a libertăților civice ale republicilor italiene. Începînd cu primele decenii ale secolului XV la Florența a luat naștere un sistem de educație umanist preconizat de Coluccio Salutati, Pier Paolo Vergerio, Leon Battista Alberti, Angelo Poliziano și menit să formeze cetățeni capabili de a sluji cu pricepere și devotament interesele burgheziei și ale republicii florentine. Oglindind cerința de economie și de acumulare a burgheziei în ascensiune Leon Battista Alberti recomanda în „Cărțile familiei” ca : „cheltuielile să nu depășească niciodată veniturile”, iar istoricul Francesco Guicciardini spunea că „un dinar cruțat îți face mai multă cinste decît o sută de dinari cheltuiți”. Umaniștii își exprimă convingerea despre rolul educativ al culturii ; astfel Coluccio Salutati afirma că „învățații sînt oameni mai desăvirșiți decît cei neînvățați”, Leonardo Bruni lauda „pasiunea arzătoare de a cunoaște”, iar Pier Paolo Vergerio spunea că „timpul de studiu nu se termină niciodată”.

Idealul de om liber și activ și de cetățean conștient a fost îmbogățit și conturat mai precis prin studiul operelor antichității clasice, care au oferit umaniștilor numeroase exemple de eroi înzestrați cu virtuțile civice și morale necesare burgheziei și republicii florentine. Trezirea interesului și înțelegerea mai profundă a originalității și valorii creației antichității s-au manifestat prin căutarea și colecționarea pasionată a manuscriselor antice, prin reconstituirea textului lor original, prin elaborarea criticii filologice și istorice, care au stat

la baza nașterii umanismului erudit și critic. Cercetarea și analiza critică a operelor antice latine au fost ilustrate îndeosebi de umaniștii Poggio Bracciolini și Laurențiu Valla, acesta din urmă demonstrând, pe baza unei severe analize filologice și istorice, că așa-zisa „donație a lui Constantin“, invocată de papalitate pentru a-și justifica pretențiile de supremație, nu data din secolul IV, ci era un fals plăzduit la curtea pontificală către mijlocul secolului VIII.

Erudiția critică nu s-a îndreptat însă numai asupra operelor latine, pe oare învățații din evul mediu nu le ignoraseră de altfel niciodată, ci și asupra celor grecești și ebraice, realizându-se astfel o cunoaștere mai bună, în ansamblul său, a creației antichității. Un impuls însemnat au dat studierii limbii și operelor grecești savanții bizantini stabiliți în Italia la sfârșitul secolului XIV și în prima jumătate a secolului XV, ca Manuel Chrysoloras, Gemistos Plethon sau Visarion (Bessarion), devenit cardinal al bisericii romano-catolice. Dintre ebraiști s-a remarcat îndeosebi Pico de la Mirandola, care a căutat să împacă teologia creștină, filozofia greacă și învățătura ebraică. În același timp, analiza critică a redacțiilor ebraică, greacă și latină ale Bibliei a dat posibilitate umaniștilor să constate că dogme importante ale bisericii catolice se bazau pe texte traduse și interpretate greșit, ceea ce a procurat Reformei arme redutabile în lupta pe care a dus-o împotriva bisericii catolice.

Principiile și metodele de cercetare ale umanismului civic și erudit au stat la baza începuturilor istoriografiei moderne, menite a da o nouă interpretare, în spirit umanist, evenimentelor istorice. Istoriografia umanistă se caracterizează prin folosirea critică a izvoarelor istorice și a experienței politice personale, prin ruperea cu concepția clericală asupra istoriei, prin strădania de a stabili legătura cauzală, logică a evenimentelor, prin promovarea unor principii politice moderne, ca acel al cîrmuirii subordonate „rațiunii de stat“, prin ordonarea și tratarea materialului după un plan rațional și sistematic, prin redactarea operelor într-un stil limpede și precis. Dintre istoricii umaniști s-au remarcat prin operele lor : Leonardo Bruni cu „Istoria poporului florentin“, Francesco Guicciardini cu „Istoria Italiei“ sau Niccolo Machiavelli cu „Istoriile florentine“ și „Principele“.

Renașterea studiilor elene s-a manifestat și în domeniul filozofiei. Operele lui Aristotel și Platon, purificate de adaosurile scolastice medievale, sînt studiate și comentate aprofundat. Elementele materialiste ale aristotelismului sînt preluate și amplificate de adepți ai filozofiei materialiste. Pietro Pomponazzi din Padova combate teza nemuririi sufletului și susține teza materialistă despre legătura dintre gîndire și percepția senzorială. Leonardo da Vinci, artist și om de știință genial, s-a situat pe poziții filozofice materialiste, susținînd materialitatea lumii, faptul că fenomenele naturii sînt supuse legii necesității și posibilitatea cunoașterii reale a lumii, bazată pe percepții senzoriale și pe experiență.

Idealismul platonice, promovată, începînd cu a doua jumătate a secolului XV, îndeosebi de „Academia platoniciană“ din Florența, deși a contribuit la răspîndirea concepțiilor idealiste, a fost totuși folosit de filozofii și umaniștii Renașterii, ca Marsilio Ficino, ca un mijloc menit să ușureze oamenilor cunoașterea inepuizabilelor resurse spirituale, și prin aceasta ca un îndreptar pentru desăvîrșirea personalității umane.

Cercetarea critică, aplicată inițial operelor din domeniul științelor umaniste, a fost treptat extinsă și asupra domeniului științelor naturii, contribuind la progresul lor. Știința încețază de a mai fi o acumulare de date, stabilite odată pentru totdeauna și sprijinite pe „autoritatea“ Bibliei sau a operelor antichității și se transformă într-un sistem de cunoștințe dobîndite prin observație, calcul și experiment. Efortul înlocuirii în știință a principiului autorității cu principiul cercetării libere, bazat pe rațiune și experiență, a fost însoțit în secolul XV și în primele decenii ale secolului XVI de rezultate promițătoare, care au pregătit remarcabilele realizări din domeniul științelor naturii din perioada cuprinsă între mijlocul secolului XVI și mijlocul secolului XVII. Încă de pe la sfîrșitul secolului XV Leonardo da Vinci formula principii de cercetare științifică bazate pe rațiune și experiență. Pentru el „înțelepciunea este fiica experienței“. Și conchide: „Cine, discutînd, invocă autoritatea, nu se servește de judecata, ci de memoria sa. Ferește-te de preceptele învățaților ale căror argumente nu sînt confirmate de experiență!“. Leonardo a

aplicat principiile de cercetare bazate pe rațiune și pe experiență în cercetările sale multilaterale de fizică, mecanică, inginerie, geologie, anatomie și artă. Totodată el cerea îmbinarea cercetării teoretice cu activitatea practică, îndemnând: „studiază mai întâi știința, apoi practica născută din această știință! Cînd vei studia mișcările apei, nu uita să pui sub fiecare propoziție aplicările ei practice!“.

Și în celelalte țări din vestul și centrul Europei umanismul s-a născut în epoca apariției relațiilor capitaliste și a burgheziei în ascensiune, în condițiile căreia a pătruns influența umanismului italian. Nașterea sa mai tîrzie, către sfîrșitul secolului XV, se datorește, în esență, apariției mai tîrzii a relațiilor capitaliste și a burgheziei și unor împrejurări istorice proprii, care au dat Renașterii intelectuale din fiecare țară nota sa particulară.

În Franța, ca urmare a nevoii crescînde de juriști și funcționari pentru statul absolutist, umanismul a luat îndeosebi un caracter juridic, în legătură cu care s-a dezvoltat și critica filologică a textelor juridice, literare, filozofice sau religioase, ilustrată de umanistii Guillaume Budé sau Etienne Dolet. Sub influența umanismului s-au reînnoit și filozofia și literatura, reprezentată prin filozoful Michel de Montaigne, autorul unor „Eseuri“, poetul Pierre Ronsard sau prozatorul François Rabelais.

În Anglia, studiile umaniste au avut ca scop, îndeosebi, reformarea învățămîntului și a bisericii. Spiritul criticii sociale a luat forme deosebit de acute în lucrarea lui Thomas Morus „Utopia“ (1516), bîciuire necruțătoare a viciilor societății engleze de la începutul secolului XVI și înfățișare utopică a societății socialiste viitoare.

În Germania umanismul a luat îndeosebi o formă pedagogică, avînd menirea de a înlocui metodele scolastice din învățămîntul universitar cu metode bazate pe rațiune și experiență. Contribuții științifice remarcabile au adus astronomul Regiomontanus, filologul ebraist Johann Reuchlin și îndeosebi cel mai strălucit reprezentant al umanismului european, Erasmus de Rotterdam (1466—1536), ale cărui numeroase și variate scrieri sînt dominate de ideea rolului educativ și înnoitor al culturii.

Cu toate că în țările din centrul Europei nu au apărut în epoca Renașterii relații capitaliste, totuși, începînd cu a doua jumătate a secolului XV, influența umanismului s-a făcut simțită și în Ungaria, Cehia, Polonia și țările române. În Transilvania s-au ilustrat umaniștii Ioan Vitez, episcop de Oradea, Nicolae Olahus, de origine română, ajuns regent al Ungariei, umanistul și reformatorul Ion Honterus, tipograful și editorul de texte Valentin Wagner. În Moldova s-a înființat pe vremea domnitorului Iacob Eraclide Despot (1562) „Schola latina“ umanistă de la Cotnari, organizată de umanistul transilvănean Ioan Sommer.

Spiritul nou și realizările umanismului au fost făcute cunoscute, în Italia sau în restul Europei, prin mijloace de răspîndire a culturii simțitor mai eficace decît cele moștenite de la epoca anterioară, ca academiile sau colegiile, bibliotecile publice și tiparul.

Universitățile moștenite de la evul mediu fiind încă, în ansamblu, centre ale scolasticii, umaniștii sau unii suverani au întemeiat academii sau colegii, în care discutarea sau predarea în spiritul umanist al liberei cercetări puteau să se facă independent de tutela bisericii sau universităților. La Florența s-a constituit, către mijlocul secolului XV, Academia platoniciană, întemeiată de Marsilio Ficino, al cărei scop era editarea și comentarea operelor lui Platon. Academia florentină, întemeiată la 1541, avea ca scop „apărarea și ilustrarea limbii toscane“. Academia din Roma (1460) se preocupa de studiile arheologice, iar Neakademia din Veneția (sfîrșitul secolului XV) a luat naștere pe lângă tipografia și casa de editură a lui Aldo Manuzio, în vederea alcătuirii edițiilor critice ale clasicii greci. Pentru promovarea studiilor clasice, Francisc I a creat în 1530 „Colegiul lectorilor regali“, azi Collège de France, ai cărui profesori erau scutiți de controlul ideologic al Universității din Paris.

Tot în cursul secolului XV s-au înființat, alături de vechile biblioteci mănăstirești sau universitare, și biblioteci noi, cuprinzînd prețioase fonduri de manuscrise latine, grecești și ebraice, iar după invenția tiparului și de cărți imprimare. În Italia au luat ființă biblioteca Vaticanului, biblioteca Medici-Laurenziana din Florența, a ducelui de Urbino, în Franța biblioteca regală de la Fontainebleau, creată de Francisc I etc.

Invenția tiparului a adus de asemenea o contribuție deosebită la progresul și difuziunea culturii, ușurând prin aceasta și răspândirea umanismului, la sfârșitul secolului XV existând 73 tipografii în Italia, 51 în Germania și 39 în Franța.

Renașterea artistică

În evul mediu arta, fiind în slujba bisericii, era cu precădere religioasă prin conținutul ei ideologic și prin destinația sa. În epoca Renașterii, burghezia italiană, îmbogățită și rafinată, constituie mediul social cel mai prielnic dezvoltării artei, prin pretențiile sale de confort, eleganță și lux, care fac din bancheri, proprietarii de manufacturi și marii negustori mecenai și clienți permanenți ai artiștilor. Clerul înalt, în frunte cu papalitatea, principii și marea nobilime, care încep să fie pătrunși de idealurile de viață ale Renașterii, le urmează pilda. Drept urmare, Florența, Roma, Milano și Veneția devin principalele centre artistice italiene, alături de care joacă un rol important Mantova, Urbino, Ferrara, Perugia, Bologna sau Napoli, diviziunea politică a Italiei favorizând constituirea mai multor școli artistice.

În funcție de noile condiții și idealuri de viață ale Renașterii, conținutul, forma și destinația artei ca și situația artistului în societate se schimbă radical. Artă se laicizează, centrul preocupărilor constituindu-l natura și omul, care sînt redată nu numai prin teme pur laice, ci și prin opere în care tema religioasă apare numai ca un cadru, în care se desfășoară scene din viața reală. Laicizîndu-se, arta devine tot mai realistă, înfățișînd omul și raporturile sale cu natura prin persoane, evenimente și peisagii care oglindesc tot mai fidel mediul înconjurător. Artiștii se remarcă printr-o pregătire umanistă și artistică deosebită, iar importanța lor socială crește.

În domeniul arhitecturii, trecerea de la arhitectura medievală gotică la cea a Renașterii s-a făcut în Italia într-un timp scurt, deoarece aici tradiția antică s-a menținut mai vie decît în alte țări, iar arta gotică nu a exercitat o influență decisivă. Caracteristic este faptul că arhitectura civilă depășește în însemnătate în epoca Renașterii arhitectura religioasă. Inovațiile arhitecturii Renașterii, la care și-au dat contribuția artiști

ca Filippo Brunelleschi, Leon Battista Alberti sau Donato Bramante, constau, în raport cu arhitectura gotică, în înlocuirea liniei verticale a construcțiilor cu linia orizontală, a boltei cu nervuri prin cea semicilindrică, a ogivei prin arcul rotunjit, în reintroducerea ordinilor antice și a cupolei; în ansamblul său, arhitectura Renașterii tinde să realizeze efectul artistic pe cale rațională, prin echilibrul maselor și armonia proporțiilor.

În epocă Renașterii sculptura se desprinde de sub dominația arhitecturii, transformându-se într-un element de sine stătător, menit să reprezinte independent omul, în grupuri sau îndeosebi individual, portretul, sub forma bustului sau statuii pedestre sau ecvestre, reprezentând un gen tot mai răspândit. Totodată, sculptura Renașterii a atins perfecțiunea, în opere datorate lui Lorenzo Ghiberti, Donatello, Andrea Verrocchio și mai ales lui Michelangelo (1475—1564), „artistul suprem trimis de providență pe pământ”, dar întâi de toate sculptor, ale cărui opere se remarcă prin armonia matematică a proporțiilor și redarea profunzimii vieții interioare, exprimată prin mișcarea corpului și fizionomie.

Pictura reprezintă arta specifică a Renașterii, în care artiștii și-au putut exprima mai complet și mai direct concepțiile și poziția. Inovația capitală, care constituie demarcația între pictura medievală și cea a Renașterii, este realizarea celei de a treia dimensiuni, menită a reda volumul și perspectiva corpului uman și ale spațiului înconjurător și a permite organizarea rațională a spațiului în care sînt plasate personajele. În cadrul acestei probleme, o preocupare de căpetenie a pictorilor a fost reprezentarea corpului uman îndeosebi sub forma nudului, redat cît mai corect din punct de vedere al structurii corpului, al proporțiilor și al mișcării. Redarea nudului a avut totodată și o semnificație socială progresistă, deoarece costumul era un semn distinctiv al condiției sociale, cu ajutorul căruia stările privilegiate ale clerului și nobilimii marcau și mai evident deosebirea dintre ele și restul populației. Rezolvarea problemelor pe care le ridica pictura în epoca Renașterii a cerut artiștilor eforturi intelectuale îndelungate, legate îndeosebi de cunoașterea geometriei și anatomiei, ceea ce îl îndreptățea pe Leonardo da Vinci să spună că „arta este o îndeletnicire intelectuală”

(„l'arte é cosa mentale“). În rezolvarea lor un rol de seamă a jucat școala florentină, reprezentată mai ales prin Giotto di Bondone, Pisanello, Masaccio sau Ghirlandajo și școlile din nordul Italiei, ilustrate îndeosebi prin Pierro della Francesca, Andrea Mantegna și marele Leonardo da Vinci (1452—1519), care a dat soluții noi și originale problemelor perspectivei, reliefului, luminii, compoziției și raporturilor dintre om și natură. În schimb, pictorii școlii venețiene, ilustrată îndeosebi de frații Bellini, Giorgione, Tiziano Vecellio, Veronese, Tintoretto sau Correggio, au fost îndeosebi preocupați de problemele luminii și coloritului. Dintre reprezentanții școlii romane, Raffaello Sanzio (1483—1520) a excelat îndeosebi în redarea tipului frumuseții feminine, iar Michelangelo, prin zbuciumul care frământă personajele tablourilor sale, poate fi considerat „părintele barocului“ în pictură.

În Franța și în Germania, ca și în țările din centrul și răsăritul Europei, Renașterea artistică a apărut în condițiile persistenței tenace a artei gotice, respectiv bizantine, și a receptării influenței artistice italiene. În secolul XVI o originalitate puternică au manifestat, în redarea expresiei caracteristice a individualității figurii umane, în problemele compoziției și coloritului pictorii germani Hans Holbein cel Tânăr, Albrecht Dürer și Lucas Cranach, portretiștii francezi Jean și François Clouet și pictorul spaniol El Greco.

Declinul Renașterii

Începînd cu cel de al doilea sfert al secolului XVI Renașterea intelectuală și artistică, concepută ca o operă de dezvoltare a culturii și artei cu caractere distincte, intră în declin. Simptomele se manifestă mai întii în Italia și sînt datorate unor factori social-economici, politici și ideologici complecși : declinul economic al țării și al relațiilor capitaliste, accentuarea „tiraniei“ micilor suverani locali, războaiele pustiitoare duse pentru cucerirea Italiei și instaurarea aici a dominației spaniole, începutul reacțiunii feudalo-catolice, inclusiv al Contrareformei prigonitoare a libertății de gîndire și creație. Declinul Renașterii se manifestă, începînd cu al doilea sfert sau cu mijlocul secolului XVI și în alte țări : în condițiile

reacțiunii feudale care a urmat înfringerii Războiului țărănesc german în Germania, ale războaielor civile în Franța, ale atotputerniciei Contrareformei în Spania și Portugalia.

Principiile Renașterii — preocuparea pentru om și natură, spiritul raționalist și critic, valoarea experienței — și realizările sale, oglindite în crearea unor nemuritoare opere culturale și artistice, având la bază aceste principii, au continuat însă să ființeze sub forma unei moșteniri renașcentiste, servind ca îndreptar și izvor de inspirație pentru cultura și arta din a doua jumătate a secolului XVI și din prima jumătate a secolului XVII, care au evoluat în noile condiții istorice de dezvoltare a societății.

CULTURA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVI ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII

Preocuparea pentru studierea și cunoașterea naturii și a legilor ei, reluată o dată cu epoca Renașterii, s-a intensificat cu începerea de la mijlocul secolului XVI, în condițiile dezvoltării relațiilor capitaliste. Dezvoltarea manufacturilor, minieritului, agriculturii și marelui comerț capitalist, navigația maritimă și oceanică, tehnica militară, cereau lărgirea cunoștințelor în domeniile cele mai variate ale științelor naturii — matematică, astronomie, fizică, climie, biologie, geologie, geografie, metodologia cercetării științifice. La aceste progrese au contribuit adunarea unui imens material științific datorat descoperirilor geografice din secolul XVI — geografic, botanic, zoologic, astronomic — și unele invenții ale vremii — microscopul, luneta astronomică, termometrul, barometrul. În același timp însă, libera cercetare și progresul științelor naturii au întâmpinat și mari piedici, datorită persistenței vechilor concepții religioase și ale unor „autorități“ antice sau medievale, susținute îndeosebi de biserica catolică, adesea prin mijloacele coercitive specifice Contrareformei, din care n-au lipsit prigonirile, întemnițările sau chiar arderile pe rug pentru „erezii“. Adevărul științific s-a impus însă treptat, cu toate piedicile numeroase care îi stăteau în cale.

Epoca marilor descoperiri în domeniul științelor naturii începe cu mijlocul secolului XVI. „Actul revoluționar prin care cercetarea naturii și-a proclamat independența... a fost publicarea¹ nemuritoarei opere prin care Copernic... declara război autorității bisericesti în problemele naturii. De atunci începe emanciparea cercetării naturii de sub egida teologiei... Dar tot de atunci a început și dezvoltarea cu pași gigantici a științei...².

În astronomie, pînă către mijlocul secolului XVI, era predominantă concepția oficială a bisericii a sistemului geocentric susținut și de geograful antic Ptolemeu (secolul II e.n.) și adoptat și de biserică, potrivit căruia pămîntul ar fi reprezentat centrul Universului. Astronomul polonez Nicolae Copernic (1473—1543), deschizînd lupta grea cu „autoritatea“ antică și a bisericii catolice, a susținut în lucrarea sa „De revolutionibus orbium coelestium“ (Despre mișcările de revoluție ale lumilor cerești), publicată cu puțin înainte de moarte, principiul sistemului heliocentric, demonstrînd cu argumente temeinice că nu pămîntul, ci soarele este centrul sistemului nostru planetar. Biserica i-a declarat operă eretică și a inclus-o în indicele cărților interzise (1616).

Concepția heliocentrică a fost dusă mai departe de către astronomul german Johannes Kepler (1571—1630), care a dovedit în lucrarea sa „Noua astronomie“ (1609) că planetele se mișcă în jurul soarelui nu pe orbite circulare și cu viteze uniforme, cum credea Copernic, ci pe orbite eliptice și cu viteze neuniforme.

Galileo Galilei (1564—1642) s-a declarat adept al sistemului heliocentric și a fundamentat principiul mișcărilor de rotație și de revoluție ale pămîntului în jurul soarelui, datorită cărora a fost judecat de inchiziție (1633) și prigonit pînă la sfîrșitul vieții.

În matematică s-au realizat mari progrese în algebră de către Gerolamo Cardano, în geometria analitică de către René Descartes și s-au întocmit primele tabele de logaritmi de către scoțianul John Neper.

---

¹ În anul 1543.

² *Friedrich Engels* : Dialectica naturii, pag. 52.

În fizică Galileo Galilei a adus mari contribuții în domeniul mecanicii corpurilor solide și al opticii, Evangelista Toricelli a studiat legile presiunii atmosferice și a construit primul barometru cu mercur, iar Robert Boyle și Edmé Mariotte pe cele ale presiunii în gaze.

În geografie a adus însemnate contribuții olandezul Gerhard Kremer (Mercator), iar în geologie germanul Georg Bauer (Agricola).

În medicină André Vesale, Miguel Servet și William Harvey au adus contribuții prețioase la cunoașterea sistemului circulației sîngelui și în terapeutică.

Progresele realizate în științele naturii și răspîndirea cercetării bazată pe rațiune și experiență au făcut cunoscute date și argumente noi și prețioase, care au consolidat pozițiile concepției materialiste asupra lumii și au dat grele lovituri concepției idealiste și totodată au pus bazele elaborării metodologiei cercetării științifice.

Trăgînd concluziile filozofice din teoria sistemului heliocentric, Giordano Bruno a afirmat că lumea este materială și infinită, iar soarele și pămîntul sînt două corpuri cerești obișnuite, concepții pentru care el a fost ars pe rug de inchiziție în 1600.

Francis Bacon a susținut în principala sa lucrare „Noul Organon“ (1620) caracterul material și obiectiv al lumii și posibilitatea cunoașterii legilor ei pe baza experienței și rațiunii. De aceea Bacon a și fost considerat „adevăratul părinte al materialismului englez și al întregii științe experimentale moderne...“¹.

René Descartes (Cartesius) a elaborat metodologia cercetării științifice în „Discurs asupra metodei“ (1637), arătînd și el că baza acesteia o constituie rațiunea bazată pe experiență.

Alături de lucrarea cu caracter socialist utopic a lui Thomas Morus, un loc de cinste ocupă și cea a italianului Tommaso Campanella (1568—1639), intitulată „Cetatea soarelui“ (1602), zugrăvire a unei societăți ideale în care nu există proprietate privată și toți oamenii muncesc și sînt egali.

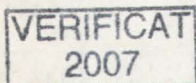
¹ K. Marx-Fr. Engels : Sfînta familie. În : K. Marx-Fr. Engels : Opere, vol. 2, București, E.S.P.L.P., 1958, pag. 143.

În literatură, paralel cu lucrările scrise sub influența Contrareformei, ca poemul „Ierusalimul eliberat“ de Torquato Tasso, apar opere de ironizare usturătoare a societății feudale și a idealului cavaleresc ca „Orlando furios“ de Lodovico Ariosto și „Don Quijote“ de Miguel Cervantes. O prodigioasă activitate au desfășurat dramaturgii William Shakespeare (1564—1616) și Lope de Vega.

Reacțiunea feudalo-catolică s-a oglindit și în domeniul artistic, biserica catolică străduindu-se să înlăture din artă orice ar contraveni dogmei catolice și să facă din creația artistică un sprijin al Contrareformei. Conciliul de la Trento (1545—1563) oprea să se așeze în biserici „icoane care ar ilustra o dogmă greșită sau ar duce la rătăcire mințile oamenilor simpli“. Sub presiunea ideologică a Contrareformei, arta caută să se adreseze nu rațiunii, ci imaginației privitorilor, exaltându-le credința prin opere cu conținut religios, de mari proporții, cu efecte de mișcare și lumină.

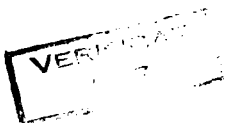
BIBLIOGRAFIE

- F. BÉRENCE : *Renașterea italiană*, București, 1969.
- J. BURCKHARDT : *Cultura Renașterii în Italia*, vol. I—II, București, 1969.
- J. DELUMEAU : *La civilisation de la Renaissance*, Paris, 1967.
- Z. DUMITRESCU-BUȘULENGA : *Renașterea. Umanismul și dialogul artelor*. București, 1971.
- A. OȚETEA : *Renașterea și Reforma*, București, 1968.
- Istoria generală a științei*, publicată sub conducerea lui RENÉ TATON, vol. II, Știința modernă, București, 1971, pp. 13—445.

C U P R I N S

	<u>Pag.</u>
Societatea feudală în Europa apuseană în secolele IX—XV (R. Manolescu)	3
Orașul medieval (R. Manolescu)	34
Centralizarea statului în Europa de apus în secolele XI—XV. (R. Manolescu)	55
Unificarea și centralizarea statului în Franța (R. Manolescu)	62
Centralizarea statului în Anglia (Fl. Cazan)	118
Unificarea și centralizarea statului în Peninsula iberică (R. Manolescu)	149
Cultura în perioada feudalismului dezvoltat în Europa apuseană (R. Manolescu)	164
Formarea relațiilor capitaliste (R. Manolescu)	175
Reforma (R. Manolescu)	190
Italia în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea (R. Manolescu)	241
Germania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea (Fl. Cazan)	255
Revoluția burgheză din Țările de Jos (R. Manolescu)	287
Renașterea. Cultura în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea (R. Manolescu)	298
	313

CENTRUL DE MULTIPLICARE AL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://unibuc.ro>

3006

Lei 12,50